

ZBORNİK
BEOGRADSKÉ OTVORENE ŠKOLE

RADOVI STUDENATA
GENERACIJA 2007/2008

COLLECTION OF ESSAYS
OF THE BELGRADE OPEN SCHOOL

STUDENTS' ESSAYS
GENERATION 2007/2008

Izdavač**Beogradska otvorena škola**

Beograd, Masarikova 5, Palata Beograd, XVI sprat

Tel: +381 11 30 65 800, 30 61 372

Faks: +381 11 36 13 112

Elektronska pošta: bos@bos.rs

<http://www.bos.rs>

Za izdavača

Vesna Đukić

Urednik

Vladimir Pavićević

Stručni odbor

Prof. dr Refik Šećibović (predsednik), Beogradska otvorena škola

Dr Galjina Ognjanov, Ekonomski fakultet u Beogradu,

Mr Jovan Protić, Beogradska otvorena škola

Mr Vladimir Pavićević, Beogradska otvorena škola

Marinko Vučinić, Beogradska otvorena škola

Lektor i korektor

Miroslav Maksimović

Tehnički urednik

Aleksandar Stankić

Dizajn korica

Vlado Vranešević

Štampa

Dosije studio, Beograd

Tiraž

200

Štampanje ovog Zbornika je omogućila Telenor fondacija

ISBN

978-86-83411-41-2

Ocene iznesene u radovima predstavljaju lični stav autorki i autora i ne izražavaju mišljenja Beogradske otvorene škole, niti Stručnog odbora Zbornika

ZBORNIK
BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE

RADOVI STUDENATA
GENERACIJA 2007/2008

COLLECTION OF ESSAYS
OF THE BELGRADE OPEN SCHOOL

STUDENTS' ESSAYS
GENERATION 2007/2008

Beograd
Belgrade
2009

SADRŽAJ ∞ CONTENTS

Predgovor	9
Foreword	10

DRUŠTVENA TEORIJA ∞ SOCIAL THEORY

<i>Predrag Zenović</i> Postmoderni obrt u političkoj teoriji Postmoderni obrt u političkoj teoriji	17
<i>Jelena Cupać</i> Ejn Rand: vrlina kapitalizma Ejn Rand: vrlina kapitalizma	29
<i>Nevena Manojlović</i> Savremeni trendovi u organizaciji rada zemalja Jugoistočne Azije Modern Trends in The Organization of the Countries of South-East Asia	45
<i>Stefan Eftimovski</i> Aspiracije mladih pri zapošljavanju i njihov položaj na tržištu rada u zemljama u tranziciji: slučaj Srbije Aspirations of Young People in Employment and Their Position in The Labor Market in Transition Countries: The Case of Serbia	57
<i>Stevan Veljović</i> Primena fokus grupa u istraživanju korupcije u visokom obrazovanju Application of Focus Groups in The Study of Corruption in Higher Education	71
<i>Mia Ivančević</i> Alumnisti Beogradske otvorene škole danas Belgrade Open Schools Alumni Today	81

EVROATLANTSKE INTEGRACIJE
~
EURO-ATLANTIC INTEGRATION

Marko Danon

Gde leži istočna granica Evrope?
Where are The Eastern Borders of Europe? 83

Saša Butorac

Ključni argumenti za i protiv članstva Srbije u NATO
Key Arguments For and Against Membership of Serbia in NATO 91

Sladana Milutinović

Regionalna politika Evropske unije
Regional Policy of the European Union 100

Milica Novaković

Prava potrošača u Evropskoj uniji i važnije odluke Evropskog
suda pravde u vezi sa reklamiranjem proizvoda i usluga
Consumer Rights in The European Union and Important
Decisions of the European Court of Justice in Connection With
the Advertising of Products and Services 117

Dragan Cvetković

Srbija i Evropska unija: šta je do sada urađeno u procesu pridruživanja
Serbia and the European Union: What Has Been Done in the
Process of Association 128

Ivan Stanojević

Srbija nakon Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju
Serbia After The Agreement on Stabilization and Association 138

Stefan Šipka

Strategija pristupanja Srbije Evropskoj uniji nakon potpisivanja
Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju
Serbian Strategy for Joining The European Union After
The Signing of The Agreement on Stabilization and Association 157

Uroš Čubrović

Pitanje invaliditeta u procesu evropskih integracija Srbije
The Issue of Disability in The Process of European Integration of Serbia 169

EKONOMIJA ≈ ECONOMY

<i>Dorđe Kaluđerović</i> Investicioni fondovi Investment Funds	195
<i>Ivana Luković</i> Socijalno odgovorni marketing Socially Responsible Marketing	209
<i>Marija Marković</i> Jezik u medijima Language in The Media	221
<i>Nina Trifunović</i> Krizni PR Crisis PR	231
<i>Dejana Popović</i> Nišni marketing Niche Marketing	245
<i>Tijana Arsenijević</i> Belo zlato White Gold	260

PRAVO ≈ LAW

<i>Boško Knežević</i> Država i ljudska prava State and Human Rights	273
<i>Nebojša Lukač</i> Diskriminacija Discrimination	284
<i>Lidija Pejčinović</i> Usklađenost nacionalnih zakona sa međunarodnim propisima i praktična primena usvojenih propisa Harmonization of National Laws With International Regulations and Practical Application of The Adopted Regulations	290

ISTORIJA ≈ HISTORY

Veljko Stanić

- Jugoslavija i Zapad tokom pedesetih godina 20. veka
Yugoslavia and The West During the Fifties of the 20th century 303

Dario Pikulić

- Iskustva parlamentarizma u kneževini i kraljevini i Srbiji
Parliamentar Experience of the Principality and
the Kingdom of Serbia 315

KULTURA ≈ CULTURE

Snežana Ćuruvija

- Skriveno nasleđe industrijskog nasleđa
Hidden Legacy of Industrial Heritage 331

Relja Damnjanović

- Istorija digitalizacije
History of Digitalization 350

BIOLOGIJA ≈ BIOLOGY

Jelena Milićević

- Ekološki menadžment kao deo poslovnog sistema društva u
tranziciji
Environmental Management as Part of The Business of
the Societies in Transition 359

Ivana Tomašević

- Kvalitet životne sredine Beograda: zagađenje bukom i
svetlosno zagađenje
Belgrade Quality of The Environment: Noise and Light Pollution 370

Biografije

- Biographies 377

Spisak tutora

- List of Tutors 397

PREDGOVOR

Kada se u jednom od studentskih radova u ovom Zborniku otvori dilema o suštini postmodernizma koji se upravo zbog nemogućnosti adekvatnog komuniciranja sa praksom češće posmatra kao pokušaj racionalizacije moderne političke teorije nego raskida sa njom, onda se može reći da se i ovom prilikom u Zborniku studentskih radova Beogradske otvorene škole postavlja osnovno pitanje: o duhu i karakteru našeg vremena. I to svaka generacija studenata čini na svoj osobeni i sebi svojstven način i to izborom tema i multidisciplinarnim i savremenim pristupom najvažnijim političkim, sociološkim, ekonomskim, ekološkim, filozofskim i antropološkim pitanjima našeg društva. Radi se o tome da je politička realnost kao zadatak postmoderne misli postavila ne odbacivanje i rekonstrukciju modernih političkih teorija kako u svom tekstu kaže Predrag Zenović. Preispitivanje i rekonstrukcija su osnovni pojmovi koji uvek rukovode svaku generaciju u traganju za teško dostupnim smislom trajanja u vremenu u kome se formira pogled na svet jedne nove generacije. Da li je odgovor u libertarijanskim idejama o kojima sa velikom verom i u ideje lične slobode i poštovanja ličnosti i prava na život piše Jelena Cupać.

U Zborniku je objavljeno nekoliko veoma instruktivnih i ozbiljnih analiza regionalne politike EU, Procesu pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, dostignuća naše zemlje u procesima evropskih integracija i svim izazovima koje donosi ulazak u zajednicu evropskih naroda. Pitanja Evrope, njenog istorijskog i vrednosnog jezgra, odnosa prema Rusiji, granice i dosezi Evrope, sve su to teme koje su ne samo politički relevantne već će biti i dalje u fokusu naše pažnje. Posebno je zanimljiva i inspirativna argumentacija za i protiv članstva Srbije u Severnoatlantskom savezu koju je veoma argumentovao izneo Saša Butorac. O strategiji pristupanja Srbije Evropskoj uniji nakon potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju pisao je Ivan Šipka i izneo dinamiku koja proizlazi iz postojećih kriterijuma u Nacionalnom programu integracije Srbije u Evropsku uniju. Ovi kriterijumi predstavljaju etape u pridruživanju Srbije EU i to u svim oblastima društvenog života. Srbija ne može da čeka ulazak u Evropsku uniju i da tek onda krene u evropeizaciju i modernizaciju svog društvenog i političkog ustrojstva. U svim radovima koji se bave pitanjima evropskih integracija jasno je izražen stav da je proces pridruživanja pravo predvorje Evrope. Pitanje invaliditeta u procesu evropskih integracija izuzetno je obrađeno u radu Uroša Čubrovića. Njegov zaključak je da Vlada Srbije treba da preduzme jasne korake na ispunjavanju ciljeva proglašanih u strategiji unapređivanja položaja osoba sa invaliditetom.

U Zborniku su zastupljeni i radovi posvećeni jeziku i medijima, socijalno odgovornim marketingom, kriznom PR-u, Nišnom marketingu, Investicionim fondovima i izgradnji malih hidroelektrana. Boško Knežević je u svom radu analizirao veoma složeno pitanje određivanja granice domašaja institucija države kako bi prava pojedinaca ostala zaštićena. Zato je i nužno zasnivanje precizno određenog i struktuiranog koncepta ljudskih prava a samim tim i obezbeđivanje društvenog mehanizma za sprečavanje njihove zloupotrebe i uzurpacije. Od suštinske je važnosti obezbeđivanje poštovanja individualnih sloboda i značaja liberalizma u razvoju političkih ideja. Zato je i posebno naglašen značaj prirodnih prava kao nepisanih zakona koji su sveti i obuhvataju sve ljude i narode. Liberalni mislioci su prvi uočili značaj i neophodnost ograničenja državne moći i oslobođenja pojedinaca od institucionalne prisile prvenstveno kroz podelu na javnu i privatnu sferu i to su ideje koje i danas i u ovoj generaciji studenata imaju svoje fundamentalno značenje i uticaj. Kada se razmatra pitanje odnosa države i ljudskih prava i njihovog univerzalnog značenja mora se uzeti u obzir i koliko su ona i danas inspirativna i delotvorna kao temeljne ideje za očuvanje ljudske slobode i ličnog dostojanstva. Važno je napomenuti da studenti u svojim radovima upravo baštine ove ideje ali ne upadajući u zamku unisonosti i jednoglasnosti. Suštinska dilema i jeste u u ulozi države u ograničavanju ili zaštiti i osnaživanju mehanizama za zaštitu ljudskih prava. Autor ovog teksta posebno ističe značaj racionalnosti, potencijala za racionalno rasuđivanje kao temeljne odlike ljudskog bića.

U Zborniku su zastupljeni i radovi o diskriminaciji, usklađenosti nacionalnih zakona sa međunarodnim propisima i praktičnoj primeni usvojenih propisa-lišenja slobode i pretpostavke nevinosti. Posebno poglavlje predstavljaju tekstovi posvećeni odnosu Jugoslavije i Zapada tokom predsetih godina 20. veka i iskustvima parlamentarizma u Kneževini i Kraljevini Srbiji, to su radovi u kojima se može videti istorijska pozadina i osnova za razvoj demokratije na ovim prostorima. Dario Pikulić se s pravom pita, kako objasniti da je jedno beznadežno siromašno i zaostalo društvo, bez ikakvih političkih tradicija ili institucija sem običajnih, kakvo je postojalo u Srbiji na početku devetnaestog stoleća stvorilo relativno brzo moderne demokratske ustanove kakve su slobodni izbori, političke stranke ili sloboda štampe uzimajući pri tome sva istorijska i politička ograničenja toga vremena.

Tekstovi o istoriji digitalizacije, skrivenom bogatstvu istorijskog nasleđa, ekološkom menadžmentu, zapošljavanju mladih, svedoče o tome da naši studenti prate teme i oblasti koje su najsavremenije i odnose se na novi pristup medijima, ekologiji i zaštiti kulturnih dobara.

Tekst Alumnisti Beogradske otvorene škole Mie Ivančević kao svojevrsni istraživački projekat dao nam je toliko potreban uvid u domete i značaj sprovođenja misije naše organizacije. O tome najbolje govore sledeći zaključci iz ovog istraživanja: *„Raduje činjenica da je veoma mali broj svršenih studenata (manje od 5 posto) bez profesionalnog angažmana, što implicira da je diploma Beogradske otvorene škole zaista prednost u pronalaženju zaposlenja. Zadržimo li se na državnom sektoru valja pomenuti da alumnisti BOŠ-a danas rade na prestižnim funkcijama u državnim institucijama poput ministarstava, sudstva, ambasada. Pa ipak u profitnom sektoru karijeru gradi najveći broj bivših studenata. Oko 89 posto alumnista ima stalno prebivalište na teritoriji Srbije, dok je u Evropi 9 posto, a 7 posto u drugim delovima sveta, najčešće u Sjedinjenim Američkim Državama. Struktura alumnista Beogradske otvorene škole je ipak najhomogenija kada je reč o odgovoru na pitanje: da li je BOŠ koristio njihovoj karijeri? Čak 97 posto složno je u tome da jeste, a razlozi su brojni: od proširivanja znanja i veština na način koji je za mnoge zanimljiviji i pristupačniji od klasičnog akademskog, do sticanja socijalnog kapitala kroz mrežu korisnih kontakata i stvaranja dugogodišnjih bliskih prijateljstava“.*

Objavljivanje ovog Zbornika studentskih radova pruža nam nadu i uverenje da će i ova generacija naših studenata dati veliki doprinos demokratskom razvoju našeg društva.

FOREWORD

When the dilemma of the postmodernism essence is opened in one of the student papers' in this collection; when postmodernism is more often viewed as an attempt to rationalize modern theory of politics instead to break off with it, because of the impossibility to communicate accordingly in practice; then we can say that this time again the basic question is being asked in the Collection of Essays of Belgrade Open School students: the one about the spirit and character of our time. Every generation of students does this in their own specific way, choosing their topics and multidisciplinary and contemporary approach to the most important political, social, economical, ecological, philosophical and anthropological issues within our society. As Predrag Zenovic says in his text, the political reality has set non-dismissal and reconstruction of modern political theories as a task for postmodernist thought. Revising and reconstruction are the essential concepts that lead every generation in its quest for hardly attainable sense of duration in a time when a new generation's view of the world is being formed. Is the answer in libertarian ideas of which Jelena Cupac writes, with great faith in ideas of personal liberty and respect of identity and right to live?

A number of very instructive and serious analyses of the EU regional policy, the process of association of Serbia to the EU, achievements of our country in the European integrations processes and all the challenges that entrance into the union of the peoples of Europe brings; are published in this Collection. Questions concerning Europe, its core in terms of history and values, its relations with Russia, its boundaries and scope, are all not only politically relevant topics, but topics to be in focus of our attention in future as well. Sasa Butorac has given an inspiring and interesting argumentation for and against in the case of Serbia's membership in the North Atlantic Alliance . Ivan Sipka wrote of Serbia's accession to the EU strategy after signing the Stabilization and Association Agreement, also explaining the dynamics as the outcome of the existing criteria in the National Program of Serbia's integration into the EU. These criteria are milestones in Serbia's accession to the EU in all fields of social life. Serbia cannot wait for entrance into the EU to start the „Europefication“ and modernisation of its social and political structure. In all the essays dealing with European integrations the view that the association process is the true lobby for Europe is clearly stated. The issue of disability is exceptionally studied in the paper of Uros Cuburovic. His conclusion is that the Government of Serbia should take clear steps to reach the goals stated in the strategy for improving the position of disabled persons.

In this Collection one can find essays devoted to language and media, socially responsible marketing, PR in crises, niche marketing, investment funds and construction of small hydroelectric power stations. Bosko Knezevic analysed the complex question of defining limits for the reach of public institutions in order to protect the rights of individuals in his paper. Therefore it is necessary to establish a precisely defined and structured concept of human rights and to ensure a social mechanism for disabling their usurpation and misuse. What is of essential importance is securing respect of individual freedoms and relevance of liberalism in development of political ideas. Therefore the significance of natural rights as unwritten law, holy and common for all people and peoples, is emphasized. Liberal thinkers first noticed the importance and necessity of limiting state power and liberating the individual from institutional constraint through division on public and private sphere and those are the ideas that have their fundamental meaning and influence in this generation of students as well. When the question of relationship between the state and human rights and their universal meaning is considered, one must take into account the fact that these rights are inspirational and useful as basic ideas for preservation of human freedom and personal dignity. It is important to note that the students inherit these ideas in their essays without falling into the trap of being unison or unanimous. The essential dilemma is in the role of state in limiting or protecting and empowering the mechanisms for human rights protection. The author of this text emphasizes the significance of rationality, the potential for rational thinking as the foundation characteristic of a human being.

In this Collection there are also papers about discrimination, accordance of national laws with international regulation and practical implementation of adopted regulations – deprivation of freedom and assumption of innocence. A separate chapter consists of essays devoted to relations between Yugoslavia and the West during the 1950s and experiences of parliamentarianism in Principality and Kingdom of Serbia, essays in which the historical background and basis for development of democracy in this territory can be seen. Dario Pikulic wonders with right how to explain that a hopelessly poor and stagnant society, with no political tradition or institutions but traditional ones, as existed in Serbia at the beginning of the 19th century, created in a relatively short period modern democratic institutions such as free elections, political parties or freedom of press, having in mind all the historical and political constraints of the time.

The texts about history of digitalization, hidden wealth of historical heritage, ecological management, employment of the young, cholesterol metabolism and Alzheimer's disease witness that our students follow the topics and fields of utmost contemporariness and relate to a new approach to media, ecology and cultural values protection.

The text Belgrade Open School Alumni by Mia Ivancevic as a unique research project gave us a much needed insight into the reach and importance of implementation of our organization's mission. The conclusions of this research speak for themselves: „ *The fact that a tiny number of graduated students (less than 5 percent) is without a professional engagement fills us with joy, implicating that the Belgrade Open School Diploma is an advantage when looking for employment. If we stick to the state sector it is worth noting that BOS alumni work on prestigious functions in state institutions, such as ministries, judiciary or embassies. However, the highest number of our students build their careers in the profit sector. About 89 percent of alumni reside permanently in the territory of Serbia, while 9 percent are in Europe, and 7 percent in other parts of the world, mostly in the USA. Structure of the Belgrade Open School alumni is the most homogenous when it comes to answer the question: has BOS been useful in their career? 97 percent agree that it has, giving numerous reasons: from widening their knowledge and skills in a more interesting and open way than classical academic one, to gaining social capital through the network of useful contacts and creation of longlasting close friendships*“.

Publishing of this Collection of students' essays gives us hope and conviction that this generation of our students will also contribute greatly to the democratic development of our society.

DRUŠTVENA TEORIJA

SOCIAL THEORY

Predrag Zenović

Tutor: mr Vladimir Pavićević

Fakultet političkih nauka u Beogradu

POSTMODERNI OBRT U POLITIČKOJ TEORIJI

Problemi definicije i kontekstualizacije postmoderne

Poslednje dvije decenije obilježene su oštrim i kontroverznim teorijskim raspravama o dometima modernog političkog nasljeđa i, kao dominantno teorijsko utočište, nalaze osnovne postavke postmoderne misli. Postmoderna se raznoliko definiše, njena utemeljenost bila je dugo predmet spora, a savremenu političku teoriju karakteriše tendencija ka svojevrsnom eklektizmu modernih i postmodernih shvatanja principa politike. Geneza postmodernog stanovišta, pa i samog pojma postmoderna različito se određuje: dok su neki autori skloni viđenju da je postmodernizam specifičan teorijski pravac koji korespondira sa postmodernim vremenom i u njemu se teorijski uobličava, drugi smatraju da se geneza postmodernizma, kao idejno-teorijskog koncepta, može dalekosežnije odrediti.¹

Postindustrijsko informatičko društvo u kojem živimo, visok stepen lične i državne međuzavisnosti, globalno tržište (čija se sloboda da preispitivati), tehnička i tehnološka revolucija (preciznije kontinuitet revolucija), kibernetička i informatička znanja, problem starih političkih i socioloških objašnjenja te anahronost pojmovne aparature (država, nacija, državna suverenost, poredak), istorijsko iskustvo ratova, totalitarizama, atomskog oružja i ekoloških kriza opravdano traži novu teorijsku perspektivu kako za savremenog čovjeka tako i za savremene društvene odnose. Ipak, postmodernizam nije jednolinijski odgovorio na probleme savremene stvarnosti, a njegova polifonost se očitava ne samo u kompleksu raznorodnih, katkad međusobno isključujućih ideja već i u interdisciplinarnosti tog pristupa, koji u istu ravan stavlja filozofsko i političko, ekonomsko i etičko, umjetničko i naučno-tehnološko, uzimajući njihove doprinose kao podjednako važne i komplementarne.

1 Iz tog razloga, neki autori su skloni da postmoderni fenomen, zbog njegove složenosti, dijele na nekoliko kategorija. Savić predlaže razlikovanje: postmodernizma, postmodernog stanja i refleksije postmoderne. Postmoderna bi bila „oznaka koja obuhvata složenost njihovih stanja“ (Savić, 2001: 25).

U političkoj teoriji, različito se vrednuje značaj postmoderne paradigme na političku teoriju, od onih autora koji smatraju da je postmoderna misao značajno uticala na političku teoriju (Pulkkinen, 1996), do onih koji, negirajući i samu zasnovanost postmoderne, problematizuju taj uticaj (Tushnet, 1995).

Postmoderni zaokret, kako u deskriptivnom tako i normativnom nivou, označavan je kao antiteza paradigmi moderne.² Moderna epoha je, kao osnovni postulat na kojem počiva i na kojem se reprodukuje, postavila bezuslovno povjerenje u ekonomski, naučni, politički, kulturni, opšti civilizacijski napredak. Iskustvo revolucija inaugurisalo je ideju neograničene mogućnosti razvijanja ljudske slobode. Racionalizam je ostavio pretpostavku da je čovjek apriori racionalno biće, da je razum osnovna orijentaciona tačka homo politicus, te da se svaki sukob može racionalno riješiti. Prosvjetiteljstvo je, vođeno „svjetlošću razuma“, u korpusu moderne društvene teorije ostavilo ideje humanizma, racionalne subjektivnosti, autonomije racionalnog djelovanja, humanizma i univerzalne ljudske prirode.

Društveno-diskursni i teorijski izvori postmoderne politike

Posmoderna politika, u svom otjelotvorenom vidu, počinje da se uobličava tokom šezdesetih, u vrijeme intenzivnih političkih sukobljavanja i nastanka novih društvenih i političkih grupa. Moderne političke ideje pokazale su se neodrživim u novom društvenom kontekstu, pa je njihov utopijski program odbačen novonastalim društvenim cinizmom i nihilizmom, u nekim slučajevima supstituisan skretanjem „udesno“, negdje, pak, sveden na skromnije proporcije. „Moderno naglašavanje kolektivnosti i solidarnosti, zajedničkog i harmoničnog napretka ustupilo je mjesto ekstremnoj fragmentaciji, pa se pokret šezdesetih razbio u nekoliko konkurentskih borbi za prava i slobode“ (Best i Kellner, 1997 b: 9). Napuštanje strukturalističkih i funkcionalističkih pristupa, naglašavanja uloge institucija i makropolitike u politici je otvorena mogućnost proučavanju mikropolitickog, lokalnog, izdvojenog, disfunkcionalnog.

2 Problem upoređivanja osnovnih postulata moderne i postmoderne je suštinski u tome što se obje filozofije redukuju na zajedničke imenitelje, kako bi poređenje bilo jasnije. Ova simplifikacija je problematična posebno kada je u pitanju postmoderna misao, koja nema uobličenu i koherentnu teoriju. Postmoderna negira logičnost, determinizam, metanaraciju, teoriju, pa je njeno suprotstavljanje moderni, koja sa takvim elementima raspolaže, s logičkog aspekta problematično.

Izvore za postmodernu političku teoriju bi trebalo prvenstveno tražiti u korpusu postmoderne filozofije, i iz iste izvući teorijsko-političke smjernice.³ Filozofska pozadina postmodernizma, koja predstavlja i svojevrsnu „univerzalizaciju postmodernizma kao referentnog teorijskog okvira“ (Ferraris, 1998: 12), kao sumnja u moderni princip svemogućće racionalnosti, ima svoj početak u samoj modernoj filozofiji, prvenstveno u djelima iracionalista, filozofa života Ničea („prevrjednovanje vrijednosti“, odbacivanje metafizike) i Hajdegera (destrukcija metafizike, fundamentalna ontologija). Potreba da se ukaže na patološke posljedice velikih metafizičkih ideja i njihova zloupotreba u društvenoj stvarnosti očitava se i kod poststrukturalista, čiji se radovi, i bez njihove eksplicitne saglasnosti, vežu za postmodernu misao. Ključna pitanja mogućnosti koncipiranja postmoderne političke teorije mogu se analizirati kroz prizmu dva postmoderna pojma: dekonstrukcija (Derida) i „male priče“ (Liotar). Prema Deridi, razgrađivanje logocentrizma, racionalnog evrocentričnog diskursa, uočavanjem kontradiktornosti dubinske strukture teksta i površinskog značenja, sa sobom donosi potrebu inaugurisanja drugačijeg načina mišljenja, pa samim tim i drugačijeg oblika društvene organizacije. Ovakav pristup, iako je samo negiranje a ne i konkretan predlog kako i čime zamijeniti paradigmu logocentrizma, ima dalekosežan utjecaj na ključne pojmove moderne političke teorije (država, vlast, sloboda, moć) koja je duboko ukorijenjena u evropsku filozofsku istoriju. Kao takva, postmoderna politička misao, koja bi se uobličila u teoriju, bila bi oštar diskontinuitet u političkoj teoriji. Liotar definiše postmoderno stanje kao stanje u društvu u kojem vlada nepovjerenje prema metanaracijama,⁴ velikim modernim racionalnim teorijama,

3 Ovo pokazuje da se problem postmoderne najznačajnije i najjasnije odrazio u filozofiji. Za analizu te vrste, pogledati u: Savić, Mile (1996), *Izazov marginalnog: Dometi kritike logocentrizma u sporu Moderna – Postmoderna*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.

4 Podrobniju analizu Liotarovog doprinosa postmoderni vidjeti u npr. Brügger, Niels *What about the Postmodern? The Concept of the Postmodern in the Work of Lyotard*, *Yale French Studies*, No. 99, Jean-Francois Lyotard, *Time and Judgment* (2001), pp. 77–92, ili Savić, Mile, „Filozofska politika Ž. F. Liotara, ili o refleksivnom pisanju kao obliku dezangažmana“, *Filozofija i društvo*, vol. 24, pp. 9–49, 2004.

kako filozofskim tako i političkim: ideologije liberalizma i socijalizma. Liotar upućuje da se spekulativno-kritičke naracije sastoje od teorijskih i praktičnih vrsta diskursa, čija su pravila i kriterijumi potpuno različiti. Neuporedivost (raskol) između ta dva nivoa unutar metanaracije, iziskuje postojanje dodatne naracije koja taj prostor upotpunjava, a istorijski gledano posledica je uvijek totalitarizam. To implicira da bi postmoderna politička teorija trebalo da bude oslobođena velikih teorijskih koncepata, složenih uopštavajućih struktura i utopijskih projekata. Ovakav uticaj na modernu političku teoriju upućuje na značaj „malih priča“ različitosti, posebnosti, lokalnog, partikulariteta, ograničavajući domet političke teorije.

Mišel Fuko je značajno odredio moguća utemeljenja postmoderne političke filozofije. Društveni procesi se ne mogu objašnjavati sa stanovišta čovjeka kao djelatnog subjekta, već uz pomoć analize bezličnog društvenog poretka. Znanje zavisi od moći, a poredak koji predstavlja njihov spoj je specifičan diskurs (*arhiv*) koji određuje svaku kulturu. Genezom tih poredaka bavi se *genealogija*, koja otkriva da je svaka istina politički determinisana, da je povezana sa vladajućim slojem. Istorija za Fukoa ima drugačiji smisao u odnosu na onaj koji joj pripisuje moderna teorija: ona nije linearna i evolutivna već je puko pomjeranje od jednog diskursa do drugog, a to pomjeranje ne znači nužno i kvalitativan napredak. Fukoov doprinos nije u obogaćivanju političke nauke konstruktivističkim, normativnim vizijama i projektima, ona ima limitirano upotrebno sredstvo, ona dekonstruiše iluzije poretka legitimisanog u višim načelima, a moć kao odnos aplicira na sve društvene odnose, ne isključivo političke.

Dimenzije postmodernog obrta u politici

Posmatran na nivou filozofske misli i ključnih teorijskih kategorija, postmoderni obrt u odnosu na modernu paradigmu, pa sljedstveno i na političku teoriju, ima nekoliko međusobno isprepletenih slojeva: *ontološki* – problem drugačijeg razumijevanja bića, suštine stvarnosti, a to se ogleda i u različitom poimanju tradicije evropske metafizičke misli; *epistemološki* (gnoseološki): dok moderna misao na tragu novovjekovnih mislilaca (Dekarta, Bekona) jasno definiše metode saznanja, oslanjajući se prvenstveno na zakone razuma i njegove dalekosežne mogućnosti, postmoderna misao je skeptična u pogledu utemeljenog istinitog znanja i sklona je njegovom relativizovanju i povezivanju sa društvenom strukturom moći; *metodološki*: postmoderna misao negira mogućnost cjelovitog teorijskog zaokruživanja,

dajući prednost sporednom, izolovanom, pojedinačnom, problem inicijalnih uslova u razumijevanju istorijskog i sl.; i *normativni* – dok moderna teorija sa sobom nosi emancipatorske projekte i beskrajno povjerenje u napredak i poredak, postmoderna paradigma ne inauguriše nove utopije, opominje na reperkusije modernog poimanja stvarnosti, negira poredak, suprotstavljajući mu haos kao prirodno stanje stvari.

Posmatrajući postmoderni obrt u političkoj teoriji, upravo na ontološkom i metodološkom nivou, Tuija Pulkkinen ističe dvije bitne karakteristike istog. (Pulkkinen, 1996: 3–5) Pozivajući se na Fukoov članak „Niče, genealogija, istorija“, ističe bitnu metodološku razliku: dok istorija ispituje određeni fenomen tragajući za njegovim porijeklom, pa tek onda ispitujući sile koje na njegovo formiranje utiču, genealogija ne traži određenu prvobitnu, arhetipsku formu fenomena koja ostaje kao njegova suština, nego ga uvijek posmatra kao produkt određenih sila (tako je sa seksualnošću, moći, poretkom i sl.). Objašnjavajući značaj postmodernog preokreta na ontološkom nivou (pitanje odnosa elemenata unutar teorije, logike njihovog odnošenja), autorka uzima u obzir pitanje subjekta (agenta) koje se u modernoj političkoj teoriji razvija kroz dvije različite tradicije: anglo-američku tradiciju Loka, Hobsa i Mila i tradiciju nacionalizma i socijalizma baziranu na djelima Hegela i Marksa. Liberalna politička ontologija svoj politički prostor konstruiše bazirajući ga na osnovnom elementu – transcendentalno singularnom individualnom subjektu, dok su ostale strukture političke teorije: civilno društvo, država, zajednica i dr. samo posljedica tog osnovnog elementa. U hegelijansko-marksističkoj teoriji, zajednica, društvo, kultura dolaze prije pojedinca, koji je irelevantan izvan socio-kulturnog konteksta. Ipak, ono što Pulkkinenova smatra najzanimljivijim u ovoj paradigmi je to što se ta zajednica, društvo, dakle širi entitet, posmatra kao individua, kao misaono biće, jedinstven subjekat. Ergo, i pored razlika koje ove tradicije podrazumijevaju (pitanje slobode, civilnog društva, interesa), njihov osnovni ontološki momenat je isti i predstavljen je idejom cjelovitog zaokruženog subjekta. Genealoški, postmodernistički pristup stvara radikalni obrt u poimanju subjekta: on više nije samosvijesan i aktivan, već određen strukturom oko njega, silama koje ga determinišu. Autonomnost, odluka, izbor i moć moralnog odlučivanja su kategorije političke teorije koje postmoderna ozbiljno dovodi u pitanje.

Moderna vs. postmoderna. Tipologizacija postmodernizma

Dihotomija moderno-postmodernu u političkom može se pratiti i na više nivoa, odnosno kroz prizmu nekih osnovnih političkih kategorija. Milovanović izdvaja osam dimenzija komparacije, suprotstavljanja, moderne i postmoderne paradigme (Milovanović, 1995: 4–21): (1) *društvo i društvena struktura* – dok moderna perspektiva potencira stabilnost, red, homeostazu, homogenost, konsenzus, normativnost, struktural-funkcionalizam, postmoderna društvo shvata kao fragmentiranu, disipativnu strukturu (stabilnu, ali responzivnu prema okolini), baziranu na paralogizmu, ironiji, dinamičkoj ravnoteži; (2) *društvene uloge* – dok moderna, kao u Parsonsovom modelu, shvata društvo kao centripetalnu silu koja socijalizuje pojedince i formira im društvene statične uloge, postmoderna uloge shvata kao dinamične, nestabilne strukture koje se nalaze u stalnoj dijalektičkoj sprezi centripetalnih i centrifugalnih društvenih sila; (3) *subjektivnost, agent* – moderna vidi subjekta kao cjelovitog, koherentnog, transparentnog i racionalnog, postmoderna naglašava polivalentnost, iracionalno i uticaj strukture na subjekta; (4) *diskurs* – u moderni je dominantan, globalan i paradigmatičan u postmoderni diskurs je pluralizovan, lokaln, uzviše centara koji su podložni promjeni, (5) *znanje* – dok moderna teorija vaspostavlja univerzalni, dominantni, totalizirajući koncept znanja, uz primat logosa, znanja kao emancipatorske sile, postmoderna insistira na fragmentiranim, kontingentnim i provizionalnim istinama, znanju kao ideologiji sa jasnom društvenom funkcijom; (6) *prostor/vrijeme* – u moderni prostor je trodimenzionalan, vrijeme i prostor su apsolutni, homogeni i određuju se kvantitativno, postmoderna ih određuje kvalitativno kao multidimenzionalne, relativne i djeljive; (7) *kauzalnost* – modernu karakteriše determinizam Njutnove fizike, predvidljivost, izvjesnost, linearnost budućeg, postmodernu indeterminizam, slučajnost, nepredvidljivost i neizvjesnost; (8) *društvena promjena* – je u modernoj teoriji uvijek evolucionistička, linearna i racionalna, za razliku od postmoderne po kojoj se društvena promjena uvijek odvija nelinearno, često iracionalno, spontano, marginalno.⁵

5 Odnos moderne i postmoderne može da se tumači kroz cio sistem binarnih opozicija, od kojih svaka kategorija može biti relevantna za razumijevanje novih principa koje postmoderna teorija indukuje u političko: romantizam i simbolizam vs. parafizika i dadaizam; cilj vs. igra; hijerarhija vs. anarhija; materija, logos vs. praznina; objekat vs. proces; distanca vs. participacija; kreacija vs. dekonstrukcija; sinteza vs. antiteza; prisutnost vs. odsutnost; žanr vs. intertekst; semantika vs. retorika; paradigma vs. sintagma; hipotaksa vs. parataksa; metafora vs. metonimija; selekcija vs. kombinacija; dubina vs. površina; interpretacija vs. protiv interpretacije; označeno vs. označitelj; narativno vs. antinarativno; grande histoire vs. petite histoire; master kod vs. idiolekat; tipsko vs. mutirano; paranoja vs. šizofrenija; metafizika vs. ironija; determinisanost vs. indeterminisanost; transcendentno vs. imanentno (Hassan, I. 1985, „The Culture of Postmodernism“, Theory, Culture, and Society, V 2, pp. 123-4).

Ovakva opozicija, koja je naglašena na teorijskom nivou, mogla bi da uputi na radikalnost postmodernog teorijskog obrta. Iako je određena tipologizacija i simplifikacija iz metodoloških razloga potrebna, postmodernizam ne bi trebalo posmatrati kao jedinstven idejni koncept.⁶ Prema Bestu i Kelneru, postmoderna politika može se razložiti na nekoliko pravaca, različitih u interpretacijama i vrednovanju moderne političke tradicije (Best i Kelner, 1997b: 9–21):

1. Ekstremni apolitični postmodernizam – cinično nastrojen prema emancipatorskim društvenim promjenama, sa težnjom da izgradi novu ili rekonstruisanu političku teoriju. U viziji Bodrijara, kao predstavnika ovog pravca, savremeni čovjek je zarobljen u kraju istorije, paralisani i zamrznuti, mase srljaju u indiferentnost i inerciju, dok simulakrum i tehnologija pobjeđuju subjekat. Bodrijar tvrdi da „i dalje se nalazimo u iluziji, jer istorija nije ništa drugo do model, ideološka, mentalna konstrukcija“, a na drugom mjestu kaže da je ono što on dovodi u pitanje „princip realnosti, objektivna stvarnost, postojanje istinitih, nesumnjivih činjenica“.⁷ Ovakav postmoderni pristup je u radikalnom diskontinuitetu u odnosu na modernu političku teoriju.

2. Afirmativna postmoderna politika – koja se kreće od apolitičnog New Age pokreta do „samosvijesnog postmodernizma“. *New Age pokret* je oblik apolitičnog individualizma, svojevrsni pop-postmodernizam, koji oštro kritikuje kapitalistički materijalizam i konzumerizam, dajući prednost duhovnim vrijednostima i principima. Stiven i Best u drugi oblik afirmativnog postmodernizma stavljaju onu teorijsku struju koja negira prosvjetiteljski koncept opšteg napretka i emancipacije, zalažući se za postepene reforme, lokalne strategije. Ovi autori, među tipične predstavnike „*samosvijesnog postmodernizma*“ ili „*postmodernizma otpora*“ svrstavaju: Fukoa, Liotara i Rortija. Fuko, kritikujući strukturu društvenih odnosa i totalitarizujući duh diskursa, zagovara načine života koje je međusobno što različitiji. Liotar, preuzimajući Vitgenštajnov pojam, predlaže proliferaciju „jezičkih igara“ koje će biti u međusobnom neskladu, opoziciji. Rorti zahtjeva nove „opise“ stvarnosti, koji će pluralizovati glasove u „društvenoj konverzaciji“ i zamjenu normativne kritike ironijom.

6 Čini se da je to isticanje pluralizma i kontradiktornosti ideja u okrilju postmoderne bio jedan od glavnih argumenata onih koji su negirali domet postmoderne kritike. S druge strane, postoje i autori koji tvrde da upravo zbog svoje višeznačnosti postmoderna ima heurističku vrijednost, i predstavlja pozitivan fenomen (Savić, 2001: 22).

7 Navedeno prema intervju objavljenom u nedjeljniku NIN-u 22.03.2007 br. 2934, koji je, u svojstvu urednice u Redakciji za kulturu RTS-a, u ljeto 2005, Neda Valčić Lazović vodila sa Bodrijarom.

3. Rekonstruktivni postmodernizam – teorijski pristup koji pokušava da pomiri prividnu suprotstavljenost moderne i postmoderne politike. Ernesto Laclau i Slavoj Žižek su ključni predstavnici ovog postmodernog pristupa politici. Takav pristup, kako pišu Stiven i Best, ukazuje na potrebu da se postmoderna kritika modernog esencijalizma i redukcionizma iskoristi za obnovu prosvjetiteljskih načela i projekata, kroz logiku kontingentnosti i pluralnosti. Laclau i Žižek vide društvene pokrete sedamdesetih i osamdesetih kao višestruke izvore pozitivne promjene i aktualizovanja ideje „radikalne demokratije“. Prosvjetiteljski univerzalizam je, po njima, bio presudan u kreiranju demokratskog diskursa, ali je ipak ostao nemoćan da odgovori na nove zahtjeve politike i razumije njene principe iz neesencijalističke perspektive. Odbacivanje esencijalizma ne treba da vodi nihilističkoj političkoj perspektivi, već da ojača moderne pretpostavke i postavi ih na stabilniju osnovu. „Ironično govoreći, mogli bismo reći da postmoderna kritika postavlja moderni projekat na još jače temelje nego prosvjetiteljska racionalnost, jer njene vrijednosti nisu kao do sada samo dogmatski utvrđene, već im je data pragmatična i konsenzualna opravdanost“ (Best i Kelner, 1997b: 19). Prema Stivenu i Bestu, ovakav pristup je sličan Habermasovom, koji smatra da je prosvjetiteljstvo „nezavršen projekat“, ali ipak različit zbog činjenice da Habermas u postmodernizmu ne vidi radikalni demokratski potencijal, već faktor slabljenja prosvjetiteljske ideje i prisustvo iracionalnih i konzervativnih elemenata. Za razliku od drugih postmodernih pristupa, koji zahtijevaju oštar diskontinuitet, rekonstruktivni postmodernizam je svojevrstan nastavak moderne percepcije stvarnosti i revalorizovanje njenih principa.

4. „Politika identiteta“ (identity politics) – „možda dominantna forma današnje politike“ (Best i Kelner, 1997b: 20) je postmoderna pravac koji po svojim svojstvima spada u korpus afirmativne postmoderne političke misli. Politika identiteta tematizuje individuu koja po svojim afinitetima i ambicijama, kulturološkom, biološkom ili društvenom ključu, određuje svoju pripadnost određenoj grupi, sa čijim interesima se solidariše, gradeći kroz to sopstveni identitet. Ovaj koncept značajno je motivisan društvenim pokretima šezdesetih, sedamdesetih i osamdesetih uz činjenicu da su ova dva potonja bila fragmentiranija od prethodnog, što može i da upućuje na značajnu karakteristiku (tendenciju) postmodernog društva. Ovakav pristup u sebi neminovno nosi i druge značajne karakteristike postmoderne paradigme: pluralizam, horizontalnost odnosa, specifičnost, kontingentnost. Ipak, ako se uzmu u obzir Fukoovo viđenje subjekta (koji je „mrtav“) i diskursno

stvoreni i nametnuti identiteti, i sa druge strane fetišizacija nekih identiteta (npr. hrišćanin, heteroseksualan, Evropljanin) u konceptu politike identiteta, može se uočiti značajna (ne i jedina) protivurječnost postmodernizma: da li su ti identiteti koje stvaramo iskonski ili nametnuti? Moderna politička teorija, u svojoj redukovanoj i uopštavajućoj paradigmi, nema ovakve dileme.

Postmoderni obrt i politička stvarnost

Postmoderni uticaj na političku praksu, pa i teoriju, iako nezanemarljiv, bio je limitiran društvenom stvarnošću, istorijskom, ekonomskom i društvenom dinamikom više nego druge sfere duhovnog u kojima bi navedene opozicije bile smislenije. Svijet nije postao anarhičan, nehijerarhizovan, društva se i dalje organizuju po specifičnim normama, a determinizam, kauzalnost i vjera u napredak i dalje su osnovni društveni principi i odrednice za savremenu politiku. „Velike priče“ i utopije i dalje su dio našeg viđenja stvarnosti, i savremena politička teorija im dosta nekritički pristupa: Fukujama pobjedonosno proglašava „kraj istorije“, a kao posljednji istorijski stepenik, što je u Marksovoj verziji ove eshatološke priče bio komunizam, postavlja liberalizam. Potenciranje lokalnog čini se neproduktivnim u vremenu kada savremeno društvo postaje visoko-globalizovano, rizično (U. Bek), „suicidalno“: određene politike, naravno, treba sprovoditi lokalno, ali neke odluke zahtijevaju zajedničku, globalnu politiku. Postmoderna je katkad isuviše intelektualistička, njeni principi nisu komunikativni u jednom realnom društvu, ona je više kritika nego ideja. Ihab Hasan tvrdi „da je postmodernizam prešao sa nespretnog neologizma na napušteni kliše, a da se pritom nije uzdigao na nivo pojmovnog“. Pojmovno nedovoljno zaokružen, postmodernizmu se zamjera i njegov metodološki pristup, na šta upućuje Gelner: „Postmodernizam (...) pokret koji, uz svoje očigledne loše strane – nejasnoću, pretencioznost, površnost, uobraženost, besmisleno nabranje imena – čini velike greške u metodi koji preporučuje: njegova sklonost relativizmu i preterana pažnja koju posvećuje semantičkom idiosinkretizmu čini ga slijepim za nesemantičke aspekte društva, kao i za izuzetno važnu, apsolutno dominantnu asimetriju u kognitivnoj i ekonomskoj moći u svijetu.“ Banalno pitanje, ali dalekosežno u objašnjenju posustajanja postmoderne ideje je: šta postmoderna nudi postmodernom čovjeku? Neizvjesnost? Haos? Mrtvog subjekta? Da li su to valjani temelji za rekonstrukciju društva, aktivnu politiku, promjenu? Svjesna nedostataka nekih segmenata postmoderne teorije na nivou svakodnevnog života, savremena politička misao pokušava

da ih pomiri sa principima moderne političke teorije i njenog nasleđa. Čini se da je dominantni, gotovo paradigmatički, pristup savremenoj stvarnosti **eklektični postmodernizam**.⁸ „Pojmovnu neodređenost ne shvatam kao potvrdu da 'postmoderni' nedostaje značenje, nego kao simptom koji, preko preobilja značenja, ukazuje na mnoštvo pokušaja da se racionalizuje postojeća kompleksnost društvenog fakticiteta. U tom pogledu ona izražava faktički eklektizam, kako životnih formi, tako i teorijskih obrazaca“ (Savić, 2001: 23). Postmodernizam se, upravo zbog nemogućnosti da adekvatno komunicira sa praksom, češće posmatra kao pokušaj racionalizacije moderne političke teorije nego raskid sa njom. Iako je u teoriji došlo do obrnute vizure, dijametralno suprotnog pozicioniranja ključnih elemenata političke teorije, što daje za pravo da se govori o obrtu, diskontinuitetu u odnosu na modernu političku teoriju, čini se da je politička realnost kao zadatak postmodernoj misli postavila ne odbacivanje, nego preispitivanje i rekonstrukciju modernih političkih projekata.

LITERATURA:

1. Best, Steven i Kellner, Douglas (1991), *Postmodern Theory: Critical Interrogations*, MacMillan and Guilford Press, London/ New York *Design Issues*, Vol. 4, No. 1/2, Designing the Immaterial Society, pp. 12–24.
2. Best, Steven i Kellner, Douglas (1991 b), *Postmodern Politics and the Battle for the Future* na <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/>
3. Ferraris, Maurizio (1988), *Postmodernism and the Deconstruction of Modernism*, *Design Issues*, Vol. 4, No. 1/2, Designing the Immaterial Society. (1988), pp. 12– 24.
4. Milovanović, Dragan (1995), *Dueling paradigms: Modernist v. Postmodernist thought* *Humanity and Society* 19(1), pp. 1–22.
5. Pulkkinen, Tuija (1996), „The Postmodern moment in political thought“, esej o doktorskoj disertaciji *The Postmodern and Political Agency*, Department of Philosophy, University of Helsinki.

8 Kod Savića, ovaj pojam je predstavljen kao *refleksija postmoderne*: „...Refleksija postmodernog stanja obelodanjuje kontroverzni odnos između pluralizma životnih formi i njihove radikalne međuzavisnosti. Disparatnost diferenciranih logika posebnih životnih formi ipak nije neograničena – ona se zaključuje u ravni mogućeg praktikovanja.“ (Savić, 2001 : 31)

6. Savić, Mile (1996), *Izazov marginalnog: Dometi kritike logocentrizma u sporu Moderna – Postmoderna*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
7. Savić, Mile (2001), „Praktične implikacije ‘postmoderne filozofije’“, - *Filozofija i društvo*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, urednik/priredivač: Mile Savić, br. XIX–XX, pp. 21–38.
8. Thomas, Martin Lloyd (2000), *Postmodernisation and the Formation of a Postmodern Political Disposition*, Sheffield Online Papers in Social Research (ShOP), February no1 pp. 3–24.
9. Tushnet, Mark (1995), „Postmodernism and Democracy“, *American Literary History*, Vol. 7, No. 3, Imagining a National Culture, pp. 582–590.

Predrag Zenović

Postmoderni obrt u političkoj teoriji

Summary

Abstract: Postmodernism, in social and culture studies, is often defined as the antithesis to the modern theoretical paradigm. Although there is a certain consensus that postmodernism as a specific theoretical approach does exist, so that its fundamental aspects is not be questioned, academic circles are divided upon the relation between modernism and postmodernism. The author is focused on the level of discontinuity (or continuity) of postmodern political thought, comparing to the modern one. There are diverse theoretical approaches to postmodernism in politics, and it is incorrect to consider postmodernism as a monolith and defined discourse. The issue of the postmodernism theory is also important for its implications and contribution to the praxis of contemporary society.

Key words: postmodernism, political theory, postmodern turn, society, politics, the politics of identity, reconstructive postmodernism, eclectic postmodernism, theoretical discontinuity.

Jelena Cupać

Tutor: mr Marko Paunović

Centar za liberalno-demokratske studije

EJN RAND: VRLINA KAPITALIZMA

Uvod

Ejn Rand je rođena 1905. godine u Rusiji,¹ 1936. je emigrirala u Ameriku, noseći sa sobom gorko iskustvo jednog komunističkog sistema. Ovo iskustvo biće osnov celokupne njene filozofije i strasti sa kojom ju je branila. Možda će upravo takav pristup filozofiji dovesti do toga da Ejn Rand u zvaničnim akademskim krugovima bude najčešće odbacivana kao naivan, nezreo i neoriginalan autor. Sa posebnim neodobravanjem dočekano je njeno slavljenje egoizma među kontinentalnim filozofima. Još jedan značajan razlog zbog koga je akademija izgubila interes za rad Ejn Rand leži i u eseju izuzetno uticajnog, bar u onim krugovima koje možemo da označimo kao liberalne u klasičnom smislu te reči, harvardskog profesora Roberta Nozika „O Randijanskom argumentu“ („On the Randian Argument“). Nozik se slaže sa političkim implikacijama objektivističke filozofije Ejn Rand, ali smatra da premise koje su do njih dovele nisu održive. On u prvom redu kritikuje njen fundamentalni argument baziran na etici, posebno onaj izložen u knjizi *Vrlina sebičnosti* u kojoj se smatra da je za individu život najveća vrednost koja sve druge vrednosti čini mogućim. O ovome će niže biti više reči.

Polazeći od toga da smatram da rad Ejn Rand poseduje određenu filozofsku vrednost i argumente koji mogu poslužiti svima onima koji se zalažu za jedno slobodno društvo u kome su ljudska prava vrhovna vrednost i uzimajući u obzir gorenavedene kritike, ovaj rad će pokušati da na sistematičan i jednostavan način predstavi sadržaj filozofije Ejn Rand. U prvom delu biće reči o ljudskim, individualnim pravima. Taj deo će pokušati da odgovori na pitanje njihove legitimacije tj. razloga njihovog postojanja i porekla. Drugi deo će razmotriti implikacije prihvatanja činjenice postojanja ljudskih prava na građenje jednog etičkog sistema, objektivističke etike, za koji Rand optira. U trećem delu se polazi od tvrdnje da se svaki politički sistem temelji na određenom etičkom osnovu, te se postavlja pitanje koji je to politički i društveni sistem koji, ako bismo se koristili terminologijom Ejn Rand, najviše odgovara ljudskoj prirodi.

1 http://www.aynrand.org/site/PageServer?pagename=about_ayn_rand_aynrand_biography

Ljudska (individualna) prava

Iako nigde u svom delu Ejn Rand eksplicitno ne govori o liberalnoj državi, očigledna je sličnost između koncepta one države i društva koji ona zagovara i onog koncepta koji poznajemo kao liberalan. Kako se država u liberalnoj filozofiji minimalizuje, a razlog tome su individualna, ljudska prava i njihova odbrana, tako se i polje moralnog opravdanja liberalnog sistema sužava na pitanje moralnog opravdanja ljudskih prava. Ovaj pravac razmišljanja prihvatila je i Ejn Rand. Ona će prihvatiti teoriju koja je u liberalnim krugovima postala dominantna, a to je teorija prirodnih prava, a potom će je obraditi na sebi svojstven način. Rand smatra da je u promišljanju individualnih, ljudskih prava neophodno poći od suštine ljudske prirode, koja je čoveku data te tako ne podleže nikakvom izboru. Za razliku od biljaka i životinja, čovek ne poseduje automatski kodeks preživljavanja. Njegova čula mu ne govore automatski šta je za njega dobro a šta loše. On ne poseduje sposobnost ili, možemo slobodno da kažemo, tu „privilegiju“ da reaguje i deluje instinktivno i da na osnovu toga, posledično, očekuje da preživi. Dužnost da pronađe odgovore na osnovna pitanja opstanka čoveka ima njegova svest tj. njegovo osnovno sredstvo preživljavanja – razum. Razum je jedini izvor našeg znanja, on je i jedini vodič naših postupaka, kao i konačni sudija naših vrednosti. Čovek, međutim, ima pravo izbora, on ima pravo da razum upotrebi ili ne upotrebi, drugim rečima, on ima pravo da izabere da li će misliti ili neće. Rend ipak upozorava na šire implikacije ovakvog izbora. To je zapravo izbor između života i smrti. Čovek pred sebe na taj način postavlja jedno u suštini metafizičko pitanje, a to je „biti ili ne biti“. On ima jednu jedinu alternativu, a to je da „bude racionalno biće ili samoubilačka životinja“² ili jednostavno priroda čoveku zabranjuje da bude iracionalan.³

Kada sve ovo sumiramo, možemo da zaključimo da su čula ta koja će čoveku reći da li je gladan ali mu neće reći kako da dođe do hrane, za to mu je neophodan razum i mišljenje. Prema tome, čoveku ništa nije dato, izuzev određenih potencijala i materijala, u vidu prirodnog objektivnog okruženja, na kome taj potencijal može da iskoristi.⁴ Rand iz ovog izvlači, smatram, tačan zaključak, a to je da je ono što je za čovekov opstanak potrebno određeno njegovom prirodom i ne podleže nikakvom izboru, i to treba prihvatiti kao nepromenljivu činjenicu. Od čoveka zavisi da li će otkriti šta mu je potrebno ili neće. Čovek će, u tom smislu, imati slobodu da napravi pogrešan izbor, ali neće imati slobodu da izbegne posledice svog lošeg izbora, u društvenim okolnostima obično tako da ih prenese na druge ljude.

2 Ejn Rand, *Vrlina sebičnosti*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 33.

3 Ibid., str. 132.

4 Ibid., str. 19.

Polazeći od ovakvih objektivističkih postavki, Randa konstatuje da ljudska prava proističu i svoje opravdanje nalaze u ljudskoj prirodi, a ne u nekom višem autoritetu poput boga ili neke kolektivne društvene milosti. Da bi se čoveku omogućilo da u potpunosti živi u saglasnosti sa svojom prirodom, neophodno ga je osloboditi od svake vrste prinude. Čoveku mora biti omogućeno da se slobodno koristi svojim mehanizmom preživljavanja, a to je razum. Prihvatiti ili biti podvrgnut bilo kakvoj spoljnoj prinudi znači, zapravo, raditi na nečijem ili prihvatiti sopstveno uništenje. Iz ovog proizlazi da je čovek biće koje bez prava ne bi moglo da živi na sebi svojstven način.⁵

Prava su pre svega moralni pojam,⁶ na taj način što nam nude skup načela koja nam daju mogućnost da svoje individualne postupke povežemo sa načelima koja određuju naš odnos sa drugim ljudima. „Individualna prava su sredstva kojima se društvo potčinjava moralnom zakonu.“⁷ Drugim rečima, individualna prava su granica koja jednog čoveka štiti od drugoga, istovremeno uspostavljajući mehanizam međusobnog odnosa tj. konstituišući legitimne forme komunikacije među pripadnicima jednog društva. Prema tome, svaki politički i društveni sistem počiva na nekom moralnom kodeksu. Tokom istorije preovlađujući su bili oni kodeksi koje Rand zbirno naziva altruističko–kolektivističkim kodeksima koji pojedinca uvek potčinjavaju nekom višem autoritetu (bilo mističkom, bilo društvenom). Na ovom mestu bih dodala da se tu u prvom redu radi o prinudnom altruizmu zato što ti kodeksi proizlaze iz kvazi altruističkih namera onih koji proklamuju određena opšta dobra, a potom, da bi ih ostvarili, prinudom grabe sredstva od onih koje stvarni dobrovoljni altruizam nije naterao na takvo delanje – o ovome će biti reči nešto kasnije. Tako su, kroz istoriju, uvek bili dominantni nekakvi oblici etatističkih tiranija, gde se društvo ili neki mistični autoritet postavljaju izvan moralnog kodeksa, dok se glavni cilj etike vidi u tome da pojedinca učini odanim društvu, da ga nauči da žrtvuje sebe radi ispunjavanja apstraktnih društvenih dužnosti. Istinsko revolucionarno otkriće društvenih nauka, prema Rand, tako će se dogoditi u Americi, podređivanjem društva odnosno države moralnom zakonu. Individualna prava omogućiće da pojedinac bude zaštićen od grube snage kolektiva – i taj ključni momenat je momenat kada

5 Ibid., str. 132.

6 „Prava’ su moralni koncept, koncept koji omogućuje logičan prelaz od načela kojima se u svom delanju rukovodi pojedinac, do načela koja određuju njegov odnos prema ostalima; koncept koji čuva i štiti individualni moral u društvenom kontekstu, veza između čovekovog moralnog koda i zakonskog koda društva, između etike i politike. Individualna prava predstavljaju sredstvo potčinjavanja društva moralnom zakonu.“ Ejn Rand *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1994, str. 358.

7 Ibid., str. 128.

se shvatilo da sila može i mora da bude podređena pravu. Te su stoga, za Rand, koliko god to pompezno zvučalo, Sjedinjene Američke Države prvo moralno društvo u isitoriji.⁸ One su pojedinca posmatrale kao cilj po sebi, a društvo kao sredstvo za miroljubiv, uređen, dobrovoljan suživot pojedinaca.

Kada je reč o sadržaju prava, postoji samo jedno moralno pravo iz kojeg sva druga prava proističu: čovekovo pravo na sopstveni život. Čoveku, dakle, po pravu pripada njegov život. Ili, kako je govorio Marej Rotbard, jedno vreme sledbenik objektivističke etike, čovek ima pravo na samoposedovanje (self-ownership).⁹ Po svojoj suštini, život je delatan proces koji moramo da pokrenemo i sami da bi oživeo tj. proces koji moramo da održavamo: pravo na život je pravo na samostalno delanje, sloboda da preduzmemo sve radnje koje, kao racionalna bića, moramo preduzeti da bismo potpomogli, unapredili ispunili sopstveni život. To pravo podrazumeva delanje prema sopstvenom dobrovoljnom, neiznuđenom izboru. Pravo na život je izvor svih prava, a pravo na svojinu njihovo jedino otelotvorenje. Bez prava na svojinu, ni pravo na život ne bi imalo pravi smisao. Ovde opet možemo da se poslužimo Rotbardovom tvrdnjom da nijedno drugo pravo ne bi imalo smisao bez prava na svojinu. Nijedno drugo pravo ne bi bilo moguće otelotvoriti ako ne postoji pravo na svojinu. Pravu na svojinu tako možemo dati status instrumenta. Da bi preživeo, čovek mora da radi; ukoliko su proizvodi njegovog rada od njega otuđeni – onda ima male šanse da zaista preživi. Drugim rečima, čovek mora da ima pravo na proizvode svoga rada. I ovo pravo, pravo na svojinu, kod Rand se, kao i pravo na život, sastoji u delanju, te ga ne treba banalno shvatati kao pravo na nekakav konkretan materijalni predmet (kao što se to često danas čini u okviru različitih kvazihumanističkih doktrina, te se pravo na svojinu određuje kao pravo na potrepštine: hranu, odeću, sklonište...), već kao pravo na posledice proizvodjenja predmet ili nekog drugog oblika zarade. Nema nikakve garancije da će čovek zaista steći bilo kakvu svojinu, već samo to da će je posedovati ukoliko je stekne. To je pravo da steknemo materijalne vrednosti, da ih zadržimo, upotrebimo i njima raspoložemo. Čovek koji proizvodi dok drugi raspoložu njegovim proizvodom jednostavno se naziva – rob.

8 „Istinsko revolucionarno dostignuće Sjedinjenih Američkih Država sastojalo se u podređivanju društva moralnom zakonu“, Ejn Rand *Vrlina sebičnosti*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 129.

9 http://oll.libertyfund.org/index.php?Itemid=259&id=792&option=com_content&task=view, Bibliographical Essay: Contemporary Currents in Libertarian Political Philosophy by David Gordon

Ukoliko propustimo da prava razumemo na ovakav način, dovešćemo društvo u situaciju koju možemo da odredimo kao stanje inflacije prava (a to je ono čemu smo svedoci danas). Drugim rečima, kao što loš novac inflacijom istiskuje dobar novac, tako se i „štampanjem prava“ negiraju autentična prava, ili dovode u situaciju da budu banalizovana i nevažna.¹⁰ David Boaz, u svojoj knjizi *Libertarijanizam* konstatuje da u modernoj Americi zaista postoji problem umnožavanja lažnih prava. Problem nastaje zbog toga što se različiti legitimni interesi i preferencije predstavljaju kao zahtevi za ostvarivanje određenih prava. Ovo je problematično zbog toga što se interesi mogu sukobiti, i najčešće se sukobljavaju, dok sa pravima to nije slučaj.¹¹ „Puno je, međutim, sukoba među vlasnicima navodnih prava na blagostanje, koji zahtevaju da nas neko drugi snabdeva stvarima koje želimo, bilo da je to obrazovanje, zdravstvena nega, socijalna pomoć, poljoprivredne subvencije ili neometan pogled preko tuđeg placa.“¹² Danas se sasvim pogrešno veruje da je svaka poželjna stvar pravo. Ovakva poplava prava je izmenila pravi smisao „pravih“ prava. Jedno od osnovnih pitanja, upozorava Rand, koja je neophodno postaviti kada se proklamuju prava poput prava na posao, prava na hranu, na odeću, na dom... jeste: o čijem trošku? Posao, hrana, odeća, raznodna, obrazovanje, dom, medicinska pomoć, nažalost, ne rastu na grani. To su vrednosti koje stvara čovek. A ko je taj čovek koji treba da ih obezbedi za druge? Ako neki ljudi imaju pravo na proizvode tuđega rada, to znači da su drugi osuđeni na ropski rad i da se tu radi o istinskom lišavanju prava. Niko ne može imati pravo da drugom čoveku nametne obavezu koju ovaj sam nije preuzeo. „Nikad ne treba priželjkivati posledice bez uzroka, uvek treba preuzeti punu odgovornost za posledice svojih postupaka – da nikada ne treba da delamo kao zombi, ne poznajući sopstvene ciljeve i motive – da nikakvu odluku ne sememo da donesemo, nikakvo uverenje usvojimo i ni za kakvom vrednošću tragamo ako nismo uzeli u obzir okolnosti i sve ono što znamo, ili nasuprot tome.“¹³

Prema tome, ne može postojati pravo na porobljavanje. Samo pravo na slobodno delanje. Indikativna je, u ovom smislu, rečenica „očeva osnivača“ Amerike gde oni nisu rekli da čovek ima pravo na sreću već čovek ima pravo na traženje sreće. Dakle, iz ove njihove postavke ne proizlazi nikakva obaveza jednog čoveka da drugoga učini srećnim.

10 Ejn Rand, *Vrlina sebičnosti*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 134.

11 David Boaz, *Libertarijanizam*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003, str. 62.

12 Ibid. str. 62.

13 Ibid., str. 38.

Objektivistička etika

Ako prihvatimo da su prava čoveka u prvom redu etički pojam i ako svaki društveni sistem leži na nekoj moralnoj, etičkoj osnovi, pogledajmo kakva je priroda etike koju zastupa Ejn Rand. Ona će pokušati da odgovori na pitanje da li je etika subjektivni luksuz ili objektivna nužnost, nastala na metafizičkoj osnovi. Pod pojmom metafizičko, ona podrazumeva ono što pripada stvarnosti, prirodi stvari, činjenicama, nepromenljivosti uslova ljudskog postojanja. Objektivistička etika postavlja jedno od fundamentalnih pitanja: zašto je čoveku uopšte potreban kodeks vrednosti? Većina filozofa je postojanje etike uzela zdravo za gotovo, za datu istorijsku činjenicu, i nije pokušala da otkrije njene uzroke, odnosno njenu relevantnu vrednost za čoveka. Prvo su mistici proizvoljnu i neobjašnjivu „Božiju volju“ – koja njihovu etiku čini punovažnom – smatrali merilom dobra, onda su usledili pokušaji da se raskine sa ovim tradicionalnim gledištima, da se stvari racionalizuju tako što će se na mesto božije volje staviti društvo, sa svojim novim apstraktnim moralnim merilima: „društvenim dobrom“. Ali i ovi pokušaji ostaju jednako proizvoljni i štetni jer propagiraju, odnosno posledično dovode do „tiranije većine“, gde je moralno dobro ono što je dobro za društvo. U suprotnosti sa ovim, objektivistička etika optira za ono što Ejn Rand naziva racionalnom sebičnošću (racionalnim egoizmom). Oko ovoga pojma je bilo dosta kontroverzi i zabune. Kao što sam u uvodu rekla, Robert Nozik je posebno kritikovao ovu poziciju Ejn Rand.¹⁴ On u prvom redu kritikuje njen fundamentalni argument baziran na etici, posebno onaj izložen u knjizi *Vrlina sebičnosti*, u kojoj se smatra da je za individuu život najveća vrednost koja sve druge vrednosti čini mogućim. Da bi se ovaj argument opravdao, Hajek smatra da se prvo treba dokazati zašto neko ne bi mogao racionalno više da preferira umiranje i da tako ne podržava nikakve vrednosti. Nozikova primedba u prvi mah može izgledati logično, ali je problem u tome što on pojam racionalno ne upotrebljava na način na koji to čini Ejn Rand. Za nju je razum prirodni i jedini instrument koji čovek poseduje a čija je svrha da obezbedi čovekovo preživljavanje u tom smislu, ako on racionalno odluči da se ubije, on nije upotrebio razum na pravi prirodan način, ali je svakako imao pravo da napravi izbor. Lična preferenca i nečiji hir nisu argument protiv prirodnog prava.

14 http://oll.libertyfund.org/index.php?Itemid=259&id=792&option=com_content&task=view, Bibliographical Essay: Contemporary Currents in Libertarian Political Philosophy by David Gordon

Sušтина ovog etičkog viđenja je davanje podrške onim vrednostima koje su neophodne za opstanak čoveka kao čoveka. Klasični liberali bi, polazeći od individualističkih pretpostavki, na ovom mestu mogli sporiti to što Rand ipak podržava jedan set vrednosti neophodan za opstanak čoveka, mogli bi reći da čovek ima potpunu slobodu i pravo da izabere set svojih vrednosti (dok god ne ugrožava druge ljude), ali to je upravo momenat u kome Ejn Rand nastupa sa svojim objektivizmom. Ona, zaista, u svoju teoriju unosi određeni pozitivni naboj, ali ne na takav način da od svakog čoveka očekuje ponašanje prema tom pretpostavljenom setu vrednosti. Čovek je slobodan da izabere da deluje na bilo kakav način koji smatra odgovarajućim i primerenim za sebe. Uspostavljanje tog seta vrednosti, a to je u prvom redu vrednost racionalnog života kao jedinog primerenog čoveku, ona traži objektivno opravdanje i za ljudska prava i za političke implikacije tih prava, minimalnu kapitalističku državu, van mističkih objašnjenja ili društvenih konvencija.

Vrednosti, prema tome, ni kod Ejn Rand nisu nikakva primarna kategorija, one moraju biti vrednosti za nekoga, u ovom slučaju za čoveka. Stvari mogu biti dobre ili loše jedino za živo biće. Vrednost, dakle, mora da pretpostavi entitet koji je sposoban da ostvari vrednost tj. da ostvari određeni cilj, ali je to jedino moguće ukoliko on ima alternativu. Jer tamo gde nema alternative, za taj entitet ne postoje ni ciljevi ni vrednosti. Fundamentalna i vrlo objektivna alternativa koja se postavlja jedino živim bićima je alternativa između života i smrti, o tome je već bilo reči u prvom delu teksta. Da bi opstao, da bi izabrao alternativu života, čovek mora da dela, mora da pokrene i da održava proces života. Etika mu je dakle neophodna da bi preživio, te je ona metafizički utemeljena u samoj čovekovoј prirodi, objektivnoj datosti, i ne može biti proizvod bilo kakvog hirovitog iracionalnog ponašanja pošto bi to značilo raditi na svom uništenju. Dakle, život čoveka zavisi od spoljašnjeg materijala ili goriva ali i od ispravne upotrebe tog goriva (čovek ima razum koji mu pomaže da razume i nauči ovu ispravnu upotrebu, a merilo mu je alternativa život ili smrt). Etika je objektivna, metafizička nužnost za čovekov opstanak, čovek u tom pogledu nema izbor, on ne može da pobegne od svoje prirode. Čovek ima, dakle, izbor između toga toga da li želi da bude racionalan ili samoubilačka životinja.¹⁵

15 „Neki pojedinci ne žele da misle, već preživljavaju tako što oponašaju i, poput dresiranih životinja, rutinski ponavljaju zvuke i pokrete koje su naučili od drugih, nikada ne čineći napor da razumeju sopstveni rad. To međutim ne menja činjenicu da njihovo preživljavanje omogućavaju isključivo oni koji su izabrali da misle i da otkriju pokrete koje ovi ponavljaju. Preživljavanj takvih mentalnih parazita zavisi od slepog slučaja jer njihovi neusredsređeni duhovi ne znaju koga treba oponašati, čije je pokrete bezbedno slediti. Oni koračaju ka provaliji, trče za svakim razornim duhom koji im obeća da će preuzeti odgovornost od koje beže: odgovornost svesnosti.“ Ejn Rand, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 33.

Ova sebičnost se razlikuje od uobičajenog shvatanja pojma sebičnost. Objektivistička etika drži da za ljudsko dobro nisu potrebne žrtve. Ona drži da se racionalni ljudski interesi ne sukobljavaju. Ako bi sebičnost o kojoj Rand govori bila jednaka uobičajenom shvatanju sebičnosti, nužno bismo imali žrtve, jer sebični ljudi podrazumevaju određeni stepen parazitizma. Racionalna sebičnost mora biti nešto drugo. Njom se Rand zapravo obraća žrtvama i pruža im moralni alibi koji im daje za pravo da istinski žive svoj život. Racionalna sebičnost nije, tako, ništa drugo nego jedna snažna apoligija prava na sopstveni život i samoposredovanje, bez nametanja moralne svesti. Ona govori da za nas same neposredno postojimo samo mi i da nemamo nikakvu moralnu odgovornost pema apstraktnom entitetu kakav je društvo iako smo uvek bili učeni da je imamo.

Prema objektivističkoj etici, „načelo trgovine je jedino racionalno etičko načelo za ljudske odnose, kako lične tako i društvene, privatne i javne, duhovne i materijalne. Reč je o načelu pravde.“¹⁶ Trgovina, u moralnom smislu, postaje, za objektivističku etiku, jedini mogući oblik komunikacije. Trgovac je, za nju, čovek koji sopstvenim snagama zarađuje ono što dobije i ne daje niti uzima, i što je najbitnije ne očekuje ono što nije zaslužio. Takav čovek svoje potrebe ostvaruje tako što sa drugim ljudima stupa u slobodnu, dobrovoljnu, nepristrasnu razmenu koja koristi obema stranama. Rend, na osnovu ovoga, konstatuje da su dve velike vrednosti koje društvo nudi čoveku, i zbog kojih je, na kraju krajeva, čoveku društvo i neophodno za opstanak – znanje i trgovina. Svaki čovek ima neprocenjivu korist od saznanja do kojih su došli drugi ljudi, kao i od podele rada do koje je dovela trgovina. Čovek putem prenosnja znanja i trgovine uvećava svoju dobit mnogo više nego kada bi sam bio prinuđen da sazna i stvara sve što mu je neophodno da preživi.

Koji to društveni sistem onda najviše odgovara čoveku?

„Društveni sistem je spoj moralno-političko-ekonomskih načela, otelotvorenih u društvenim zakonima, institucijama i vladi, koji određuju odnose, oblike udruživanja među ljudima naseljenim u datom geografskom prostoru.“¹⁷ Rend kaže da je očigledno da će ovi odnosi zavistiti od prepoznavanja ljudske prirode, od toga da li se ljudi razumeju i vide kao razumna bića ili kao „kolonijalni mravi“.¹⁸ Dva pitanja se mogu postaviti kako bi se identifikovala priroda određenog društvenog sistema: da li dati društveni sistem priznaje ljudska prava (da li čovek ima pravo da postoji sam za sebe – self-ownership – ili je vlasništvo plemena tj. da li je čovek slobodan), i da li društveni sistem zabranjuje upotrebu nasilja u međuljudskim odnosima?

16 Ejn Rand, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1994, str. 47.

17 Ibid., str. 20.

18 Ibid., str. 20.

Jedini sistem u istoriji koji na ova pitanja može da odgovori potvrdno je kapitalistički sistem. Kombinacijom objektivističke etike proistekle iz ljudskih prava, koja opet proističu iz ljudske prirode, Rand konstatuje da je kapitalizam jedini sistem primeren životu racionalnog bića, i zapravo jedini moralno-političko-ekonomski sistem u istoriji. U prilog tome, ne bi trebalo ispustiti iz vida činjenicu da je institucija privatnog poseda, u punom, zakonskom značenju toga prava, dobila svoje otelotvorenje i punu podršku tek u kapitalizmu. U predkapitalističkom dobu, privatni posed je postojao *de facto*, ali ne i *de jure*, na osnovu običaja i nasleđa a ne na osnovu pravde (moralnog utemeljenja). Po zakonu i načelu, sva imovina je pripadala vođi plemena, kralju, i korišćenja je po njegovom odobrenju, koje je u svako doba mogao da povuče ako mu se prohte.

Kapitalizam priznaje i štiti osnovnu, metafizičku činjenicu čovekove prirode – vezu između njegovog opstanka i razuma. Određen po filozofskim disciplinama, kapitalizam izgleda ovako: metafizički – u obzir uzima uslove koji proizlaze iz ljudske prirode i njenog opstanka; epistemološki – u potpunosti se oslanja na razum; etički – visoko vrednuje prava jedinke, fundirana u prvom redu na pravu na sopstveni život; politički – sloboda.¹⁹ Jedina uloga države, stvorene na ovakvim osnovama, je zaštita ljudskih prava, odnosno njihova zaštita od fizičke sile (jer se prava jedino mogu ugroziti sredstvima sile i prinude), država treba da se ponaša kao zastupnik prava čoveka na samoodbranu i sme da upotrebi silu samo za odbranu i samo protiv onih koji iniciraju njenu primenu, takva država je sredstvo za stavljanje kaznene funkcije sile pod objektivnu kontrolu.

U kapitalističkom sistemu, svi međuljudski odnosi su dobrovoljni. Ljudi su slobodni da sarađuju ili ne, da međusobno komuniciraju ili ne, u skladu sa sopstvenim procenama, uverenjima i potrebama. Mogu da komuniciraju međusobno jedino putem razgovora, nagovaranja i ugovornih obaveza, na osnovu slobodnog izbora i obostrane koristi. Ono što je, za Rand, jedna od bitnih vrednosti kapitalizma jeste pravo jedinke na neslaganje, budući da nijedno društvo nikada nije imalo problem sa slaganjem.

Praktično opravdanje kapitalizma, tako, ne leži u nekakvom imaginarnom kolektivnom pravu na pravednu raspodelu resursa, čovek nije nacionalni resurs, niti je to njegova svest. Njegovo moralno opravdanje ne leži u altruističkom pravu zalaganja za najbolji način da se dosegne „opšte dobro“, svaki društveni sistem se fundira na nekom moralnom opravdanju, opšte dobro je često eksploatisano u te svrhe i svi sistemi koje je prozvelo bili su tiranski.

19 Ibid., str. 21.

Opšte dobro (ili „društveni interes“) je neodređen i neodredljiv koncept, pre svega zato što društvo ne postoji kao jedinka, ono predstavlja samo skup pojedinaca. Moralno opravdanje kapitalizma leži u činjenici da je to jedini sisem usaglašen sa čovekovom racionalnom prirodom, da štiti opstanak čoveka kao jedinke. Suština nepotrebnosti ali i nepostojanja opšteg dobra kao kriterijuma moralne opravdanosti kapitalističkog društvenog sistema sastoji se u sledećem: ukoliko izvršimo presek jednog kapitalističkog sistema i jednog komunističkog (ili nekog koji se bazira na kolektivističkim osnovama) i utvrdimo da je više ljudi srećno u kapitalizmu nego u komunizmu, da ima čak više materijalnog bogatstva, ovo ne možemo tj. ne bi trebalo da koristimo kao moralni kriterijum opravdanosti kapitalizma u odnosu na komunizam, ovo nam ne govori ništa niti o kapitalizmu niti o komunizmu. Prava pitanja su pitanja ljudskih prava tj. da li svaki čovek u datom sistemu nesmetano može da koristi svoj razum na najbolji način koji ume (a koji ne ugrožava druge) kako bi obezbedio svoj opstanak. Opšte dobro kao moralni kriterijum nam tako ne govori baš ništa, nema nikakvo značenje. To što nazivamo opštim dobrom, za kapitalizam je samo sekundarna posledica, ne i moralni postulat i osnov legitimisanja sistema. Ukoliko, pak, prihvatimo obrnuti pravac pa opšte dobro stavimo kao moralni postulat a dobro pojedinca kao sekundarnu posledicu, imamo diktat većine ili češće i neretko i diktat manjine koj vlada silom.

U tom smislu, kolektivistički argumenti protiv kapitalizma, argumenti ekonomske prirode – koji se svode na sledeće: kapitalizam redukuju ljudske potrebe na njihov tržišno-ekonomski aspekt, potiskujući sve druge potrebe i vrednosti, i težeći da ukine autonomiju samog „društva“, potčinjavajući ga ekonomskim nužnostima i zakonitostima – nikako ne stoje. Ovo je iz osnova pogrešno viđenje kapitalizma, jer je to, u izvesnom smislu, najmanje materijalistički sistem od svih do sada poznatih sistema. Ekonomija slobodnog tržišta jeste sistem decentralizovanog odlučivanja koji nam omogućava da, sledeći slobodu izbora, profitiramao iz miroljubive saradnje sa drugim pojedincima, a ne neki ideološki svetonazor. Kao takva, ona nam ostavlja potpunu slobodu da sami odredimo šta su to lične vrednosti kojima ćemo težiti, i šta je to svetonazor koji ćemo usvojiti. U skladu sa tim, pojedinac ima mnogo veću slobodu izbora ličnih vrednosti u kapitalizmu nego u raznim varijantama socijalizma i kolektivizma; on je u kapitalizmu mnogo manje materijalno uslovljen u svom izboru ličnih vrednosti nego u bilo kom drugom sistemu.

Ejn Rand smatra da evropski intelektualci²⁰ nikada nisu u potpunosti prihvatili američku filozofiju ljudskih prava, određeni nanos opšteg dobra je ostao. Evropska ideja emancipacije čoveka posmatrala se kao transfer od ropskog položaja prema kralju (apsolutnoj državi, monarhiji) ka njegovoj potčinjenosti drugom entitetu – „narodu“ odnosno društvu. Indikativno je da će se ropska terminologija zadržati čak i kada je došlo do promene društvenih i proizvodnih okolnosti. Tako da kada su izumitelji parne mašine zamenili robove na galijama, govorilo se o robu za nadnicu. Postoji, dakle, stalna tendencija da se bogatstvo shvati kao nešto što je anonimno društveno proizvedeno te kao takvo mora da se i podeli jednako, rad se sve vreme shvata kao prinudan. Prisutna je jedna opšta psihološka tendencija koju možemo da nazovemo „saznajna disonanca“ (termin je pozajmljen iz knjige *Svetska politika*, Čarls V. Kegli i Judžin Vitkof), tendencija da se poriče, svesno ili nesvesno, nesklad između prethodno formiranog mišljenja i novih informacija. Radi se, dakle, o psihološkoj sklonosti da se isključe negativne tj. disonantne informacije i utisci koje, u ovom slučaju, govore o jednoj nužnosti, očiglednoj nužnosti da se radi da bi se preživelo. Robovski rad zaista jeste jedna od najnemoralnijih stvari sa kojima je čovečanstvo imalo prilike da se suoči, ali tendencija da se rad kao takav i dalje percipira kao prinuda, kada je čoveku dozvoljeno da uživa proizvode svoga rada po ugovoru koji je prethodno dobrovoljno sklopio, je neprihvatljiva.

Iz vida se, dakle, ispušta čovek, a na prvo mesto se stavlja „zajednica“, ali zajednica nije nikakava jedinka, dok delatni čovek jeste, i od njega treba da pođe svaka društvena nauka. Zanimljivo je da se u u prirodnim naukama ovo retko dešava. To bi bilo kao kada bi se astronomija zagledala u nebo kao celo, nikada ne proučavajući pojedinačna tela.²¹ Proučavanjem čoveka, može se mnogo naučiti o društvu, obrnuto nije moguće: pojedinace se ne može identifikovati niti definisati proučavanjem međusobnih odnosa jedinki određenih kao objektivno postojeći entitet – društvo.

Sposobnost racionalnog rasuđivanja je čovekova osnovna odlika. Svest je njegovo osnovno sredstvo preživljavanja. Čovek ne može, kao životinje, da preživi samo vođen čulima, on mora da razmišlja. Razmišljanje je veoma komplikovan proces integracije i identifikacije, za koji je sposoban samo um pojedinca. Tako nešto ne postoji u „kolektivnom mozgu“. Čovek može da uči od drugih iljudi, ali on kao individualni primalac uvek mora da razmišlja samostalno. Ovu sposobnost čovek može da iskoristi ili ne, to je

20 Ejn Rand, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 29.

21 Ejn Rand, *Vrlina sebičnosti*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 56.

alternativa koju ima, ali na duže staze mora da zna da bira između opstanka i smrti. To je čovekova priroda na koju se on oslanja da bi opstao, ukoliko odustane od razuma i racionalnosti on radi protiv sebe i na svom uništenju. Društveno priznanje ove činjenice dovodi nas do individualnih prava. Prema tome, koliko god to grubo zvučalo, bilo koji sistem koji bi pokušao da stavi ograničenja slobodnom razvoju čovekovog uma je sistem koji teži da ubije.

Isto tako, kao što ne postoji koncept „opšteg dobra“, ne postoji ni koncept „društvenog viška“. Često su, kao što sam već gore navela, postojale tendencije da se kapitalizam opravda nekako drugačije nego čisto moralno, na nekakvim opipljivim materijalnim postavkama kao što je, na primer, teorija da je kapitalizam postigao takav uspeh zato što je produktivno upotrebljavao „društveni višak“. Za Rand, društveni višak ne postoji kao koncept. Svako bogatstvo je stvorio neko i ono nekome pripada. A, prema njoj, sloboda je ta koja je omogućila kapitalizmu da nadmaši sve prethodne ekonomske sisteme. Ovim se uvodi, i na njoj se potencira, plemenska premisa, kojom se ponekada služe i pobornici kapitalizma, pokušavajući da opišu ovaj sistem takvim kolektivističkim zabludama kao što su „opšte dobro“, najbolja raspodela resursa (čijih resursa?).

Zašto se, onda, koncept opšteg dobra tako često prihvata kao moralni osnovi cilj različitih društvenih sistema? Zato što se ne prihvata objektivistička teorija moralnosti, već subjektivističke, koje uvek završavaju silom, budući da pokušavaju da silom dođu do dobra, a to je isto kao „želja da se do galerije slika dođe po cenu gubitka vida“.²² Tragedija je u tome što postulati ljudskih prava u pravom smislu, a za Rand je to objektivistički smisao, nikada nisu postali eksplicitni. Objektivistička etika čoveku daje za pravo da uživa dobro, on poseduje prava koja mu daju mogućnost da teži sreći, on se ne žrtvuje nekakvom apstraktnom opštem dobru u kome potencijalno neće moći da uživa, a najčešće ni ne uživa. Tako da se podrazumeva da je dobro neodvojivo od svakog korisnika tj. od korisnika koji ga je proizveo, a ljude ne treba smatrati kao nešto zamenjivo, tako da nijedan čovek niti jpleme ne smeju da pokušaju da dosegnu dobro samo za neke, po cenu žrtvovanja ostalih.

Slobodno tržište, kao zastava kapitalizma, predstavlja društvenu primenu objektivističke teorije vrednosti. Ako pođemo od toga da je ljudska svest ta koja treba da otkrije vrednosti (jer one samo za čoveka i postoje), taj čovek mora biti slobodan da bi ih otkrio, mora biti slobodan da bi mogao da razmišlja, uči, prevodi svoje znanje u fizički oblik, ponudi svoje proizvode

22 Ibid., str. 23.

trgovini, sudi o njima da bi birao, bio u oblasti materijalnih dobara ili ideja. Ljudi vrednosti zatiču u nekakvom kontekstu, svaki čovek mora sam da prosudi u kontekstu sopstvenog znanja, ciljeva i interesa. Pošto su vrednosti određene prirodom stvari (tj. u kontekstu prirode), čovek je jedini koji može da vrednuje za sebe: ukoliko je njegovo prosuđivanje ispravno, pripada mu nagrada, ako je pogrešio, on je, a i treba da bude, jedina žrtva.

Upravo u svetu slobodnog tržišta posebno je važno razumeti razliku između objektivističkog i subjektivističkog shvatanja vrednosti. Tržišna vrednost proizvoda nije i njegova imanentna vrednost, nije vrednost po sebi, vrednost lebdeća u vazduhu. Slobodno tržište nikada ne gubi iz vida pitanje: vrednosti za koga? Tržišna vrednost proizvoda ne odražava njegovu „filozofski“ objektivnu vrednost, već samo njegovu individualno objektivističku vrednost. Pod filozofski objektivnom vrednošću, Rand podrazumeva vrednost procenjivanja sa stanovišta najpovoljnije mogućeg za čoveka, i to takvog čoveka koji poseduje najracionalniji um, koji poseduje najveće znanje u datoj kategoriji, u datom periodu i određenom kontekstu (u nedefinisanim kontekstima se ništa ne može procenjivati). Drugim rečima, takav čovek može proceniti da je avion neosporno vredniji za čoveka nego bicikl, ali je iz ovoga pogrešno izvući kolektivistički zaključak da svi moraju odvajati određenu sumu novca za razvoj avio-industrije iako avio-prevoz, za razliku od bicikla, nikada ne koriste. Prema ovom primeru, može se pogrešno zaključiti da se radi o subjektivnom pristupu vrednovanja, ali nije tako. Pokušaću to da dokažem na još jednom primeru koji nudi Ejn Rand. Iako možemo da zaključimo da mikroskop u nauci više vredi od ruža za usne, on za daktilografkinju nema tu vrednost – svakodnevno, njoj je ruž vredniji. Ali ako daktilografkinja potroši sav svoj novac na kozmetiku i ne ostane joj dovoljno novca da plati mikroskop kada ode na pregled kod doktora, slobodno tržište će u ovom slučaju da joj posluži kao učitelj: ona neće smeti da okrivljuje druge za sopstvenu grešku i neodgovornost prema sopstvenom životu. Ali iz ovoga ne proizlazi zaključak da je ona dužna da izdvaja novac za zdravlje uopšte. Ona nema dužnu već samo individualnu obaveznu, ona je objektivno dužna da se brine samo o svojim vrednostima i potrebama, ukoliko propusti da to uradi tržište će je opomenuti. Niko drugi, takođe, nije dužan da snosi troškove njene neodgovornosti. „Slobodno tržište je neprekidan proces koji se ne može zaustaviti, proces navik koji traži najbolje (najracionalnije) od svakog čoveka i nagrađuje ga u skladu sa tim”.²³

23 Ejn Rand, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1997, str. 28.

Zaključak

Iako filozofija Ejn Rand nije dobila posebnu akademsku podršku, njeno delo je ipak zanimljiva živa apologija slobode, koja nudi zavidan broj argumenata u prilog moralnoj legitimaciji kapitalističkog sistema, jedinog slobodnog sistema do sada poznatog čoveku. Smatram da je ova legitimacija neophodna, budući da nam jasno daje do znanja koji je to korpus prava koji pojedinac poseduje u okviru objektivnog prirodnog okruženja. Svaki čovek poseduje samog sebe, i poseduje pravo da, koristeći svoj razum, slobodno radi i zadrži rezultate svog rada. Svako ljudsko dobro je neko proizveo, i drugi nemaju pravo da ga otuđe, kao da se radi o nekom prirodnom resursu, odnosno opštem dobru, jer i sam čovek nije nikakav društveni resurs. To nije i ne bi trebalo da bude čovekova svest, a to je upravo suština individualizma, percipiranog kao racionalni egoizam u delu Ejn Rand. Utemeljenost ljudskih prava u prirodi čoveka govori nam da je sloboda moralni uslov ljudske prirode. Da se čoveku mora omogućiti da svoje jedino sredstvo opstanka, razum, koristi slobodno, jer svaka prinuda podrazumeva rad na čovekovom uništenju. Ovim Rand nije rekla da čovek treba da živi izolovan i sam. Naprotiv, ona društvu pridaje jako veliku važnost, ali ne i prava, jer su ona po prirodi rezervisana samo za pojedince. Društvo pojedinicu nudi dve neizmerne vrednosti: trgovinu i znanje. I trgovina i znanje su neiscrpnji resursi koji nastaju kao proizvod spontane interakcije pojedinaca, kojima nije neophodan spoljni tutor ili autoritet. Posebno im nije potreban autoritet koji će stvoriti takav sistem koji se temelji na prinudnom altruizmu, jer pravi kriterijum moralnosti slobodnog društva, posluživši se na kraju jednim Rotbardovim argumentom, nije u prirodi samog čina (altruističkog ili egoističnog), već u slobodi da se učini moralna, kao i nemoralna stvar. Ako čovek nije slobodan da bira, ako je silom prinuđen da uradi moralnu stvar, onda mu je zapravo uskraćeno pravo da istinski bude moralno biće.

LITERATURA

1. Rand, Ejn, *Kapitalizam nepoznati ideal*, Global Book, Novi Sad, 1994.
2. Rand, Ejn, *Vrlina sebičnosti*, Global Book, Novi Sad, 1997.
3. David Boaz, *Libertarijanizam*, Centar za liberalno-demokratske studije, Beograd, 2003.
4. http://oll.libertyfund.org/index.php?Itemid=259&id=792&option=com_content&task=view - Bibliographical Essay: Contemporary Currents in Libertarian Political Philosophy by David Gordon
5. http://www.aynrand.org/site/PageServer?pagename=about_ayn_rand_aynrand_biography

Jelena Cupac

Ayn Rand: Virtue of Capitalism

Summary

Although the philosophy of Ayn Rand received no special academic support, her work is still an interesting live apology of freedom, which offers important number of moral arguments in favor of the capitalism system, the only system of freedom now known to man. She argues that the grounds of human rights is in the nature of man. This tells us that the freedom is the moral condition of human nature. Reason, the only means of human survival, must be free for the use, because each constraint includes work on human destruction. On this basis Ayn Rand builds her own objectivist ethics. The primary virtue in Objectivist ethics is rationality, as Rand meant it "the recognition and acceptance of reason as one's only source of knowledge, one's only judge of values and one's only guide to action." Advocating a certain kind of egoism, Rand rejects subjectivism. The only political system that can protect this kind of interpretation of ethics and human rights according to Rand is capitalism. Capitalism recognizes and protects the basic, metaphysical fact of human nature - a connection between the survival and reason.

Key words : freedom, capitalism, reason, survival, objectivist ethics, egoism.

Nevena Manojlović

Tutor: dr Marija Babović

Institut za sociologiju

SAVREMENI TRENDOWI U ORGANIZACIJI RADA ZEMALJA JUGOISTOČNE AZIJE i mogućnost njihove primene u Srbiji

Uvod

Eksplozivni razvoj zemalja azijskog Pacifika, posebno Japana, u poslednjim decenijama XX veka, zaprepastio je čitav svet i pokrenuo brojne debate o činiocima i faktorima razvoja ovih zemalja, ali i mogućnostima njihove implementacije izvan ovog regiona. O tome svedoči i uočeni trend japanizacije kao procesa organizacijske, ali i šire društvene transformacije izvorno ne-japanskih firmi u Americi, Evropi i drugim delovima sveta. Pri tome, ovaj proces ne odnosi se na prosto vlasničko preuzimanje ne-japanskih firmi od strane vlasnika Japanaca, već se radi o procesima organizacijske transformacije po načelima proizvodnje, organizacije rada i upravljanja kakvo se praktikuje u japanskim firmama. Tu se, kao najbitniji činioci koji su povezani sa ovim razvojem, pored tehnologije, ističu i specifičan socijalni sistem ovih preduzeća, ali i uloga države koja, iako varira od zemlje do zemlje, predstavlja značajan faktor u kreiranju poslovnih strategija preduzeća koja deluju u regionu jugoistočne Azije. Mnogi istraživači koji su se bavili ovom temom, kao presudni faktor u oblikovanju organizacijskih praksi japanskog tipa, ističu specifičan kulturni sistem koji je karakterističan za ovaj region. Kastels, na primer (Kastels, 2000), iznosi stav da je ključ njihovog uspeha u tome što upravo ovakvi organizacioni sistemi odgovaraju zahtevima nove globalne informatičke ekonomije.

U svakom slučaju, nepobitna je činjenica da su japanske, korejske i kineske firme mnogostruko povećale svoju globalnu konkurentnost. U literaturi se uglavnom navode četiri glavna procesa koja određuju oblik i ishod konkurencije:

- 1) tehnološki kapacitet – on nije obeležje pojedinačnih preduzeća, već određene nacionalne privrede ili njenih pojedinih sektora. Ovde je ključno spajanje različitih elemenata: „(...) ono što zovem sustav znanosti- tehnologije–industrije–društva. On se odnosi na odgovarajuće spajanje menadžmenta znanosti i tehnologije s proizvodnjom u sustavu komplementarnih dobara, gde je svaki stupanj putem obrazovnog sustava opskrbljen potrebnim ljudskim resursima u vještinama i količini“ (Kastels, 2000: 136);

- 2) pristup velikom, integrisanom, bogatom tržištu;
- 3) diferencija između troškova proizvodnje na mestu proizvodnje i cena na tržištu odredišta – ovaj faktor, međutim, može imati uticaja na konkurentnost jedino ako su prva dva pozitivno integrisana u poslovnu strategiju preduzeća, i
- 4) politička sposobnost nacionalnih i nadnacionalnih institucija da upravljaju strategijom rasta u onim državama i regijama koje su pod njihovom nadležnošću – što, između ostalog, podrazumeva i stvaranje konkurentne prednosti za ona preduzeća za koja se smatra da doprinose rastu i razvoju celokupne nacionalne privrede, što se postiže pozitivnim propisima vlade.

I japanske, i kineske, i južnokorejske organizacije, koje su u ovom tekstu uzete kao reprezentativni predstavnici jugoistočno-azijskog poslovnog sistema odgovaraju na zahteve koje postavljaju prva tri faktora. Što se uloge države tiče, aktivna intervencija japanske i južnokorejske vlade bila je odlučujuća u povećanju konkurentnosti njihovih preduzeća, dok u kineskom slučaju vlada ostaje izvan područja privatnog preduzetništva.

U daljem tekstu biće opisani pojedini procesi koji su imali uticaja na razvoj organizacije rada specifične za region azijskog Pacifika, nacionalne posebnosti poslovnih sistema Japana, Kine i Južne Koreje, kao i specifičnosti kulturnog, političkog i društvenog ustrojstva ovih država koje se smatraju bitnim činiocima uspostavljanja tipa organizacija koje u njima nastaju.

Tipologija poslovnih mreža jugoistočne Azije

Organizovana mreža nezavisnih preduzeća preovlađujući je oblik privredne delatnosti u tržišnim privredama jugoistočne Azije. Poslovne mreže karakteristične za kineska, japanska i južnokorejska preduzeća tri su osnovna tipa ovih mreža.

Japan

Poslovni sistem Japana karakterišu mreže preduzeća koja jedna drugima međusobno duguju. Postoje dva podtipa ovih mreža. Prvi podtip su horizontalne mreže koje su zasnovane na međutržišnim vezama između velikih kompanija koje deluju u više sektora. Drugi podtip su vertikalne mreže (keiretsu) koje su organizovane oko velike specijalizovane industrijske korporacije sa velikim brojem dobavljača i podgovarača.

Jezgro ovog sistema čine centralne trgovinske kompanije koje deluju kao posrednici između različitih preduzeća. Ona stvaraju mrežu koju povezuju međusobne obaveze, finansijska međuzavisnost, tržišni sporazumi, razmena informacija i osoblja. Ceo sistem je veoma fleksibilan jer centralna kompanija raspoređuje resurse svakom članu mreže kada smatra da je to potrebno. Međutim, ovo otežava ulazak na tržište svakom inostranom preduzeću. Unutrašnja organizacija svakog pojedinačnog preduzeća je tojotistička za preduzeća koja se nalaze u središnjem delu mreže, dok se sa udaljavanjem ka periferiji radna snaga smatra lakše zamenljivom i potrošnom.

Južna Koreja

Korejske mreže se nazivaju „chaebol“. Jezgro mreže čine središnje holding kompanije, u vlasništvu jedne porodice; one kontrolišu mreže preduzeća koja za njih rade. Pri tome, holding preduzeće podržavaju banke u vlasništvu države kao i trgovačke kompanije koje kontroliše vlada. Pošto su chaebol kompanije dosta velike, one zavise samo od vlade. Najviše ugovornih veza su unutrašnje u odnosu na chaebol, a podugovori imaju manji značaj.

Za razliku od japanskih mreža, južnokorejske se odlikuju znatno većom hijerarhijom i paternalističkog su ustrojstva. Veliki deo rukovodilaca i menadžera čine ljudi srodnički povezani sa vlasnicima chaebola ili njihovi bliski prijatelji. Unutrašnje veze u chaebolu su više stvar discipline nego saradnje. Ugovorne i podugovorne firme primaju naloge od centralizovanog menadžmenta, male i srednje firme imaju drugorazredni značaj, a od radnika se ne očekuje da preuzmu inicijativu.

Kina

Kineska poslovna organizacija zasnovana je na porodičnim preduzećima i prekosektorskim poslovnim mrežama koje, često, drži jedna porodica. Najbitnija karakteristika kineskih poslovnih sistema je to da je njihov ključni element porodica. Preduzeća su vlasništvo pojedinih porodica, pri čemu se određujuća vrednost koja opredeljuje sve poslovne poteze tiče porodice, a ne preduzeća. Pošto je osnovna ideja da sa napretkom preduzeća napreduje i porodica, sa dovoljnom količinom akumuliranog bogatstva posao se deli među članovima porodice; oni ulažu u druge poslove koji često nisu povezani sa delatnošću izvornog preduzeća.

U ovom sistemu, preduzeća su povezana podugovornim sporazumima, razmenom ulaganja i podelom zaliha. Veze među preduzećima su shvaćene kao lične, nestalne su i promenljive, za razliku od japanskih mreža gde su veze trajne. Izvori finansiranja su neformalni, kao na primer porodična štednja ili pozajmice od prijatelja, što se može objasniti tradicionalnim nepoverenjem građana u ekonomsku politiku vlade.

I u kineskom poslovnom sistemu primećuju se crte patricentrične strukture, kao što je visoko centralizovan i autoritaran menadžment. Ođanost radnika se ne očekuje, budući da se pretpostavlja da i oni sami teže osnivanju sopstvenog preduzeća. Pošto su obaveze među preduzećima kratkoročnog tipa, planiranje se ograničava na kratke vremenske periode. Međutim, krajnja decentralizacija i fleksibilnost celokupnog sistema omogućuju brzo prilagođavanje novim proizvodima, proizvodnim procesima i tržištima.

Činjenica je da su privrede država jugoistočne Azije, zasnovane na formalnim i neformalnim mrežama, bile najuspešnije u svetskoj konkurenciji u poslednjoj trećini XX veka. Međutim, razlike između tri kulturna područja na kojima su nastale u znatnoj meri određuju i razlike među tipovima ovih mreža – japanska preduzeća koja deluju unutar mreže imaju logiku zajednice, korejska preduzeća imaju patrimonijalnu logiku, a kineska patrilinarnu.

Budući da su se ove kulture vremenom izmešale, moguće je uočiti i određene zajedničke karakteristike šireg kulturnog prostora regiona azijskog Pacifika koje su imale uticaja na stvaranje tipične poslovne organizacije. Pre svega, to je ukorenjenost filozofskih i religijskih vrednosti konfučijanizma i budizma, kao i relativna društvena izolovanost ovog regiona od ostatka sveta, što je samo pojačalo njegovu osobenost. Osnovna društvena jedinica bila je porodica, a ne pojedinac, što objašnjava patricentričnu strukturu preduzeća, a ođanost prema drugim pojedincima podređena je porodičnom „prirodnom zakonu“.¹ Poverenje i reputacija unutar određene mreže najcenjenije su osobine i ujedno najstrože sankcionisano ponašanje u slučaju prekršaja. Ono što je veoma bitno je da je obrazovanje ključna pretpostavka društvenog uspona pojedinca.

Ono što japanske, korejske i kineske mreže čini različitim je uloga države. U svim slučajevima, država je preuzela civilno društvo, ali je u svakom od tri slučaja država imala drugačiji istorijski razvoj i drugačije razvojne politike. U Japanu država je bila faktor autoritarne modernizacije i rukovođila je privrednim razvojem. Neki autori tvrde da se sadejstvom kulture i uloge države u Japanu može objasniti izgradnja konsenzusa u radnom procesu kroz pojam „Wa“ ili sklada. „Wa“ teži ugradnji svetskog poretka kroz podređenost

1 Kastels, 2000.

pojedina grupnoj praksi. Oni tvrde da takvi organizacijski aranžmani proizlaze iz industrijskog sistema koji nadgleda i podstiče država a podršku za svoju primenu nalazi u elementima tradicionalne kulture. U kineskom slučaju, država je odigrala ključnu ulogu kroz nedostatak regulacije vlasničke sfere i nepostojanje tržišta koje su porodice same stvorile, a u slučaju Južne Koreje presudan uticaj izvršio je autoritarni vojni režim vlasti.

Kriza fordizma i tojotistička organizacija rada

Tvrđnja je većine autora da je uspostavljanje sistema organizacije rada karakterističnog za države jugoistočne Azije u stvari odgovor poslovnih organizacija na sve nesigurniju poslovnu okolinu i kolebljivo tržište. Kriza unutar fordizma nastaje već polovinom šezdesetih godina prošlog veka, da bi se, sa odlukama OPEK-a da podigne cenu nafte na svetskom tržištu i odlukom Arapa da obustave izvoz nafte zapadnim zemljama, sve više produbljivala i konačno kulminirala recesijom 1973. To je uzrokovalo sve ozbiljnije promišljanje potrebe za ekonomskim i društveno-političkim restrukturisanjem u godinama koje slede. Odluke OPEK-a dramatično su promenile srazmernu cenu energetskih inputa i ukazale na neophodnost svih privrednih sektora da pronađu alternativne oblike realizacije proizvodnje koji bi podrazumevali štednju energije putem tehnoloških i organizacionih promena.

Pored toga, tržišta su se menjala brzinom koju rigidna fordistička koncepcija nije uzimala u obzir. Fordizam podrazumeva porast produktivnosti, baziran na ekonomiji obima, koja se postiže u mehanizovanom procesu proizvodnje standardizovanog proizvoda na standardizovan način, odnosno radom na pokretnoj traci. Socijalni sistem preduzeća zasnovan je na vertikalnoj integraciji, strogoj hijerarhiji i strogoj specijalizaciji radnih uloga, što dovodi do dehumanizacije rada i nemogućnosti da radnici daju doprinos u prevazilaženju eventualnih teškoća koje se javljaju u samom procesu. Takođe, ovaj sistem suzbija kreativnost radnika, onemogućavajući njihov doprinos uvođenju inovacija, a ima i loš uticaj na motivaciju zaposlenih.

Međutim, kada su količina i kvalitet proizvoda postali nepredvidivi i stoga učinili diktiranu proizvodnju neadekvatnom, kada su se tržišta širom sveta počela menjati brzinom koju rigidna organizacija nije mogla da zadovolji i kada su brze tehnološke promene učinile jednonamensku opremu zastarelom, fordistički sistem masovne proizvodnje postao je skup, nefunkcionalan i zastareo. Bilo je potrebno uvesti inovacije u oblastima proizvodnog procesa, organizacije i menadžmenta koje bi odgovorile na sve češće menjanje okoline.

Nove metode menadžmenta i organizacije proizvodnog procesa uglavnom su preuzete iz japanskih preduzeća i to je osnovni razlog što ćemo se ovde u osnovnim crtama zadržati samo na njoj. Organizacija rada u japanskim preduzećima poznata je kao tojotistička organizacija rada, budući da je prvi put eksperimentalno primenjena u Toyota fabrikama automobila još 1948. godine. Osnovne novine odnosile su se na maksimalno korišćenje ljudskog faktora, kan- ban sistem, „just in time“ sistem i sistem poka-yoke.

Osnovni princip ovih preduzeća je da jednoprevaziđe drugo tako što će za iste zadatke utrošiti manje resursa. Resursno štedljiva proizvodnja znači da se odbacuje sve ono što je nepotrebno i što bi proizvodni sistem učinilo krutim, komplikovanim i skupim za održavanje. Umesto toga, postoji sistem koji je jednostavan i lako pokretljiv. Izbor tipa organizacije utiče na resursne potrebe jer se rad prioritarno koncentriše prema stvarnim potrebama naručioaca i zahtevima za kvalitet. Pri tome, sva odeljenja moraju svoje aktivnosti otpočinjati istovremeno. Svi moraju raditi prave stvari, a sve ostalo se mora odbaciti. Povećanje vrednosti se postiže putem oslobađanja ljudi i drugih resursa koji se mogu bolje upotrebiti, kao i smanjenjem ukupnog protočnog vremena, da bi se gotovi proizvodi dobili pre konkurenata. Ovakav sistem naziva se „just- in- time“ ili „baš na vreme“. Njime se troškovi skladištenja i transporta svode na zanemarljiv nivo, što utiče i na smanjenje cene finalnog dobra, ali i na rast profita.

Drugi cilj je eliminisanje kontrole. To se postiže sistemom poka-yoke. Kontrola se eliminiše na taj način što se roba kontroliše sa ciljem da se spreči i sama pojava greške, a ako do greške ipak dođe, njeno ponovno pojavljivanje se sprečava otkrivanjem uzroka, a ne prostom popravkom. Kontrola se ugrađuje u sam proizvodni proces.

Kanban je sredstvo za postizanje i ostvarivanje toyota sistema proizvodnje. Pri upravljanju proizvodnjom, koriste se identifikaciona kartica, instruktivna kartica za operaciju i transportna kartica. Upravo ove podatke sadrži kanban. Preko kanbana se dostavljaju informacije o stanju zaliha. Čim stanje zaliha na skladištu dostigne dati nivo, to je signal za plasiranje sledećeg naloga za popunjavanje utrošene količine. Kanban je pojednostavljenje tehnike upravljanja pomoću signalne zalihe po principu vizuelne kontrole.

Međutim, glavni resurs u ovim preduzećima su ljudi. Ona su organizovana po principu matičnih organizacija, odnosno složenih radnih organizacija čiji raznoliki poslovi u dužem trajanju podrazumevaju delovanje u raznolikim okolinama i angažovanje na poslovima različitog vremenskog trajanja. Pored formalne organizacije, koja je neophodna i dobro postavljena, nalazi se splet neformalnih organizacija u kojima međuljudski odnosi odgovaraju čoveku i njegovom osećanju ponosa i afirmacije. Rad u

malim grupama ili malim timovima obezbeđuje red u radu i istovremeno daje slobodu eksperimentisanja u cilju postizanja boljih radnih rezultata. U ovakvoj organizacionoj formi, zaposleni saraduju u cilju rešavanja glavnih zajedničkih zadataka preduzeća. U matičnim organizacijama, timskim radom obavlja se najveći deo poslova na promenama i u razvoju. Organizacija preduzeća postavljena je tako da se radi u timovima koji su motivisani saradnjom, sa međusobnim preklapanjem. Tojotistički tim je, pored socijalne celine, takođe i grupa za rešavanje problema, rotaciju u radu i razvoj zanatske umešnosti svih članova tima. Iako potrebe tržišta određuju proizvodnju i postoji standardizovani metod rada, timovima pripada pravo da sami raspolažu svojim vremenom na takav način da primenjuju metode koje su tako prilagodljive i efikasne da sprečavaju prevelika naprezanja i opterećenja ljudi i mašina. Tojotističko preduzeće očekuje od svakog člana tima da učestvuje i u trenutnim najvažnijim poslovima koji moraju biti završeni, ali takođe očekuje da svaki pojedinac može svakog dana dati svoj doprinos poboljšanju aktivnosti, da bi rezultati, koliko je to moguće, bili bolji u budućnosti. U svim tojotističkim preduzećima postoje takozvani krugovi kvaliteta. Njihova svrha je da se, uz pomoć timova koji rade na stalnim poboljšanjima, obezbedi zajednički sistemski način rada pri rešavanju problema. Oni podržavaju ili povezuju i mnoge druge timove u preduzeću koji rade sa krugovima kvaliteta.

U načinu rukovođenja, fordistički sistem se vodi rukovođenjem ljudima pomoću efikasne kontrole i sigurnosnih sistema. dok se u tojotističkim preduzećima motivisanjem i poštovanjem omogućuje rukovođenje ljudima gotovo bez zaštitnih mera.

Naravno da su fordistička preduzeća mogla usvojiti nove tehnologije i procese rada, ali je u mnogim slučajevima pritisak konkurencije doveo ili do uspona sasvim novih industrijskih formi ili do integracije fordizma sa čitavom mrežom podugovaranja i „spoljne saradnje“ radi veće fleksibilnosti s obzirom na pojačanu konkurenciju i veći rizik. Proizvodnja u malim serijama i podugovaranje su svakako imali prednost izbegavanja krutosti fordističkog sistema i zadovoljavanja znatno šireg raspona tržišnih potreba, uključujući i one koje se brzo menjeju. U zemljama azijskog Pacifika, međutim, sistem podugovaranja i poslovnih mreža ustanovljen je pre više od pola veka. Temeljni zajednički trend poslovnih sistema ovih zemalja zasnovan je na mrežama, iako na različitim oblicima mreža. U daljem tekstu biće dat kratak osvrt na mogućnosti primene azijskog modela organizacije rada u Srbiji, s obzirom na njenu privrednu i političku prošlost, kao i na trenutno stanje u ovim oblastima.

O mogućnostima primene azijskog modela u Srbiji

Da bismo otvorili ovu temu neophodno je da prvo ukažemo na određeno društveno-političko i ekonomsko zaleđe srpskog sistema. Iako socijalistički, jugoslovenski sistem bio je atipičan za ostale zemlje socijalističkog bloka. To je takozvani jugoslovenski samoupravni socijalizam. Osnovna karakteristika ovog sistema je društvena svojina. To znači da svojina nije u vlasništvu pojedinca, ni države, niti određenog kolektiviteta, već je u vlasništvu čitavog društva. Ovo relativno nejasno određenje bilo je dopunjeno Zakonom o predaji sredstava na upravljanje radnicima iz 1950. godine. To bi trebalo da znači da preduzeće zadržava pravo upravljanja proizvodnim procesom i pravo na donošenje odluka koje se tiču proizvodnje, ali nema pravo da raspolaže rezultatima, odnosno da donosi odluku o raspodeli viška na potrošnju i štednju. Podstiču se svi vidovi participacije zaposlenih i struktura moći je formalno skoro horizontalna. Pri tome, planski sistem se zadržava, tako da dolazi do svojevrsnog paradoksa samoupravljanja: svi radnici su i upravljači i vlasnici iako suštinski ne poseduju nikakvu moć. Radnici tako dolaze u položaj u kome im nije bitno skladno i napredno funkcionisanje preduzeća, već se koncentrišu ili na načine preko kojih mogu da prisvoje višak vrednosti do kojeg dolazi u poslovanju ili na izbegavanje radnih obaveza. Nastaje mentalitet raspodele, a ne stvaranja.

Formalno, karakter japanske kontrolisane participacije ima dosta zajedničkog sa socijalističkim modelom. Jugoslovenski samoupravni sistem je podrazumevao da poslove menadžmenta, preko svojih upravljačkih tela, obavljaju radnici, što je radikalno rešenje kojim se japanski menadžeri ne rukovode. Međutim, jugoslovenskim sistemom je predviđeno da „organizacije udruženog rada“ koje broje od šest do nekoliko stotina radnika, a čiji je rad regulisan određenim pravilima koje propisuje država, na svojim redovnim sastancima donose odluke koje se tiču vrste poslova koji bi trebalo da se obave i načina njihove realizacije, kao i distribucije nagrada za uspešno obavljanje poslovnih operacija. Tok sastanka, kao i odluke koje se na njemu donesu nadgledaju i kontrolišu predstavnici vlasti. U Japanu, takođe, uprkos kontroli „odozgo“, radnici učestvuju u donošenju odluka koje se tiču procesa proizvodnje u kojem lično učestvuju. Broj i obim područja o kojima su odlučivali radnici u Jugoslaviji mnogo je veći od onog za koji su ovlašćeni japanski radnici. To, međutim, ne znači da su jugoslovenski radnici imali i bolje radne rezultate. Uprkos kontroli koju je sprovodila država, ogromni

gubici u produktivnosti rezultat su upravo beskonačnih i neproduktivnih sastanaka. Pokazalo se da su slabo motivisani, neobrazovani radnici, sa oskudnim iskustvom u industrijskom radu, neefikasna snaga koja bi trebalo da ostvari radničko samoupravljanje. Kontrola koju su sprovodila japanska preduzeća pokazala se mnogo efikasnijom. Sposobnost da pomire moć i kontrolu koju poseduju nadređeni sa dobrovoljnom i visoko motivisanom participacijom podređenih pokazala se kao ključna sposobnost za efikasno poslovanje. Jedno od objašnjenja za uspešnu integraciju ova dva elementa je kulturno nasleđe kolektivismu.

Postoji još jedna razlika koja može da objasni razlike u rezultatima japanskih i jugoslovenskih preduzeća. Naime, japanski menadžeri nisu morali da vode računa o širim društvenim interesima, osim ako im to, i to samo u određenim situacijama, nije bilo naloženo od strane države (kao, na primer, u posleratnoj obnovi Japana). Za razliku od njih, jugoslovensko je preduzeće bilo kontrolisano od strane kako KPJ, tako i od strane sindikata, lokalne zajednice, banaka i industrijskih organizacija, koje su sve delovale u cilju ostvarivanja šireg društvenog interesa, onemogućavajući tako preduzeće da posluje na osnovu ekonomskog računa i raspolaže proizvodima svog rada. Ovakav sistem socijalne kontrole doveo je do toga da radnici ne vide neposredne koristi svog dodatnog angažovanja na radu, a nedovoljna motivisanost radnika je, sudeći po velikom broju empirijskih istraživanja iz ove oblasti, uvek povezana sa nižom produktivnošću.

Iako je većina srpskih preduzeća prošla kroz fazu vlasničke transformacije i društvene restrukturacije, relikti socijalističkog samoupravnog sistema, kao što je demotivisanost radnika i njihovo shvatanje preduzeća kao entiteta čiji su interesi suprotni od njihovih vlastitih, još uvek su veoma prisutni u poslovnoj sferi. Ovde treba dodati i činjenicu da srpska industrija zaostaje za ostatkom sveta, što zbog nepravilnog rukovođenja, što zbog ratnog razaranja, najmanje tri decenije, kao i to da je država, barem do sada, vodila nepodsticajnu ekonomsku politiku. Činjenica od velikog značaja je i neadekvatnost obrazovnog sistema koji je neefikasan i neusklađen i sa domaćim i sa svetskim potrebama.

Moje je mišljenje da postoje mogućnosti primene azijskog modela organizacije u Srbiji, ali da bi za realizaciju ovakvih sistema bila neophodna podsticajna vladina politika, ali i promena radnog mentaliteta nasleđenog iz socijalizma – za šta je, smatra se, potrebno najmanje šezdeset godina. Kojim putem će krenuti razvoj srpske privrede, ostaje da se vidi.

Zaključak

Činjenica je da su zemlje jugoistočne Azije ostvarile dramatičan privredni rast u proteklim decenijama. Ubrzano uvećanje društvenog proizvoda ostvarivalo se, kako pokazuju brojne analize, primarno na osnovu razvoja tehnologije i maksimalnog korišćenja ljudskog faktora.

Postoje brojne kontroverze u vezi sa bitnim činiocima izuzetno uspešnog razvoja ovog regiona u prethodnim decenijama, sporenja u vezi sa mogućnostima kopiranja azijskog, posebno japanskog, pristupa za sličan razvoj drugih zemalja, kao i različite procene o budućem razvoju privreda azijskog Pacifika. Nesumnjivo najvažniji činioci razvoja bili su specifična kultura ovog regiona, ali i uloga nacionalnih vlada i njihovih razvojnih programa.

Tojotistički pristup organizaciji preduzeća učinio je veliki pomak ka humanizaciji rada i uviđanju da kreativnost i motivacija radnika donose daleko bolje rezultate od prinude i kontrole. Kultura Japana je uveliko zaslužna za ovu transformaciju, ali otvaranje ovakvih fabrika širom sveta pokazalo je da se ovaj pozitivni primer može ostvariti i u drugim zemljama.

Iz prikaza osobenosti tojotističkih preduzeća jasno je zašto je ovakav sistem privlačan, jer omogućuje humanizaciju rada i kvalitetan radni život u savremenim industrijskim društvima. Trajno zaposlenje, samokontrola rada, kolektivno odlučivanje, kolektivna odgovornost i nagrađivanje svakako su ideje kojima treba težiti.

Mogućnosti primene ovog modela u Srbiji postoje, ali iziskuju neophodnu političku volju za uspostavljanje podsticajnog ekonomskog sistema, kao i društveno restrukturisanje usmerno ka izgradnji odgovornijih institucija i pojedinaca.

LITERATURA:

1. Bolčić, Silvano (2003), *Svet rada u transformaciji*, Plato, Beograd.
2. Cole, Robert (1981), „Work Redesign in Japan: An Evaluation“, u: Grusky, Oscar, i Miller, George (prir.), *The sociology of organizations*, The Free Press, New York.
3. Damjanović, Mijat (1990), *Menadžerska revolucija*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
4. Harvi, Dejvid (2003), „Od fordizma do fleksibilne akumulacije“, u: Vuletić, Vladimir (prir.), *Globalizacija – mit ili stvarnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
5. Janićijević, Nebojša (1997), *Organizaciona kultura*, Ulixes, Novi Sad.
6. Kastels, Manuel (2000), *Ušpon umreženog društva*, Golden marketing, Zagreb.
7. Obradović, Josip et al. (1975), *Proizvodne organizacije i samouparavljanje*, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
8. Riderstrale, Jonas i Nordstrom, Kjell (2004), *Funky business*, Plato, Beograd.

Nevena Manojlovic

Modern Trends in The Organization of the Countries of South-East Asia

Summary

Organizations in south-eastern Asia were the object of many empirical researches in the past two decades. This is the result of their progressive development and enormous economic growth during the last third of the 20th century. The crisis of Fordism, number of instabilities on world markets during the period of 1965. to the middle of 1970s, and the stagnation of economic growth in many western countries showed the necessity of organizational reconfigurations. Development of the Asian Pacific region could be seen as a result of influence of specific cultural characteristics of these countries and also state politics which was encouraging for business activities of this kind. Company organization established in the south-eastern Asia is specific by business networks connecting many small or middle size firms concentrated among same activity. Those are flexible systems which can easily be adopted to unstable environment. Implementation in Serbia is possible, but it depends on political will to conduct the changes and to change workers habits, and to make them responsible for their own results.

Стефан Ефтимовски
Тутор: мр Душан Мојић
Институт за социологију

АСПИРАЦИЈЕ МЛАДИХ ПРИ ЗАПОШЉАВАЊУ И ЊИХОВ ПОЛОЖАЈ НА ТРЖИШТУ РАДА У ЗЕМЉАМА У ТРАНЗИЦИЈИ – СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Увод

Деликатна друштвена ситуација у којој се Србија налази у овом тренутку умногоме је допринела позицији у којој су млади. Младе људе често препознајемо као будућу снагу ове земље, али реалних могућности и механизма путем којих би омладина и постала носилац промена у Србији је изузетно мало. Највећи проблем лежи у односу државе према младима, или је можда боље рећи, у недостатку било каквог односа и акције државе усмерене ка овој популацији. Омладина је у овом друштву потпуно депривирана и скрајнута, иако би се њој морала окренути много већа пажња као веома осетљивом и битном сегменту друштва. Међутим, није овај однос једина карактеристика нашег друштва, већ се као други проблем намеће и закаснела матурација.

Као главно обележје тржишта рада у Србији, издваја се подела на формалну и неформалну сферу – *сиво* тржиште рада. То је изазвано распадом државних фирми и стопом незапослености, која је достигала и 50%, на шта је утицао пад друштвеног производа. „Као резултат тога непрестано је растао ниво прикривене незапослености, тј. *вишка запослених* или *гомилања рада* (labour hoarding), пре свега у друштвеном сектору привреде. Тај вишак је 1993. године процењиван на чак 1.000.000, или готово 50 % од укупног броја запослених, да би се процене за касније године кретале негде између 600.000–800.000 запослених. Када се тај број придода броју отворено незапослених добија се укупна стварна незапосленост од око 1.500.000, која имплицира укупну стопу незапослености од око 50%“ (Николић, Михајловић 2004:206).

Баш због развијеног неформалног тржишта рада и укључености омладине у њу, ова тема је јако битна и заслужује да се ближе позабавимо њоме. Због ниске зараде и ригидне регулативе радних односа дошло је до ширег функционисања овог тржишта рада. Оно више није само партикуларно, већ добија свој тоталитет и практично постаје алтернатива формалном тржишту рада. Овакав развој је посебно утицао на омладину, јер су били принуђени да се запошљавају у нерегистрованим фирмама, да плату примају *на коверту* као и да буду ускраћени за радни стаж, здравствене и пензионе фондове.

Приликом запошљавања, такође се појављује проблем аутократског вођства у фирмама – практично је немогуће наћи конкурс за посао где се радници примају само захваљујући квалификацијама које поседују и који је и стварно отворен, а не само формално. Други пример овог проблема имамо када девојке аплицирају за посао, те морају да пруже гаранције да неће остати у другом стању док буду биле запослене у дотичној фирми. Узимајући у обзир ове и бројне друге проблеме које млади имају приликом запошљавања, усмерићу истраживање на начин који је најприкладнији за ову тему. Покушаћу да откријем, кроз интервјуе, које су тежње и потребе младих приликом избора посла, колико су флексибилни када су у питању услови који им се постављају, као и колико су спремни да чекају на посао који, по њиховом мишљењу, заслужују.

Пошто се намеће још један додатни фактор који утиче на избор посла и аспирације будућих радника, узећу у обзир и школску спремност и занимање родитеља. Проверићу каква је међугенерациска покретљивост која се тиче промене занимања и колико и на који начин посао родитеља може утицати на одлуке омладине. Такође, фактор којим ћемо се бавити у истраживању је оснивање сопствене породице и утицај тог процеса на чин запошљавања. Односно колико мења захтеве при запошљавању чињеница да испитаник живи у кохабитацији или брачној заједници.

Као посебан проблем, којим се нећу бавити у овом раду, али који је неопходно поменути да би се утврдили оквири овог истраживања, јесу млади на селу. Под стихијском деаграризацијом и урбанизацијом, која се десила након Другог светског рата, на селу остаје сиромашно становништво којем је пружено јако мало алтернатива. Проблем је што млади, у огромној већини, не желе да живе и раде на селу. До тога је дошло под утицајем урбаних културних образаца посредством масовних медија. Можемо рећи да су млади са села захваћени индивидуализацијом и развојем *потрошачке животне оријентације*, попут њихових вршњака у граду. Анализирајући пример младих на селу, можемо повући паралелу између српског друштва у глобалу и села, млади нису стрпљиви да виде резултате промена и учествују у њима већ се много лакше одлучују да побегну из села – и из државе. Једина села која немају проблем са *руралним егзодусом* су она која су успела да установе континуирану модернизацију и релативно усаглашен

економски и културни развој, као и флексибилну старију популацију и младе који су спремни да прихвате позитивне тековине традиције. „Тако се конституише чврста позитивна међузависност степена модернитета села и пољопривреде, са једне стране, и младих људи који су спремни да живе и(ли) раде у дотичном селу, са друге. Та међузависност је толико стабилна и значајна да се може узети за пример типичне социолошке законитости са занемарљиво мало изузетака. Зато се, са пуно разлога, може рећи да је данас витално само модерно село, оно које се ствара по мери, укусу и вољи младих људи који су све мање `сељаци` у том смислу што не преферирају традиционалан начин сеоског живота“ (Митровић, 1998:304).

Теоријска елаборација предмета

Иако ће се у даљем тексту преплитати појмови *млади* и *омладина*, Анђелка Милић и Лилијана Чичкарић су направиле јасну дистинкцију између ова два термина, напомињући да је омладина, без икаквог двоумљења, феномен модерног грађанског друштва (Милић, Чичкарић, 1998:12). Дистинкција је усмерена на разликовање младих, као биоантрополошке и психолошке фазе људског животног доба (младост, зрелост и старост), од појма омладине, који се посматра „у виду специфичног социјално-историјског уређења генерацијских односа помоћу кога се млади људи у датом простору и времену друштвено дефинишу, позиционирају, контролише процес њиховог одрастања и улажења у свет одраслих“ (Милић, 1987:17). Поред ових обележја, Анђелка Милић сматра да омладину карактерише и блискост заснована на карактеристикама у понашању, свести и начину живота, упркос разликама које је диференцирају по другим социјалним обележјима, попут класе, расе, нације, религије, пола, образовања итд. (Милић, Чичкарић, 1998: 14).

Према дефиницији Уједињених нација, омладину чине људи у старосном добу од 15–24 године, али под утицајем катастрофалне ситуације у којој се Србија налазила деведесетих година двадесетог века, дошло је до значајног продужетка младости и закасне матурације. Тако да имамо бројне примере истраживања у којима се и до 35. године појединци воде као млади.

Пре него што наставим рад, битно је да уведем и други кључни појам, а то је *транзиција*. Тим појмом се означавају земље које су на прелазу из командне привреде у тржишну, тј. из социјализма у капитализам. Транзиција из централно-планске социјалистичке привреде на тржишну, те трансформација недемократије у демократију, стављање социјалистичких предузећа на равноправни терен са новим тржишним конкурентима, те, на крају, покушај да се уз помоћ знања и модернизације премостивековни цивилизацијски јаз између развијених и неразвијених земаља у релативно кратком временском року од једног до неколико десетина година. Процес се сматра завршеним тек онда када предузећа не уживају специфичне бенефиције у облицима јавних субвенција или финансијских олакшица и када се продуктивност не одређује према имену предузећа.

Србија је, можемо рећи, једно младо транзиционо друштво у коме се одиграва трансформација сфере рада. Прелазак са система друштвене својине на систем приватне својине никако није лак и прецизан захват, већ једна захтевна операција која са собом носи низ добрих и лоших последица. Добре се огледају у отварању нових радних места, либерализацији тржишта, као и у већој могућности избора на тржишту рада. Наравно, све ово, за једну нестабилну и неприпремљену државу, може бити превелики залагај. Само проширење тржишта рада са собом носи и ризик да се упадне у хаотично стање у коме је сам процес запошљавања донекле обавијен велом тајне.

Такође, као додатни проблем, добијамо и бројне ситне привреднике који се понашају непримерено, успостављајући нехумане услове рада и захтеве за запошљавање. Наравно, тешко би било на пречац изменити сферу рада и одмах је довести у пожељно стање, потребно је свакако још времена да би се постигао задовољавајући ниво. Свакако је потребна велика помоћ државе у зауздавању ситних и крупних привредника, као и низ пропратних структура и закона који би штитиле и запослене.

Друштвени фактори утичу на пружање могућности запошљавања људима, а уједно узрокују незапосленост младих. Носиоци друштва и савремене државе, својим радом и координацијом, треба да допринесу лакшем запошљавању младих и понуде платформе за решавање свих друштвених проблема, а самим тим и да запошљавају младе људе одмах по завршеном школовању. То су: државни органи; државне институције – тржиште рада; економски сектор – привредни и економско-банкарски сектор; невладин сектор, омладинске организације; државне и приватне институције формалног образовања.

Млади су овде највише на удару, јер упркос количини економског, социјалног и културног капитала они не успевају да за себе пронађу задовољавајући посао. Али вратимо се десетак година у прошлост, у којој је бивши режим на младе гледао као на маргинализовану групу. Омладина је била та која се налазила у самом центру друштвених криза, она је највише испаштала, а са друге стране је за ту кризу била и најмање заслужна. Имали смо ратове, где су млади први на удару, имали смо образовни систем у перманентном штрајку, имали смо јако слабу културну понуду која би била окренута омладини. Као посебан проблем, издваја се одлив највише образованих младих у иностранство, на наставак студија или рад, а по правилу веома мали број њих враћао се у земљу. Према истраживању Душана Мојића „Радне стратегије градске и сеоске омладине у Србији“, преко половине младих у Србији размишља о одласку у иностранство, а преко једне петине интензивно о томе размишља. „Узимајући у обзир свеукупну тешку друштвену ситуацију у нашој земљи, чини се да младима најтеже пада немогућност остварења својих радних циљева, па тиме и обезбеђивање бољег живота сада и овде. Зато је веома присутно размишљање о одласку у иностранство међу омладином очекивано и потпуно разумљиво“ (Милић et al, 2004:234).

„Динамика процеса глобализације и транзиције се у литератури често представља као генератор контрастних социјалних категорија добитника и губитника. Млади се у земљама у транзицији називају *потрошеном генерацијом* или *изгубљеном генерацијом*“ (Чичкарић, 2003:84). Емиграција младих, високо образованих људи није присутна само у Србији, као један од негативних пратећих ефеката транзиције. Имамо пример Бугарске, коју је током транзиције напустило око 450.000 млађих људи, док је Србију напустило око 400.000. Чак ни земља која је важила за једну од најуспешнијих земаља у транзицији – Словенија – није остала имуна на овај проблем, 1995. године чак 70% младих је желело да напусти државу.

Омладина бива искључена из одраслости, не признаје јој се ни биолошка иницијација, нити иницијација обављена путем школовања и одговарајућих матурација. Жртвујући је, старији омладини радикално смањују, па и одузимају, могућност ступања у брак, заснивање породице, право на радно место, на јавно мишљење, политичку активност. Овим неостваривањем властитих способности и свеколиких потенцијала омладина је осуђена ваљда и на најтежи начин, заустављен је њен социјални сат. Са друге стране, преко техника дисциплиновања, идеологизовања и милитаризовања омладине зауставља се и њен биолошки сат. Наравно на овај начин одговорност за ове догађаје не стављам на страну старијих, већ превасходно на страну тадашњег владајућег режима.

Ситуација је данас донекле другачија, јер је у знатно већој мери стабилизовано опште стање у држави, образовни систем је добио облик који је потребан да би задовољио потребе младих и оспособио их за тржиште рада. Наравно, и даље су ту приличне неусаглашености између старог и новог система школовања, али унификација и модернизација образовног система улива наду да ће се побољшати положај младих у друштву.

Када говоримо о проблемима омладине у овом друштву, по мом мишљењу, требало би значајно да се угледамо на Европску унију. Последњих година у Европској унији се посебно ставља акценат на развијање омладинских националних политика, које поспешују њихово активно учествовање у друштву. Ово учешће је поготово усмерено на доношење одлука и партиципирање у активностима које се тичу директно омладине. Ту се мисли на преузимање активне улоге у школи, политици, здравству, друштвеном и културном животу.

Ови захтеви се могу постићи уз јединствену државну политику према омладини, која ће бити пажљиво планирана и дугорочна. Потребно је повећати број служби које ће бити на услузи младима, а такође и постојеће службе учинити доступнијима и квалитетнијима. И, као најбитније, потребно је пажљиво саслушати проблеме и захтеве младих и према њима и креирати ту јединствену политику државе и свих њених институција које би могле бити омладини од користи.

Циљеви истраживања

1. Утврдити који су приоритети за избор сталног посла;
2. утврдити шта млади у Србији сматрају кључним фактором;
3. утврдити шта је основна мотивација младих за напредак у каријери;
4. утврдити меру у којој су млади спремни да напусте земљу ради запослења;
5. утврдити у којој мери утичу запослење родитеља и оснивање сопствене породице;
6. проверити да ли су млади у Србији спремни да жртвују здравље због посла;
7. утврдити да ли и у којој мери постоји полна и родна дискриминација при запошљавању.

Хипотезе

1. Младима је, приликом избора сталног радног места, приоритет износ месечне надокнаде;
2. млади у Србији сматрају да је кључни фактор за проналажење радног места социјални капитал – образовање на првом месту;
3. основна мотивација за напредак младих у даљој каријери је задовољење материјалних потреба;
4. напуштање Србије је једна од главних стратегија, када анализирамо остваривање радних и животних амбиција;
5. млади, при избору запослења, нису детерминисани преваходно занимањем родитеља, већ сами креирају своје изборе;
6. ако су млади већ стекли своју породицу, пре него што су ступили у радни однос, претпоставка је да ће се и њихови критеријуми који се тичу избора посла значајно смањити;
7. постоји значајна полна и родна дискриминација при запошљавању.

Методологија

Предмет истраживања упућује на коришћење и комбинацију квалитативних методолошких приступа у проучавању дате појаве. Основни метод би била комбинација студија случаја (*case study*) и дубинских интервјуа.

Метод случаја је погодан као врста квалитативне анализе да би се посебно нагласио дубински карактер истраживања. Третирајући сваку социјалну јединицу као целину (битних својстава у склопу ширег детерминистичког комплекса), прикупљали би се релевантни подаци о случају и друштвеном контексту коме он припада – економског, демографског и историјског типа, који су социолошки значајни за проучавани феномен. Путем техника посматрања, дубинских интервјуа, изјава посебних извештача, настојало би се допрети до дубинских информација о референтном оквиру и дефиницији ситуације самих учесника. Користио би се специфичан *single case*

method (метод појединачних случајева), да би се утврдио јединствени карактер проучаване појаве, која до тада није била предмет научног истраживања, те служи „открићу“ (Богдановић, 1994:97).

Сам одабир квалитативног метода био је неопходан због тога што о датој теми не можемо говорити на основу статистичких показатеља, већ само уз помоћ интерпретативног тумачења добијеног материјала. Квалитативне методе се углавном и користе када се истражују различити аспекти социјалног живота, а најчешће су базиране на малом броју испитаника. Када је у питању дата тема, одлучио сам се да користим нестандардизовани интервју у оквиру студије случаја. Овај метод подразумева разговор једног испитаника и интервјуера. Оваквим приступом омогућава се неколико ствари:

1. постоји велики маневарски простор за истраживача, који може да прилагођава ток разговора, у зависности од контекста и самог његовог тока, при чему није ограничен унапред утврђеним питањима (заразлику од структурисаног интервјуа);
2. не постоји притисак групе, испитаник се осећа пријатније када комуницира са једном особом и лакше изражава своје ставове, мишљење, тим пре ако је, као у овом случају, тема недовољно осветљена, и понекад залази у нелегалне оквире;
3. имамо могућност да подробније испитамо све што нас детаљније занима о проблему и прикупимо већу количину информација;
4. у могућности смо да пратимо „развој“ испитаника и промене у његовом понашању током разговора – разумевање пратећих реакција.

Разговори са сваким од испитаника биће првобитно снимљени, а затим транскрибовани. На концу, овај метод нам је посебно практичан у овом истраживању, јер због мањка претходних истраживања на ову тему не знамо који су то индикатори на које морамо посебно обратити пажњу. Такође, уз мањи број питања имаћемо већу слободу код интервјуисања и на тај начин ћемо добити обимније одговоре, који ће нас усмеравати у даљем испитивању.

Узорак

Испитивање ће се спроводити у Београду на узорку од 350 испитаника између 18–29 година. Иако су по закону радно способни сви старији од 15 година, ову популацију ћу изоставити из истраживања зато што они обично обављају *part – time* послове, који се често смењују. Такође, обратићу пажњу на уједначену заступљеност жена и мушкараца. Наравно потребно је држати под контролом и ниво школовања који испитаници поседују, најоптималније је да се и на овом нивоу уједначе, да би се могла извршити компарација међу њима.

Да бисмо, на неки начин, сузили могућност избора испитаника, бираћемо их преко Националне службе за запошљавање. Мана овог начин бирања испитаника је одређен број будућих радника који никад нису ни били пријављени на Бироу рада, али са друге стране постоји јако мала могућност да са њима ступимо у контакт, те ћу их у овом истраживању избећи.

Инструменти – Упитник

Опита подаци о испитанику:

1. Пол – женско мушко
2. Године старости –
3. Где сте рођени?
4. Од када живите у Београду?
5. Где сте живели пре него што сте се доселили у Београд?
6. Ниво образовања испитаника –
 - а) Без школе
 - б) Основна школа
 - в) Средња школа
 - г) Виша школа
 - д) Високо образовање
7. Брачно стање –
8. Од када сте у браку?
9. Имате ли деце?
10. Да ли живите
 - а) У самосталном домаћинству
 - б) Са родитељима
 - в) Са партнером
 - г) У домаћинству са цимерима

11. Стан у коме живите је
 - а) У власништву родитеља
 - б) У вашем власништву
 - в) Изнајмљен
 - г) Нешто друго
12. Да ли сте здрави? Ако нисте, које здравствене проблеме имате?

Детаљни подаци о испитанику и родитељима

1. Ниво образовања родитеља –
 - а) без школе
 - б) основна школа
 - в) средња школа
 - г) виша школа
 - д) високо образовање
 2. Годиште родитеља?
 3. Место рођења родитеља?
 4. Који посао родитељи обављају?
 5. Да ли сматрате да им тај посао одговара? Образложити зашто да и зашто не.
 6. Да ли поседујете добра знања из неке од следећих области?
 - а) Страни језици – један или више њих
 - б) Рад на рачунару
 - в) Вожња – која категорија је у питању
 - г) Техничка знања
 - д) Уметност – музика, фотографија...
 7. Да ли сте до сада били запослени и где?
 8. Да ли сте задовољни вашим претходним запослењима (ако их је било)?
 9. Да ли сте задовољни начином на који сте добили претходне послове, да ли је конкурс био поштен и да ли су у фирми поштовали уговор који сте потписали?
 10. Зашто сте се одлучили на промену посла?
-

Питања везана за само тражење посла

1. Колико дуго сте спремни да чекате на посао?
2. Да ли очекујете да ћете наћи посао који ће задовољити ваше материјалне стандарде?
3. Да ли сматрате да имате довољно квалификација да нађете задовољавајући посао?
4. Да ли бисте радили посао који је испод вашег нивоа квалификованости?
5. Да ли бисте, зарад веће плате, прихватили радно место у фирми која је склона честим променама радног кадра?
6. Да ли сматрате да је могућност за даљи напредак у каријери битан фактор приликом запошљавања?
7. Да ли бисте били спремни да тражите помоћ од познаника, пријатеља, рођака да бисте нашли посао?
8. Да ли сматрате да је то једини начин проналажења посла?
9. Да ли бисте подмислили некога зарад добијања посла?
10. Дали бисте били спремни да се учланите у политичку партију ако вам је на тај начин гарантовано запослење?
11. Дали сматрате да је образовање битан канал за запошљавање?
12. Зашто мислите тако?
13. Да ли је ваше досадашње школовање прилагођено овдашњем тржишту рада?
14. Да ли бисте били спремни да наставите школовање или идете на доквалификацију?
15. Да ли мислите да неке додатне вештине или знања која поседујете имају утицаја приликом запошљавања?
16. Да ли сте спремни да прихватите посао који не прија вашем здравственом стању због добре плате?
17. Да ли вам је битно да на радном месту имате основне хигијенске услове?
18. Да ли бисте прихватили да радите на црно?
19. Који би разлог био за то (ако је одговор на прошло питање да)?
20. Да ли би сте пре радили „на црно“ за већу плату него на регуларном радном месту за мању плату?

21. Да ли сте спремни да напустите земљу због запослења?
22. Да ли би то било само привремено или за стално?
23. Да ли бисте отишли у друго место у Србији због задовољавајућег посла?
24. Да ли бисте се преселили или путовали ако имате ту могућност као прихватљиву (да се место налази близу Београда)?
25. Да ли сте се на досадашњим конкурсима (ако их је било) сусретали са било каквом врстом дискриминације приликом запошљавања?
26. Да ли бисте се запослили у фирми која је отворено дискриминисала другу особу?
27. Да ли бисте то пријавили надлежним органима?
28. Да ли сматрате да постоје неки повлашћени слојеви друштва када је у питању запошљавање?
29. Који би то слојеви друштва били?
30. Да ли сматрате да постоји позитивна дискриминација на конкурсима за посао?
31. Ако постоји, да ли мислите да је то у реду?
32. Да ли постоје притисци у вашој породици да се запослите на одређеним пословима?
33. Да ли препуштате својим родитељима бригу око проналаска посла?
34. Да ли имате утисак да је потребно да останете на сличном (ако не и вишем) положају на послу као ваши родитељи?

ЛИТЕРАТУРА

1. Богдановић, М. (1994), *Методолошке студије*, Београд, Институт за политичке студије.
2. Милић, А. (1987), *Загонетка омладине. Историја и структура омладинске групе*, Загреб – Београд, CID IDIS
3. Милић, А. и Чичкарић, Л. (1998), *Генерација у протесту*, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
4. Милић, А. et al (2004), *Друштвена трансформација и стратегије друштвених група – свакодневница Србије на почетку трећег миленијума*, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

5. Милић, В. (1996), *Социолошки метод*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
6. Мимица, А. и Богдановић, М. (2007), *Социолошки речник*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
7. Митровић М. (1998), *Социологија села*, Београд: Социолошко друштво Србије.
8. Михајловић, С. (1994), „Жртвована генерација – омладина у епицентру негативних последица друштвене кризе“, *Социологија* No.3 pp 315–323.
9. Николић, М. и Михајловић, С. (2004), *Млади загубљени у транзицији*, Београд, Центар за проучавање алтернатива.
10. Чичкарић. Л. (2003.), „Конструкција политичког идентитета у контексту глобализације и транзиције друштва“, *Социолошки преглед* XXXVII NO 1–2, 79-99.

Stefan Eftimovski

Aspirations of Young People in Employment and Their Position in The Labor Market in Transition Countries: The Case of Serbia

Summary

The difficult situation in which this society found itself has left certain consequences for all the people in the country, especially youth. During the last ten years this country has been involved in the process of transition and it has been trying to get back in the important world flows. Since the process of transition is uneven, certain spheres of society, such as sphere of work, stay in the state of partial anomy. Employment is one of the most important aspects of social life as means of personal affirmation and as means for realizing personal existence. This is why the aim of my research is to analyze how youth copes with the labor market, what their needs are and, finally, what the possibilities of some changes in their favour are.

Стеван Вељовић

Тутори: Игор Пуцаревић и Драган Михајловић

Београдска отворена школа

ПРИМЕНА ФОКУС ГРУПА У ИСТРАЖИВАЊУ КОРУПЦИЈЕ У ВИСОКОМ ОБРАЗОВАЊУ¹

Сва транзициона друштва суочила су се са горким искуством корупције, па ни Србија није изузетак у том погледу. Социјална, политичка и економска криза деведесетих година раширила је ову појаву на све сегменте друштвеног живота, укључујући и образовање. Премда се у новијим истраживањима (Беговић, Мијатовић, ур., 2007) уочава раст поверења у образовни систем и смањује проценат оних који сумњају у његову корумпираност, разлози за опрез и даље постоје. На то указује повремено откривање озбиљних злоупотреба, али и чињеница да ово поље није довољно истражено, због чега су и многи проблеми остали тек “начети” у истраживањима. Део решења, чему је посвећени овај рад, односи се на унапређење методолошког апарата, развојем и применом квалитативних техника истраживања, у које спадају и фокус групе.

1. Корупција и високо образовање

Корупција је, отада постоји (а стара је вероватно колико и људско друштво), мењала своје садржаје и облике, и због тога је тешко прецизно дефинисати. У основи, под корупцијом се подразумева злоупотреба јавне функције, процедуре или извора, дефинисаних на основу правних или културних стандарда, ради стицања приватне користи, од стране службених или приватних лица (Милосављевић, 2003). Током историје, међутим, неки видови су сматрани допуштеним, казне су биле благе или се нису примењивале. Такве појаве могу се срести и данас, у разним сферама друштвеног живота, укључујући и Универзитет.

„Нормализација“ корупције (Karklins, 2007) чини да се, у многим видовима, она не опажа као чињење супротно правним и/или моралним нормама, нити као друштвена девијација. Није реткост ни да испитаници буду свесни коруптивног карактера неког чињења, али

¹ Овај рад настао је као плод учешћа у пројекту Антикорупцијске студентске мреже у југоисточној Европи на темама варања на испитима и злоупотребе финансијских токова, у којима је успешно примењена и техника фокус група.

да га не одбацују уколико сматрају да тиме не шкоде друштву („мала“ или „ситна“ корупција). Следећи ту логику, оно што (како се погрешно претпоставља) не шкоди друштву, а олакшава појединцу да оствари своје циљеве, не сматра се корупцијом. Овакво гледање на ствари утиче и на распрострањеност корупције, јер поручује другима да „то сви раде“, а тиме постаје прихватљив облик понашања.

Слично је и у високом образовању – многе праксе које су широко распрострањене, под утицајем навике и прећутног одобравања, постају део свакодневице на факултетима. Колико широко ће корупција бити дефинисана само делом је засновано на ширим правним и културним нормама. Схватање о томе шта представља корупцију а шта не, зависи и од процеса који се одвијају унутар академске заједнице, или једног њеног дела (универзитет, факултет). Као такво, оно не може бити јединствено, како због различитих позиција актера (студенти – професори), тако и због разлика у мишљењима појединаца унутар ових група.

Улога фокус група у истраживању феномена корупције јесте да осветли процесе у којима се коруптивне активности одвијају и да актерима из академске заједнице омогући да изнесу своје виђење узрока, манифестација и последица корупције.

2. Зашто фокус групе?

Корупција у високом школству истраживана је како у оквиру општијих истраживања (Беговић, Мијатовић, ур., 2007), која су мерила корупцију у свим сегментима друштва, тако и специфично у академском окружењу (Гредељ, 2007). На основу тих налаза, могло се закључити да (ли) одређени проблем постоји, колико је распрострањен и у којим институцијама или делу државног апарата. Истраживана је перцепција корупције (дакле, не сама корупција, јер у „чистом облику“ она није доступна истраживачима), чиме је указано на степен (не)поверења који поједини сектори или установе уживају.

Када се истражује корупција, најспремнији да дају свој суд су студенти, чије су оцене искрене, чак и преко очекивања истраживача. Многи од њих су били спремни и да у детаље објасне на које се све начине на факултетима заобилазе процедуре, изврдавају прописи и правила и за какве су све злоупотребе чули или на њих наишли. Знатно мање спремни, за давање одговора на тврдње студената, били су професори, са чим су се сусрели истраживачи који су покушали да истраживање усмере на ову популацију (Гредељ, 2007).

Истраживањима корупције у Србији доминирају квантитивне методе. Њима се, између осталог, проверава: обим корупције, рангирају се установе и сектори по степену (не)поверења које уживају код грађана и испитују се ставови о томе шта представља корупцију, а шта је прихватљиво понашање. Ипак, квантитативна методологија је ограниченаудваелементакојасузначајназадубљесагледавањепроблема корупције. Прво, не даје довољно простора за сагледавање перспектива различитих учесника, као и значења која придају корупцији. Друго, истраживач кроз квантитативна истраживања углавном потврђује своје претпоставке, које могу одударати од искустава непосредних актера, када их је потребно кориговати пре почетка истраживања. Из тог разлога, потребно их је, ради потпунијег увида у посматрану појаву, допунити квалитативним техникама, тако да се оне међусобно допуњују и прожимају.

Овде треба напоменути да је било каква методолошка искључивост нецелисходна и штетна за остварење циља истраживања. Код сложених предмета истраживања (што корупција свакако јесте), најпотпуније сазнање добија се комбиновањем различитих техника, како квантитативних, тако и квалитативних.

У истраживањима корупције у високом образовању, фокус групе се најчешће комбинују са дубинским интервјуом и анкетом и то тако што се прво примене квалитативне технике (фокус група и дубински интервју), након чега се у анкетном испитивању проверавају њихови резултати.

3. Дефиниција

У литератури се фокус групе често или изједначавају са групним интервјуима или се одређују као врста групног интервјуа. Фокус група је, пре свега, квалитативна техника истраживања, која обједињује форму групног интервјуа и посматрање са учествовањем. Подаци се добијају кроз вербалне исказе испитаника и посматрањем невербалних реакција које испољавају током разговора. С. Ђурић, (Ђурић, 2005) понудила је дефиницију која ће бити прихваћена и у овом раду, уз напомену да ће изрази фокус група и фокусгрупни интервју бити употребљавани као синоними. „Фокусгрупни интервју је квалитативна истраживачка техника која подразумева серију групних разговора који окупљају учеснике, сличне по неким карактеристикама или искуствима, да расправљају о одређеним питањима релевантним за истраживачки проблем“ (С. Ђурић, 2005: 5).

Циљ разговора је прикупљање података о ставовима, искуствима, осећањима, веровањима и идејама учесника у односу на посматрани проблем. Фокус групу саставља истраживач, по критеријумима одређеним на основу циља истраживања и она обично броји од шест до највише дванаест особа.

Фокус групни интервју води модератор, који има улогу да олакша (фацитира) разговор учесника на ограничени број тема релевантних за истраживање. Његов задатак је да поставља питања и усмерава дискусију, водећи рачуна да сви учесници добију прилику да искажу своје мишљење.

4. Примена фокус група

Фокус групе се примењују у истраживањима заснованим на различитим приступима и научним циљевима. Теоријско схватање фокус групе и њена употреба као истраживачке технике одређене су избором између двеју парадигми – позитивистичке и конструктивистичке. Павловић и Џиновић (Павловић, Џиновић, 2007) наводе да позитивистички оријентисани аутори фокус групе чешће дефинишу као истраживачку технику, у којој истраживач одређује тему и прикупља податке употребом социјалне интеракције. У оквиру конструктивистичког приступа, према схватању ових аутора, фокус групе представљају полуструктурисани облик групних интервјуа, чији сетинг може да варира, а у којима се кроз процес социјалне конструкције значења омогућује трансформација искустава учесника.

Позитивисти и конструктивисти различито гледају на задатке истраживача у групној ситуацији, степен контроле који треба да има и валидност података до којих долази у истраживању. У позитивистичком приступу, социјална интеракција је пожељна у мери у којој омогућава да се од испитаника сазна више него кроз индивидуалне интервјуе. Конструктивистичка теорија, пак, посматра социјалну интеракцију као „интегрални контекст настанка знања и извођења истраживања“ (Павловић и Џиновић, :4). За разлику од позитивизма, који остаје ограниченим скључивим на научне циљеве, конструктивистичка традиција се не одриче акционих и друштвених аспеката и покреће на социјалну промену, у којој испитаници активно учествују.

Истраживање корупције у високом образовању могуће је засновати и на једној и на другој парадигми, али са различитим методолошким полазиштима. Позитивистички приступ даје групном интервјуу виши степен структурираности и заахтева од модератора да задржи контролу већ у групним процесима. Његов задатак је да прикупи што објективније податке од испитаника, контролисаном употребом социјалне интеракције. У конструктивистичкој перспективи, групни интервју није епистемолошки изазов, већ својеврсна позорница, у којој се, у дијалогу, испољавају све нијансе различитих ставова и идеја испитаника о појави која се истражује.

У односу према другим техникама прикупљања података, фокус групе се могу користити: а) самостално, као главни начин да се дође до података, б) као подршка главној техници, најчешће анкети, в) равноправно са другим методама, што је случај у тзв. мултиметод студијама. Овде је најчешће реч о академском истраживању где свака метода служи постизању специфичних истраживачких циљева и стварању потпунијег сазнања о одређеној појави.

Техника фокусгрупног интервјуа може се, у начелу, применити у било којој фази научног истраживања, као и у истраживањима различитих циљева и приступа. Ипак, најплоднија је и најчешће се користи у експлоративним истраживањима, када се о истраживаној појави не зна довољно. У том случају, фокус групе служе истраживачима као припрема пред наредне фазе истраживања, усмеравајући примену других истраживачких поступака. Применом ове технике у раним етапама, истраживач се упознаје са средином у којој ће обавити истраживање, тестира недовољно јасне хипотезе или се, када је то неопходно, опредељује између различитих истраживачких стратегија и инструмената.

Код пилот-истраживања, фокус групе се користе или за тестирање већ направљеног инструмента (најчешће упитника), или ради прецизирања питања пре формирања инструмента.

Претежна примена ове технике у раним фазама истраживања, међутим, не искључује могућност употребе у каснијим етапама. У том случају, фокус групе помажу у стварању шире и потпуније искуствене евиденције и бољем разумевању и интерпретацији добијених података. Осим тога, ова техника може се користити и за верификацију претходно добијених података, прикупљених другим техникама.

5. Предности и недостаци

Као и свака друга истраживачка техника, и фокусгрупни интервју има своје јаке и слабе стране. За истраживача је важно да са њима буде добро упознат, како би применио фокус групе на оне истраживачке проблеме који се том техником најбоље могу захватити.

Предности фокус група могу се сумирати у следећем:

- а) За прикупљање података потребно је мање времена него код других техника. За приближно исто време које је потребно за дубински интервју са једном особом, добијају се подаци од групе испитаника. У односу на анкету, ова предност још више долази до изражаја (уз то цена спроведеног истраживања је вишеструко нижа).
- б) Модератор је у непосредној интеракцији са испитаницима, што му омогућава да поставља додатна питања, тражи појашњење одговора и усмерава разговор ка задатој теми.
- в) Подаци се добијају како из вербалних исказа испитаника, тако и праћењем невербалне комуникације. Модератор прати невербалне реакције ученика које прате разговор, што му помаже да боље разуме смисао исказаног.
- г) Социјална интеракција између испитаника се успоставља природним путем, што доприноси слободнијем изражавању мишљења и ставова. Поред тога, у групној ситуацији, испитаници улазе у дијалог у коме није довољно само да одговоре на питање, већа да образложе и бране своје ставове код саговорника.
- д) Уколико се унутар групе успостави атмосфера разумевања и отвореног дијалога, овом техником се могу истраживати теме које су осетљиве за испитанике, што је чини погодном за истраживање корупције.
- ђ) Флексибилност у примени. Ова техника може се употребити за истраживање најразличитијих проблема, на најразличитијим популацијама испитаника, под условом да се испоштују смернице за формирање фокус групе (више о томе у последњем одељку).
- е) У неким ситуацијама, предност фокус група може бити и лакше разумевање података у односу на податке добијене квантитативним истраживањима.

Фокусгрупни интервју, са друге стране, има и своја ограничења и слабости, међу којима су најважније:

- а) Мали обухват испитаника, чак и ако се одржава више фокус група. Тиме се умањује могућност генерализације закључака на ширу популацију.
- б) Испитаници не репрезентују верно популацију у целини, јер је чине особе које су пристале да, на позив истраживача, учествују у фокусгрупном интервјуу.
- в) Не могу се обухватити сви психолошки и социјални профили испитаника, чиме се сужава круг потенцијалних учесника. Позитивна страна њиховог изостављања је у томе што се значајно смањује ризик да неко од учесника својим понашањем наруши или онемогући рад читаве групе.
- г) Није могуће успоставити потпуну контролу над групом, због чега истраживач не може поуздано да закључује о квалитету одговора.
- д) Велики утицај модератора на квалитет налаза фокусгрупног интервјуа. Недовољно искусан или неадекватно припремљен модератор може да спута природни ток дискусије, или да дозволи доминацију појединих учесника и искључивање других из разговора.

6. Припрема и спровођење фокусгрупног интервјуа:²

Планирање и припрема које претходе примени фокусгрупног интервјуа постављају озбиљан задатак пред истраживача. Јер, од прецизног дефинисања предмета и циља истраживања зависе сви даљи кораци и успех читавог истраживачког пројекта.

6.1. Формулисање истраживачког питања

На самом почетку, важно је поставити јасан циљ и радне хипотезе. Истраживачко питање обухвата ограничени број тема и поставља се у складу са циљем истраживања и одабраним приступом. Ова фаза може трајати нешто дуже, чак дуже од трајања свих осталих фаза узетих заједно, али то не треба да омете истраживача да је спроведе у целости, јер је пресудна за успешно спровођење читавог истраживања.

² Фазе у спровођењу фокус групе изложене су на основу радног документа из пројекта Антикорупцијске студентске мреже у југоисточној Европи, који се налази у списку литературе.

6.2. Истраживање секундарних извора („деск“ истраживање)

Претрагом секундарних извора, ствара се преглед резултата претходних истраживања на исту тему. Оно је важно због добијања смерница за истраживање проблема, избегавања грешака претходника и проналажења питања на која претходно није одговорено.

6.3. Избор методологије

Избор методологије одређен је проблемом и постављеним циљем, а не обратно. Уобичајено, методолошки приступ одређује степен структурираности фокусгрупног интервјуа и аспекте на које ће истраживач ставити нагласак (објективност прикупљених података, развијање дијалога између учесника).

6.4. Избор учесника

Уобичајено, за фокус групе се бира шест до осам (према неким ауторима десет) особа које се међусобно не познају. То би требало да буде оптималан број за вођење расправе у којој се може чути глас сваког учесника. С обзиром на социоекономски и демографски профил, састав групе требало би да буде хомоген, а за учеснике се траже добри репрезенти популације за коју је истраживач посебно заинтересован.

У неким ситуацијама, хетерогени састав групе може да допринесе групној динамици и бољем разумевању феномена који се истражује. Као предност хетерогених група, наводи се да обезбеђују сучељавање ставова, лакше се уочава постојање различитих перспектива и интереса и подстиче групна динамика.

Регрутацију учесника обављају сарадници – регрутери, према упутствима истраживача, чим се обезбеђује репрезентативност узорка. Један регрутер обично не контактира више од два испитаника по групи. Проналажење испитаника који одговарају постављеном („намерном“) узорку, боље је за истраживање од такозваног „пригодног“ узорка, који сачињавају они испитаници чији је пристанак било најлакше добити. Информације које се приликом првог контакта (личног или путем телефона) саопштавају испитанику у вези са фокус групом дефинише истраживач. Информисање испитаника важно је јер смањује анксиозност у вези са темом о којој ће се разговарати и изгледом фокусгрупног интервјуа, али не треба да открива детаље предстојећег састанка.

6.5. Састављање водича за спровођење фокус групе

У водичу, који представља план за спровођење фокус групе, сабирају се главне теме и питања која модератор треба да постави испитаницима. Водич може да буде у виду генералног плана и да садржи само основна питања, али је могуће да се у њему, као подсетник модератору, нађу и потпитања и упутства за усмеравање дискусије. Детаљније урађен водич свакако је потребан уколико дискусију модерира особа која није учествовала у припреми узорка и избору питања.

Овде треба напоменути да није могуће до краја и прецизно испланирати и предвидети како ће се одвијати дискусија и у ком правцу се може развити. То је (по некима) недостатак, а уједно и једна од кључних предности ове технике.

6.6. Припрема сетинга и заказивање састанка

За одржавање фокус група требало би изабрати неутралну локацију која неће изазивати посебне асоцијације код испитаника (ни позитивне, ни негативне). Сетинг – организација простора у коме се одржава фокус група – треба да буде постављен тако да максимално поспешу интеракцију и размену међу учесницима.

Просторија треба да буде довољно велика и комфорна да у круг може да седне најмање десет учесника. Често се између учесника поставља сто који код њих ствара осећај сигурности и обезбеђује заштиту личног простора сваког учесника. У хомогеним групама, сто није нужан. Видео материјал или слајдови могу бити употребљени ради стимулације дискусије на одређену тему, а исто важи и за материјал за писање током расправе.

Све испитанике је потребно, дан пред фокус групу, подсетити на заказани термин и проверити њихов долазак. Учеснике треба унапред обавестити о трајању састанка и проверити њихов долазак дан раније. Једном када фокус група започне са радом, не треба је прекидати због уласка испитаника који касне, јер то може да поремети групну динамику.

6.7. Спровођење фокус група: фаза прикупљања података и улога модератора

Уобичајено, у истраживању се спроводе барем две фокус групе. Могуће је организовати неколико састанка са истом групом, али је чешћи случај да се узорак испитаника не понавља.

Оптимално трајање састанка је између сат и по и два и по сата, без прављења паузе, а уколико дискусија буде занимљива, у договору са испитаницима, може се и продужити.

Модератор је фацитатор отвореног и спонтаног дијалога и треба да буде опуштен, да не процењује и не осуђује испитанике, али да пажљиво прати дијалог. Пожељно је да по социо-демографским карактеристикама (године, образовање и друго) буде сличан испитаницима. За успешно вођење фокус група важно је искуство модератора и обука кроз коју је прошао, што утиче и на избор особе за ту улогу.

Састанак би, уз одобрење учесника, требало бележити, најбоље на аудио-запису, јер он ствара најмањи притисак на испитанике. Модератор учесницима гарантује да ће се подаци користити искључиво у истраживачке сврхе, али се и они обавезују да садржај разговора не износе ван састанка. Као добра пракса показало се да, уз модератора, састанку присуствују један до два помоћника који бележе све што се дешава везано за групу, а нарочито ток расправе и невербално понашање учесника.

6.8. Транскрипција и сређивање података

По завршетку састанка, модератор и помоћници преслушавају тонски запис са фокус-групе и сачињавају транскрипт. Поред тога, пожељно је и да укратко забележе своје идеје и мисли настале током одвијања фокус-групе, и да опишу невербално понашање испитаника током дискусије, уколико су га регистровали.

6.9. Анализа и интерпретација података и писања извештаја са главним налазима.

У поступку анализе, истраживач пореди реакције испитаника и налазе истраживача и уочава сличности и разлике између теоријских конструката и „живог“ понашања учесника. Пожељно је да главне налазе у извештају поткрепи изводима из транскрипта. У анализи се сагледава динамика групе, идентификују проблеми који су се јавили током расправе и ставови око којих су испитаници успели, односно нису успели да се сложе.

6.10. Употреба резултата и планирање нових истраживања

Коришћење резултата фокусгрупних интервјуа зависи од фазе истраживања у којој се спроводи и постављеног циља. У зависности од тога, фокус групе могу се користити за формирање квалитативног инструмента, дефинисање истраживачке стратегије и у друге сврхе, које су објашњене у претходном делу текста.

7. Закључак

Поштовање принципа припреме и спровођења фокус група, као и процедура анализе и интерпретације података, услов су за ефикасну примену ове технике у било којој фази истраживања и по било ком специфичном циљу. Истраживач, на основу налаза добијених посредством фокусгрупних интервјуа, проверава почетне хипотезе и утврђује колико су премисе од којих је пошао биле исправне. Добијени резултати, осим што доприносе реализацији конкретног истраживачког циља, утичу и на закључке увези са приступом истраживању и изабраној методологији. Уколико се техника фокус група, како је и замишљено, покаже као потенцијално корисна методолошка алатка која омогућава увид у различите перспективе и значења корупције, нема никаквог разлога да је истраживачи шире не примењују.

ЛИТЕРАТУРА

1. Беговић Б. и Мијатовић, Б. (ур.), 2007, *Корупција у Србији пет година касније*, Београд, Центар за либерално-демократске студије, на <http://www.clds.org.yu/newsite/Korupcija%20u%20Srbiji%20pet%20godina%20kasnije%20Finalna%20verzija.pdf>
2. Гредељ, С., 2007, „Ставови запослених на Београдском универзитету о корупцији“, у *Филозофија и друштво* 3/2007, Београд, Институт за друштвену теорију и филозофију, стр. 239–267.
3. Ђурић, С., 2005, „Методологија фокусгрупног истраживања“, у *Социологија* 1/2005, Београд, стр. 1–26.
4. Карклинс, Р., 2007, *Систем ме је натерао*, Београд, Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија у Србији.
5. Центар за развој образовања Београдске отворене школе, 2008, *Методолошке смернице: Основне препоруке за спровођење фокус група на тему „Корупција у високом образовању“ (радни документ)*, Београд.
6. Милосављевић, М., 2003, *Девиијације и друштво*, Београд, Драганић.
7. Павловић, Ј., Џиновић, В., 2007, „Фокус групе: од прикупљања података до критике педагошке праксе“, у *Зборнику Института за педагошка истраживања* 2/2007, Београд, стр. 289–308.

Stevan Veljovic

Using focus-groups in the research of corruption in higher education

Summary

Almost every transition state had a bitter experience with corruption, and Serbia is no exception. Despite recent rise in trust in educational institutions, expressed in the shift in public opinion, there are reasons for assuming that the corruption is still very much present in Serbian faculties. The existence of corruption is marked by constant changes in form and content, which makes it difficult to define. In history, many forms of corruption were tolerated or lightly punished, and that practice extends to the modern times. Which action or behavior is to be treated as corrupted is decided not only by the legal and cultural norms and standards, but also depends on the process that shape perception of corruption. The definition of corruption and the reaction on it, varies between different groups (student and teachers), but also among the individuals within them. The role of the focus groups in the research of corruption in higher education is to show the processes that enables the corruptive behavior and to give the opportunity to different actors in the academic community to express their view on forms, causes and consequences of corruption. The key reason for using focus groups, as a qualitative technique in research, is to overcome restrictions of the quantitative techniques in terms of knowledge they provide. Also, their purpose is to make more profound basis for developing of the instruments that are going to be used in the later phases of research.

Key words: Corruption, Focus groups, Higher education, Qualitative methodology, Positivism, Constructivism.

Mia Ivančević

Tutor: mr Vladimir Pavićević

Fakultet političkih nauka u Beogradu

ALUMNISTI BEOGRADSKE OTVORENE ŠKOLE – DANAS

Godina 2008. je posebno značajna za Beogradsku otvorenu školu, jer je obeležila još jedan veliki jubilej – 15 godina postojanja. Tim povodom, u okviru praktičnog dela nastave u BOŠ-u, dobila sam zadatak da istražim današnju strukturu Alumni organizacije, koja sada broji oko 900 svršenih studenata. U okviru ovog rada, prezentovaću rezultate višemesečnog istraživanja zasnovanog na kvantitativnim i kvalitativnim podacima, čiji je osnovni cilj uvid u što potpuniju sliku o tome gde su današnji alumni, čime se konkretno bave, u kom sektoru delatnosti se odvija njihova profesionalna aktivnost i kakve stavove imaju o studiranju na BOŠ-u.

Valja istaći da, osvrćući se na minulih 15 godina rada, Beogradska otvorena škola ima mnogo razloga da bude ponosna na pravac u kome ostvaruje svoju misiju. Ova bi se misija ukratko mogla opisati kao stvaranje reda umreženih mladih stručnjaka, konkurentnih na tržištu rada ne samo zbog visokih akademskih kvalifikacija koje stiču u okviru matičnih fakulteta, već i zato što ih odlikuju i znanja i veštine koje su stekli jednogodišnjim studiranjem u BOŠ-u. Ta znanja i veštine upućuju mlade intelektualce u aktuelna dešavanja u politici i ekonomiji, kao i u principe funkcionisanja Evropske unije, usajući pritom naročit osećaj za građanske vrednosti i demokratiju. Sve navedeno je, po mišljenju studenata BOŠ-a, izuzetno važno za potpunije sagledavanje društvene situacije u Srbiji i perspektivu njene evropske budućnosti. Sa druge strane, veštine koje se stiču u okviru ovog studijskog programa uče kako sopstvena znanja i kvalitete predstaviti na najbolji način i tako lakše doći do zaposlenja u konkurentnoj poslovnoj sredini, kako pisati radove na koncizan i praktičan način, i mnogo toga drugog. Iz ovoga se prirodno nameće zaključak da studiranje u Beogradskoj otvorenoj školi zaista otvara mnoga vrata, a što su nesumnjivo potvrdili i rezultati istraživanja koje sam sprovela.

Kada je reč o samoj metodologiji istraživanja, treba napomenuti da se ono bazira prvenstveno na anketi koja sadrži pitanja o trenutnom i stalnom prebivalištu alumni, profesionalnim i akademskim aktivnostima (uključujući sektor profesionalnog angažmana), kao i mišljenja o tome da li je – i na koji način – studiranje na BOŠ-u doprinelo individualnoj karijeri ispitanika. S tim u skladu, anketa sadrži i pitanje da li bivši studenti

i danas održavaju kontakte sa kolegama sa BOŠ-a i u kojoj meri. Anкета je popunjavana na više načina: neposrednim ili telefonskim razgovorom i putem elektronske pošte.¹ Pa ipak, na ovom mestu potrebno je pomenuti da samo popunjavanje ankete nije uvek išlo „glatko“, naročito kada je reč o studentima prvih generacija. Više je razloga za to: neažurna baza podataka o kontaktima (jer je poslednjih godina većina telefonskih brojeva u Beogradu promenjena usled osavremenjivanja centrala), činjenica da su mnogi alumnisti profesionalnu karijeru nastavili u inostranstvu, kao i to da su mnogi angažovani na važnim društvenim funkcijama i može se pretpostaviti da prosto nisu našli vremena za popunjavanje ankete. Svi pomenuti razlozi usloveli su da sam statistiku radila na svega oko 30% bivših studenata. Pa ipak, dobijeni podaci su dovoljno reprezentativni za pružanje slike o njihovim današnjim aktivnostima.

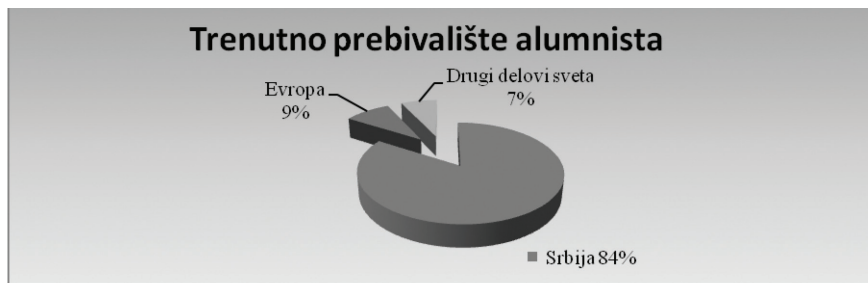
Kao dodatak podacima koje sam prikupila, koristila sam podatke Alumni baze koju g-đa Davorka Tomanović-Mihajlović vredno ažurira godinama. Za podatke o prvim generacijama, u neznatnoj meri sam se oslanjala na istraživanje sličnog tipa koje je sprovedeno povodom desetogodišnjice postojanja Škole.

Osvrnimo se, prvo, na današnje prebivalište alumnista. Istraživanje je pokazalo da oko 89% alumnista ima stalno prebivalište na teritoriji Srbije. Stanje podataka o trenutnim boravkom je nešto drugačije, pa oko 84% bivših studenata i danas živi u Srbiji, dok je 9% u Evropi, a oko 7% u drugim delovima sveta, najčešće Sjedinjenim Američkim Državama. Razlika u procentima postoji uglavnom zbog toga što su neki od njih na postdiplomskim studijama u inostranstvu, ali nameravaju da se vrate u Srbiju i ovde nastave profesionalnu karijeru.²

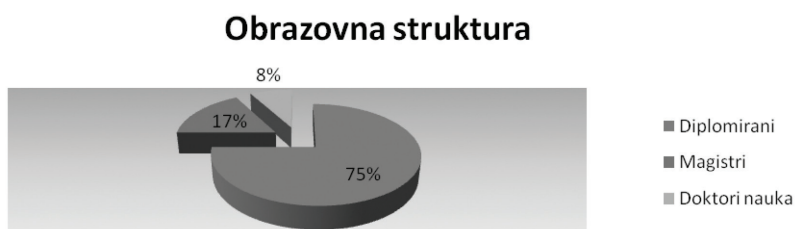
Oko 12% Bošovaca je još uvek na osnovnim studijama, naročito studenti poslednjih generacija. Diplomiranih je oko 63%, dok je magistara oko 17% a doktora nauka oko 8%. Takođe, oko 9% bivših studenata trenutno pohađa postdiplomske studije, u zemlji ili inostranstvu, dok oko 7% pohađa neke druge oblike profesionalnog usavršavanja u vidu seminara, kurseva i slično.

1 Posebno zgodno bilo je koristiti popularni internet sajt „Fejsbuk“, preko koga sam stupila u kontakt sa mnogim alumnistima koji su oformili posebne grupe (što je, kako se ispostavilo, vrlo praktičan način održavanja međusobnih kontakata).

2 Na ovom mestu, treba naglasiti da je kod podataka o prebivalištu najizvesnije da će doći do statističke greške. Naime, treba očekivati je da su bivši studenti koji žive u Srbiji znatno češće ispunjavali anketu od onih koji žive u inostranstvu, pa je sasvim realno očekivati da je broj alumnista koji žive van Srbije veći, što donekle onemogućava precizan uvid u to koliki je zapravo „odliv mozgova“.

Grafikon br. 1

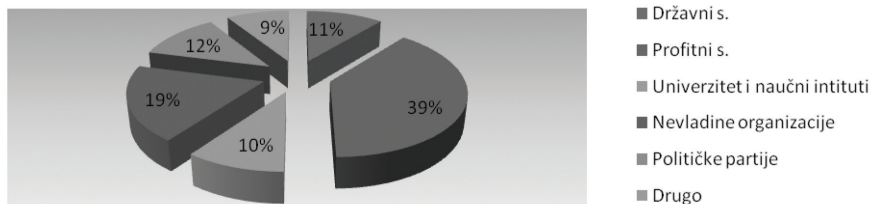

Grafikon br. 2

Oni koji su na postdiplomskim studijama (magistarskim ili doktorskim), pored domaćih, pohađaju i prestižne evropske i svetske univerzitete. Pa ipak, nažalost, mora se konstatovati da jedan broj onih koji završe postdiplomske studije u inostranstvu i ostaju van Srbije i tamo započinjū profesionalnu karijeru.

Bilo bi suviše komplikovano prikazivati, u okviru ovog pregleda, strukturu po zanimanjima, na prvom mestu zbog njene raznolikosti. Naime, dok je ranije Beogradska otvorena škola okupljala uglavnom studente društvenih nauka, poslednjih godina sve veći broj studenata sa fakulteta prirodnih i tehničkih nauka smatra znanja i veštine koje nudi BOŠ privlačnim. Pa, ipak, u strukturi zanimanja i dalje brojčano dominiraju ekonomisti, politikolozi, pravnici, studenti smerova Filozofskog fakulteta (psiholozi, istoričari, sociolozi i dr.). Međutim, nije retka pojava da se zanimanje studenta uslovno rečeno „ne podudara“ sa sektorom profesionalnog angažmana. Tako, na primer, politikologe nalazimo u svim sektorima: od profitnog, preko nevladinog do državnog, političkog ili univerzitetskog. Kako je situacija sa sektorima profesionalnog angažmana jasnija, ilustrovana je u grafikonu 3.

Sektor profesionalnog angažmana

Grafikon br. 3

U analizi pripadnosti pojedinim sektorima nisu korišćeni upitnici onih alumnista koji su još uvek na osnovnim studijama na matičnim fakultetima, jer su u najvećem broju slučajeva još uvek bez konkretnog profesionalnog angažmana. Raduje činjenica da je veoma mali broj svršenih studenata (manje od 5%) bez profesionalnog angažmana, što implicira da je diploma Beogradske otvorene škole zaista prednost u pronalaženju zaposlenja, uzmemo li u obzir trenutno stanje (ne)zaposlenosti u Srbiji.

Zadržimo li se na državnom sektoru, valja pomenuti da alumnisti BOŠ-a danas rade na prestižnim funkcijama u državnim institucijama poput ministarstava, sudstva, ambasada i slično. Pa ipak, u profitnom sektoru karijeru gradi najveći broj bivših studenata. Često je reč o vodećim bankama, advokatskim kućama i preduzećima najširih delatnosti, od kojih su mnoga uspešne korporacije i jaki privredni subjekti. Iz ovog grafikona se vidi i da desetina Bošovaca aktivno učestvuje u političkom životu savremene Srbije – što nije iznenađujuće s obzirom na to da je Beogradska otvorena škola bila jedno od prvih uporišta demokratskih promena koje su obeležile poslednju deceniju. Veliki broj studenata izabrao je nevladine organizacije kao mesto gde će dati doprinos širenju građanskih vrednosti i kulture. Mnoge od tih organizacija su danas značajni subjekti društvenog života.

S obzirom na gore opisanu obrazovnu strukturu, nije čudno da na gotovosvim fakultetima Beogradskog Univerziteta (ali i nesamo Beogradskog!) možete naći nekadašnjeg studenta BOŠ-a kao predavača ili saradnika. Uzevši u obzir da i danas znatan broj alumnista pohađa postdiplomske studije, može se očekivati da će broj zaposlenih na Univerzitetima i naučnim institutima rasti. Oni koji nisu potpali ni pod jedan sektor, najčešće se bave nekim vidom umetničkog stvaralaštva, rade u medijima i slično.

Struktura alumnista Beogradske otvorene škole je ipak najhomogenija kada je reč o odgovoru na pitanje dali je BOŠ koristio njihovoj karijeri. Čak 97% složno je u tome da jeste, a razlozi su brojni: od proširivanja znanja i veština na način koji je za mnoge zanimljiviji i pristupačniji od klasičnog akademskog, do sticanja socijalnog kapitala kroz mrežu korisnih kontakata i stvaranja dugogodišnjih, bliskih prijateljstava. Sama diploma BOŠ-a je, po mišljenju mnogih, presudila da se poslodavac odluči baš za bivšeg studenta, a ne za nekog drugog kandidata, što dokazuje da je danas Škola prepoznatljiva institucija. Nažalost, istraživanje je pokazalo da tek 43% bivših studenata aktivno održava kontakte sa kolegama. Pa ipak, mnogi pokazuju tendenciju da sačuvaju dragocene kontakte barem komunikacijom elektronskim putem, preko „Facebook“ i „Yahoo“ grupa i slično.

Ovo istraživanje pokazalo se kao veoma korisna sociološka praksa. Zadatak nije bio lak jer je obuhvatao skup aktivnosti: kreiranje ankete, dugotrajno traženje i anketiranje alumnista, statistička obrada dobijenih podataka i na kraju, prezentaciju istih u radu koji je pred vama. U ovom radu učestvovali su mnogi, pa na ovom mestu želim da se zahvalim upravi i zaposlenima u BOŠ-u na idejama i savetima, mojoj mentorki Davorki Tomanović-Mihajlović na strpljenju i podacima koje sam dobila od nje, svim bivšim studentima koji su našli vremena za popunjavanje ankete i prijatelju iz Republičkog zavoda za statistiku koji mi je pomogao da se izborim sa obradom i interpretacijom podataka.

Mia Ivancevic

The Alumni Members of the Belgrade Open School – Who They Are?

Summary

This paper analyzes activities of the BOS Alumni Association and its members. The author puts an accent on academic and professional development of the Alumni members as they were expanding their network and advancing their carrier.

Key words: BOS, Alumni, professional development, Academia

EVROATLANTSKE INTEGRACIJE

EURO-ATLANTIC INTEGRATION

Марко Данон

Турорка: мр Соња Стојановић

Центар за цивилно-војне односе

ГДЕ ЛЕЖИ ИСТОЧНА ГРАНИЦА ЕВРОПЕ?

Увод у проблем

Проблем одређивања граница Европе превазилази географска питања, сасвим прелазећи на културни, политички, па и економски и историјски терен. Сам наслов наводи на размишљање не само о европским границама, већ пре свега о самој суштини Европе, европске културе, и изнад свега, европског духа. Због немогућности да се термин Европа одреди у први мах, навешћу неколико различитих тумачења о томе где би се могле наћи европске границе.

Овај проблем је одувек изазивао расправе – од античког доба до данас. Заправо, код старих Грка налазимо на први покушај ограничавања Европе. Она је, за њих (реч је могуће семитског порекла – ереб, тј. запад), представљала целу западну половину света, односно место на коме залази сунце. Од Грка наовамо, европске границе су се померале, по културним, верским, политичким, економским шавовима. Сматрам да ово питање посебно оживљава данас, када смо сведоци стварања бројних глобалних и регионалних савеза, и када се пред нама свет значајно мења. Једна од најзначајнијих заједница држава је свакако Европска унија. Постојање овакве заједнице народа и држава неумитно захтева да се вратимо на почетак, и да размотримо шта је Европа, где се налази данас, и колика је она заправо.

Европа, европски дух, европске границе

Географски, Европа заправо и није сасвим континент, јер није јасно одвојена од Азије. Као таква, подобније је о њој говорити као о делу Евроазије. Одређивање њених источних граница, тј. границе Европе и Азије је пре свега културолошки и геополитички проблем, који, као што сам већ навео, заокупља научне, филозофске и шире кругове већ столећима. Ипак, конвенцијом је одређено да европска граница иде Уралом, Кавказом, Каспијским и Црним морем. Овом дефиницијом, две државе постају подељене између Азије и Европе – Русија и Турска, а још три су се нашле на самом рубу Европе – Азербејџан, Грузија и Казахстан.

На већи проблем наилазимо када покушамо да Европу ограничимо политички и културно. Како Џон Робертс каже, у свом делу *Европа, 1880–1945*, када говори о послератном свету, „међутим, посматрана из различитих углова, будућност се може сматрати раздобљем које својим европским карактером превазилази било које друго доба: *Graecia capta ferum victoriam cepit*“. Заправо, данашња доминантна политичка мисао, структуре, обичаји и тако даље, у целом свету су европског порекла.

То је, наравно, далеко од тога да бисмо могли Јапан или Мексико назвати европским државама – па ипак, интерпретирао бих Џона Робертса тиме што бих рекао да се може дискутовати о томе да су земље попут Новог Зеланда или Аустралије у својој сасвим недавној прошлости биле заправо европске земље. На пример, аустралијски идентитет се тек после Другог светског рата почео развијати засебно од британског. Да бих додатно нагласио сложеност овог питања, радо наводим пример Израела, азијске државе, у којој је, донедавно, већина становника била родом из Европе, и у којој и дан данас велика већина влада (бар) једним од европских језика као својим матерњим. Кад бисмо се дословно држали оваквог расуђивања, дошли бисмо до закључка да су Папуа Нова Гвинеја или Сирија источни европски суседи, што је свакако неисправно. Потом, ту је и питање Русије. Ова огромна држава, којој се тешко може спорити европски значај, на самом истоку граничи се са Северном Корејом. Да ли је онда источни сусед једне европске државе у исто време и у европском суседству?

Управо због оваквих питања, одлучио сам да ограничим своје истраживање на појам Европе у географском смислу, и да у географским оквирима, као најширем скупу, трагам за Европом и њеним границама. У оквирима географског одређења европског континента, уочава се једна значајна политичка структура – заједница држава. Наравно, реч је о ЕУ. Нешто више од половине Европљана живи у овој заједници. Економски, то је скуп најразвијенијих земаља. Политички, овај скуп окупља државе које су се обавезале на поштовање високих достигнућа у домену људских права и демократије. Културно, неке од ових чланица су дале, током историје, највеће доприносе европском духу и вредностима. Ван Уније, а на европском континенту, остају државе које желе бити њени чланови (западни Балкан), које се на неки начин сматрају делом овог система (ЕФТА) и оне у којима не постоји политичка воља за прикључењем, или су једноставно предалеко од ње (бивши СССР, без балтичких земаља).

Најлакше би било рећи, али не и исправно по мом мишљењу, да је Европа једнако ЕУ; међутим никако не бисмо погрешили када бисмо рекли да су све чланице Уније дубоко европске земље. По мом схватању, европски дух, и важна улога у настајању модерне Европе, не могу се негирати ни Норвешкој или Исланду, ни Хрватској или Србији, али ни Русији, Украјини, Белорусији, итд. Сложићу се са проф. Михаилом Ђурићем када каже да су „покушаји оградавања Европе од тобоже неприпадајућих делова крајње опасни, јер самим тим што замагљују стварно порекло Европе умногоме угрожавају и њену будућност“.

Најспорније као европске се перципирају регије Балкана, те Турска и пост-совјетске државе (искључив њене бивше балтичке чланице). Разлози за то се налазе у историји и политичкој ситуацији у тим земљама. Примери Турске и Русије су за мене посебно интересантни, и заправо целу тему одређивања источних граница Европе видим као неку врсту одређивања турског и руског европејства. Ове две државе дефинишу и европејство других рубних подручја Европе које сам споменуо поред њих, тј. Балкана, Украјине, Белорусије, Молдавије. Када користим термин европејство, мислим на Хабермасову тврдњу да оно што Европљани деле јесте: „неутралност власти, отелотворена у раздвајању цркве и државе, вера у политику пре него у тржиште, солидарност и борба за социјалну правду, приврженост међународним и људским правима и подршка организационој улози државе“. На ово тврђење бих се надовезао тиме што бих нагласио, као европско, и степен и значајност културног и историјског доприноса развоју Европе. Дакле, по мом мишљењу, европско је оно друштво које дели наведене вредности у значајној мери, и које је учествовало, у складу са својим положајем и величином, у стварању данашње Европе.

У овом смислу, а како Дерида и Хабермас наводе, постоји одређено европско језгро, оличено у земљама западне Европе. Заправо, принципи које они наводе, као и историјско-културни значај, у пуној мери могу се признати само одређеним друштвима, попут скандинавског, британског или друштвима земаља Бенелукса. За ове државе се у истом тексту наводи да „напредно језгро Европе се не сме консолидовати у минијатурну Европу, али да сада, као и често до сада, мора преузети улогу локомотиве“. У ствари, ово језгро већ вековима, уз извесне прекиде, даје пример европског духа, који се потом рефлектује на друге европске државе. Проблем одређивања источне границе Европе је донекле и отежан постојањем феномена Централне Европе, која постоји као нејасно одређени простор између западне и источне

Европе. То су земље бивше Аустро-Угарске, уз делове Немачке, Пољске и Литваније. Овај регион је створио специфичну културу и уметност, и треба га посматрати као засебну манифестацију европског духа. Неки теоретичари би се сложили да је источна граница Европе заправо и источна граница централне Европе. Међутим, по мом мишљењу, Европу треба тражити у још ширим оквирима, па бих се зато усредредио на она подручја која се традиционално сматрају најмање европским, тј, Балкан, Турску и Савез независних држава.

Русија, Украјина, Белорусија

Русија је земља са огромним доприносом европској култури, мисли, уметности и историји. Због немерљивог значаја, могло би се чак говорити и о руској Европи, тј. руском полу европске културе. Међутим, како сам одлучио да за одређење Европе узем Хабермасову дефиницију заједничких вредности, онда долазим до закључка да Русија и није сасвим привржена наведеним вредностима. Другим речима, сматрам да је Русија, од краја комунистичке ере, остварила изван демократски напредак, али не и да је остварила велике резултате у друштвеној трансформацији, попут Чешке или Словеније. Наравно, говорим о сасвим различитом културно-историјском и политичком контексту. Ипак, скорашњи догађаји у вези са изборима, односима власти и опозиције, неразјашњеним убиством Ане Политковскаје, доносе зебњу да се демократски процеси у Русији не развијају у добром смеру. Са друге стране, Русија је не само европска земља, већ и глобална сила, и због тога је донекле разумљива њена потреба да гради свој сопствени пут, независан од европског пута. У том смислу, а пошто њен улазак у ЕУ није могућ, сматрам да је Русија заправо посебан европски ентитет. То значи, по мом мишљењу, да Русија јесте европска земља и да се њен културни и историјски европски карактер не може порицати. Ипак, негде у Русији престаје Европа, што само по себи значи да источна граница Европе заиста лежи у Русији. Та граница ипак није јасно географски утврђена, понајмање је то она замишљена линија која иде дуж Урала.

Украјина и Белорусија су веома интересантни историјски примери држава које се налазе у процепу између руског и централноевропског културног поља. Мање је познато да су западни делови Украјине и Белорусије потпали под руски утицај релативно

касно у историји; и да су обе државе прошле током историје кроз тешке периоде често и насилне русификације. Украјина је посебно интересантан пример, јер она је скоро геометријски прецизно подељена на два дела – западни и источни, који имају сасвим различито историјско искуство и различите тежње. Западни део Украјине наглашава своју културну везаност за централну Европу, и пре свега Пољску; док је, у исто време, њен источни део изузетно проруски настројен. Никако не тврдим да источна граница Европе лежи на тој подели, јер су оба културна модела заправо манаџијашире, европске, културе. Белорусија, пак, је земља која је највише у целој Европи везана за Русију; осим тога, у тој држави је на власти крајње ауторитарни режим председника Лукашенка, који, чини се, има подршку једино у Русији. Белорусија, иако припада и централној и источној Европи, и историјски је спона ова два региона, данас нема прерогативе демократске државе. У том смислу, Белорусија је само културно и историјски европска, али њена политичка стварност говори другачије.

Турска

Попут Русије, Турска има изузетни историјски значај у креирању модерне Европе. За разлику од Русије, Турска није у тој мери утицала на њен културни развој. Турски културни корени су заправо дубоко азијски. Међутим, она је, од свог раста као велике силе, играла кључну улогу на југоистоку Европе и Кавказу, а од Ататуркових реформи, она је себе утемељила као модерну, секуларну државу, која поштује и баштини европска културна и политичка достигнућа. Током Хладног рата, била је важан савезник НАТО-а, а још од шездесетих година XX века, Турска одређује свој спољнополитички курс ка Европи. Највећи турски град, Истанбул, центар је не само турске, већ и византијске, тј. римске, цивилизације, а притом се налази на европском тлу. На територији Турске, налазе се такође и бројни остаци античког света, а неки од великих грчких мислилаца, утемељивача европске свести, пореклом су из Мале Азије. Последњих година, и Турска пролази кроз искушења – секуларно опредељење је у кризи, армија је извршила напад на Ирак, доскора су се на најбруталнији начин кршила људска права, пре свега Курдима. Турска одбија да се суочи са својом геноцидном прошлошћу, кад је реч о систематски планираном и изведеном масакру над Јерменима, 1913. године. Ипак, и поред ових искушења која стоје пред Турском, сматрам да би, уколико их преброди, и уз наставак стабилног

раста економије, она могла бити равноправна чланица ЕУ. Самим тим би била призната као европска држава. Међутим, као и у случају Русије, и на неком неодређеном месту у Турској се завршава Европа. Ова граница је постављена на Босфор, можда да би Европљане подсећала на то да је Истанбул ипак некад био важна европска престоница. Данас, међутим, европски утицај сеже даље од Мраморног мора.

Балкан

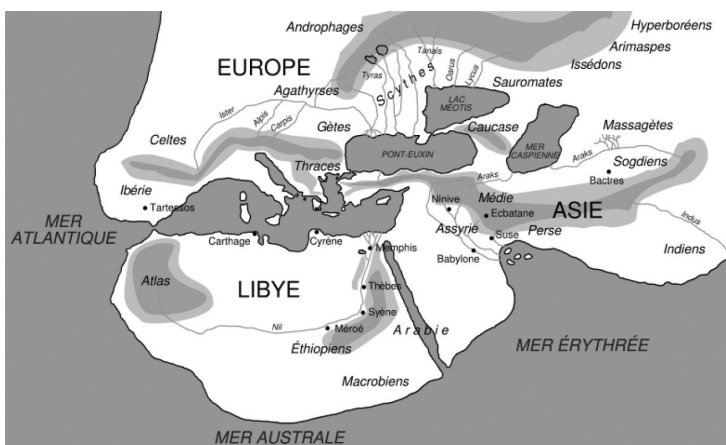
Случај балканских држава и њиховог места у Европи је посебно сложен, а чини се да су случајеви управо Србије, Румуније и Босне најупечатљивији у том смислу. Читав Балкан, а посебно ове три земље, прожет је трима различитим европским утицајима – централноевропским, руским и турским. Све опречности и проблеми који потресају ове европске регионе, потресају у извесном смислу и Балкан. Проблем постаје сложенији када се увиди да су балканске државе и саме стварале себи својствену европску културу. Проблем демократизације, модернизације и, у извесном смислу, европеизације Балкана може се посматрати кроз призму постсоцијалистичке транзиције, пређашњег опоравка од отоманске и аустријске власти и односа између самих нација на Балкану, који су изузетно сложени. Тај проблем је још компликованији уколико се узме у обзир да је Балкан расечен религијском поделом на европски Исток и Запад. Врхунац балканско/европског галиматијаса је досегнут у ратовима на постјугословенском простору. Као резултат, почетком деведесетих година XX века, Балкан је био углавном сачињен од политички нестабилних, економски неодрживих државица са ауторитарним режимима. Тек на преласку у XXI век, све државе су се ослободиле тих отворено тоталитарних режима, и кренуле стазом поновног прикључења Европи. Упркос сталним искушењима, последњем отвореном европском територијалном питању, Косову, може се рећи да се све балканске државе крећу ка извесној стабилности и самоодрживости. Поред чињенице да све оне имају несумњиви значај у креирању европске историје, свака у складу са својим димензијама, оне су под сталним притиском да примењују и прихвате вредности које деле сви остали Европљани. Заправо, сматрам да те вредности Балканцима нису туђе, већ су систематски отуђиване под вишедеценијским ауторитарним режимима.

Међутим, за Балкан је карактеристично и то да се сами Балканци осећају на изванредан начин издвојенима од осталих Европљана, чак искљученима, и да често свој регион не доживљавају као аутентично европски регион. Са друге стране, у историји су забележени бројни примери културног расизма према Балканцима, иако су они дали сјајне доприносе општој европској култури.

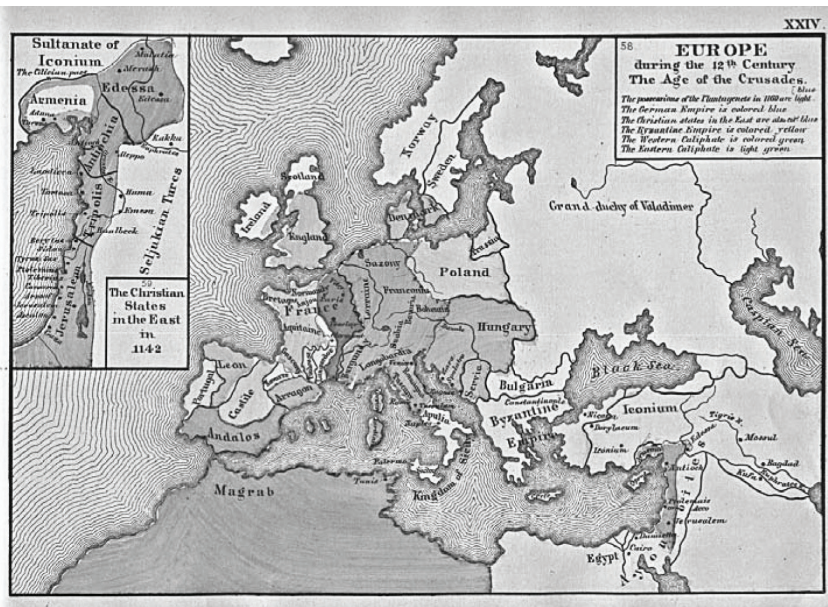
Закључак

Током писања овог есеја, имао сам жељу да представим проблем исцртавања источне границе Европе као нерешив, и да уместо тога понудим своје виђење Европе, и онога што она за мене представља. У тим оквирима, тј. оквирима солидарне, демократске, праведне, историјске, културне Европе, трагао сам за свим еманацијама европског духа. Постоје, наравно, многобројни појавни облици Европе – скандинавски, медитерански, средњоевропски, али и балкански и источноевропски! Граница Европе је негде на територијама Русије и Турске, заправо на оним просторима где европски дух бледи до непрепознатљивости и трансформише се у неки сасвим другачији дух. Међутим, како тај дух није сасвим јасан, тако је и његова граница пружања неухватљива. Мало прецизније исказано, Европа се пружа до оног места до кога се европске вредности деле и прихватају у значајној мери.

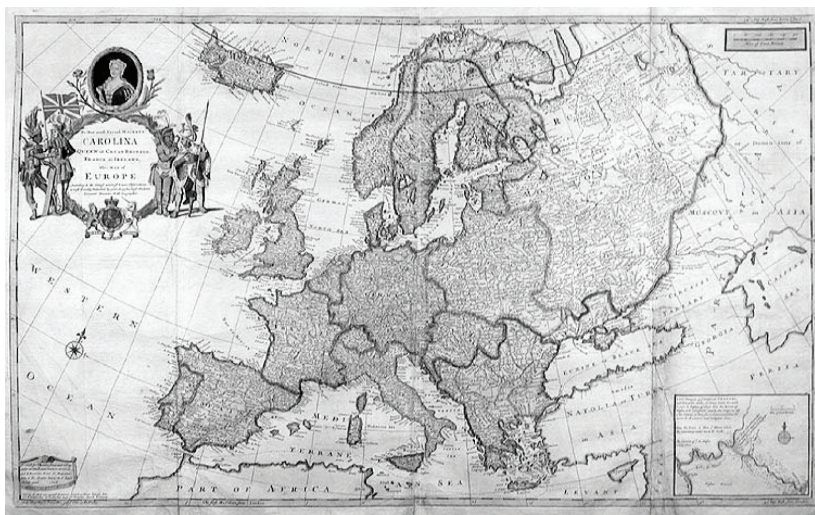
Прилози, историјске мапе

Слика 1: Европа и свет, по Херодоту.

Слика 2: Европа и XII века. Источна граница искључује данашњу Бугарску, Румунију, источну Европу, Скандинавију, али укључује Палестину.

Слика 3: Европа у XVIII века. Источна граница је већ установљена углавном према географској конвенцији, тј. на Уралу, Црном мору и Босфору.

Marko Danon

Where are The Eastern Borders of Europe?

Summary

This essay deals with the issues of understanding the eastern border of Europe; moreover, this essay is an attempt of defining, as the author names it, the Europeaness - a vague, not clearly defined notion of what should be the essence of Europe. Infact, the author argues that the eastern border of Europe is in the same time the elusive, undefined limit of Europeaness, that might be somewhere in the vast plains of Russia and Turkey. The author also tries to avoid using any sort of political variables – as he tries to approach this problem from a historical and a cultural perspective.

Key words: Europe, Russia, Turkey, USSR, Balkans, Europeaness, European spirit, European history, European borders, democracy.

Saša Butorac

Tutor: mr Sonja Stojanović

Centar za civilno-vojne odnose

KLJUČNI ARGUMENTI ZA I PROTIV ČLANSTVA SRBIJE U SEVERNOATLANTSKOM SAVEZU

Pitanje članstva u NATO-u jedno je od ključnih pitanja koje se nameće u spoljnopolitičkoj orijentaciji Srbije. Odnos naše zemlje prema ovom savezu se ne može i ne sme ignorisati: mora se pažljivo analizirati i neće biti rešen neadekvatnim proglašenjem vojne neutralnosti. Osetljivost i značaj ove teme proističu iz činjenice da se radi o alijansi koja je sprovela kampanju vazdušnih napada na SRJ 1999. godine, kao i o najmoćnijem vojnom savezu na svetu koji je odneo pobjedu u Hadnom ratu i čije članice gotovo potpuno okružuju Srbiju.

Prema najnovijem istraživanju, koje je sproveo Atlantski savet Srbije, u saradnji sa Gallup International (decembar 2007), samo 28% stanovnika Srbije podržava članstvo u NATO-u, a 48% članstvo u Partnerstvu za mir (kojem je Srbija pristupila decembra 2006). Deklaracijom, usvojenom u Skupštini u decembru 2007, Srbija se legitimisala kao neutralna država, koja ne želi da bude članica nekog vojnog ili vojno-političkog saveza.

U ovom kratkom radu izložićemo osnovne informacije o NATO-u, kao i najvažnije argumente koji se uobičajeno mogu čuti za i protiv članstva Srbije u ovom savezu. Analizirajući njihov značaj i kredibilnost, pokušao sam da ukažem na to da, sledeći sve glavne parametre i kriterijume, članstvo Srbije u NATO-u treba postaviti kao jedan od najvažnijih ciljeva naše spoljne politike.

NATO: kratki istorijat i osnovne informacije

Severnoatlantski savez (North Atlantic Treaty Organization) je vojni savez osnovan na samom početku Hladnog rata potpisivanjem Vašingtonskog ugovora, 4. aprila 1949.¹ Savez su osnovale demokratske zemlje Zapada sa ciljem da se uspostavi kolektivni sistem odbrane pred tadašnjom sovjetskom pretnjom. Član 5 osnivačkog ugovora propisuje da su se „članice NATO-a složile da će oružani napad protiv jedne ili više njih u Evropi ili Severnoj Americi biti smatran napadom protiv svih njih“.

1 Originalne članice NATO-a su bile: Belgija, Holandija, Luksemburg, Norveška, Danska, Island, Portugalija, Italija, Francuska, Velika Britanija, Sjedinjene Države i Kanada. Već 1952. savezu su pristupile Turska i Grčka, a 1982. i Španija.

Nakon sloma SSSR-a 1991. godine, pojavila se ideja da je NATO izgubio smisao svog postojanja. Međutim, pokazalo se da ovo nije dovelo u pitanje značaj saveza: štaviše, Alijansa je započela svoju novu ekspanziju i pojavila se u ulozi jednog od glavnih faktora stvaranja međunarodne stabilnosti. Ubrzo nakon kraja Hladnog rata, bivše članice Istočnog bloka započinju proceduru prijema u NATO: Češka, Poljska i Mađarska su pristupile Savezu 1999; Slovačka, Slovenija, Bugarska, Rumunija, Estonija, Letonija i Litvanija zvanično su postale članice 29. marta 2004.

Na nedavno održanom Samitu NATO-a u Bukureštu (2–4. april 2008), Hrvatska i Albanija su dobile zvaničan poziv da pristupe Savezu (Makedonija je očekivala poziv ali on nije usledio zbog protivljenja Grčke). Uprkos insistiranju američkog predsednika Buša, Ukrajina i Gruzija nisu uključene u akcioni plan NATO-a (Membership Action Plan) koji bi ih stavio u proceduru uključivanja u Savez (zbog protivljenja Nemačke i Francuske, koje za sada ne žele da rizikuju dalje pogoršanje odnosa sa Rusijom). Bez obzira na sve, izvesno je da će ove dve zemlje nastaviti svoje evroatlantske integracije, mada sporijim tempom.

NATO se prvi put vojno angažovao nakon kraja Hladnog rata upravo na Balkanu, tokom raspada SFRJ. NATO avijacija je učestvovala u akciji Operation Deny Flight februara 1994, kao i u bombardovanju položaja bosanskih Srba 1995. Kampanja vazdušnih napada na Srbiju 1999. Merciful Angel je prva velika akcija NATO snaga u kojoj su učestvovala gotovo sve članice, uključujući i Grčku, koja se formalno protivila ovoj akciji. Snage SFOR-a koje su bile stacionirane u BIH od potpisivanja Dejtonskog ugovora (u početku pod imenom IFOR) bile su sačinjene od trupa NATO članica. Snage KFOR-a takođe pretežno čine članice Saveza.

Postoje brojni problemi sa kojima se NATO danas suočava, kako u svom odnosu sa Rusijom (pitanje izgradnje odbrambenog raketnog štita u Češkoj i Poljskoj, pitanje NATO ekspanzije na istok, pitanje statusa Kosova itd.), tako i unutar samog Saveza (podela oko rata u Iraku između tzv. „stare Evrope“ i američkih saveznika; odbijanje nemačke vlade da se dodatno angažuje u Avganistanu, itd.. Bez obzira na sve, činjenica je da Severnoatlantski savez ostaje vitalna alijansa zapadnih demokratija kojoj streme sve zemlje u našem okruženju.

Zašto u NATO?

Postoje brojni razlozi bezbednosne, političke i ekonomske prirode zbog kojih bi Srbija morala da postavi sebi kao jedan od glavnih ciljeva članstvo u NATO-u. Zbog osetljivosti teme i mogućnosti da se lako steknu jeftini politički poeni, realnost je često zanemarivana ili svesno preoblikovana kako bi se podsticale nacionalističke strasti i zadržao antizapadni sentiment. Da bi se dijalog o ovom ključnom pitanju političko-bezbednosne orijentacije Srbije preneo iz emotivne u sferu racionalne i argumentovane diskusije, moramo istaknuti sledeće činjenice:

- **Bezbednosni razlozi.** Pristupanjem NATO-u, Srbija bi sebi obezbedila da garant njene bezbednosti bude najmoćniji vojni savez na svetu. Pripadajući kolektivnom sistemu odbrane, Srbija bi stekla kao saveznike neke od vojno najjačih zemalja na svetu, uključujući Sjedinjene Države. Srbija sama sebi ne može garantovati sigurnost jer za to nema političkih, ekonomskih i vojnih resursa.
- **Politički razlozi.** Srbija bi kao NATO članica učvrstila svoj demokratski put i razvoj. Članstvo u NATO-u, kao savezu razvijenih demokratskih zemalja, predstavlja izuzetno značajan simbolički pomak u građenju demokratskog potencijala bilo koje zemlje. Stupanjem u ovaj savez, Srbija bi sebi obezbedila preko potrebnu političku stabilnost i čvrstu osnovu građenja prijateljskih odnosa sa susednim zemljama i evropskim i svetskim silama. Članstvo u vojnom savezu zapadnih demokratija bi dodatno afirmisalo demokratske težnje i kapacitete Srbije. Sve zemlje bivšeg Istočnog bloka su pre ulaska u Evropsku uniju postale članice NATO-a. Ukoliko Srbija postavlja sebi kao cilj članstvo u EU, put koji vodi do nje je preko prijema u Severnoatlantski savez.
- **Ekonomske razlozi.** Članstvo u NATO-u donosi odlučujuću ekonomsku stabilnost i rast stranih ulaganja. Činjenica da je neka zemlja članica ove alijanse svedoči o njenoj punoj političkoj i ekonomskoj stabilnosti što dalje ohrabruje investitore da slobodno ulažu u njenu ekonomiju. Iskustvo istočnoevropskih zemalja koje su prolazile kroz tranziciju tokom devedesetih godina 20. veka govori nam da su direktna strana ulaganja doživela vratoloman uzlet nakon prijema ovih zemalja u NATO: strane investicije u Rumuniju su porasle 141% nakon 2004. Grubo govoreći, postojala bi dva tipa efekata po našu ekonomiju nakon ulaska u NATO:

- 1) Direktni. Povećanje vojnog budžeta tokom procesa reformi bi samo po sebi dalo podsticaj ekonomiji, pre svega u odbrambenoj industriji. Rast ulaganja u infrastrukturu (puteve, železnicu, komunikacije, itd.) takođe bi usledio
 - 2) Indirektni. Ulaskom Srbije u NATO, imidž naše zemlje kao „balkanske“ i „post-komunističke“ bi doživeo prebražaj. Najveća prepreka stranim ulaganjima i razvoju naše ekonomije je politička i ekonomska nesigurnost i nepredvidljivost koje sprečavaju strane i domaće investitore da ulažu kapital i prave dugoročne planove vezane za Srbiju. Ako Srbija postane članica NATO-a, opasnost od pojave nekog novog regionalnog konflikta bi gotovo iščeznula, a članstvo u savezu zapadnih demokratija sa razvijenom tržišnom ekonomijom bi Srbiju oslobodilo teškog balasta jedne bivše komunističke zemlje u kojoj se principi ekonomskog liberalizma ne poštuju.
- **Okruženje.** Sve zemlje s kojima se Srbija graniči su ili članice NATO-a ili su nedvosmisleno postavile članstvo u Savezu kao svoj cilj. *Mađarska, Rumunija i Bugarska* su punopravne članice, dok će *Hrvatska i Albanija* to postati 2009. *Makedonija* će, uprkos protivljenju Grčke, pre ili kasnije pristupiti Savezu. NATO trupe se nalaze na Kosovu, kao i u BIH. *Crna Gora i Bosna i Hercegovina* su pristupile Partenstvu za mir na NATO samitu u Rigi novembra 2006, i za razliku od naše zemlje nedvosmisleno su postavile članstvo u NATO-u kao svoj spoljnopolitički cilj. Imajući ovo u vidu, naša zemlja bi se u krajnjoj instanci našla potpuno okružena članicama moćnog saveza prema kome ima samo formalno neutralan stav. Zdrav razum i trezvena percepcija realnosti nalažu da se ove činjenice uvažavaju i da se s tim u skadu oblikuje odnos Srbije prema NATO-u.
 - **Uticaj na međunarodnu zajednicu.** Tokom dugotrajnog perioda izolacije, koji traje još od dolaska Miloševića na vlast do danas (s izuzetkom perioda Vlade Zorana Đinđića), spoljna politika Srbije nije vršila bilo kakav uticaj na međunarodne faktore i institucije. Članstvo u NATO-u donelo bi Srbiji glas i uticaj u ovom moćnom klubu i mogućnost da sklapa politička prijateljstva sa ključnim zemljama koje donose odluke od značaja za Srbiju.
 - **Modernizacija vojske.** Prijem u NATO konačno bi doveo do neodložne modernizacije Vojske Srbije. Ulaskom u kolektivni sistem odbrane Alijanse, vojska bi mogla da se specijalizuje i profesionalizuje i na taj način rastereti nacionalni budžet.

Zašto ne u NATO?

Argumenti koji se mogu čuti protiv ulaska u NATO su mešavina politički obojenih razloga, koji ne uzimaju u obzir realnost i ekonomske potrebe Srbije, i iskrivljeno predstavljenih činjenica. U nizu takvih pseudo-razloga, izdvajaju se sledeći:

1. Ulaskom u NATO Srbija bi indirektno priznala legitimitet intervencije iz '99. i time nezavisnost Kosova.
2. Srbija bi mogla da ostane vojno neutralna.
3. EU je dovoljan garant bezbednosti.
4. Odnosi sa Rusijom bili bi ugroženi.
5. Opasnost od međunarodnog terorizma zbog učestvovanja u NATO operacijama.
6. Članstvo u NATO-u je izuzetno skupo i ekonomski neisplativo.

Osim što je tačna sama činjenica iz prvog argumenta da je NATO bombardovao Srbiju 1999, svi ostali argumenti su netačni. Iako politički legitimna, logika prvog razloga nužno vodi u novu samoizolaciju zemlje, političku i ekonomsku devastaciju i potpuni zaokret od petooktobarskih vrednosti. Zbog toga na ovom mestu nećemo ni razmatrati ovu unapred izgubljenu poziciju. Ostalim razlozima možemo suprotstaviti sledeće činjenice:

1. (1) Jedini način da se utiče na dešavanja na Kosovu i da se pomogne u procesu postizanja pune stabilnosti i bezbednosti za nealbansko stanovništvo je upravo kroz saradnju sa NATO i KFOR. Kumanovskim sporazumom, Srbija se odrekla suvereniteta na Kosovu i institucionalnih mehanizama kojima je mogla da pokuša da stabilizuje situaciju na Kosovu. Saradnja sa NATO-om je, u tom smislu, jedina opcija. Dobra saradnja u kopnenoj zoni bezbednosti je postignuta i konstruktivno razvijana.
(2) Važno je istaći da NATO već igra aktivnu ulogu u procesu reformi sektora bezbednosti naše zemlje. U septembru 2006. godine Srbija je potpisala sa Sjedinjenim Državama Sporazum o statusu američkih snaga (SOFA). Ovaj sporazum definiše pravni status pripadnika američkih oružanih snaga na teritoriji neke druge države. U okviru sporazuma, uspostavljena je saradnja Vojske Srbije sa Nacionalnom gardom države Ohajo (koja je učestvovala u reformi mađarske vojske tokom njenog uključivanja u NATO). Imajući ove konkretne oblike saradnje u vidu, možemo zaključiti da se odnosi Srbije i NATO-a mogu odvijati u dobrom pravcu i biti funkcionalni i korisni za obe strane.

2. Vojna neutralnost zahteva da velike sile priznaju i garantuju neutralnost zemlje koja je proglašava. Slučaj Švajcarske ili Švedske je potpuno drugaciji od slučaja Srbije: to su zemlje viševekovne stabilnosti i neutralnosti kojima to svi međunarodni faktori priznaju. Srbija je mala zemlja okružena NATO članicama i samo-proglašenje neutralnosti je izraz svojevrsnog političkog autizma i odsustva objektivnog sagledavanja političkog okruženja.
3. Članstvo u EU kao garant bezbednosti nije dovoljno za zemlju koja je prošla kroz četiri rata tokom devedesetih i nalazi se u ovako nestabilnom okruženju. Primeri Švedske ili Irske nisu odgovarajući iz istih razloga kao u slučaju vojne neutralnosti.
4. Većinski pravoslavne zemlje sa istorijski dugim i dobrim odnosima sa Rusijom, kao što su Rumunija, Bugarska ili Grčka, takođe su NATO članice. Nema opravdanih razloga da bi povezivanje sa evroatlantskim strukturama suštinski ugrozilo odnose Srbije sa Rusijom.
Centralni razlog za vezivanje Srbije za Rusiju u svojoj spoljnoj politici je ruski stav prema pitanju statusa Kosova i podrška koju je Vlada Republike Srbije u ovom kontekstu dobila. Međutim, kosovsko pitanje nije bitnije za Rusiju od raketnog štita u Češkoj i Poljskoj, iranskog nuklearnog programa ili situacije u Gruziji. Realnost je da je pitanje statusa Kosova važno ali ne i jedno od najvažnijih globalnih pitanja. Imajući ovo u vidu, možemo očekivati da je za Rusiju daleko važnije pitanje članstva Ukrajine u NATO-u nego eventualni ulazak Srbije u Severnoatlantski savez. Hipotetičko pogoršanje odnosa sa Moskvom, štaviše, uopšte nije realna projekcija razvoja događaja. Potrebno je podsetiti da je Rusija povukla svoj kontigent snaga u okviru KFOR-a u julu 2003. godine, što se može protumačiti kao znak da ona nema značajnijih vojno-bezbednosnih interesa u Srbiji.
5. Opasnost od terorizma. Članstvom u NATO-u Srbija ne bi bila obavezna da šalje svoje vojnike u Avganistan ili Irak kao i u bilo koji drugi rat. Francuska i Nemačka nisu učestvovala u invaziji na Irak 2003; Španija je povukla svoje trupe iz Iraka nakon dolaska na vlast premijera Sapatera 2004.
6. Članstvo u Savezu ekonomski je i više nego isplativo:
 - 1) Modernizacija vojske ne podrazumeva masovnu kupovinu američkih proizvoda (primer: Poljaci su zadržali puške AK47 nakon pristupanja u NATO), niti drastična povećanja vojnog budžeta (male zemlje kao što je Češka su čak profitirale od članstva: dok su Česi izdvajali 2% svog GDP-a za vojni budžet, iz zajedničke NATO kase su dobijali oko 1.5 put više).

- 2) Eventualno izostajanje članstva u NATO-u bi drastično povećalo troškove odbrane: ako bi sama morala da garantuje svoju bezbednost, Srbija bi morala da razvija daleko širi dijapazon vojnih kapaciteta. Ulaskom u kolektivni sistem odbrane, vojska bi mogla da se specijalizuje i profesionalizuje i daleko više rastereti nacionalni budžet.

Zaključak

Imajući u vidu sve navedene stavove prema pitanju članstva Srbije u NATO-u, možemo zaključiti da je snaga argumenata i objektivne analize na strani pro-NATO pozicije. Iako donekle razumljiv zbog rata iz 1999, skeptičan stav prema ulasku u NATO je baziran na iracionaloj percepciji političkog i bezbednosnog okruženja. Ovaj stav ne uvažava bolne lekcije iz devedesetih godina 20. veka, kada je Srbija, konfrontirajući se sa čitavim zapadnim svetom, tako olako trošila svoje političke, ekonomske i ljudske resurse. Svesni upravo ovih tragičnih grešaka iz prošlosti, smatramo da Srbija treba da potraži svoje mesto u evropskoj zajednici naroda kroz kooperaciju i članstvo u svim relevantnim organizacijama a ne kroz politiku samoizolacije i (samo)destrukcije. U tom smislu, članstvo u NATO-u kao najvažnijoj bezbednosnoj strukturi koja okuplja gotovo sve zapadne demokratije treba da bude postavljeno na vrhu liste spoljnopolitičkih prioriteta Republike Srbije. Pripadajući ovom klubu, Srbija bi sebi napokon obezbedila tako dugo očekivanu stabilnost i time jasnu evropsku perspektivu kojoj, pokazalo se, nema alternative.

BIBLIOGRAFIJA

1. Vidojević, A. Atlantis 2008. *Pejzaži u Magli*, s. 4 – 8.
2. Vassilev, V. *Economic Benefits For Bulgaria From Joining NATO*, The Employers Association of Bulgaria in cooperation with The Centre for Liberal Strategies.
3. Vidojević, A. Atlantis 2007. *Šta donosi članstvo u Partnerstvu za mir*, s. 4 – 10.
4. Gordon, L. Jstor. *Economic Aspect of Coalition Diplomacy – The Nato Experience*.
5. Ejđus, F. 2007. *Jeftinije je ući u NATO*. Dostupan na: <http://www.ccmr-bg.org/cms/view.php?id=2826>

Sasa Butorac

Arguments For and Against Membership of Serbia in NATO

Summary

In this short article I tried to present the main arguments for and against Serbia's membership in NATO. Having in mind the importance of this politically sensitive issue I have given a short history of the Alliance and a description of its role in the contemporary world. Further on, I ventured to formulate as clearly as I could an outline of core reasons why I think Serbia should become a NATO member. After presenting the economic, political and security aspects of this problem I turned to arguments of the opposite side, i.e. of the "NATO skeptics". Pointing out the crucial points of their stance on this issue I came to a conclusion that it is politically motivated and is not based upon a rationale analysis. As a corollary, I argued for Serbia joining NATO in the concluding paragraph.

Key words: security, democracy, economic stability, transitional countries, cooperation.

Sladana Milutinović
Tutor: Dragan Vujčić
SKGO

REGIONALNA POLITIKA EVROPSKE UNIJE

Regionalna politika Evropske unije, kao jedna od najstarijih zajedničkih politika, ima za cilj postizanje harmoničnog i održivog razvoja. Postiže se prvenstveno kroz usmeravanje finansijskih sredstava kroz četiri strukturalna i jedan kohezioni fond. Začetak i koren regionalne politike jeste deo preambule Rimskog sporazuma (1957) koji postavlja princip harmoničnog ekonomskog razvoja država članica, redukujući disonancu među različitim regionima. Već 1958. godine osnovana su dva fonda: Evropski socijalni fond i Evropski fond za smernice i garancije u poljoprivredi. U narednih petnaestak godina regionalna politika je određivana negativno, u smislu da država podržava liberalizaciju razmene ali se državama zabranjuje pomoć nerazvijenim regionima, osim ako postoji saglasnost Komisije u Briselu. Bilo je neophodno da se desi prvi naftni šok (1973–1974) i proširenje Zajednice Velikom Britanijom, Irskom i Danskom (1973) da bi se napravio nacrt politike solidarnosti sa manje naprednim regionima. Evropski fond za regionalni razvoj (FEDER) je osnovan 1975. Kohezijska politika započela je razvojem projekta uspostavljanja jedinstvenog evropskog tržišta i utvrđena je u Jedinistvenom evropskom aktu iz 1986. Godine 1992, zajedno sa ekonomskom i monetarnom unijom i jedinstvenim evropskim tržištem, postala je jedna od glavnih ciljeva Evropske unije utvrđenih Ugovorom iz Maastrichta. Tim ugovorom, osniva se Kohezioni fond za podršku u području politike zaštite okoline i razmene u najmanje razvijenim regionima EU. Odlukom Evropskog veća iz Edinburga (1992.), osnovan je novi finansijski instrument za upravljanje ribarstvom. Od tada, ova politika dobija sve veći značaj. Dalji napredak u razvoju regionalne politike predstavlja Ugovor iz Amsterdama, kojim je u temelje ekonomske i socijalne kohezije uključeno poglavlje o zaposlenosti. Na sastanku Evropskog veća u Berlinu (1999), odlučeno je da se pokrenu reforme strukturalnih i kohezijskog fonda. Tad su osnovani programi prepristupne pomoći ISPA (*Instrument for Structural Policies for Pre-accession*) i SAPARD (*Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development*), koji dopunjuju PHARE program i pružaju finansijsku i tehničku podršku pristupnim državama. Za Srbiju, ukoliko ona postane član ove zajednice država, regionalna politika bi imala najpraktičniji značaj

kroz dva smera. Prvi se tiče pravne regulative o kojoj bi lokalne i regionalne vlasti morale voditi računa, s obzirom na to da je pravo EU druga dimenzija pravnog sistema (pored državnog) svake države članice i da se u praksi EU sve više propisa sprovodi na lokalnom nivou. Drugi se tiče fondova koje bi Srbija mogla koristiti za ove svrhe.

Propisi EU od regionalnog i lokalnog značaja

Pravo EU se primenjuje preko državnih struktura, u skladu sa državnim podelom nadležnosti, ali je činjenica da se oko tri četvrtine ovih propisa sprovodi na lokalnom nivou.

Što se tiče javnih nabavki, u EU važi zabrana diskriminacije ponuđača prema poreklu, ako je ponuđač iz EU, svi organi vlasti država članica su dužni da prilikom javnih nabavki nabavljaju robu i usluge od najboljeg ponuđača, bez obzira na poreklo. Postavljena je donja granica vrednosti ponude ispod koje se ne zahteva da konkurs bude panevropski. Kod nas je ova sfera uređena Zakonom o javnim nabavkama,² a u EU direktivama.³ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju podrazumeva da se u prelaznom roku ukine preferencijal od 20 odsto za domaće ponuđače jer su oni po važećem zakonu stavljeni u povlašćen položaj u odnosu na preduzeća iz EU koja nisu registrovana u Srbiji.

Ugovorom o Evropskoj zajednici, zabranjen je svaki oblik državne pomoći koji može da naruši konkurenciju. To uključuje i onu pomoć koju daju lokalne vlasti određenom preduzeću ili tipu robe. Ovde postoji pravilo o neprimenjivanju na mala i srednja preduzeća. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju podrazumeva uređenje i ove oblasti ne u smislu da se pomoć ne dodeljuje već da se to radi na zakonom uređen način. Trenutno je u izradi Zakon o kontroli pomoći Republike Srbije, koji će urediti ovu materiju.⁴

S obzirom na to da u EU postoji opšti režim zaštite konkurencije, moglo bi se reći da su javna preduzeća i preduzeća koja obavljaju delatnost od opšteg značaja, iako učestvuju sa drugim preduzećima u tržišnoj utakmici, ipak izuzeta od ovog pravila. Sam Ugovor o EZ stavlja javna preduzeća pod udar zaštite konkurencije pod uslovom da primena tih pravila ne narušava obavljanje funkcije koja im je dodeljena. To znači da se može tolerisati javnim

2 Sl. glasnik RS, br. 39/2002,43/2003,55/2004,101/2005.

3 Direktiva Saveta 93/36/EC, Direktiva Saveta 93/37/EC, Direktiva Saveta 93/38/EC, Direktiva Saveta 92/50/EC.

4 Važeći propisi EU su Uredba Komisije EC/70/21, Uputstvo Komisije 2006/C 54/08, Obavestjenje Komisije o državnoj pomoći od malog značaja (de minimis aid) 96/C 68/06.

preduzećima da sklapaju sporazume o podeli tržišta ili podizanju cena usluga ili da zloupotrebe svoj dominantni položaj naplaćujući previsoke cene usluga samo u slučaju da je ovo neophodno za ispunjenje funkcije od opšteg interesa.⁵ U EU na ovom planu je implementirana Direktiva o transparentnosti finansijskih odnosa između država članica i javnih preduzeća⁶ koja predviđa obavezu vođenja dva odvojena računa. Jedan registruje sredstva koja se dobijaju iz budžeta a drugi sredstva od naplaćenih usluga. Na ovaj način se sprečava prelivanje sredstava iz neprofitnih u profitne delatnosti preduzeća.

Pravna regulativa EU, kao i Srbije poznaje pravnu zastitu potrošača.⁷ Ona je usmerena na kontrolu kvaliteta i načina prodaje robe i vršenja usluga. Cilj je zaštititi potrošača u sporovima koji su suviše male vrednosti da bi potrošač zatražio zaštitu na sudu (npr. zdravstvena ispravnost namirnica ili pokvarena roba u prodavnici).

Za sprovođenje odgovarajućih mera kao i obezbeđivanje, po potrebi, njihove prinudne primene zadužene su lokalne vlasti. One u nekim državama formiraju sudove za ovakve slučajeve a u drugim je to u nadležnosti privrednih komora. U svakom slučaju, svaki modul zaštite potrošača je u nacionalnoj nadležnosti. Svrha je da potrošač, u slučaju da smatra da je oštećen, ne plaća advokata i ne pokreće spor pred sudom već se to rešava u kratkom roku kod za to ovlašćenog arbitra.⁸ Lokalne vlasti imaju važnu ulogu u informisanju građana o njihovim pravima i u saradnji sa lokalnim udruženjima za zaštitu potrošača.⁹

U oblasti zaštite životne sredine predviđeno je da donošenje propisa bude u nadležnosti zemalja članica ali sprovođenje ovih zakona se često prenosi u nadležnost lokalnih i regionalnih vlasti ili pak drugih institucija koje su odgovorne za praćenje i nadzor, izdavanje dozvola i inspeksijske poslove. Zemlje koje će ubuduće pristupiti EU moraće da posvete veliku pažnju razvoju lokalne i regionalne uprave u oblasti zaštite životne sredine. Propise EU mozemo podeliti na nekoliko podoblasti: one koji se tiču upravljanja otpadom, druge koji se tiču kvaliteta vode za piće i otpadnih voda, što je jedna od najtemeljnije regulisanih oblasti iz ovog opusa. U propise o zaštiti životne sredine spadaju i propisi o zaštiti zemljišta, zaštita urbane životne sredine, kvaliteta vazduha i zaštita od buke.

5 Funkcionisanje javnih preduzeća je u Srbiji uređeno Zakonom o zaštiti konkurencije.

6 2000/52/EEC.

7 U Srbiji je ova materija regulisana Zakonom o zaštiti potrošača, koji nije definisao ulogu lokalnih vlasti u čitavom sistemu zaštite

8 Gornja granica troška ovakvih sporova je 60 eura.

9 Propisi EU u ovoj oblasti su brojni.

Fondovi EU

Najveću korist od pomoći EU imaju poljoprivredni sektor i manje razvijeni regioni koji mogu računati na pomoć iz budžeta EU. Ipak, sredstva koja se dobijaju od EU moraju se dodatno kofinansirati od strane lokalnih i regionalnih vlasti. One moraju da obezbede i sredstva za finansiranje modernizacije infrastrukture i uprave. Jedna od obaveza novih članica jeste da pristupe Evropskoj ekonomskoj i monetarnoj uniji. Jedan od uslova je i smanjenje budžetskog deficita koji obuhvata državni budžet i budžete lokalnih i regionalnih vlasti ali i neke druge javne institucije (npr. fond socijalnog osiguranja). To znači da lokalne i regionalne vlasti zemalja koji se pridružuju moraju direktno snositi posledice kriterijuma koji se odnose na javni deficit.

Konačan plan EU za reformisanje regionalne politike, a koji se ticao načina korišćenja finansijskih sredstava u cilju unapređenja zaostalih regiona, usvojen je 1988. godine na inicijativu predsednika Evropske komisije Žaka Delora. Ovom reformom, izdvojena su, prvi put, sredstva za finansiranje regiona a definisani su i ciljevi na koje će se fokusirati regionalna politika. Za period 2007–2013 definisani su sledeći ciljevi:

- *Konvergenција* – pomoć najsiromašnijim regionima čiji je BDP manji od 75% proseka EU. Ovaj cilj je najbitniji i za njega se odvajaju najveći deo sredstava.
- *Regionalna konkurentnost i zapošljavanje* – i ovde važi prosek od 75%.
- *Teritorijalna saradnja – saradnja među regionima* – cilj je razmenjivanje najboljih iskustava onih regiona koji imaju slične probleme.

Godine 1988. su definisani i principi rukovođenja EU fondovima, i to su:

- *Programiranje* – ne finansiraju se pojedinačni projekti već samo oni koji vode dugoročnom razvoju.
- *Koncentracija* – finansira se manji broj većih i skupljih projekata.
- *Dodavanje* – ovi fondovi su komplementarni sa nacionalnim programima i ne zamenjuju ih.
- *Partnerstvo* – i državne i regionalne i lokalne vlasti su angažovane.

Postoje četiri strukturna i jedan kohezioni fond koji se koristi u ove svrhe. *Strukturni* su:

- Evropski regionalni razvojni fond (*European Regional Development Fund* – ERDF) pruža finansijsku podršku infrastrukturnim ulaganjima, ulaganjima u novaradna mesta, projekte lokalnog razvoja i pomoć malim preduzećima.
- Evropski socijalni fond (*European Social Fund* – ESF) pruža podršku povratku nezaposlenih u aktivnu radnu snagu, npr. finansirajući seminare, treninge i sl.
- Finansijski instrument za pomoć ribarstvu (*Financial Instrument for Fisheries Guidance* – FIFG) pruža podršku prilagođavanju i modernizaciji ribarske industrije.
- Evropski fond za smernice i garancije u poljoprivredi (*European Agricultural Guidance and Guarantee Fund* – EAGGF) finansira mere ruralnog razvoja.

S ciljem rešavanja specifičnih problema, Zajednica je uspostavila tzv. regionalne inicijative koje se finansiraju iz strukturnih fondova. U tom okviru, postoje sledeći programi:

- Interreg III – namenjen je prekograničnoj, transnacionalnoj i međuregionalnoj saradnji.
- Urban II – namenjen je održivom razvoju gradova i gradskih područja.
- Leader + – namenjen je razvoju sela putem lokalnih inicijativa.
- Equal – koji za cilj ima borbu protiv nejednakosti i diskriminacije na tržištu rada.

Strukturnim fondovima finansiraju se višegodisnji programi koji čine razvojne strategije pripremljene u zajedničkoj saradnji regija, država članica i Evropske komisije. Cilj partnerstva je razviti regionalnu infrastrukturu (npr. puteve), unaprediti telekomunikacijske usluge, pružiti podršku preduzetništvu i omogućiti usavršavanje radnika.

Kohezioni fond je namenjen kao pomoć državama članicama EU za dostizanje kriterijuma neophodnih za ulazak u Evropsku ekonomsku i monetarnu uniju, EMU, tj. prihvatanje evra kao domaće valute. Kako prihvatanje evra kao domaće valute zahteva smanjenje izdavanja iz budžeta, a razvoj regiona traži izdvajanje iz budžeta, Kohezioni fond izdvaja sredstva da bi se omogućilo ispunjenje kriterijuma za pristup EMU a da se pri tom ne škodi razvoju nerazvijenih regiona.

Koji fondovi EU se koriste u Srbiji

U Srbiju, sredstva budžeta EU dolaze preko programa CARDS (Community Assistance for Reconstruction and Development – Pomoć zajednice za obnovu i razvoj) i njima upravlja Evropska agencija za rekonstrukciju. U okviru ovog programa odobreno je za zemlje zapadnog Balkana 4,6 milijardi evra. Sredstva su bila namenjena za obnovu i stabilizaciju regiona i povratak izbeglica a takođe i za stvaranje institucionalnog i zakonskog okvira za unapređenje demokratije, vladavine prava, ljudskih i manjinskih prava, razvoja nezavisnih medija, borbe protiv korupcije i kriminala. Iz sredstava ovog programa finansirana je i priprema sporazuma o slobodnoj trgovini, olakšavanju trgovine saradnjom carinskih organa, izgradnja i modernizacija graničnih prelaza, regionalni razvoj saobraćaja, stvaranje energetske zajednice Jugoistočne Evrope, unapređenje poslovne infrastrukture, podsticanje povećanja proizvodnog sektora i razvoj malih i srednjih preduzeća. Na nivou opština finansirani su programi podrške opštinskom razvoju, regionalni društveno-ekonomski razvoj, formiranje regionalnih razvojnih agencija, agencije za razvoj lokalne infrastrukture, program saradnje Exchange.¹⁰ Ovaj program CARDS sadrži veliki udeo sredstava namenjenih rekonstrukciji i malu uslovljenost jer je to bio program hitne obnove sa akcentom na humanitarne intervencije.

Drugi fond koji Srbija koristi jeste Instrument za pretpristupnu pomoc (Instrument for Pre-accession Assistance) – IPA. Ovaj fond, koji će Srbija koristiti od 2006–2013, ima za cilj da finansira projekte koje Srbija mora realizovati kako bi postala članica EU. Ovaj fond će zameniti dosadašnje pretpristupne programe (PHARE, SAPARD, ISPA, CARDS i pretpristupne instrumente Turske) i iznosiće 13 milijardi evra koje će među sobom podeliti države kandidati i države potencijalni kandidati. Postoji ukupno 5 komponenti, od kojih će dve biti na raspolaganju i zemljama kandidatima i zemljama potencijalnim kandidatima, a preostale 3 samo zemljama koje već imaju status kandidata. Te tri komponente su Regionalni razvoj, *Razvoj ljudskih resursa i Razvoj ruralnog područja*, a mi bismo mogli da iskoristimo komponente *Pomoć u tranziciji i izgradnji kapaciteta* i Prekogranična saradnja.

10 Program EXCHANGE pokrenut je sa ciljem pružanja podrške mnogim postojećim projektnim intervencijama koje se odvijaju u sektoru lokalne samouprave u Srbiji. Poseban cilj Programa je usaglašavanje najbolje postojeće prakse u oblasti lokalne samouprave u Evropskoj uniji sa lokalno iniciranim zahtevima za jačanjem i inovacijama iz srpskih opština (članova SKGO). Program EXCHANGE će sprovoditi Stalna konferencija gradova i opština u bliskoj saradnji sa svojim partnerom iz Evropske unije – VNG International, Agencijom za međunarodnu saradnju Asocijacije holandskih opština.

Prva komponenta se odnosi na jačanje pravosudnih i administrativnih kapaciteta i na one mere koje nisu izričito pokrivene ostalim komponentama. Prekogranična saradnja podrazumeva pomoć državi u izgradnji kapaciteta za prekogranične aktivnosti ali i omogućava učestvovanje u ERDF¹¹ i/ili u ENPI programu morskih basena.

Bitno je naglasiti da će države koje već imaju status kandidata (Hrvatska, Turska i Makedonija) primati 27 evra po glavi stanovnika, što bi za Hrvatsku iznosilo 120 miliona evra godišnje, ili 54 miliona za Makedoniju. Države koje nemaju ovaj status (Albanija, Bosna i Hercegovina i Srbija i Crna Gora) raspolagaće sa mnogo manje novca.

Da bi se što bolje iskoristila sredstva ovog fonda, trebalo bi uspostaviti sistem decentralizovane implementacije i povezanih institucija, izvršiti obuku lica koja će učestvovati u sprovođenju programa a takođe i izvesne izmene u zakonskom i institucionalnom domenu.

Korišćenje budžetskih sredstava može biti suspendovano ukoliko zemlja ne poštuje demokratiju, vladavinu prava i osnovne slobode, kao i ukoliko ne sprovodi institucionalne, ekonomske i demokratske reforme. Ove mere preduzima Evropska komisija i dužna je da o njima odmah obavesti Evropski parlament. Kazne za nepravilno korišćenje novca EU su povraćaj punog iznosa novca EU uz kamate i kazne za kršenje propisa zemlje.

Institucije i tela za regionalnu politiku

U Evropskoj komisiji, za regionalnu politiku i finansiranje razvoja u državama članicama, zadužena je Opšta uprava za regionalnu politiku na čelu s komesarkom Danutom Hibner, koja je maja ove godine posetila Stalnu konferenciju gradova i opština. Tom prilikom je, sa potpredsednikom srpske vlade, u Kragujevcu potpisala Memorandum o saradnji u oblasti regionalnog razvoja kojim se garantuju ravnomeran regionalni razvoj i decentralizacija Srbije.

Pri Evropskom parlamentu, za regionalnu i evropsku ekonomsku i socijalnu koheziju nadležan je *Odbor za regionalnu politiku, trgovinu i turizam*. Lokalne i regionalne vlasti u Evropskoj uniji predstavlja Odbor regiona. Njegov cilj je da doprinese efikasnosti politika EZ-a. Predstavnici Odbora redovno daju mišljenja o regionalnoj politici i o smanjivanju socijalnih i ekonomskih razlika unutar evropskih granica. Komisija se savetuje s Odborom regiona o pitanjima obrazovanja i politika mladih, kulture, javnog zdravstva, transevropskih mreža za trgovinu, telekomunikacije i energetiku,

11 Programi transnacionalne i interregionalne saradnje.

o zapošljavanju, socijalnoj politici i zaštiti okoline kao i o trgovinskoj politici. Evropska investiciona banka jedna je od ključnih institucija koje pružaju podršku ostvarivanju ciljeva regionalne politike. Kreditima i zajmovima, EIB pomaže razvoj transevropskih mreža za trgovinu i energetiku, preduzeća čini dinamičnijim, širi znanja i inovacije, štiti okolinu i poboljšava kvalitet življenja u gradovima.

Zaključak

S obzirom na to da će zemlje koje će ubuduće pristupiti EU biti u svakom slučaju manje razvijene nego što je to prosek država članica, regionalna politika će verovatno dobijati veći značaj. Zemlje članice moći će da koriste budžetska sredstva EU u svrhu poboljšanja stanja nerazvijenih regiona a sve sa ciljem potpune harmonizacije, čak i na regionalnom i lokalnom nivou. U međuvremenu, ostaje dostizanje standarda sa sredstvima koja su trenutno na raspolaganju, a njima bi se trebalo svrsishodno služiti – da se ne bi ponovio slučaj Rumunije i Bugarske, kojima je prećeno suspenzijom članstva, najpre zbog korupcije ali i zbog fijaska u reformama na drugim planovima. Pored toga, buduće države članice bi trebalo da izvrše standardizaciju sistema teritorijalne podele države koji bi davao merljive i uporedive podatke o nivou razvijenosti regiona. U tu svrhu, stvoren je sistem NUTS na nivou EU koji je standard administrativno-statističke a ne političke prirode jer je politička regionalizacija države unutrašnja stvar svake države. I na kraju, s obzirom na to da se 2/3 propisa EU primenjuju lokalno, bitno je osposobiti lokalne samouprave u smislu što bolje efikasnosti da bi mogle da iskoriste potencijal strukturnih i kohezionih fondova koji će zemlji biti na raspolaganju po ulasku u EU.

LITERATURA

1. Scotto Marcel, *Les institutions europeennes*, Le monde editions, 1994.
2. Labasse Jean, *Quelles regions pour l'Europe?*, Dominos Flammarion, 1994.
3. *Ka evropskoj uniji*, SKGO i Fond za otvoreno društvo, 2007.
4. <http://www.europa.eu>.
5. Silvana Pop-Kocić, Uputstvo za trošenje novca, Asocijacija za evropsku integraciju, 2006.

Sladjana Milutinovic

Regional Policy of the European Union

Summary

Regional policy is one of the oldest common policy in EU. It was established to develop regions which do not have the same standards as wealthy ones. The main objective is to provide unique standards not only on subnational but on the regional and local level. For that cause, many financial funds have been provided and Serbia is using two of them. Because of the tendencies in the future that states which will become EU members ,are poorer than the current state members, regional policy will be more and more important.

Key words: regional policy, EU, legal standards, fund, institutions.

Milica Novaković

Tutor: mr Nikola Jovanović

Kancelarija za evropske integracije

PRAVA POTROŠAČA U EVROPSKOJ UNIJI I VAŽNIJE ODLUKE EVROPSKOG SUDA PRAVDE U VEZI SA REKLAMIRANJEM PROIZVODA I USLUGA

O zaštiti potrošača u EU

Pravo zaštite potrošača je novija grana prava, nastala iz potrebe da se zaštite potrošači kao slabija strana u nekom ugovornom odnosu, a što se često javlja kao posledica nedovoljne informisanosti potrošača u pogledu uslova ugovora, stvari koje su predmet istih, kao i mogućnosti zaštite svojih prava u eventualnom sporu.¹

Kao jedna od grana evropskog prava, pravo zaštite potrošača se intenzivno razvija poslednje dve decenije, na šta ukazuju i mnogobrojne direktive donete tokom devedesetih godina 20. veka. Međutim, treba napomenuti da je EU prepoznala zaštitu potrošača kao jedan od važnijih ciljeva, ali i mera unapređenja zajedničkog evropskog tržišta u samom momentu osnivanja; na to ukazuju pojedine odredbe osnivačkih ugovora.² Konačno, u prilog intenzivnoj zaštiti potrošača ide i obimna praksa Evropskog suda pravde.

Osim osnivačkih ugovora i direktiva koje konkretno regulišu pitanja u vezi sa zaštitom potrošača, od značaja je regulativa Brisel I, koja predviđa posebne uslove za zaštitu potrošača. Pre svega, potrošači su, zajedno sa zaposlenima, izdvojeni u grupu „slabijih strana“ konkretnog ugovornog odnosa.³ Postavljeni su i posebni, za potrošače vrlo povoljni, uslovi za podnošenje tužbi protiv prodavaca na prostoru EU. Takođe, i Rimski konvencija o merodavnom pravu za ugovorne obaveze predviđa posebne uslove za građansko-pravnu zaštitu potrošača na području EU, a u postupcima protiv prodavaca.⁴

1 Dragan Psodorov, Međunarodno privatno pravni aspekti zaštite potrošača u pravu Evropske unije sa kraćim prikazom domaćeg zakonodavstva, *Revija za evropsko pravo*, br. 1-3, 2003, str. 94.

2 Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za uglj i čelik (članovi 3(c), 4(d), 18(1), 60 – 64), Ugovor o osnivanju Evropske ekonomske zajednice (članovi 2(b), 30 – 39) Ugovor o osnivanju Evropske zajednice za atomsku energiju (članovi 2(b), 30 – 39), Ugovor o Evropskoj zajednici (članovi 3(t), 153).

3 Tibor Varadi, Bernadet Bordas, Gaso Knezevic, Vladimir Pavić, *Međunarodno privatno pravo*, osmo izdanje, Beograd, 2007, strana 520.

4 *Ibid.* strana 416.

Zaštita potrošača je postala posebno bitna za Evropsku uniju otkako je trgovina putem interneta postala popularan i brzi način da potrošači dođu do onog što im je potrebno. Prema podacima Eurobarometra, u toku 2006. godine 26% potrošača u EU je kupilo bar jedan proizvod dostupan putem interneta (mada, 34% nije znalo na koji način su kupci zaštićeni prilikom kupovine putem interneta!), dok je 57% prodavaca (na malo) prodavalo svoje proizvode na taj način.⁵

Konačno, poseban aspekt zaštite je i zaštita potrošača EU i veza sa tržištima trećih zemalja. U tom smislu, značajno je spomenuti i dva sporazuma o saradnji koje je Evropska komisija zaključila sa nadležnim organima SAD i Kine tokom 2005. godine. Sporazumi se, pre svega, odnose na kontrolu robe koja dolazi sa tih tržišta.⁶

Definicija kupca

Ipak, prvo treba odrediti ko je prosečan potrošač u Evropskoj uniji.

Evropski sud pravde je stao na stanovište da je *prosečan* kupac onaj koji je osnovano dobro informisan i osnovano pažljiv i obazriv, uzimajući u obzir socijalne, kulturne i jezičke faktore,⁷ tako da sudovi članica EU koriste test prosečnog kupca u konkretnim postupcima.⁸

Međutim, budući da se mogu sresti različiti trgovački poslovi, zabranjen je bilo kakav trgovački posao koji ima za cilj eksploataciju ranjivog potrošača (vulnerable consumer). U pitanju je, dakle, još jedna kategorija potrošača, ali kod koje posebno treba obratiti pažnju na eventualnu mentalnu ili fizičku slabost, lakovernost i godine starosti.⁹

5 Special Eurobarometer 260 – Summary, Commission of the European Communities, Brussels, 2007, strana 25.

6 EU Consumer Policy strategy 2007–2013 - Empowering consumers, enhancing their welfare, effectively protecting them, Commission of the European Communities, Brussels 2007, strana 24.

7 The Unfair Commercial Practices Directive, New laws to stop unfair behaviour towards consumers, Health and Consumer Protection Directorate-General, Luxembourg, 2006, strana 10.

8 Ibid. strana 11.

9 Ibid. strane 16 – 17.

Programi zaštite potrošača Evropske unije

U cilju zaštite potrošača, Evropska unija je, počevši od 1975. godine, sprovela nekoliko različitih programa sa kojima je, paralelno, rasla zaštita prava potrošača i poboljšavan njihov položaj.

Prvi program je realizovan u periodu od 1975. do 1981. godine. Ovim programom je utvrđeno **5 osnovnih prava potrošača**: pravo na zaštitu zdravlja i sigurnosti, pravo na zaštitu pravnih i ekonomskih interesa, pravo na nadoknadu, pravo na informisanje i pravo predstavljanja.¹⁰

Drugi program obuhvata period od 1981. do 1985. godine i značajan je zato što, pred ponavljanja ciljeva i prava koja predviđa Prvi program, podstiče još veću aktivnost na polju legislative same Unije i država članica, posebno u domenu usluga.

U periodu od 1985. do 1988. god. sproveden je treći program, u kome je izneta kritika na račun spore harmonizacije propisa o zaštiti potrošača, i predloženo kreiranje strožijeg pravnog režima zaštite, posebno zdravlja, sigurnosti i ekonomskih interesa.

U nastavku aktivnosti, u periodu od 1988. do 1992. godine, realizovan je i četvrti program, u kome je, između ostalog, Komisija postavila smernice za zaštitu kvaliteta hrane, a usvojena je i Rezolucija o obrazovanju potrošača u osnovnim i srednjim školama.

Počev od 1989. god., kada je Komisija usvojila rezoluciju o budućim prioritetima u strategiji zaštite potrošača, sprovedeno je još nekoliko različitih programa, najviše sa ciljem obrazovanja i informisanja potrošača o pravima i zaštiti, mogućnosti predstavljanja potrošača kroz različite oblike udruživanja, kao i o elektronskoj trgovini.¹¹

Strategija Evropske komisije za zaštitu potrošača (2007–2013)

S obzirom na to da je zaštita potrošača na svojevrsnoj raskrsnici (povećanje broja članica, samim tim i učesnika na zajedničkom tržištu), u aprilu 2005. godine Evropska komisija je usvojila (novu) Strategiju za zaštitu potrošača, za period od 2007. do 2013. godine, sa ciljem da omogući *građanima/potrošačima* EU (njih 493 miliona) da kupuju robu bilo gde u EU, sa još više poverenja i informacija i jednakom mogućnošću zaštite, ali i da *prodavcima* omogući da prodaju svoju robu na osnovu jedinstvenog i

10 Dominik Lasok, Law and Institutions of the European Union, Seventh edition, Butterworths, 2001, strana 802.

11 Ibid. strana 805.

jednostavnog seta pravila.¹² Zaključak je Komisije da su poverljivi i informisani građani motor ekonomskih promena s obzirom na to da njihovi izbori vode inovacijama i efikasnosti,¹³ pre svega na zajedničkom tržištu EU.

Razlog više za unapređenje položaja potrošača i prodavaca je svakako i sve intenzivnije korišćenje interneta u komunikaciji i pribavljanju neophodne robe elektronskim putem. Internet je postao i novo polje za reklamiranje robe i uvodi *jednostavniju* komunikaciju između prodavaca i kupaca, bez obzira na prostornu udaljenost, tako da elektronska kupovina (regulisana Direktivom o elektronskoj trgovini) pokazuje *potencijal* da unapredi položaj kupaca, čineći sve veći broj različitih dobara pristupačnih kupcima, povećavajući istovremeno konkurentnost.¹⁴

Zatim, i pored činjenice da pojedinačna tržišta država članica i dalje ostaju fragmentovana i pomalo neujednačena, Strategija postavlja jasne i dugoročne ciljeve, jednake za sve članice, radi dalje harmonizacije. Konkretno, Komisija je u Strategiji postavila tri cilja za naredni period:

1. Osposobljavanje kupaca, budući da postavljanje kupaca u u bolji položaj donosi korist građanima, ali značajno utiče i na konkurenciju. *Osposobljenim* kupcima je potrebna mogućnost izbora, nove informacije, transparentno tržište i sigurnost koja proizlazi iz efektivne zaštite prava.
2. Povećanje dobrobiti potrošača u pogledu cena, izbora, kvaliteta, pristupačnosti i sigurnosti, budući da je dobrobit potrošača suština tržišta koje dobro funkcioniše.
3. Zaštita potrošača od ozbiljnih rizika i pretnji sa kojima ne mogu da se izbore kao pojedinci. Visok nivo zaštite od ovih pretnji je neophodan zbog njihovog poverenja.

Kroz ostvarenje ovih ciljeva, Komisija želi da utiče na stvaranje efektivnog i integrisanijeg, otvorenog i transparentnijeg unutrašnjeg tržišta EU, posebno u domenu prodaje. Takođe, cilj je i viši nivo poverenja kupaca u proizvođače, proizvode, tehnologiju i sigurnost samih proizvoda i usluga u čitavoj Uniji. Potrošači bi imali pristup osnovnim uslugama po pristupačnim cenama, dok bi trgovci, posebno oni koji vrše prodaju putem interneta, bili u mogućnosti da prodaju i distribuiraju robu što jednostavnije u okviru čitave Unije.¹⁵

12 EU Consumer Policy strategy 2007-2013- Empowering consumers, enhancing their welfare, effectively protecting them, Commission of the European Communities, Brussels 2007, strana 4.

13 Ibid. strana 5.

14 Ibid. strana 9.

15 Ibid. strana 13.

Da bi postigla postavljene ciljeve i dobile efektivnije rezultate, Komisija je odredila i postavila pet prioriteta:

1. Bolji nadzor nad tržištem i nacionalnim strategijama zaštite potrošača.
2. Bolja implementacija započetih inicijativa u pogledu zaštite na nivou najviših institucija EU, kao i nadzor nad efektivnošću nacionalnih režima zaštite, putem različitih istraživanja.
3. Bolje sprovođenje zakona i bolje nadoknade.
4. Informisaniji i obrazovaniji potrošači.
5. Postavljanje potrošača u *centar* i drugih strategija EU, npr. u vezi sa konkurencijom, telekomunikacijama, transportom, energijom i dr.

Rezultati do sad sprovedenih programa zaštite potrošača ukazuju na stalni napredak pre svega u pogledu legislative, harmonizacije propisa, ali i u samoj praksi. Najvažnija činjenica je da raste broj potrošača koji su upoznati sa mogućnostima zaštite sopstvenih prava. Treba očekivati je da će rezultati i aktuelnog programa dovesti do napretka.

Oglašavanje (reklamiranje) prodavaca i proizvođača u Evropskoj uniji i relevantna praksa Evropskog suda pravde

Značajan doprinos zaštiti potrošača kroz praksu daje i Evropski sud pravde. Odluke ovog suda su od velikog značaja utoliko što su dovele i do delimičnog usklađivanja propisa o zaštiti potrošača u državama članicama¹⁶ i podstakle dalju aktivnost na polju zakonodavstva.

Kada je u pitanju reklamiranje/oglašavanje, za koje se smatra da ima jednu od ključnih uloga u evropskoj ekonomiji,¹⁷ principi koje je uspostavio Sud su implementirani u evropsku regulativu, što je za rezultat imalo dalju harmonizaciju i standardizaciju nacionalnih prava, pre svega u pogledu ograničenja reklamiranja, koje se u evropskom pravu uvek gleda kroz prizmu javnog interesa, potrebe i proporcionalnosti.

16 Manfred A. Daus, U susret jedinstvenom građanskom pravu Evropske unije, Revija za evropsko pravo, br. 1-3, Beograd, 2003, strana 12.

17 Kathrin Berger, Advertising Law in the Electronic Media, Institute of European Media Law (EMR), Saarbrücken/Brussels, 2005 strana 2.

Oglašavanje se podvodi pod usluge, samim tim, nacionalni zakoni ne mogu ograničiti slobodu pružanja jedne takve usluge.¹⁸ Međutim, Sud je stao na stanovište da restriktivna legislativa ipak može biti usvojena pod određenim uslovima, npr. ako služi zaštitu javnih interesa, nije u disporciji sa ciljem koji se želi postići¹⁹ i ne ide preko onoga što se želelo postići tim ciljem.²⁰

Zatim, čest je slučaj zlopretrbe položaja oglašivača, kao i dovođenje u zabludu samih potrošača. U vezi sa tim, Sud je, tumačeći Direktivu 84/450/EEC,²¹ dao definiciju komparativnog reklamiranja (comparative advertising) i postavio kriterijume razlikovanja u slučaju reklamiranja različitih proizvoda, kao i neka ograničenja. Konkretno, komparativno reklamiranje nije zabranjeno sve dok ne dovodi potrošače u zabludu, poredi robu ili usluge koje služe zadovoljavanju iste potrebe ili imaju istu svrhu, dok je poređenje objektivno, ne stvara konfuziju između oglašivača i konkurenata ili njihovih marki, ne diskredituje ih (marke), niti prikazuje u lošem svetlu, u vezi je sa proizvodima koji imaju iste oznake, ne zloupotrebljava prednosti reputacije određene marke i ne predstavlja robu i usluge kao imitacije ili kopije.²²

Takođe, Sud je zauzeo stanovište da, kad je u pitanju i obmanjujuće reklamiranje (misleading advertising), posebno putem televizije, države opet mogu preduzeti određene mere u pogledu ograničenja reklamiranja.²³

Osim što oglašivači koriste različite medije, jedan od često korišćenih oblika reklamiranja je i promotivna prodaja, tokom kojih kupcima mora biti jasno kolika je stvarna vrednost ponude i koji će efekat promocija imati na cenu.²⁴ Međutim, Sud je utvrdio da eventualna ograničenja u pogledu promotivnih prodaja mogu umanjiti i obim uvoza, čime bi sloboda kretanja roba bila ugrožena.²⁵ Ipak, u ovom domenu još uvek ne postoji potpuna usklađenost propisa.²⁶

18 Ibid.

19 Odluka C-352/85 (Bond van Adverteerders, Rec. 1988, 2085), 26. 04. 1988, para. 36.

20 Odluka, C-390/99 (Canal Satélite Digital, Rec. 2002, I-6087), 22. 01. 2002., para. 33.

21 Council Directive 84/450/EEC of 10 September 1984 relating to the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning misleading advertising.

22 Odluka C-362/88: GB- INNO- BV v CCL [1990] ECR I-667, 1990, također i Dominik Lasok, Law and Institutions of the European Union, Seventh edition, Butterworths., 2001, strana 805.

23 Odluka C-34/95 to C-36/95 (De Agostini, Rec. 1997, I-3843), 09. 07. 1997, para. 40.

24 Kathrin Berger, Advertising Law in the Electronic Media, Institute of European Media Law (EMR), Saarbrücken/Brussels, 2005, strana 3.

25 Odluka C-286/81 Rec. 1982, 15.12. 1982, para. 15.

26 Kathrin Berger, Advertising Law in the Electronic Media, Institute of European Media Law (EMR), Saarbrücken/Brussels, 2005 strana 3.

Takođe, Sud je rešavao i u pogledu reklamiranja pojedinačnih proizvoda.

Konkretno, na osnovu člana 15 direktive *Televizija bez granica*,²⁷ reklamiranje alkohola na televiziji je pod određenim ograničenjima, a Sud je, dalje tumačeći ovu odredbu, zauzeo stanovište da je reklamiranje alkohola dozvoljeno ako se ne odnosi posebno na maloletna lica i ne stvara utisak da ljude čini posebno uspešnim ili atraktivnim.²⁸

Tumačeći odredbu 86 Direktive o medicinskim proizvodima,²⁹ Sud je u *Doc Morris* odluci³⁰ zauzeo stanovište da internet prezentaciju apoteke treba uzeti kao reklamiranje u široj javnosti (advertising to the general public), u smislu Direktive, ukoliko su pojedinačni lekovi predstavljeni nazivom, veličinom pakovanja, time da li su dostupni preko recepta ili bez njega, kao i da ih je moguće poručiti on-line. Zatim, u odredbi 88.2 Direktiva dozvoljava reklamiranje medicinskih proizvoda koji su po svojoj prirodi i svrsi takvi da se mogu koristiti bez intervencije lekara (savet farmaceuta – samo kad je neophodno), tako da nacionalni propis kojim je zabranjeno reklamiranje lekova koji se mogu poručiti poštom, a koji bi inače bili dostupni samo u apoteci, nije kompatibilan sa ovom odredbom.³¹

Iako je u prethodnim redovima interpretirano tek nekoliko odluka Evropskog suda pravde u vezi sa pojedinim aspektima reklamiranja nekih proizvoda i usluga, jasno je da je uloga Suda veoma značajna u Uniji. Odluke koje su donesene u jurisdikciji ovog suda su od izuzetnog značaja za same potrošače, ali i za dalje poslovne poteze i strategije proizvođača i prodavaca u Uniji, posebno što je Sud, kroz svoju dugogodišnju praksu, zauzeo stavove i izneo tumačenja koja su uvek aktuelna i relevantna svim privrednim subjektima prisutnim na tržištu Unije.

27 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/consleg/1989/L/01989L0552-19970730-en.pdf>

28 Odluka C-318/00, (Bacardi, Rec. 2003, I-905), 13. 07. 2004.

29 http://ec.europa.eu/enterprise/pharmaceuticals/eudralex/vol-1/dir_2001_83/dir_2001_83_en.pdf

30 Odluka C-322/01 (Doc Morris), 11.12. 2003, para. 44.

31 Ibid.

Zaključak

Politika zaštite potrošača je sve aktuelnija, posebno zbog proširenja evropskog tržišta i raznovrsnosti proizvoda i usluga i potreba potrošača kojima treba sa dužnom pažnjom pristupati, što, opet, ne znači da je odgovornost samih *potrošača* potpuno isključena.

Osim što je legislativa vrlo razvijena na nivou Unije, najveći teret, ipak, nose same države članice, u čijim se granicama i preko čijih se granica odvijaju sve ove aktivnosti i čiji državljani su nosioci najvećeg dela prava i obaveza. Na državama je da usklade svoje zakonodavstvo i doprinose daljem ravoju ove oblasti prava.

U rezoluciji kojom usvaja Strategiju za zaštitu potrošača 2007–2013, Evropska komisija ističe da je poverenje između kupaca i trgovaca preduslov za dobro functionisanje zajedničkog tržišta i, istovremeno, osnov za dalje inovacije, ekonomski razvoj i konkurenciju,³² te treba očekivati da će se zaštita potrošača i dalje unapređivati i razvijati.

IZVORI

1. Direktiva „Televizija bez granica“, dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/consleg/1989/L/01989L0552-19970730-en.pdf>, 14.09.2008.
2. Direktiva o medicinskim proizvodima, dostupno na: http://ec.europa.eu/enterprise/pharmaceuticals/eudralex/vol-1/dir_2001_83/dir_2001_83_en.pdf, 14.09.2008.

LITERATURA

1. Dominik Lasok, *Law and Institutions of the European Union*, Seventh edition, Butterworths, 2001.
2. Tibor Varadi, Bernadet Bordas, Gašo Knežević, Vladimir Pavić, *Međunarodno privatno pravo*, osmo izdanje, Beograd, 2007.

32 EU Consumer Policy strategy 2007-2013- Empowering consumers, enhancing their welfare, effectively protecting them, Commission of the European Communities, Brussels 2007, strana 27.

IZVORI SA INTERNETA

1. Kathrin Berger, *Advertising Law in the Electronic Media*, Institute of European Media Law (EMR), Saarbrücken/Brussels, 2005.
dostupno na : http://www.obs.coe.int/oea_publ/iris/iris_plus/iplus6_2005.pdf.en, 14.09.2008.
 2. Manfred A. Dausen, „U susret jedinstvenom građanskom pravu Evropske unije“, *Revija za evropsko pravo*, strana 5, br. 1–3, Beograd, 2003,
dostupno na: [http://pravoeu.jura.kg.ac.yu/S/Dokumenti/Revija%20za%20evropsko%20pravo%20-%20Review%20for%20EU%20Law%20%20V\(2003\)%201-3.pdf](http://pravoeu.jura.kg.ac.yu/S/Dokumenti/Revija%20za%20evropsko%20pravo%20-%20Review%20for%20EU%20Law%20%20V(2003)%201-3.pdf), 14.09.2008.
 3. Dragan Psodorov, „Međunarodno privatno pravni aspekti zaštite potrošača u pravu Evropske unije sa kraćim prikazom domaćeg zakonodavstva“, *Revija za evropsko pravo*, strana 79, br. 1–3, Beograd, 2003.
dostupno na: [http://pravoeu.jura.kg.ac.yu/S/Dokumenti/Revija%20za%20evropsko%20pravo%20-%20Review%20for%20EU%20Law%20%20V\(2003\)%201-3.pdf](http://pravoeu.jura.kg.ac.yu/S/Dokumenti/Revija%20za%20evropsko%20pravo%20-%20Review%20for%20EU%20Law%20%20V(2003)%201-3.pdf), 14.09.2008.
 4. Special Eurobarometer 260 – Summary, Commission of the European Communities, Brussels, 2007.
dostupno na: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_260_sum_en.pdf, 14.09.2008.
 5. EU Consumer Policy strategy 2007–2013, Empowering consumers, enhancing their welfare, effectively protecting them, Commission of the European Communities, Brussels, 2007.
dostupno na: http://ec.europa.eu/consumers/overview/cons_policy/EN%2099.pdf, 14.09.2008.
 6. The Unfair Commercial Practices Directive- New laws to stop unfair behaviour towards consumers, Health and Consumer Protection Directorate-General, Luxembourg, 2006.
dostupno na: http://ec.europa.eu/consumers/cons_int/safe_shop/fair_bus_pract/ucp_en.pdf, 14.09.2008.
-

ODLUKE EVROPSKOG SUDA PRAVDE

1. Odluka C-34/95, C-36/95 (De Agostini, Rec. 1997, I-3843), 09.07.1997.
dostupno na:
3. Odluka C-322/01 (Doc Morris,), 11.12.2003.
dostupno na:

Milica Novakovic

Consumer Rights in The European Union and Important Decisions of the European Court of Justice in Connection With the Advertising of Products and Services

Summary

This paper analyzes the issue of consumers' protection within EU, its basic elements, important aspects and development. Also, part of this paper is dedicated to the case law of the European Court of Justice regarding the advertising, as one of the activities involving both consumers and sellers, their rights and responsibilities. The author found this issue interesting and relevant due to the arising role of the different media and advertising in everyday life and importance of preventing misleading activities and jeopardising rights of consumers in this field.

Key words: consumers' protection, EU law, rights and responsibilities, harmonisation.

Dragan Cvetković

Tutor: Vladimir Ateljević

Kancelarija za evropske integracije

SRBIJA I EVROPSKA UNIJA: ŠTA JE DO SADA UČINJENO U PROCESU PRIDRUŽIVANJA

Razvoj odnosa Srbije (ranije u okviru SFRJ, potom SRJ, pa Srbije i Crne Gore) i EU (pre svega, EEZ pa EU) imao je periode uzleta i nazadovanja. Interval uspešnih odnosa je započeo trgovinskim sporazumima zaključenim osamdesetih godina XX veka, potom nastavljen sklapanjem finansijskih protokola i aktiviranjem tzv. PHARE programa i okončan u decembru 1990. poslednjim sastankom Saveta za saradnju EEZ i SFRJ na ministarskom nivou. Zatim je usledilo uvođenje „restriktivnih mera“ prema SFRJ (kasnije ograničenih na Srbiju i Crnu Goru), priznanje nezavisnosti bivših jugoslovenskih republika i sankcije prema SRJ (od 31.5.1992. do 4.12.1995. g.). Napredak u međusobnim odnosima je ponovo prisutan nakon promena u Srbiji, 2000. Tada Srbija (u okviru SRJ) pristupa procesu stabilizacije i pridruživanja.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je ugovorni odnos kojim se jača saradnja EU sa zemljama zapadnog Balkana. Albanija, Bosna i Hercegovina, Republika Makedonija, Hrvatska, Srbija i Crna Gora po prvi put su dobile priliku da, na temelju njima prilagođenog pristupa, postanu punopravne članice Unije. Sporazumi su napravljeni po meri svake od država ponaosob, imajući u vidu njihove specifičnosti, a rokovi za početak pregovora o zaključivanju i realizaciji SSP se razlikuju od slučaja do slučaja. Proces stabilizacije i pridruživanja (PSP) Srbije (i Crne Gore) Evropskoj uniji formalno je započeo 2001. godine stvaranjem Zajedničke konsultativne radne grupe (ZKRG), kao mehanizma koji je trebalo da omogući Evropskoj komisiji (EK) i Srbiji i Crnoj Gori da sagledaju stanje brojnih oblasti društvenog i privrednog života ali i da promoviše efikasnije približavanje standardima EU.

Na pet ukupno održanih sastanaka ZKRG (od 2001. do 2002. godine) usvajane su zajedničke preporuke, u vidu smernica za približavanje standardima EU. Analizirane su političke i ekonomske reforme, sektorske politike, regionalna saradnja i poštovanje međunarodnih obaveza. Ustavne transformacije SRJ u državnu zajednicu Srbija i Crna Gora su uzrokovale prekid u formalnom dijalogu sa EU posvećenom pripremanju za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Na tri nezvanična sastanka predstavnika EK i predstavnika država-članica i državne zajednice Srbija i Crna Gora

je ocenjeno da treba pokrenuti novi formalni mehanizam za saradnju – Unapređeni stalni dijalog (USD). Unapređeni dijalog suštinski nije bio različit od ZKRG i uveden je kao instrument koji bi osigurao pozitivnu ocenu Studije o izvodljivosti, ali i da bi se iskoristilo vreme do otpočinjanja pregovora o SSP za dodatne stručne konsultacije i pomoć. Pre konačnog dobijanja pozitivne ocene Studije o izvodljivosti, održano je šest sastanaka ovog tela na kojima je procenjivan napredak reformi, uz usvajanje posebnih preporuka iz oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, zaštite ljudskih i manjinskih prava, ekonomije, strukturnih reformi, intelektualne i industrijske svojime, prava konkurencije i dugih sektorskih politika.

Proces stabilizacije i pridruživanja, pored podsticaja u vidu različitih programa pomoći, za pristupanje EU postavlja i određene ekonomske i političke uslove. To su Kopenhagenski kriterijumi, koje je definisao Evropski savet na samitu u Kopenhagenu 1993. godine i koji su utvrđeni u članovima 6. i 49. Ugovora o EU. Prema tim kriterijumima, države zapadnog Balkana moraju da usmere svoj politički, ekonomski i institucionalni razvoj ka vrednostima i modelima na kojima se temelji EU: demokratiji, poštovanju ljudskih prava i tržišnoj privredi.

Ovi kriterijumi su dopunjeni zaključcima Saveta za opšte poslove iz 1997. godine, pa saopštenjem Komisije iz maja 1999. godine, kojim se već postojeći kriterijumi dopunjuju potpunom saradnjom sa međunarodnim tribunalom u Hagu, kao i stvaranjem realnih šansi za povratak izbeglica i interno raseljenih lica. Solunskom agendom za zapadni Balkan iz 2003. g. je uvedeno tzv. Evropsko partnerstvo, kojim se formulišu kratkoročni i srednjoročni prioriteti u reformama političkog, ekonomskog i institucionalnopravnog okruženja. Pored političkog foruma Evropska unija – zapadni Balkan, predviđena je i tehnička pomoć državama regiona u pogledu pravnog usklađivanja i izgradnje administrativnih kapaciteta, kroz tzv. twinning programe, u vidu obuke koju u Srbiji organizuju i sprovede predstavnici administracija država članica EU. Tako su do sada izgrađeni ili prošireni administrativni kapaciteti uz pomoć twinning partnera, počev od raznih ministarstava, potom kapaciteta u procesu evropskih integracija (npr. Kancelarija za evropske integracije) do nezavisnih institucija (npr. pomoć revizorskoj instituciji). Došlo je i do usklađivanja sa pravnim tekovinama u različitim oblastima (npr. saobraćaju).

Značajna je i podrška TAIEX-a (Taeks – Biro za tehničku pomoć i razmenu informacija). Cilj Taeksa je pružanje kratkoročne pomoći novim državama članicama Evropske unije, zemljama kandidatima za članstvo u EU i zemljama zapadnog Balkana kod usklađivanja domaćih propisa sa pravnim

tekovinama EU, kao i njihovog sprovođenja. U Srbiji je praktično prisutan od 2004, od kada je organizovao mnoštvo seminara i radionica iz oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova, finansija, zaštite životne sredine, privrede, poljoprivrede, pri čemu je broj ljudi obuhvaćenih treninzima Taeksa u 2007. godini prešao 900.

Sam SSP predstavlja okvir međusobnih obaveza u vezi sa brojnim političkim, ekonomskim i trgovinskim pitanjima. Pregovori o njemu su zvanično započeli u oktobru 2005. godine, ali ih je Evropska komisija prekinula u maju 2006. godine jer Srbija nije ispunila obaveze prema Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju. U februaru 2007. godine, nakon parlamentarnih izbora u Srbiji, Savet je pozdravio spremnost Komisije da nastavi pregovore o SSP-u sa novom Vladom Srbije, pod uslovom da se preduzmu konkretne i produktivne mere za saradnju sa Haškim tribunalom. U zaključcima Saveta iz juna 2007. godine pohvaljeni su naponi i aktivnosti nove Vlade, a pregovori su nastavljeni. Zvanična runda pregovora je održana istog meseca, a pregovori su zaključeni u septembru. Tekst sporazuma je parafiran u novembru 2007. godine, a konačno potpisan 29. aprila 2008. godine na sastanku u Luksemburgu.

Evropska unija obezbeđuje smernice za vlasti u Srbiji o prioritetima u pogledu reformi u okviru Evropskog partnerstva. Napredak u okviru ovih prioriteta se prati i podstiče kroz Unapređeni stalni dijalog (USD). Plenarni sastanak USD je organizovan u novembru 2006. godine, a održano je i više sektorskih sastanaka koji su se bavili oblastima poput unutrašnjeg tržišta, trgovine, poljoprivrede, bezbednosti, pravosuđa i slobode. Sastanak o političkom dijalogu je održan u martu 2007. godine na ministarskom nivou. Sporazumi o viznim olakšicama i readmisiji su parafirani u maju 2007. godine, a potpisani u septembru iste godine. Ovi sporazumi su veoma važni za pojednostavljivanje direktnih kontakata među ljudima. Oni predviđaju olakšavanje procedura za izdavanje viza određenim kategorijama stanovništva poput studenata, novinara, akademika, poslovnih ljudi.

Od 2007. godine Srbija prima i pretpristupnu finansijsku podršku (IPA). IPA je objedinjeni pretpristupni instrument. Za Srbiju je 2007. godine izdvojeno 164,8 miliona evra. Vlada Srbije je aktivno učestvovala u pripremi programa pretpristupnog instrumenta za 2007, a Višegodišnji indikativni planski dokument (MIDP) za Srbiju u periodu 2007–2009 usvojen je u junu 2007. Ključne oblasti za koje je predviđena finansijska podrška uključuju političke uslove, između ostalog, demokratske institucije, vladavinu prava, reformu državne uprave i sudstva, borbu protiv korupcije, socio-ekonomske uslove, evropske standarde, ljudska prava i zaštitu manjina. Neke inicijative

u nevladinom sektoru imaju podršku nacionalnog pretpristupnog programa i drugih tematskih finansijskih instrumenata, poput Evropske inicijative za demokratizaciju i ljudska prava (EIDHR), u okviru kojih je obezbeđeno 2 miliona evra za 2007. godinu. Program IPA pomoći sprovodi Delegacija Evropske komisije. Upravljanje programima pomoći na decentralizovanoj osnovi je srednjoročni cilj Srbije. U aprilu 2008. je potpisan Sporazum o finansijskoj pomoći EU u okviru IPA fondova, kojim se Srbiji odobrava bespovratna pomoć u vrednosti od približno 170 miliona evra, što je prva tranša iz Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA) Evropske unije Srbiji u iznosu od milijardu evra za period od 2007. do 2011. godine.

Godišnji izveštaj Evropske komisije za 2007. godinu

Politički kriterijumi

U svom godišnjem izveštaju za 2007. godinu, Evropska komisija je ocenila da Ustav iz novembra 2006. godine, kao i Zakon o sprovođenju Ustava koji ga je sledio predstavljaju određeni pomak, da su njima učinjena izvesna institucionalna prilagođavanja, ali da pojedine njihove odredbe, poput onih o kontroli mandata poslanika od strane političkih stranaka, kao i neke odredbe vezane za imenovanje i ponovni izbor sudija nisu u potpunosti usklađene sa evropskim normama ili im nedostaju jasni i objektivni kriterijumi.

Međunarodni posmatrači navode da su izbori održani u januaru 2007. godine bili slobodni, fer i sprovedeni u skladu sa međunarodnim standardima. Povoljno je ocenjeno ukidanje izbornog cenzusa za liste nacionalnih manjina i činjenica da je formiran veliki broj skupštinskih odbora, a da nekima od njih predsedavaju predstavnici opozicionih stranaka. Međutim, ističu se i nedostaci izbornog zakona, naročito u vezi sa izbornim spiskom, a upućene su i primedbe na račun finansiranja stranaka, nedostatka stručnih kadrova u Skupštini. Ukazano je i na potrebu revidiranja poslovnika kako bi se smanjila mogućnost usporavanja zakonodavnog postupka.

U oblasti lokalne samouprave, ratifikovana je Evropska povelja o lokalnoj samoupravi. Zakonodavstvo Srbije koje reguliše finansiranje lokalne samouprave se primenjuje od januara 2007. godine i bavi se efikasnijim finansiranjem lokalne samouprave i obezbeđivanjem veće stabilnosti i predvidivosti finansiranja.

Novim Ustavom su formulisana i načela nezavisne i pouzdane državne službe, a zakonski okvir za reformu državne uprave, jedan od ključnih prioriteta iz Evropskog partnerstva, gotovo je kompletiran.

Iako su imenovani državni i pokrajinski ombudsman, kao i Poverenik za informacije od javnog značaja, istaknute su zamerke na nepotpunu funkcionalnost ovih institucija, kao i ograničenost njihovih resursa i izvršnih moći. Stoga je potrebno ojačati zakonsku regulativu i osnažiti administrativne kapacitete u ovoj oblasti.

I u oblasti civilne kontrole nad snagama bezbednosti je postignut napredak. Formiran je Skupštinski odbor za bezbednost i odbranu. Kancelarija načelnika Generalštaba vojske, uprava za snabdevanje i budžet su integrisani u Ministarstvo odbrane i takođe se nalaze pod civilnom kontrolom. U toku je i razvoj novog sistema unutrašnje kontrole. Ministarstvo unutrašnjih poslova je u potpunosti preuzelo nadzor nad državnom granicom.

Napredak u oblasti sudstva u pogledu prioriteta iz Evropskog partnerstva je ocenjen kao neznatan, jer novi pravni okvir još uvek nije ustanovljen, a Ustavom se ostavlja prostor političkog uticaja na postavljanje sudija i tužilaca.

Po pitanju borbe protiv korupcije, u novembru 2006. godine je usvojen Akcioni plan za sprovođenje nacionalne strategije za borbu protiv korupcije. Ministarstva su podnela izveštaje o sprovođenju mera za borbu protiv korupcije, a i u sudskim postupcima koji su povodom ovakvih optužbi vođeni postignuti su rezlatati. I zakonodavstvo o konfliktu interesa je ispoštovano, a većina funkcionera je podnela izveštaje o svojoj imovini.

Što se tiče ljudskih prava i zaštite prava manjina, ocenjeno je da je Srbija izvršila svoje obaveze izveštavanja organa Ujedinjenih nacija. Srbija je u potpunosti sprovela prvu odluku Evropskog suda za ljudska prava. Ratifikovani međunarodni ugovori o standardima za ljudska prava su direktno primenjivi, dokle god nisu u suprotnosti sa odredbama Ustava. U poslednjoj Vladi je formirano i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava.

U pogledu međunarodnih obaveza Srbije, ne postoje veća nerešena pitanja koja proističu iz Dejtonskog/Pariskog mirovnog sporazuma, sa izuzetkom saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju. I na ovom polju je ostvarivan napredak, izručenja haških optuženika u maju i junu 2007. godine su dovela do nastavka pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju, a u julu 2008. godine uhapšen je i izručen jedan od glavnih optuženika, Radovan Karadžić.

Politika prema Međunarodnom krivičnom sudu je u potpunosti usklađena sa Zajedničkim stavovima EU o integritetu Rimskih sporazuma, kao i srodnih načela EU. Srbija nije zaključivala bilateralne sporazume kojima se omogućava izuzimanje od jurisdikcije ovog suda.

Regionalna saradnja i dobrosusedski odnosi su osnovni element procesa približavanja Srbije članstvu u Evropskoj uniji. Od novembra 2006. do maja 2007. godine Srbija je predsedavala Savetom za crnomorsku ekonomsku saradnju, a od maja do novembra 2007. godine predsedavala je i Komitetom ministara Saveta Evrope. Osim toga, Srbija aktivno učestvuje u drugim regionalnim inicijativama, uključujući Pakt za stabilnost, ali i u procesu njegovog pretvaranja u okvir saradnje sa većom regionalnom nadležnošću kroz ojačani Proces saradnje u jugoistočnoj Evropi i novi Savet za regionalnu saradnju. Aktivno i konstruktivno je i učestvovala u pregovorima o izmenjenom Sporazumu o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi (CEFTA) i u septembru 2007. godine je ratifikovala ovaj sporazum. Osim toga, Srbija nastavlja da neguje dobre bilateralne odnose sa drugim zemljama, kandidatima i članicama EU u svom susedstvu.

Ekonomski kriterijumi

U decembru 2006. godine Vlada Srbije je predala Evropskoj Komisiji prvi ekonomski i fiskalni program (EFP) koji obuhvata period 2007–2008. Ovaj program se nadovezuje na memorandum o budžetu iz aprila 2006. godine i uopšteno predstavlja koherentan makroekonomski i fiskalni okvir zajedno sa ambicioznom agendom za strukturne reforme. Ako bude sproveden u celini, EFP će doprineti održivom razvoju i stvarnoj konvergenciji.

Realni rast BDP-a je u Srbiji u 2005. godini iznosio 6,2%, 2006. je bio nešto niži i iznosio 5,7%, da bi u prvoj polovini 2007. zabeležio porast na oko 8% i nastavio da raste. Ovakav rast je prvenstveno zasnovan na kontinuiranoj velikoj dobiti u veletrgovini i trgovini na malo, finansijama, transportu i proizvodnji. Industrijska proizvodnja je u ovom periodu rasla. U 2005. je taj porast bio ispod 1%, 2006. proizvodnja je porasla za 4,4%, i tokom 2007. je nastavila da raste. Porastu proizvodnje je najviše doprinela labavija fiskalna politika, politika zarada i snažan izvozni učinak.

Iako je srpski izvoz još uvek na niskom nivou, u poređenju sa uvozom beleži veći rast na godišnjem nivou. Finansiranje spoljnog duga se poboljšalo, a strane direktne investicije (SDI) su dostigle rekordnih 13% BDP, i tako pomogle pokrivanje deficita tekućeg bilansa za 2006. godinu. Spoljnotrgovinske rezerve Narodne banke Srbije su povećane sa 2,7 milijardi na oko 9 milijardi evra. Konsolidovani državni budžet je imao višak 2005. i 2006. godine. Zbog otpisa duga i rane otplate međunarodnim finansijskim institucijama, opšti državni dug je smanjen za oko 15 procentnih poena.

Nezaposlenost je i dalje veliki problem u Srbiji, naročito u mlađoj populaciji, ali podaci za 2007. godinu pokazuju njeno smanjenje za oko 4% u odnosu na prethodnu godinu. Nadležnost za politiku zapošljavanja je prebačena u resor ekonomije i regionalnog razvoja.

Monetarna politika ostaje podvrgnuta velikim izazovima priliva kapitala i jačanja domaće valute. Politika prepuštanja da tržišne sile definišu devizni kurs se pokazala dobrom i usmerenom ka smanjenju inflacije, iako je Narodna banka najavila da će nastaviti sa intervencijama na deviznom tržištu kako bi se sprečile velike dnevne fluktuacije kursa.

Potrebno je ubrzati proces prodaje preduzeća u državnom vlasništvu. Centar ekonomske aktivnosti u zemlji odlazi na sektor usluga, oko 41.6% BDP (u kome radi 50.2% ukupno zaposlenih) dok, recimo, poljoprivredi pripada 10.9% BDP (sa 20.5% zaposlenih).

EU je u 2007. nastavila da bude glavni trgovinski partner Srbiji, sa izvozom koji čini 53% i uvozom od 49% ukupnog uvoza/izvoza, respektivno. Pored EU, ključni trgovinski partneri su zapadnobalkanske zemlje, kao i Rusija i Kina.

Realne zarade su porasle 13%, dok je prosečna produktivnost porasla za 8%. Prosečan prihod po glavi stanovnika čini 22% prosečnog prihoda po stanovniku u EU, što je rast od 1% u odnosu na 2006.

Evropski standardi

Na polju slobodnog kretanja robe je postignut napredak u oblastima akreditacije, sertifikovanja i metrologije kao i zaštiti potrošača, uz neophodno uspostavljanje strukture koja bi se bavila nadzorom tržišta. Napredak u razvoju carinskog i poreskog sistema je zadovoljavajući, dok reforma konkurencije i slobodnog kretanja kapitala nije dovoljna. Potrebno je doneti zakone i podzakonske akte, usklađene sa novim Ustavom, kao i osigurati nezavisnost i nepristrasnost novoformljene Komisije za zaštitu konkurencije.

U oblastima zaštite intelektualne svojine, obrazovanja i nauke postignuti napredak je nezadovoljavajući. Reformski proces, u skladu sa Bolonjskom deklaracijom, je započet. Međutim, potrebno je ojačati veze između univerziteta, ekonomskih potreba i tržišta rada. Postoji preporuka EK da treba napraviti nacionalni okvir za profesionalno usavršavanje i promovisati regionalnu saradnju u oblasti visokog obrazovanja.

Sektorske politike

U oblastima industrije i poljoprivrede je postignut vidan napredak. Pozitivan korak jeste usvajanje nacionalnog programa za poslovne inkubatore i projekta podsticaja razvoja klastera. Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna pitanja zahtevaju ažuriranje zakona, unapređenje njihovog sprovođenja i rigorozniju kontrolu.

Na polju zaštite životne sredine nije postignut zadovoljavajući razvoj. Kjoto protokol je ratifikovan u oktobru 2007. Strategije za upravljanje otpadom su u izradi i potrebno je početi izgradnju objekata za preradu i bezbedno odlaganje opasnog otpada. Prisutan je mali napredak u očuvanju kvaliteta vode i zaštiti prirode.

Saobraćajna politika je imala određen, mada nedovoljan razvoj. Prisutna su poboljšanja u oblastima drumskog, železničkog i vazdušnog saobraćaja. Potrebno je, međutim, usvojiti i sprovesti nacionalnu strategiju u oblasti saobraćaja i preduzeti akciju u cilju povećanja drumske bezbednosti. Restrukturisanje železničkog saobraćaja i izgradnja institucija u ovoj oblasti čine bitan deo razvoja sektora.

Postignut je izvestan, sektorski neravnomerno raspodeljen, napredak u oblasti energetike. U januaru 2007. Srbija je donela Strategiju za razvoj energetskog sektora, sa programom za njegovu implementaciju od 2007–2015. Zemlja je punopravan član energetske zajednice te se očekuje usvajanje adekvatnih propisa EU. Oblast energetske efikasnosti i obnovljive energije je doživela zanemarljiv razvoj, pre svega zbog nedostatka pravnog okvira. Nuklearna bezbednost i zaštita od radijacije su veoma malo unapređeni. Potrebno je nastaviti razmontiranje reaktora u Vinči, usvojiti zakon o nuklearnoj bezbednosti i zaštiti od jonizujućeg zračenja i uspostaviti odgovarajuće regulatorno telo.

U oblasti telekomunikacija i informatičkog društva postoje nedovoljne promene. U poslednje dve vlade je uspostavljeno ministarstvo koje se bavi ovim pitanjima kao i odgovarajuće regulatorno telo, RATEL.

Pravda, sloboda i bezbednost

Pored pomenutih sporazuma o olakšavanju viznog režima i readmisiji između Srbije i EU, usvojen je i novi zakon o putnim ispravama i počelo je izdavanje biometrijskih pasoša i ličnih karata. Takođe, postoji napredak u kontroli granica koju od januara 2007. vrši policija. Izvestan, mada nedovoljan napredak je postignut u oblastima suzbijanja trgovine drogom i borbi protiv organizovanog kriminala i terorizma.

Srbija je usvojila i nekoliko akcionih planova (poslednji avgusta 2007) za usklađivanje zakona sa propisima EU koji su sadržali propise koje treba utvrditi kao predloge zakona, obrazloženja zašto je potrebno pristupiti njihovoj izradi, nadležnost ministarstava za njihovo donošenje, okvirni rok za utvrđivanje predloga zakona u Vladi i imena osoba koje će biti direktno odgovorne za izradu konkretnog zakona. Inicijator izrade Akcionog plana je Kancelarija za evropske integracije. Pored toga, usvojena je i Izjava o usklađenosti nacрта zakona ili drugog propisa sa propisima Evropske unije. Sadrži pismenu izjavu organizacije ili organa državne uprave nadležnog za izradu i predlaganje određenog nacрта ili predloga zakona, drugog propisa ili opšteg akta kojim se daje ocena nivoa usklađenosti nacрта akta sa propisima Evropske unije. Postoji i Strategija komunikacije Vlade Srbije o procesu stabilizacije i pridruživanja koja je opšti okvir osmišljen sa ciljem da građanima Srbije približi PSP, zemlje EU, kao i reforme koje se sprovode u tom cilju.

Takođe, usvojena je i Nacionalna strategija Srbije za pristupanje (tada) SCG Evropskoj uniji koja integriše obaveze koje proizilaze iz PSP u sveobuhvatnu strategiju razvoja Srbije. Poslednji dokument, trenutno na javnoj raspravi, jeste Nacionalni program za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju. To je dokument od oko 1.000 strana i predstavlja detaljan plan kako dostići sve kriterijume neophodne da bi država postala članica EU, od političkih i ekonomskih, do usvajanja zakona i najdetaljnijih standarda koji postoje u EU u različitim oblastima.

Dragan Cvetkovic

**Serbia and the European Union:
What Has Been Done in the Process of Association**

Summary

Serbia in the EU enlargement process: what has been done? Short history of EU-Serbia relations with principles, priorities and conditions contained in European partnership with Serbia and progress that Serbia has made in political and economic criterias for membership including Serbia's capacity to implement European standards.

Key words: Stabilisation and Association Process; European partnership; political and economic criterias; European standards; sectoral policies.

Ivan Stanojević

Tutor: mr Vladimir Ateljević

Fakultet političkih nauka u Beogradu

SRBIJA POSLE SPORAZUMA O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU

Danas, kada su evropske integracije dominantna tema u javnom životu Srbije i kada je državna politika dugoročno usmerena ka Evropskoj uniji, važno je imati uvid u to šta proces pridruživanja EU zapravo podrazumeva. Stvara se utisak da ne postoji jasna slika o tome koliko je vremena potrebno da se zemlja pripremi za članstvo u EU, te se dosta špekuliše na tu temu. Stoga smatram da je važno da ljudi budu upoznati sa činjenicama vezanim za evropske integracije, kako bi znali sa čime da računaju u budućnosti, kada je u pitanju proces pregovaranja Srbije sa Evropskom unijom.

U ovom radu ću obratiti pažnju na realne dobiti i troškove Evropske unije i zemalja koje pretenduju na članstvo. Opisacu i sam proces proširenja, odnosno uslove koje EU postavlja pred potencijalne kandidate. Kratko ću se osvrnuti na status zemalja zapadnog Balkana. Na kraju ću predstaviti poziciju Srbije na putu evropskih integracija i šest poglavlja Nacionalnog programa za integraciju u EU koja, u stvari, predstavljaju put Srbije ka članstvu u Evropskoj uniji.

Koristi i troškovi proširenja

Proširenje EU, kao i svaki drugi politički ili ekonomski potez, ima svoj ishod u vidu određenih dobiti i troškova. U ovom slučaju, taj ishod ne postoji samo za zemlje ili organizacije, već i za pojedine grane, preduzeća, pa i pojedince. Važno je uporediti potencijalne koristi i troškove, kako bi anticipacija ishoda bila preciznija, iako je jasno da je vrlo teško precizno odrediti ishod ovakvog složenog, međuzavisnog i dugotrajnog procesa.

Govoreći o proširenju iz 2004. treba reći da proširenje košta Uniju desetak milijardi evra godišnje u prvim godinama posle proširenja. Najveća dobit za Uniju je u znatnom povećanju tržišta. Na novom tržištu se, po proširenju, odvijalo samo 5% transakcija ukupnog tržišta Unije, ali postoje znatni potencijali za razvoj. Nove članice imaju niži dohodak, slabije ukorenjene ustanove političke i tržišne konkurencije, slabiju statistiku i računovodstvo, više korupcije i sive privrede. One, naravno, imaju i svoje prednosti, posebno geografske i cenovne. S druge strane, stare članice imaju prednost u kapitalu, tehnologiji, organizaciji ili kvalitetu administracije, ali i očigledne nedostatke kao što su visoka cena rada, skupa zaštita okoline, visoki porezi ili preterana regulacija.

Osnovne koristi za EU15:

- Proširenjem, članice EU15 su dobile sigurnije i povoljno okruženje.
- Širenje na nove teritorije je omogućilo duži period visokih regulacija i poreza, protekcionizam u EU15 i odlaganje reformi kojima bi stare članice bile pogođene.
- Dobijanje novih tržišta, koja imaju brži rast od tržišta starih članica.
- Povećanje konkurencije, praćeno efektima ekonomije obima, specijalizacije i inovacije, što je uticalo i na povećanje konkurentnosti privrede EU prema ostatku sveta, iz čega je proizašla i bolja pregovaračka pozicija EU na spoljašnjem planu.
- Potencijalno proširenje „evro zone“ iz zone Šengenskog sporazuma.
- Jeftiniji resursi, posebno sirovine i hrana.
- Povećanje budžeta i fondova Unije, broja zaposlenih u telima EU. Rast moći zaposlenih u Briselu.
- Osnovni troškovi za EU15:
- Veliki neto troškovi za javne finansije.
- Gubitak tržišta manje konkurentnih grana privrede.¹ Selidba dela firmi i radnih mesta u nove članice.
- Smanjenje ili gubitak renti određenih interesnih grupa.
- Povećanje transakcionih troškova Brisela i starih članica usled povećane komunikacije sa novim članicama, čije institucije i administracije nisu valjano pripremljene kao u EU15.
- Odlaganje ili oslabljanje potreba za liberalizacijom privreda u EU15, što će za većinu građana predstavljati dugoročnu štetu.
- Privremeno povećanje kriminala, sive ekonomije, nezakonitog zapošljavanja, korupcije, itd.

Osnovne koristi za nove članice:

- Ponovno objedinjenje kontinenta i proširenje okvira za mirnu, uzajamno profitabilnu saradnju.
- Dodatna politička, ekonomska i druga sigurnost.
- Subvencije iz fondova EU za državni aparat. Rente, tj. dohodak mimo tržišta, za određene interensne grupe, koji se preselio iz starih članica. Nova, dobro plaćena radna mesta u Briselu, projekti za intelektualce, nove teme i prostor za reklamu za PR agencije, subvencije za farmere, itd. Subvencije su dobile i posebno nerazvijene oblasti, neke ugožene kategorije stanovništva, ali i marginalizovane društvene grupe.

¹ Od decembra 2003. do decembra 2004. u Nemačkoj je opao promet u maloprodaji za 2,5%.

- Smanjuju se transakcioni troškovi za firme i pojedince usled nestanka mnogih barijera, i usklađivanja određenog broja administrativnih i poslovnih postupaka.
- Konkurentne firme dobijaju mnogo veće tržište, koje ima donosi povećan profit zahvaljujući efektima ekonomije obima, specijalizacije i inovacije.
- Pomeranja ulaganja, firmi i kapitala iz starih u nove članice, ali i veće mogućnosti za ulaganja iz novih članica u ostale delove sveta.
- Kandidatura za „evro zonu“ i Šengenski sporazum.
- Pобољшanje ekonomskog i političkog položaja novih članica u međunarodnim odnosima, prema trećim zemljama i organizacijama, kao što su UN, STO, MMF ili Svetska banka.

Osnovni troškovi za nove članice:

- Obimna i skupa regulativa koju nove članice moraju da sprovedu, posebno u sferi tržišta rada, zaštite potrošača, ekologije, administracije, sudstva itd. Ti troškovi nadmašuju nekoliko procenata BDP i time nadmašuju neto subvencije koje se kreću oko 2% od BDP novih članica. To opovrgava tezu da su nove članice neto dobitnici proširenja.
- Ulaskom u EU nove članice plaćaju doprinos budžetu u Briselu u visini od 1,24% njihovih BDP, što je više od polovine neto transfera koji dobijaju iz Brisela.
- Subvencije iz Brisela će uticati na jačanje birokratije i na slabljenje tržišnog refleksa firmi iz novih članica. Poslovni svet će više vremena, nego ranije, trošiti u komunikaciji sa administracijom, političari će dobiti dodatnu moć, briselski zakoni i odluke će biračima biti dalji i neprozirniji. Sve to vodi povećanju troškova poslovanja, smanjenju nivoa poslovne aktivnosti, usporavanju zapošljavanja, stope rasta, a samim tim i sporijem ekonomskom sustizanju ustatka Unije.
- Deo suverenosti se prenosi na Evropske zajednice.
- Birači će imati slabiji pregled i manji uticaj na zakonodavstvo iz Brisela.
- Slab glas unutar EU, izazvan malom privrednom snagom i brojem stanovništva, rečju, veličinom i političkom težinom države, ali i neformalnim kodeksom briselske birokratije po kome glas starih članica uvek ima veću težinu od novih, što posebno važi za glasove „osnivačke šestorke“, a pre svih za Francusku i Nemačku.

Uslovi proširenja

Širenje EU je složen proces u kome se EU pridružuju zemlje koje dele vrednosti na kojima je zasnovan klub zvani EU. Klub je otvoren za sve zemlje sa evropskog kontinenta koje su spremne da ispune uslove potrebne za članstvo i koje žele da budu članovi. Postupak „ulaza“ regulisan je članom 0 Rimskog ugovora (po trenutnoj verziji to je član 49):

„Svaka evropska država može da zatraži da postane članica Unije. Ona upućuje zahtev Savetu, koji, posle konsultovanja s Komisijom i nakon dobijanja saglasnosti Evropskog parlamenta, jednoglasno donosi odluku. Evropski parlament usvaja odluku apsolutnom većinom glasova svih poslanika koji ga čine. Uslovi prijema i izmene koje ovaj prijem iziskuje u ugovorima na kojima se zasniva Unija, predmet su sporazuma između država članica i podnosilaca predloga.“

Postupak „izlaza“ je dugo ostao nedefinisan i malo korišćen. Upotrebljen je samo prilikom regulisanja posebnog statusa Grenlanda, koji je posle referenduma 1985. napustio EZ. U to vreme Grenland nije bio samostalna država, nego Danska teritorija sa autonomijom.

Uslovi ulaza postavljani pred kandidate su evoluirali i svakim sledećim proširenjem su postajali brojniji i teži za ispunjavanje. Prvi korak u tom pravcu bilo je usvajanje kriterijuma za prihvatanje tranzicionih i drugih zemalja u članstvo. Ti kriterijumi, danas poznati kao „kopenhagenski“, usvojeni su 1993. na samitu u glavnom gradu Danske. Prema Krite-rijumima, buduće članice treba da postignu:

- stabilnost ustanova koje garantuju demokratiju, vladavinu prava, ljudska prava i poštovanje i zaštitu manjina;
- funkcionalnu tržišnu privredu kao i sposobnost da izdrže pritisak konkurencije i tržišnih sila unutar Unije;
- sposobnost da prihvate obaveze članstva, uključujući pridržavanje ciljeva političke, ekonomske i monetarne unije.

Ispostavilo se da su to samo početni uslovi, jer su već na samitima u Madridu 1995. i Luksemburgu 1997. formulisani novi uslovi. Madridski uslovi proširuju obaveze iz Kopenhagena sa usvajanja zakonodavstva EU na efikasnu primenu istog preko odgovarajućih administrativnih i sudskih struktura po standardima EU. U Madridu je doneta i odluka da Evropska komisija od 1997. počne sa izradom tzv. redovnih izveštaja (eng. *regular reports*) koji za cilj imaju izveštavanje o stanju i podobnosti zemanja-kandidata za Uniju, ali i da pripreme obimnu analizu šta proširenje znači za Uniju. Luksemburški uslov, koji je od država koje teže članstvu u Uniji zahtevao da svoja pravila i ustanove usaglase sa odredbama Amsterdamskog ugovora, ispostavio se kao

nepostojeći. Razlog je taj što su tela EU u kontaktima sa zemljama, koje su pretendovale na ulazak u Uniju, isticale prihvatanje svih pravnih tekovina evropskih zajednica (*acquis communautaire*, u daljem tekstu: „AC“), čiji je Amsterdamski ugovor samo mali deo. Nameće se zaključak da se zahtevi koje je Evropski savet isticao na pojedinim samitima više mogu shvatiti kao naglašavanje pojedinih važnih stvari, jer se podrazumeva prihvatanje ukupnih pravila igre. U tom maniru je poslata i poruka Evropskog saveta sa samita u Helsinkiju 1999, u kojoj je navedeno da se od kandidata za članstvo očekuje da dele vrednosti i ciljeve EU.²

Proces proširenja

Postupak ulaska neke zemlje u Uniju započinje formalnim izražavanjem volje države da postane član. Evropska unija prepoznaje tu želju izradom *studije izvodljivosti* za datu zemlju. *Studija izvodljivosti* (eng. *Feasibility study*) pruža uvid u stanje u kome se neka zemlja nalazi, s obzirom na Kopenhagenske i druge kriterijume. Cilj joj je da pruži sugestije za poboljšavanje stanja u tim oblastima i da pripremi zemlju za eventualno članstvo u EU. *Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju* se bavi postupcima tog poboljšavanja i pregovori o njemu počinju ako je sud Studije izvodljivosti o nekoj zemlji povoljan.

U pregovorima o zaključenju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Evropska unija i država pregovarač utvrđuju dužinu prelaznog perioda za stvaranje zone slobodne trgovine sa EU, kao i okvirni rok za usklađivanje zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU u prioritarnim oblastima. Kada se pregovori uspešno završe, sledi potpisivanje i sprovođenje Sporazuma u periodu koji u dogovoru odrede Evropska komisija i države koje joj pristupaju.

Evropska komisija je 1999. godine uvela Proces stabilizacije i pridruživanja za zemlje zapadnog Balkana, jačajući na taj način postojeći regionalni pristup EU zapadnom Balkanu. SSP je supstitut *evropskim sporazumima* koje je EU prethodno potpisivala sa zemljama za koje je EU očekivala da će postati ili da mogu postati njene članice. Potpisivanje SSP je korak u ovom procesu kojim EU uspostavlja posebne vrste ugovornih odnosa koje osnažuju odnose sa zemljama regiona. Ti sporazumi su skrojeni po meri svake države ponaosob, imajući u vidu njihove specifičnosti.

2 ES je posebno ukazao na prihvatanje političkog dela „kopenhagenskih kriterijuma“ kao uslova za otvaranje pregovora o pristupanju i apelovao je na zemlje-kandidate da učine sve što mogu da okončaju sve eventualne sporove oko granica (i one koji bi mogli biti u vezi sa njima). Usput je na ovom samitu traženo da se kandidati pritržavaju visokih standarda u korišćenju atomske energije.

Standardni SSP sadrži odredbe o obavezama određene zemlje i EU u pogledu saradnje u svakom od 31³ „poglavlja“ *acquisa*, posebno u sledećim oblastima: političkom dijalogu, regionalnoj saradnji, slobodnom protoku roba, kretanju radne snage, pokretanju poslovne aktivnosti, ponudi usluga, tekućem plaćanju i kretanju kapitala, harmonizaciji i primeni zakonodavstva vezanog za tržišnu konkurentnost, saradnje u oblastima pravde i unutrašnjih poslova i finansijske saradnje. Programi SSP su po svemu slični evropskim sporazumima, s tim što sadrže i odredbe o političkom dijalogu i regionalnoj saradnji. SSP podrazumeva postepeno usvajanje zakonodavstva EU u brojnim oblastima, uspostavljanje zone slobodne trgovine sa EU, bilateralne sporazume o slobodnoj trgovini sa susedima i saradnju sa EU u vezi sa pitanjima pravde, viza, granične kontrole, imigracije, pranja novca, itd. Politički dijalog EU sa dotičnom zemljom je uvršten u SSP zato što se smatra da zemlje zapadnog Balkana još uvek nisu politički stabilizovane i dobro politički uređene, pa je potreban stalni nadzor da bi se određena pitanja rešila na prihvatljiv način. Drugi razlog je i institucionalizacija razmene informacija kroz Savet za stabilizaciju i pridruživanje koji je zadužen za nadzor nad sprovođenjem SSP i organizovan je na paritetnoj osnovi – jednak broj predstavnika EU i zemlje u Procesu stabilizacije i pridruživanja. Regionalna saradnja je problem za zemlje zapadnog Balkana, zbog nedavnih sukoba i ratova. Unija traži da se pre uspostavljanja SSP naprave koraci ka normalizaciji političkih odnosa i liberalizaciji trgovine. Smatra se da neka zemlja ne može da ima dobre odnose i pojačanu saradnju sa EU, ako nema dobru saradnju sa susedima. Regionalnim sporazumima se traži uspostavljanje političkog dijaloga među balkanskim zemljama, uspostavljanje zone slobodne trgovine u skladu sa odredbama STO, uzajamni ustupci vezani za kretanje radne snage, liberalizacija plaćanja i pružanja socijalnih usluga, kao i saradnja po pitanjima pravde i unutrašnjih odnosa.

Kao podrška procesu stabilizacije i pridruživanja, koristi se CARDS,⁴ umesto PHARE⁵ koji je bio osnova pomaganja tranzicionih zemalja da obnove svoje privrede na tržišnim osnovama. Srbija je dobijala pomoć EAR,⁶ koja je formalno podređena CARDS-u. U periodu od 2007. do 2013. radi se o

3 Za potrebe pregovora sa Srbijom *acquis* je podeljen u 35 poglavlja, radi lakšeg pregovaranja. To nije neuobičajeno, jer je i sa Turskom i Hrvatskom pregovarano o 35 poglavlja.

4 Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization (Pomoć zajednice za rekonstrukciju, razvoj i stabilizaciju).

5 Pologne, Hongrie, Assistance a la Restructuration Economique (FERPM, Fond za ekonomsku rekonstrukciju Poljske i Mađarske).

6 European Agency for Reconstruction (Evropska agencija za rekonstrukciju).

finansijskom instrumentu IPA⁷. Drugi fondovi Unije, poput kohezivnog i strukturnih, osim krajnje ograničenih izuzetaka, nisu dostupni zemljama sa jugoistoka Evrope pre nego što postanu članice ili bar kandidati za ulazak u Uniju.

Da bi stupio na snagu, neophodno je da SSP bude ratifikovan u zemlji pregovaraču i u svim članicama EU. Do ratifikacije se primenjuje Privremeni sporazum koji omogućava nesmetane ekonomske odnose sa EU. Zaključenjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, zemlja pregovarač će postati pridružena Evropskoj uniji. SSP se sprovodi na neodređeno vreme, dok se obaveze iz SSP sprovode u periodu koji je dogovoren tokom pregovora za zaključenje Sporazuma. U tom vremenskom periodu ostvaruju se preuzete obaveze, pre svega liberalizacija trgovine i usklađivanje zakonodavstva. U vreme nastajanja ovog teksta, posle ratifikacije SSP u Skupštini Srbije, ovo je sledeća faza koja predstoji Srbiji, pošto ispuni političke kriterijume o kojima će kasnije biti reči.

Zvaničnu kandidaturu za članstvo podnosi pridružena država koja želi da postane punopravna članica EU, i time postaje kandidat za članstvo. Država kandidat od Evropske komisije (EK) dobija upitnik o merama koje treba da preduzme kako bi postala članica Unije. Nakon što dobije odgovore na upitnik, EK daje mišljenje – avis – o spremnosti te države da otpočne pregovore o članstvu. Mišljenje EK mora da usvoji Savet ministara, koji potom zakazuje zvaničan početak pregovora sa tom državom.

U pregovorima o članstvu se pregovaraju obaveze koje nisu uključene u SSP, pre svega rokovi u kojima će država kandidat da ispuni uslove potrebne za sticanje članstva. Uslovi su dati, a pregovara se samo tempo njihovog ispunjenja, koji zavisi od sposobnosti države kandidata. Predmet pregovora su oblasti poput učešća u radu zajedničkih institucija (broja poslanika u Evropskom parlamentu, broja glasova u Savetu ministara, itd.), zatim zajednička poljoprivredna politika, regionalne i strukturnepolitike, ekonomska i monetarna unija i budžetske politike. Po okončanju pregovora, potpisuje se Ugovor o pristupanju, koji predviđa tačan momenat od kojeg počinje članstvo.

Od trenutka stupanja u članstvo, za novu državu članicu važe sva prava i obaveze koje proizlaze iz Ugovora o pristupanju. Ovaj ugovor predviđa prelazne rokove za potpuno preuzimanje određenih prava i obaveza, kao što su, na primer, ulazak u „evro zonu“ i slobodno kretanje radnika.

7 Instrument for Pre-accession assistance (Instrument za predpristupnu pomoć).

Zapadni Balkan

Kada govorimo o odnosima zemalja zapadnog Balkana sa Unijom, treba kazati da Hrvatska ima status kandidata i da jedina pregovara o članstvu. Makedonija takođe ima status kandidata, ali pregovori o članstvu još nisu otvoreni. Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Srbija su još u Procesu stabilizacije i pridruživanja, što će reći da imaju status potencijalnih kandidata. Postavlja se pitanje zašto ovaj region toliko kasni u procesu evropskih integracija naspram ostatka Istočne Evrope, ako se zna da je SFR Jugoslavija pre dvadeset godina bila zemlja sa najvećim šansama za uspešne evropske integracije? Postoje tri razloga za ovakav epilog. Prvo, zbog političkih, ekonomskih, društvenih, etničkih i drugih posledica rata. Sankcije su imale uticaja ne samo na Srbiju i Crnu Goru, već i na susedne zemlje. Drugo, nedostatak privatno-vlasničke privrede, slaba vladavina prava, enorman stepen korupcije i generalna neefikasnost strane pomoći.⁸ Treće, blage i nekonzistentne postkomunističke reforme koje su usporile uspostavljanje tržišnih demokratija i vladavine prava. Političari i birači su stranu pomoć doživljavali kao nastavak prakse obilne strane pomoći kakvu je Jugoslavija dobijala posle II svetskog rata.

Srbija

Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Srbija ulazi u novu fazu odnosa sa Evropskom unijom. Po prvi put, odnosi sa Evropskom unijom se zasnivaju na ugovornoj bazi, a Srbija postaje država pridružena Evropskoj uniji. Potpisivanjem SSP, Srbija se obavezuje na postepeno usklađivanje zakonodavstva sa pravnim tekovinama evropskih zajednica (AC), kao i na njihovu doslednu primenu. Tako, prema članu 72. SSP, Srbija je u obavezi da, u dogovoru sa Evropskom komisijom, pripremi poseban Program za sprovođenje obaveza iz SSP, što je Srbija i sprovela pripremom Nacionalnog programa za integraciju. Usklađivanje zakonodavstva i sprovođenje zakona iz tog programa će biti strogo praćeni od strane EU.

Sprovođenje SSP počinje sa njegovim potpisivanjem, ratifikacijom i stupanjem na snagu Prelaznog sporazuma, u planiranim tranzicionim rokovima, koji nisu duži od šest godina, za otvaranje tržišta i puno sprovođenje sporazuma. Dobijanje statusa države-kandidata zavisi od ocene Evropske

⁸ UN, SAD, EU i druge organizacije su posle ratova i sankcija pokrenule programe obnove u vrednosti od preko € 20mlrd u periodu 1996–2004. koji nisu dali željene rezultate.

komisije o spremnosti Srbije da otpočne pregovore o članstvu u EU. Imajući u vidu relativno kašnjenje Srbije u procesu evropske integracije, neophodno je sistemski osmisliti dalje korake Srbije prema EU. Sprovođenje SSP i pregovori o pristupanju EU, iako zasnovani na različitim pravnim osnovama, u suštini podrazumevaju iste napore – usklađivanje zakonodavstva sa AC.

Nacionalni program za integraciju Srbije u EU

Kako bi se pripremila država, a naročito administracija za nove izazove i obaveze u procesu pristupanja EU, i ispunili zahtevi koji proističu iz SSP, bilo je neophodno pripremiti sveobuhvatni dokument, koji će integrisati već postojeće i kojim će se omogućiti planiranje i praćenje svih aktivnosti Vlade Srbije u procesu pristupanja EU, kao i njihova efikasna koordinacija. Uobičajeno je da to bude dokument pod nazivom Nacionalni program za usvajanje AC (National Programme for the adoption of the Acquis- NPAA), koji imaju sve države kandidati za članstvo u EU. On definiše razvojne i strateške ciljeve, odgovarajuće politike, reforme i mere potrebne za realizaciju ovih ciljeva; utvrđuje detaljni plan usklađivanja zakonodavstva i izgradnje institucionalnih kapaciteta i definiše ljudske i budžetske resurse, kao i ostale fondove potrebne za sprovođenje planiranih zadataka. Budući da Srbija još nema status kandidata za članstvo u EU, ali da nesumnjivo, prema oceni Evropske komisije, poseduje kapacitete za ubrzanje procesa evropske integracije, u cilju demonstracije stvarnih administrativnih sposobnosti, sačinjen je dokument sa takvom sadržinom i svrhom, ali sa nazivom Nacionalni program za integraciju Srbije u EU (u daljem tekstu NPI). NPI bi trebalo da postane jedan od ključnih dokumenata Vlade u godinama koje slede. On će služiti ne samo kao sredstvo koordinacije reformi na putu ka EU i osnova za izradu godišnjih planova rada Vlade, već i kao transparentna i dobro pripremljena informacija o planiranim reformama, namenjena Evropskoj komisiji i državama članicama EU, sa jedne, i srpskom društvu, sa druge strane. Nakon dobijanja statusa kandidata, NPI će prerasti u NPAA.

NPI utvrđuje ne samo obaveze koje se tiču prenošenja AC u domaći pravni poredak, već i zadatke koji se moraju sprovoditi kako bi se ispunili politički i ekonomski kriterijumi pristupanja (kriterijumi iz Kopenhagena i Madrida). Naročita pažnja je posvećena administrativnim kapacitetima i budžetskim resursima koji su potrebni da bi se prenele odredbe AC u domaće zakonodavstvo i dosledno sprovele planirane reforme, s obzirom na to da će ključna stvar narednih faza odnosa Srbije sa EU biti sprovođenje preuzetih obaveza. Predviđeno je da se kompletna realizacija ciljeva iz NPI okonča

2012 godine, kada bi Srbija trebalo da bude tehnički spremna da preuzme sve obaveze koje proističu iz članstva u EU. Programom je obuhvaćen period od 1. januara 2008. godine do 31. decembra 2012. godine. Sve aktivnosti u oblasti harmonizacije sa pravom EU, kao i uspostavljanje i jačanje institucija za primenu takvog zakonodavstva su podeljene u kratkoročne aktivnosti (u prve dve godine) i srednjeročne aktivnosti (period 3 do 5 godina).

NPI se bavi sa šest osnovnih poglavlja:

1. politički kriterijumi,
2. ekonomski kriterijumi,
3. sposobnost preuzimanja obaveza koje donosi članstvo,
4. administrativni i pravosudni kapaciteti,
5. priprema nacionalne verzije Acquis-a,
6. finansijske potrebe i budžetska sredstava.

Politički kriterijumi

Demokratija i vladavina prava

Jedan od prioriteta kriterijuma je da skupština usvoji novi poslovnik koji omogućava uvođenje ubrzane procedure za usvajanje zakona kojima se Republika Srbija usklađuje sa komunitarnim pravnim pravilima (tzv. fast track za usklađivanje domaćih zakona sa AC). Nužno je obezbediti transparentno zapošljavanje i napredovanje kao i profesionalnost i odgovornost u državnoj upravi, o čemu će biti više reči u nastavku teksta. Potrebno je i usvajanje i primena zakona koji regulišu slobodu udruživanja i pravni status NVO, kao i podsticanje razvoja organizacija građanskog društva i redovno konsultovanje se s njima o političkim inicijativama.

Reforma pravosuđa ima za cilj ostvarenje delotvornog pravosuđa baziranog na četiri ključna načela: nezavisnost, transparentnost, odgovornost i efikasnost.

Novi zakon o Agenciji za borbu protiv korupcije treba da modernizuje definiciju funkcionera, znatno umanja vrednost poklona koje funkcioner sme da primi, i da postavi rok od dve godine po prestanku funkcije u kome bivši funkcioner ne može da obavlja privatne poslovne delatnosti u vezi sa funkcijom koju je obavljao, osim po dobijenoj saglasnosti Agencije.

Osnovni strategijski ciljevi reforme odbrane su izgradnja efikasnog i ekonomski održivog sistema odbrane, izgradnja moderne, profesionalne i efikasne vojske, i demokratska i civilna kontrola vojske i ostalih snaga odbrane.

Ljudska prava i zaštita manjina

Na ovom polju, Srbija mora da ispuni sve obaveze koje proističu iz članstva u Savetu Evrope. Najznačajniji reformski prioritet u ovom trenutku je rekonstrukcija postojećih i izgradnja novih objekata za smeštaj lica lišenih slobode, kako bi se stvorili humani i bezbedni uslove za izvršenje kazne zatvora. Završetak planiranih rekonstrukcija i izgradnje objekata određen je za 2011. godinu.

Ispunjenjem ostalih prioriteta, Srbija treba da postane zemlja u kojoj se poštuju prava pripadnika svih verskih zajednica u skladu sa Ustavom i u kojoj se sveštenici pred pravosudnim organima tretiraju kao i svi drugi građani, posebno u slučajevima navodnog zlostavljanja.

Što se tiče prava manjina u Srbiji, potrebno je obezbediti poštovanje ustavnih odredbi koje regulišu prava i zaštitu manjina, i puno sprovođenje strategija i akcionih planova koji su vezani za integraciju Roma, uključujući i povratnike. Važno je promovisati učešće pripadnika manjina u pravosuđu i policiji i nastaviti aktivnosti sa ciljem podizanja svesti, uključujući i korišćenje jezika manjina. U Srbiji bi trebalo da vladaju dobri međuetnički odnosi, koje treba promovisati, posebno kroz obrazovanje. Nužno je takođe usvajati i novi zakon o izbeglicama i nastaviti sa sprovođenjem nacionalne strategije o izbeglicama, zakon o povraćaju imovine i obezbediti njegovo puno sprovođenje, ali i značajno unaprediti zaštitu prava žena i dece.

Savet Republičke radiodifuzne agencije trebalo bi, u skladu s međunarodnim standardima, da obezbedi poštnu i transparentnu dodelu lokalnih frekvencija medijskim operaterima, a uz potpunu primenu zakona o slobodnom pristupu informacijama odluke i preporuke Poverenika za informacije od javnog značaja bi bile sprovedene. Neophodno je usvojiti sveobuhvatno zakonodavstvo protiv diskriminacije i obezbediti odgovarajuću institucionalnu podršku žrtvama diskriminacije.

Regionalna saradnja i međunarodne obaveze

Prioriteti regionalne saradnje Srbije se odnose na dobre bilateralne odnose sa susedima, ali najvažniji politički prioritet proizilazi iz međunarodne obaveze koja podrazumeva završetak saradnje sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (MKTJ). Ovaj drugi prioritet je trenutno jedina prepreka primeni Prelaznog trgovinskog sporazuma, jer Holandija uslovljava potpisivanje izručenjem Ratka Mladića i Gorana Hadžića.

Ekonomski kriterijumi

Ključni kratkoročni prioritet Srbije na ekonomskom planu je uspostavljanje i održavanje makroekonomske stabilnosti kroz čvrstu fiskalnu politiku, smanjenje javne potrošnje i fiskalnog deficita, sa ciljem da se doprinese postizanju niske inflacije i spoljnoj održivosti. Vlada će sprovesti čvrstu politiku plata, koja obezbeđuje usklađivanje rasta plata u javnom sektoru sa rastom produktivnosti. Planiranom fiskalnom politikom predviđeno je usporavanje rasta zarada u javnom sektoru u naredne tri godine u odnosu na rast BDP, što bi trebalo da bude praćeno smanjenjem javne potrošnje u BDP za oko tri procentna poena u odnosu na 2008.

NBS će sprovesti monetarnu politiku usmerenu na održavanje stabilnosti cena, sa ciljem da se smanji inflacija. Održavanju niske i stabilne inflacije značajno će doprineti i politika cena koja se sprovodi kroz režim slobodnog formiranja cena. U tom cilju, do 2012. godine smanjiće se obuhvat kontrole cena i izvršiti prenos pune nadležnosti za odobravanje cena u infrastrukturnim delatnostima na regulatorna tela.

Srednjoročni prioritet će biti učvršćivanje pomenute makroekonomske stabilnosti u periodu do 2012. To bi trebalo da bude ostvareno kroz dovršetak privatizacije društvenih preduzeća, državnih banaka i sektora osiguranja, obezbeđenje stabilnosti finansijskog sektora, unapređenje stečajnog postupka kako bi se ubrzao izlazak nerentabilnih preduzeća sa tržišta i podstakle strukturne promene. Neophodan je i nastavak reforme tržišta rada, politike promovisanja i podsticanja zapošljavanja, nastavak reforme penzijskog sistema i sistema zdravstvenog osiguranja, razvoj stabilnog i funkcionalnog tržišta zemljišta/nekretnina, nastavak formalizacije sive ekonomije.

Sposobnost preuzimanja obaveza koje donosi članstvo

U ovom poglavlju se govori o harmonizaciji domaćeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama Evropske unije i najboljom evropskom praksom. *Acquis communautaire* obuhvata celokupno, do sada stvoreno zakonodavstvo u Uniji, od osnivanja do danas. Dakle, sve, počev od *Rimskog ugovora*, *Jedinstvenog evropskog akta* ili *Ugovora iz Nice* do regulacije i direktiva, kao i sve važeće odluke Evropskog suda pravde. Sredinom 2008. *acquis* je obuhvatao oko 100.000 stranica teksta i u pregovorima sa Srbijom podeljen je u 35 poglavlja.

1. Slobodno kretanje roba
2. Slobodno kretanje radnika
3. Pravo poslovnog nastanjivanja i sloboda pružanja usluga
4. Slobodno kretanje kapitala
5. Javne nabavke
6. Pravo privrednih društava
7. Pravo intelektualne svojine
8. Politika konkurencije
9. Finansijske usluge
10. Informaciono društvo i mediji
11. Poljoprivreda i ruralni razvoj
12. Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika
13. Ribarstvo
14. Transportna politika
15. Energetika
16. Oporezivanje
17. Ekonomska i monetarna politika
18. Statistika
19. Socijalna politika i zapošljavanje
20. Preduzetnička i industrijska politika
21. Trans-evropske mreže
22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata
23. Saradnja u oblasti pravosuđa i osnovnih prava
24. Pravda, sloboda i bezbednost
25. Nauka i istraživanje
26. Obrazovanje i kultura
27. Životna sredina
28. Zdravstvena zaštita i zaštita potrošača
29. Carinska unija
30. Ekonomski odnosi sa inostranstvom
31. Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika
32. Finansijska kontrola
33. Finansijske i budžetske odredbe
34. Institucije
35. Ostalo

Administrativni i pravosudni kapaciteti

Ispunjenje obaveza preuzetih SSP-om povlači sa sobom proširenje državne administracije sa 15 novih institucija, 8 novih institucionalnih odeljenja i 3.737 zaposlenih izvršilaca, do 2012. godine. Najviše izvršilaca će biti zaposleno u Ministarstvu finansija, njih 1.273, dok će broj izvršilaca u Ministarstvupoljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, bitigotovoudvostručen – sa 881 na 1.600. Državna administracija će početi da funkcioniše u skladu sa principima upravnog prava koji su zajednički svim članicama EU, koje su demokratske i dobro uređene države. Smatra se da primena i dalji razvoj ovih principa u državama EU vodi postepenom stvaranju tzv. „Evropskog administrativnog prostora“, u kojem dolazi do približavanja načina na koji su njihove uprave organizovane.

Tipriincipise, najširegledano, svrstavaju u četiri grupe: 1. pouzdanost i predvidljivost – pravna sigurnost (*reliability and predictability*); 2. otvorenost i transparentnost (*openness and transparency*); 3. odgovornost (*accountability*); i 4. efikasnost i ekonomičnost (*efficiency and effectiveness*).

Osnovni principi nepohodni za izgradnju administrativnih kapaciteta, koji su potrebni za integraciju Srbije u EU i koji će obezbediti njihovu stabilnost, jesu depolitizacija i profesionalizacija. Izgradnja efikasnih administrativnih kapaciteta obezbediće se primenom principa racionalizacije i modernizacije državne službe, kao i aktivnostima u vezi sa sprovođenjem javnih konkursa za položaje. Primenom Kodeksa ponašanja državnih službenika, takođe će se doprineti depolitizaciji državne službe, budući da ovaj Kodeks propisuje obavezu političke neutralnosti u radu državnih službenika.

Depolitizacija državne uprave ostvaruje se, u prvom redu, kroz smanjenje uticaja političara na rad državnih službenika, kao i kroz jasno razgraničenje poslova koji su u domenu politike i onih koji su u domenu struke, a koje obavljaju karijerni državni službenici. Državne službenike na položaju postavlja Vlada ili drugi zakonom određeni organ, ali oni pre toga moraju proći izborni postupak koji sprovodi konkursna komisija i u kojem se proverava njihova stručna osposobljenost za konkretno radno za koje su konkurisali.

Profesionalizacija podrazumeva, pored pridržavanja već pomenutog Kodeksa ponašanja državnih službenika, što će doprineti profesionalizaciji državnih službenika, i nastavak aktivnosti, u predstojećem periodu, na sistematskoj obuci državnih službenika.

Racionalizacijom je planirano da se u predstojećem periodu, u okviru već pomenutog projekta „Podrška Strategiji reforme državne uprave u Srbiji – druga faza“, razvije standardizovana metodologija za sprovođenje funkcionalnih analiza u organima državne uprave, kao i da se pruži podrška za sprovođenje funkcionalnih analiza (čija je svrha racionalizacija organizacije organa državne uprave) u grupi pilot-ministarstava.

Modernizacijom će se u predstojećem periodu obezbediti izrada i korišćenje jedinstvenih baza podataka i uspostavljanje integrisanog sistema komunikacije između organa državne uprave na čitavoj teritoriji RS, uz uvođenje elektronskog poslovanja i elektronskog potpisa u rad državnih

institucija. Takođe će se nastaviti sa sistematskom obukom zaposlenih za rad na računaru i posebno rad u pojedinim programskim paketima (pre svega MS Office).

Priprema nacionalne verzije Acquis-a

Priprema nacionalne verzije AC utvrđuje da je obaveza Srbije, do njenog stupanja u članstvo EU, da obezbedi prevod oko 100.000 strana, uz prosečan godišnji porast od 3.000 do 5.000 stranica, Službenog lista evropskih zajednica. Neophodno je i stvaranje domaćeg rečnika termina koji proističu iz pravnog sistema EU. Zadatak Srbije je i da usklađene domaće pravne propise prevede na jedan od zvaničnih jezika Evropske unije. Poželjno je preispitati i mogućnost regionalne saradnje u cilju smanjenja troškova prevođenja i opterećenja ljudi.

Da bi se projekat pripreme nacionalne verzije *acquis-a* uradio kvalitetno, kako u jezičkom tako i u stručnom i pravničkom smislu, obavezne su četiri komponente: prevođenje, stručna redakтура prevoda, pravna redakтура prevoda i lektura. Podela rada između stručnjaka različitih profila mora biti organizovana na način da prevod obave prevodioci, stručnu redakтуру stručnjaci iz resora, a pravnu redakтуру pravnici nadležni za sistemska pravna pitanja iz pojedine oblasti, kao i da čitav proces bude koordiniran iz jednog centra.

Predviđeno je uspostavljanje Odeljenja za koordinaciju prevođenja, pravne i jezičke redakteure, u kome će raditi četrnaest državnih službenika. Za osnivanje Odeljenja, obuku ljudstva i prilagođavanje administracije biće izdvojeno milion evra, a za proces prevođenja prioritarnijih oblasti *acquisa*, koji će trajati od septembra 2008. do septembra 2010. još pola miliona evra. Ukupni troškovi su procenjeni na 10 miliona evra, od čega oko 7 miliona na prevođenje, stručnu i pravnu redakтуру, a do 3 miliona evra za koordinaciju i obuku stručnog osoblja i informatičku podršku. Da bi se umanjili troškovi prevođenja, Vlada Srbije je prihvatila *Miločersku inicijativu* Vlade Crne Gore u cilju konkretizacije zajedničkog pristupa prevođenju pravnih tekovina EU. S tim u vezi, Vlada Srbije je predložila da se rezultati navedenog projekta prevođenja, bez ikakvih uslova, podele sa susednim državama u regionu. Inicijativu je podržala i EU.

Finansijske potrebe i budžetska sredstava

Čitav proces evropskih integracija, koji uključuje usklađivanje domaćeg prava sa pravnim tekovinama EU, izgradnju i unapređenje administrativnih kapaciteta za sprovođenje tako usvojenog zakonodavstva, kao i prevođenje i stvaranje nacionalne verzije *acquis-a*, podrazumeva i izdvajanje značajnih sredstava. Ova sredstva će u velikoj meri morati biti izdvojena iz budžeta Republike Srbije, ali i iz sredstava inostrane finansijske podrške. Kako bi zadaci koji su predviđeni NPI bili i ostvareni, Republika Srbija će koristiti i tehničku i finansijsku pomoć Evropske unije preko Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA), kao i pomoć u usklađivanju koju upućuje TAIEH, ali i sve za Srbiju otvorene komunitarne programe. Za period 2007–2011. godine Srbiji će biće stavljeno na raspolaganje 915,9 miliona evra za finansiranje projekata iz prve IPA komponente (pomoć u tranziciji i jačanje institucija). Takođe, bilateralni programi pomoći država članica EU, kao i drugih država, će biti koordinirani kako bi odgovarali potrebi sprovođenja svih aktivnosti koje proističu iz NPI. Značajna sredstva će biti neophodna i za prevod komunitarnih pravnih pravila na srpski jezik, kao i za njihovo transponovanje u domaće pravo, posebno u oblastima zaštite životne sredine, poljoprivrede, transporta i socijalne politike. Ove će oblasti u budućem programiranju sredstava koja su preko IPA dostupne Srbiji svakako imati prioritet. Treba naglasiti da će sredstva iz IPA biti dostupna samo za srednjoročne prioritete. NPI je prevashodno zadatak i obaveza Republike Srbije, pa tako i obezbeđivanje dovoljnih sredstava za njegovo sprovođenje. Treba dodati da se, zajedno sa sprovođenjem NPI, mora računati i na sredstva potrebna za sprovođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, koja takođe moraju biti obezbeđena iz budžeta Republike Srbije.

Zaključak

Kada je usvajala narct NPI, za čije je okončanje odredila 2012. godinu, Vlada Srbije je „tempirala“ 2014. kao godinu ulaska u Evropsku uniju. Vlada je tom pitanju pristupila vrlo ambiciozno, ali uzimajući u obzir i surovu realnost, istovremeno.

Ambiciozno u smislu da bi, za Srbiju, ulazak te godine godine bio veoma povoljan iz dva razloga. Prvo, jer je to godina u kojoj će biti usvojen budžet Unije. Ukoliko bi Srbija poslatla član uoči usvajanja budžeta, u njemu bi se našle i stavke o subvencijama specijalno namenjenim Srbiji, što u slučaju članstva u toku budžetskog ciklusa ne bi bio slučaj. Drugo, 2014. je izborna godina, te bi i Srbija bila u prilici da na izborima izabere svoje predstavnike u Evropskom parlamentu i na taj način u punom kapacitetu učestvuje u životu EU od samog prijema u članstvo.

Vođenje računa o surovoj realnosti ogleda se u tome što pre 2014. godine Srbija teško može postati član EU, pod bilo kakvim okolnostima, a najverovatnije ni 2014. Pod pretpostavkom da sprovede NPI u zacrtanom roku, Srbija još uvek kasni sa dobijanjem statusa kandidata za članstvo, zbog neispunjenih uslova, o kojima je bilo reči. Dobijanju statusa kandidata prethodi i ratifikacija SSP od strane evropskih zajednica i zemalja članica, koja zna da traje i preko dve godine.⁹ Između statusa kandidata i članstva u EU, stoje pregovori o članstvu i ratifikacija ugovora o članstvu. Iskustvo proširenja iz 2004. nam govori da taj put traje minimalno pet godina, što Sloveniju čini izuzetkom, a da će u slučaju Srbije trajati barem šest godina, kao u slučaju baltičkih država. To bi, na prvi pogled, značilo da će Srbija postati član EU osam godina nakon što se nastavi proces ratifikacije SSP. Ipak, na celu računicu o rokovima će uticati i neke političke odluke za koje sada nije lako reći da li, i kada će se desiti.

Prvo, ne zna se kada će Srbija okončati saradnju sa MKTJ, što je neophodan uslov da bi se odredila godina od koje počinje „brojanje“ pomenutih osam godina. Sa druge strane, možda nećemo morati da čekamo okončanje saradnje ukoliko se politička volja Vlade Holandije promeni, te Holandija prepozna napore Srbije i odmrzne proces ratifikacije, što uostalom i preporučuju ostale članice EU.

Drugo, „brojanje“ pomenutih osam godina zavisi i od političke volje celokupne EU. Odlukom EU da sve zemlje zapadnog Balkana primi u paketu, kao što je to činjeno u više navrata, „brojanje“ može da bude sraćeno, ali i produženo. Skraćeno će biti u slučaju učlanjenja u paketu zajedno sa Hrvatskom, u terminu do kog ostale zemlje neće ispuniti sve potrebne kriterijume, a produženo ukoliko se bude čekalo da sve zemlje ispune kriterijume, kako bi bile primljene u paketu. Ovde je prva opcija osetno manje verovatna nego druga, posebno zbog lošeg iskustva EU sa prijemom Rumunije i Bugarske pre nego što su bile pripremljene za članstvo. Na kraju, pozitivna stvar je da će institucionalna kriza u EU oko Lisabonskog sporazuma biti završena pre bilo koje varijante brojanja, te neće uticati na produženje istog.

⁹ Albanija je potpisala SSP u junu 2008, još uvek čeka na ratifikaciju u EZ i pet zemalja članica

LITERATURA

1. European Commission (2007). Serbia - Country profile, elektronsko izdanje, http://ec.europa.eu/enlargement/potential-candidate-countries/serbia/index_en.htm (Pristupljeno 14. septembra 2008)
2. Evropske zajednice i njihove države članice i Republika Srbija, (2008, april) Sporazum o Stabilizaciji i pridruživanju, elektronsko izdanje, http://web.uzzpro.sr.gov.yu/kzpeu/dokumenti/ssp/ssp_potpisani_sa_aneksima_sr.pdf (Pristupljeno 5. avgusta 2008)
3. Prokopijević, Miroslav (2005). Evropska unija – Uvod. Beograd: Službeni glasnik
4. Vlada Srbije, (2007). Akcioni plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva, Elektronsko izdanje, http://web.uzzpro.sr.gov.yu/kzpeu/dokumenti/ep/ep_ap_20071101.pdf (Pristupljeno 8. septembra 2008)
6. Vlada Srbije (2008). Nacionalni plan za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju, elektronsko izdanje, http://web.uzzpro.gov.rs/kzpeu/dokumenti/npi/npi_radna_verzija_maj2008.pdf (Pristupljeno 14. septembra 2008)

Ivan Stanojevic

Serbia After The Agreement on Stabilization and Association

Summary

This essay provides insight in the European integration. The aim is to make clearer picture about the procedure of the integration and time frameworks. That is important in order to make people more resistant to the manipulative paroles and promises of the political elites. Therefore it should help people to prepare for changes in their economical, political and social environment.

The essay deals with cost benefit analysis of EU membership and the EU candidacy. It describes the enlargement process with the requirements put in front of the candidate states during the enlargement process, followed by a brief comparative analysis of the integration status of the Western Balkans states, enclosed by the presentation of the Serbian position in EU integration process, trough the National EU Integration Program.

Стефан Шипка

Тутор: мр Владимир Павићевић

Факултет политичких наука у Београду

СТРАТЕГИЈА ПРИСТУПАЊА СРБИЈЕ ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ НАКОН ПОТПИСИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ

Општи део

Након потписивања Споразума о стабилизацији и придруживању 29. априла 2008. године и његове ратификације у српском парламенту 9. септембра 2008. године, поставља се питање даљих корака које треба предузети у циљу потпуне интеграције Србије у Европску унију.

Тема рада су, пре свега, техничка питања испуњавања услова Србије у односу на Унију, која се тичу директно њиховог односа, затим, регионалних односа Србије са суседима и испуњавања српских међународних обавеза. Проблеми који су настали након негативног одговора ирског народа на референдуму у вези са прихватањем Лисабонског споразума нису обухваћени овим радом.

Проширење Европске уније у начелу је могуће према свим земљама европског континента, с тим што те земље претходно морају испунити одређене услове. Ти услови подразумевају прихватање конкретних правила из области права, економије, управе итд. али и вредности на којима се Унија темељи.

Услови које државе уопштено морају испунити у процесу приступања ЕУ изнети су на самиту у Копенхагену 1993. Ти услови су:

1. Стабилност установа које гарантују демократију, владавину права, људска права и поштовање и заштиту мањина.
2. Функционална тржишна привреда као и способност да издрже притисак конкуренције и тржишних сила унутар Уније.
3. Способност да прихвате обавезе чланства, укључујући придржавање циљева политичке, економске и монетарне Уније.

Ако говоримо о конкретним областима у којима Србија мора да спроведе реформе, оне су одређене тзв. „поглављима” ЕУ која су садржина европског комунитарног права. Србија мора да прихвати ова правила „поглавља“ и да се у складу са њима реформише. Та поглавља су: 1. Слободно кретање робе, 2. Слободно кретање особа, 3. Слободна понуда услуга, 4. Слободно кретање капитала, 5. Законодавство за фирме, 6. Политика конкуренције за тржишту, 7. Пољопривреда, 8. Риболов, 9. Транспортна политика, 10. Опорезивање, 11. Економска и монетарна унија, 12. Статистика, 13. Социјална политика и запошљавање, 14. Енергија, 15. Индустијска политика, 16. Мала и средња предузећа, 17. Наука и истраживање, 18. Образовање, 19. Телекомуникације и информатика, 20. Култура и аудио-визуелна политика, 21. Регионална политика и координација структурних инструмената, 22. Заштита околине, 23. Заштита потрошача и здравствена политика, 24. Правда и унутрашњи послови, 25. Царинска унија, 26. Спољни послови, 27. Спољна и политика безбедности, 28. Финансијска контрола, 29. Финансијски буџет, 30. Установе, 31. Разно.

Након потписивања Амстердамског уговора 1997. године, захтеви упућени државама које теже европским интеграцијама били су нешто скромнији, али то не значи да је искључена обавеза прихватања целокупног комунитарног права већ су наглашене битне области у којима треба извршити реформе, уз дугорочну обавезу целокупне реформе.

Србија се стога суочава са великим послом у циљу испуњавања прузетих обавеза. Проблеми су разноврсни и део су целокупног феномена транзиције: Висок ниво корупције, неразвијена економија, неразвијене институције, недовољна регионална сарадња, потреба за реструктурирањем великих државних предузећа, борба против монопола итд. Треба, међутим, истаћи да је Србија, од 2000. године, откад је почео озбиљан процес транзиције, постигла и важне успехе на пољу државне, економске и друштвене реформе. Пре свега, треба истаћи поштовање формалних правила демократије која подразумевају слободне, једнаке, непосредне и опште изборе, што Србију у основи чини демократском државом, иако та демократија још увек није консолидована. Затим, процес приватизације је већ прешао пола пута и сад остаје још неколико крупних државних предузећа (НИС, ЈАТ, ЕПС, Застава) од којих нека треба приватизовати док код других (ЕПС) то вероватно и није нужно. Смањена је стопа инфлације, која је до пре неколико година била двоцифрена. Постигнут је и одређени напредак на пољу законодавства и развоја правне државе као и на пољу регионалне сарадње.

Напредак је учињен али још увек недовољан да бисмо рекли да је Србија завршила процес транзиције или да је спремна за интеграцију у ЕУ. О томе говоре и следећи показатељи: Према истраживању Остеуропа института из 2004. године, Србија је постигла успех на пољу либерализације трговине и развоја малих и средњих предузећа, док на пољу макроекономске стабилности, приватизације и регулације фирми, финансијском сектору, борбе против корупције, сиромаштва итд. није имала успеха.

Занимљиво је да Србија и остале земље западног Балкана бележе мању међусобну економску размену него што је, појединачно, имају са ЕУ. Међусобна размена је 2003. године износила 1.85 милијарди долара, што је само 6 % у односу на њихову размену са Унијом. За земље западног Балкана, као и за ЕУ, од великог је значаја развој регионалне сарадње и кроз трговинску размену.

Кад је реч о економији, треба истаћи да ће на том пољу вероватно доћи и до највећих промена, будући да интеграција Србије у ЕУ коначно значи и потпуно отварање српског тржишта за робу из ЕУ, а то значи укидање царина, као и смањење државне помоћи јавним предузећима са 5% на не више од 1%, колико износи у земљама ЕУ. Наравно, Србија мора претходно да постепено спроводи промене. Према ССП-у, Србија има 6 година да либерализује своју економску политику.

Маја 2008. године, Србија је усвојила Национални програм за интеграцију Србије у Европску унију (НПИ). У овом тексту, на око 800 страна изложен је план реформи.

НПИ је тематски издељен на шест целина: 1. Политички критеријуми, 2. Економски критеријуми, 3. Способност преузимања обавеза из чланства у ЕУ, 4. Административни и правосудни капацитети за спровођење правних тековина ЕУ, 5. Национална верзија правних тековина ЕУ, 6. Општа финансијска процена реформи. У њима је дат приказ садашњег стања, као и мере које треба предузети у циљу реформи.

Приказ програма у целини није могућ, због његовог обима, па ћемо се стога концентрисати на политичке критеријуме и, укратко, на економске критеријуме из домена макроекономске стабилности.

Политички критеријуми

У оквиру поглавља *Демократија и владавина* права наводе се следеће мере:

1. Државна управа. Кључни приоритети су : 1. Наставити напоре у спровођењу реформе државне управе; 2. Обезбедити транспарентно запошљавање и напредовање као и професионалност и одговорност. Као краткорочни приоритети, наводе се: 1. Усвајање закона који регулише слободу удруживања и правни статус НВО; 2. подстаћи развој организација грађанског друштва и редовно се с њима консултовати о политичким иницијативама. Као средњорочни приоритети, наводе се: 1. Наставити са пуном применом закона о државним службеницима и државној управи; 2. Ојачати капацитете за обликовање политике и координацију рада управа на локалном нивоу; 3. Спроводећи уставне одредбе у вези с децентрализацијом и обезбедити ресурсе за органе локалне самоуправе.
2. Изборни систем – 1. Кључни приоритет у области изборног законодавства у наредном периоду је доношење Закона о бирачком списку, којим ће се увести Општи бирачки списак, што ће допринети прецизнијој евиденцији бирача у оквиру јединствене базе података. 2. Предвиђа се доношење Закона о избору народних посланика којим ће се увести првостепене изборне комисије, што ће допринети ефикасности рада органа за спровођење избора, уредити учешће домаћих и страних посматрача, отклонити постојећи законски недостаци и извршити формалноправно усклађивање са Уставом Републике Србије. 3. Доношење Закона о изборној кампањи којим ће се уредити правила вођења изборне кампање на правичан начин.
3. Систем правосуђа. Народна скупштина усвојила је 25. маја 2006. године Националну стратегију реформе правосуђа. Влада је усвојила Акциони план за спровођење Стратегије у јулу 2006. године. Национална стратегија има основни циљ да се, успостављањем владавине права и правне сигурности, кроз реформу судских органа и правосуђа у целини, очува и ојача поверење грађана у правосудни систем Републике Србије и оствари даљи напредак у процесу приближавања Европској

унији Према националној стратегији реформе правосуђа, остварење делотворног правосуђа базира се на четири кључна начела:

- а) *Независност* – независно управљање, независан буџетски орган, независно утврђивање општег оквира и унутрашњег уређења и рада судова.
 - б) *Транспарентност* – отворени процес избора, напредовања, одговорности и престанка судијске функције, одговарајући приступ информацијама из судских евиденција и поступака, унапређен однос са јавношћу и учешће јавности.
 - в) *Одговорност* – јасни стандарди за оцену успешности вршења судијске функције и резултата, делотворно управљање предметима, делотворно коришћење ресурса у судству и тужилаштву.
 - г) *Ефикасност* – бољи приступ правосуђу, стандардни систем обуке и стручног усавршавања запослених, модерна мрежа судова.
4. Политика борбе против корупције – Национална стратегија за борбу против корупције утврђена је Одлуком, коју је народна скупштина, на иницијативу Министарства правде, усвојила децембра 2005. године. Сходно обавезама утврђеним у Одлуци, Влада Републике Србије је усвојила у децембру 2006. године Акциони план за примену Стратегије за борбу против корупције. Акциони план изграђен је у оквиру Твининг пројекта, у сарадњи са Комисијом за спречавање корупције Републике Словеније. Акционим планом детаљно су разрађене препоруке из Стратегије, у погледу активности, рокова, надлежних органа, ризика и циљева. Министарство правде тренутно веома активно ради на изменама и допунама Акционог плана. Влада Републике Србије образовала је јула 2006. године Комисију за примену Националне стратегије за борбу против корупције и препорука Групе држава за борбу против корупције (ГРЕКО). Задаци Комисије су припрема Акционог плана за спровођење стратегије и праћење његовог спровођења и препорука ГРЕКО-а. Када је реч о краткорочним приоритетима, треба истаћи: *код законодавног оквира* – измена Кривичног законика ради усклађивања са ратификованим међународним

инструментима, усвајање закона о агенцији за борбу против корупције, ревизија Акционог плана за примену националне стратегије за борбу против корупције у делу који се односи на активности и рокове за испуњење препорука из Стратегије; код *институција* – кадровско јачање посебних одељења Републичког јавног тужилаштва и окружних јавних тужилаштва у Београду, Новом Саду, Нишу и Крагујевцу и запошљавање довољног броја јавних тужилаца, заменика јавних тужилаца и судија и њихових саветника. Када је реч о средњорочним приоритетима код *законодавног оквира* – обезбедити пуну примену међународних конвенција о борби против корупције и учешће Министарства правде у пилот пројекту УНОДЦ-а о самоанализи, уз помоћ експерата УН, о усклађености домаћег законодавства са УН конвенцијом против корупције; код *институција* – ефикасно функционисање Агенције за борбу против корупције и даље јачање државних органа за борбу против корупције.

5. Реформа одбране – основни стратегијски циљеви одбране јесу:
 - а) Изградња ефикасног и економски издрживог система одбране;
 - б) Изградња модерне, професионалне и ефикасне војске;
 - ц) Демократска и цивилна контрола Војске и осталих снага одбране.
6. У процесу изградње одговарајућег стратегијско-доктринарног оквира за реформу одбране, израђени су нацрти следећих стратегијско-доктринарних и планских докумената:
 - а) Стратегија националне безбедности – садржи свеобухватно програмско становиште чијом се реализацијом стварају институционални механизми за заштиту националних интереса републике Србије у различитим областима друштвеног живота;
 - б) Стратегија одбране – документ који садржи државне ставове о најважнијим питањима одбране и безбедности;
 - в) Доктрина војске – основни доктринарни документ за припрему, организацију, употребу и обезбеђење војске Србије;

- г) Стратегијски преглед одбране – документ у коме су дефинисана решења која су резултат сагледавања изазова, ризика и претњи безбедности, с једне стране, а с друге – мисија и задатака Војске и других чинилаца који утичу на изградњу потребних војних способности;
- д) Министарско упутство – документу којем су дефинисани циљеви, задаци и приоритети у планирању одбране и дате смернице за организационе промене, управљање кадром, развој, модернизацију и опремање Војске Србије и финансирање система одбране у текућој години;
- ђ) Израђен је и нацрт документа План развоја система одбране до 2010. године, као и програми средњорочног развоја по свим функцијама у систему.

У оквиру поглавља о **људским правима** наводе се следеће мере:

1. Поштовање међународних инструмената за заштиту људских права. Приоритети су: испунити све обавезе које проистичу из чланства у Савету Европе (реконструкција и изградња казних објеката, хуманизација пеналне казне итд.) и обезбедити поштовање уставних одредби у области људских права.
2. Политичка права:
 - а) Прегледати законодавство које се односи на верска права како би се обезбедила његова усклађеност са Уставом;
 - б) Предузети акције у случајевима наводног злостављања и ојачати службе унутрашње контроле које се баве случајевима наводног полицијског злостављања;
 - в) Унапредити услове у заводским установама, обезбедити одговарајући надзор услова у затворима за осуђенике на дуже казне, као и оне који су осуђени због бављења организованим криминалом и обезбедити даљу обуку заводског особља и унапређење објеката за затворенике са посебним потребама;
 - г) Унапредити функционисање Савета Републичке радиодифузне агенције у складу с међународним стандардима, обезбедити поштenu и транспарентну доделу локалних фреквенција медијским оператерима;
 - д) У потпуности применити Закон о слободном приступу информацијама и ојачати канцеларију повереника за приступ информацијама од јавног значаја како би се обезбедило спровођење одлука/препорука;

- ђ) Усвојити закон који утврђује слободу удруживања и правни статус невладиних организација;
 - е) Подстаћи развој организација грађанског друштва и редовно се с њима консултовати о политичким иницијативама;
 - ж) Унапредити приступ правди.
3. Економска и социјална права:
- а) Усвојити свеобухватно законодавство против дискриминације и обезбедити одговарајућу институционалну подршку жртвама дискриминације;
 - б) Усвојити одговарајући закон о повраћају имовине и обезбедити његово пуно спровођење;
 - в) Унапредити заштиту права жена и деце.
4. Права мањина, заштита мањина и културна права:
- а) Обезбедити поштовање Уставних одредби које регулишу права мањина и заштиту мањина и пуно спровођење стратегија и акционих планова који су везани за интеграцију Рома, укључујући и повратнике;
 - б) Наставити промовисање добрих међуетничких односа, укључујући и мере у области образовања;
 - в) Ојачати рад савета националних мањина, укључујући и усвајање новог закона;
 - г) Промовисати учешће припадника мањина у правосуђу и полицији и наставити активности са циљем подизања свести, укључујући и коришћење језика мањина;
 - д) Усвојити нови закон о избеглицама и наставити са спровођењем националне стратегије о избеглицама.

У оквиру поглавља о регионалној сарадњи и међународним обавезама наводе се следеће мере (за регионалну сарадњу навешћемо обавезе из мултилатералне сарадње):

1. Функционално укључивање регионалне сарадње у организационе структуре које се баве европским интеграцијама и њено третирање као интегралног дела процеса интеграције у ЕУ;
2. Успостављање система континуиране координације државних ресурса надлежних за различите области регионалне сарадње;

3. Јачање административних капацитета за регионалну сарадњу и њихово функционално везивање за процес регионалних интеграција;
4. Осмишљено коришћење могућности за већи утицај и пласирање интереса Републике Србије у регионалним иницијативама кроз функцију председавајућег, заузимање значајних позиција у секретаријатима, лоцирање седишта регионалних центара у Србији и др. Учествовање на највишем нивоу на самитима и министарским самитима;
5. Планирање деташирања експерата и стажиста у седишта регионалних иницијатива у циљу проактивног постављања и учешћа у свим релевантним питањима од значаја за Републику Србију и специјализацију кадрова за поједине области;
6. Организовано укључивање и других чинилаца сарадње, посебно локалне власти, привреде, медија, НВО и удружења грађана и сл.;
7. Популаризовање резултата регионалне сарадње, информисање ширих кругова друштва о улози и значају регионалне сарадње.

За испуњење међународних обавеза, кључно је побољшање сарадњеса Међународним кривичним трибуналом за бившу Југославију и у том циљу су истакнути следећи приоритети:

Краткорочни:

1. Наставак сарадње са МКТЈ, а посебно преузимање свих расположивих активности на проналажењу преосталих оптужених;
2. Јачање домаћих правосудних и других институционалних и правних капацитета;
3. Даље спровођење истрага и откривање починилаца ратних злочина од стране домаћих органа;
4. Активно учешће у даљој излазној стратегији МКТЈ и на резидуелним питањима у УН;
5. Продубљивање сарадње са свим међународним актерима, а нарочито са државама у региону, на претходно наведеним приоритетима.

Средњорочни:

1. Јачање домаћих правосудних и других институционалних и правних капацитета;
2. Даље спровођење истрага и откривање починилаца ратних злочина од стране домаћих органа;
3. Остваривање одлука СБ УН о резидуелним питањима.

Економски критеријуми

Из дела о економским критеријумима, навешћемо само мере макроекономске политике које су најстроже у вези са улогом и утицајем државе.

У оквиру макроекономске стабилности наводе се следећи приорити:

Краткорочни:

1. Спровођење чврсте фискалне политике, усмерене на фискално прилагођавање кроз смањење јавне потрошње и фискалног дефицита, са циљем да допринесе постизању ниске инфлације и спољној одрживости. Планираном фискалном политиком за наредне три године предвиђено је смањење учешћа јавне потрошње у БДП за око 3% поена у односу на 2008. годину;
2. Влада ће спроводити чврсту политику плата, која обезбеђује усклађивање раста плата у јавном сектору са растом продуктивности. Планираном фискалном политиком, предвиђено је успоравање раста зарада у јавном сектору у наредне три године у односу на раст БДП.
3. НБС ће спроводити монетарну политику усмерену на одржавање стабилности цена, са циљем да се смањи инфлација. Успоравање раста и промена структуре агрегатне тражње захтева одговарајуће мере у оквиру монетарне и девизне политике, посебно успоравање раста кредита и одржавање стабилности номиналног курса динара према евр;у;
4. Одржавању ниске и стабилне инфлације значајно ће допринети и политика цена која се спроводи кроз режим слободног формирања цена. У том циљу до 2012. године смањиће се обухват контроле цена и и звршити пренос пуне надлежности за одобравање цена у инфраструктурним делатностима на регулаторна тела.

Средњорочни приоритети:

1. Довршетак приватизације друштвених предузећа и приватних банака;
2. Наставак јачања финансијске контроле и убрзање реорганизације и приватизације сектора осигурања, како би се обезбедила стабилност финансијских сектора;
3. Унапређење стечајног поступка, како би се убрзао излазак нерентабилних предузећа са тржишта и подстакле структурне промене;
4. Наставак либерализације инфраструктурних делатности и убрзање процеса реструктурирања и приватизације (мањинске и већинске) јавних републичких и комуналних предузећа;
5. Наставак реформе тржишта рада и наставак промовисања и подстицања запошљавања,
6. Наставак либерализације преосталих регулисаних цена са циљем унапређења ефикасности тржишних механизма и расподеле ресурса;
7. Наставак реформе система управљања јавном потрошњом и пореске реформе;
8. Наставак реформе пензијског система и система здравственог осигурања;
9. Развој стабилног и функционалног тржишта земљишта/некретнина;
10. Наставак формализације сиве економије.

ЛИТЕРАТУРА

1. Прокопијевић Мирослав, *Европска унија: Увод*, Београд, Службени гласник, 2005.
2. Национални програм за интеграцију Републике Србије у Европску унију – [www. Seio.sr.gov.yu](http://www.Seio.sr.gov.yu)

Stefan Sipka

**Serbian Strategy for Joining The European Union After The Signing of
The Agreement on Stabilization and Association**

Summary

This paper provides analyzes of the measures, policies and institutions necessary for the EU association, as well as the plan for the approximation of the Serbian legislation with the *acquis communautaire*.

Key words: Serbia, Accession, European integration, law

Uroš Čubrović

Tutor: Mirjana Savić

Канцеларија за европске интеграције

PITANJE INVALIDITETA U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA SRBIJE

*Autor se posebno zahvaljuje mentorki Mirjani Savić,
Danijeli Gvozdenović, savetniku Kancelarije za Evropske integracije Vlade
Republike Srbije,
Ivanu Sekuloviću, savetniku u Ministarstvu rada i socijalne politike Republike
Srbije Sektor za međunarodnu saradnju
Vladimiru Pavićeviću, Beogradska otvorena škola,
na pomoći, posebno u pronalaženju dokumenata potrebnih za ovaj rad,
i podršci, te korisnim savetima i sugestijama*

Uvod

Nakon brutalnih kršenja ljudskih prava u II svetskom ratu, osnovane su Ujedinjene nacije. Decembra 1948. godine, Generalna skupština Ujedinjenih nacija usvaja Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, koja postaje temelj svakog pravnog sistema.

U ovoj Deklaraciji, između ostalog, stoji:

Pošto je priznavanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice temelj slobode, pravde i mira u svetu; pošto je nepoštovanje i preziranje ljudskih prava vodilo varvarskim postupcima, koji su vređali savest čovečanstva, i pošto je stvaranje sveta u kojem će ljudska bića uživati slobodu govora i ubeđenja i biti slobodna od straha i nestašice proglašeno kao najviša težnja svakog čoveka; pošto je bitno da ljudska prava budu zaštićena pravnim poretom kako čovek ne bi bio primoran da, kao krajnjem izlazu, pribegne pobuni protiv tiranije i ugnjetavanja; pošto je bitno da se podstiče razvoj prijateljskih odnosa među narodima; pošto su narodi Ujedinjenih nacija u Povelji ponovo proglasili svoju veru u osnovna ljudska prava, u dostojanstvo i vrednost čovekove ličnosti i ravnopravnost muškaraca i žena i pošto su odlučili da podstiču društveni napredak i poboljšaju uslove života u većoj slobodi; pošto su se države članice obavezale da u saradnji s Ujedinjenim nacijama obezbede opšte poštovanje i primenu ljudskih prava i osnovnih sloboda; pošto je opšte shvatanje ovih prava i sloboda od najveće važnosti za puno ostvarenje ove obaveze; Generalna skupština proglašava ovu Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima kao zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i sve nacije da bi svaki pojedinac i svaki organ društva, imajući ovu Deklaraciju stalno na umu, težio da učenjem i vaspitavanjem doprinese poštovanju ovih prava i sloboda i da postupnim unutrašnjim i međunarodnim merama obezbedi njihovo opšte i stvarno priznanje i poštovanje kako među narodima samih država članica, tako i među narodima onih teritorija koje su pod njihovom upravom.

Ovim dokumentom je potvrđeno da su ljudska prava neotuđiva, tj. da pripadaju svakom ljudskom biću, pa tako i osobama sa invaliditetom. Takođe je naglašeno da se ova prava stiču rođenjem i da svi imaju obavezu da ih poštuju:

Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.

(Čl. 1. Deklaracije)

Svakom pripadaju sva prava i slobode proglašene u ovoj Deklaraciji bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti.

(Čl. 2. Deklaracije)

Iako formalno neobavezujućeg karaktera, ovaj dokument je osnova za mnoge kasnije donete međunarodne ugovore o ljudskim pravima. Zajedno sa Međunarodnim paktovima, čini korpus poznat pod nazivom Povelja o ljudskim pravima. Jugoslavija je ratifikovala oba pakta (Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima; Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima) 1971. godine.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima je usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 217 (III) od 10. decembra 1948. godine: Za je glasalo 48 država, nijedna protiv, dok je 8 bilo suzdržano, uključujući i Jugoslaviju. Kasniji pravni sistem Jugoslavije izgrađen je na vrednostima proklamovanim u ovoj Deklaraciji, kao i trenutni Ustav Republike Srbije, usvojen 2006. godine. Pojedina prava proistekla iz Univerzalne deklaracije detaljnije su obrađivana u kasnijim dokumentima usvojenim od strane Ujedinjenih nacija.

Tako:

- 1. Svako ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje treba da bude besplatno bar u osnovnim i nižim školama. Osnovno obrazovanje je obavezno. Tehničko i stručno obrazovanje treba da bude svima podjednako dostupno na osnovu njihove sposobnosti.*
- 2. Obrazovanje treba da bude usmereno ka punom razvitku ljudske ličnosti i učvršćivanju poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ono treba da unapređuje razumevanje, trpeljivost i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama, kao i delatnost Ujedinjenih nacija za održanje mira.*
- 3. Roditelji imaju prvenstveno pravo da biraju vrstu obrazovanja za svoju decu.*

(Čl. 26. Deklaracije)

Ovo pravo se dodatno razrađuje Konvencijom o pravima deteta UN, koja je stupila na snagu 1989. godine:

1. *Strane ugovornice priznaju pravo na obrazovanje i, u cilju postepenog postizanja ovog prava, a na osnovu jednakih mogućnosti, posebno će:*

(a) *učiniti osnovno obrazovanje obaveznim i besplatnim za sve;*

(b) *podsticati razvoj različitih oblika srednjeg obrazovanja, uključujući opšte i stručno obrazovanje, koje bi bilo na raspolaganju i dostupno svakom detetu i preduzimati pogodne mere kao što su uvođenje besplatnog obrazovanja i pružanje finansijske pomoći kada je to potrebno;*

(c) *omogućiti, svim odgovarajućim sredstvima, da više obrazovanje bude dostupno svima u skladu sa sposobnostima;*

(d) *omogućiti da obrazovne i stručne informacije i saveti budu dostupni svoj deci;*

(e) *preduzimati mere za obezbeđenje redovnog pohađanja škole i smanjenje stope napuštanja škole.*

2. *Strane ugovornice će preduzimati potrebne mere da se disciplina u školi sprovodi na način primeren ljudskom dostojanstvu deteta i u skladu sa ovom Konvencijom.*

3. *Strane ugovornice će pokretati i podsticati međunarodnu saradnju po pitanjima obrazovanja, posebno u cilju doprinosjenja iskorenjavanju neznanja i nepismenosti u svetu i olakšavanja pristupa naučnim i tehničkim saznanjima i modernim nastavnim metodima. U tom smislu, posebno će se voditi računa o potrebama zemalja u razvoju.*

(Čl. 28. Konvencije)

Ova konvencija je pravno obavezujućeg karaktera za zemlje koje je ratifikuju. Jugoslavija ju je ratifikovala 1989. godine. Srbija, kao pravni naslednik Jugoslavije, nastavila je sa poštovanjem i primenom ove konvencije.

Iako su ove odredbe nediskriminativne, u praksi, što se tiče obrazovanja (kao i mnogih drugih aspekata života osoba sa invaliditetom), veoma je vidljiva i prisutna diskriminacija.

Prema „Vrtić po meri deteta“ Save The Children UK, u obrazovanju su najprisutnija dva modela: medicinski i inkluzivni – pri čemu je medicinski model prisutan u mnogo većem broju slučajeva.

Prema medicinskom modelu, osobe sa invaliditetom su pacijenti koji su (više-manje) nesposobni za samostalan život. Zbog toga se njima bave stručnjaci posebno obučeni da se bave invaliditetom. Prema ovom modelu, za osobe sa invaliditetom postoje posebne institucije. U sistemu obrazovanja prisutne su specijalne škole, koje pohađaju isključivo deca sa invaliditetom. Specijalne škole postoje van redovnog obrazovnog sistema i njihovo postojanje regulisano je posebnim zakonima.

Inkluzivni model prihvata različitost kao osnovnu crtu ljudske prirode. Po ovom modelu, deca sa invaliditetom se upisuju u redovne škole i pohađaju ih. Pri ovome, vodi se računa da se poštuju potrebe osoba sa invaliditetom u smislu prilagođavanja udžbenika, nastave, fizičkog okruženja i drugih faktora.

Ovaj pristup je noviji i još uvek redak. Ipak, kako se ovim modelom eliminiše diskriminacija osoba sa invaliditetom u obrazovnom sistemu, u poslednje vreme, sve više zemalja se trudi da primeni ovaj model u praksi.

Razni oblici diskriminacije osoba sa invaliditetom su se dešavali zato što nije postojao dokument o poštovanju prava osoba sa invaliditetom. Godine 1993, Generalna skupština UN usvaja Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. Kroz 22 pravila, detaljno su razrađeni:

- preduslovi za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom;
- ciljna područja za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom;
- mere za sprovođenje;
- mehanizam za praćenje sprovođenja ovog dokumenta.

Standardna pravila u martu 1995. godine prihvatila je i Vlada Savezne Republike Jugoslavije, iako SRJ 1993. godine, zbog sankcija UN, nije učestvovala u usvajanju Pravila u Generalnoj skupštini.

Pravila spadaju u akte Generalne skupštine UN koji nisu pravno obavezni, što je bilo prepreku primeni Standardnih pravila UN. Zato je 2001. godine pred Ujedinjenim nacijama pokrenuta inicijativa za usvajanje Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom. Generalna skupština UN je usvojila ovu konvenciju krajem 2006. godine.

U konvenciji između ostalog stoji:

Države strane ugovornice ove Konvencije,

- a) podsećajući na načela Povelje UN kojima se priznaju urođeno dostojanstvo i vrednost kao i jednaka i neutuđiva prava svih članova ljudske porodice kao temelj slobode, pravde i mira u svetu;*
- b) imajući u vidu da su Ujedinjene nacije u Opštoj deklaraciji o ljudskim pravima i Međunarodnim paktovima o ljudskim pravima proklamovale i saglasile se da svakom pojedincu pripadaju sva prava i slobode sadržane u tim dokumentima, bez diskriminacije bilo koje vrste;*
- c) ponovo potvrđujući univerzalnost, nedeljivost, međuzavisnost i međusobnu povezanost svih ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i potrebu da se osobama sa invaliditetom garantuje puno uživanje tih prava i sloboda bez diskriminacije;*

- d) *svesne da invaliditet predstavlja koncept koji se razvija i da invaliditet proizlazi iz interakcije lica sa oštećenjima i barijera u ponašanju i okruženju kojima se onemogućava njihovo puno i delotvorno učešće u društvu ravnopravno sa drugima;*
- e) *uvažavajući značaj načela i opštih smernica sadržanih u Svetskom akcionom programu za invalide i u Standardnim pravilima o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom u pogledu uticajanaunapređenje,formulisanjei ocenjivanjepolitika, planova, programa i akcija na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kako bi se još više izjednačile mogućnosti u odnosu na osobe sa invaliditetom;*

saglasile su se...

(Preambula Konvencije)

Ovim su se članice UN obavezale da deklaracije i konvencije o ljudskim pravima moraju važiti i za osobe sa invaliditetom. Takođe, članice se ovom konvencijom obavezuju na poštovanje Standardnih pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. Ovo podrazumeva i potpunu primenu Standardnih pravila kroz politike država i pozitivne zakonske propise.

Pošto je više od 20 država članica UN ratifikovalo ovu konvenciju, ona je stupila na snagu 2008. godine.

Republika Srbija je potpisala ovu konvenciju novembra 2007. godine. Iako Republika Srbija još nije ratifikovala Konvenciju, ona je već poštuje kroz stvaranje i sprovođenje svojih politika.

Evropske politike

Četvrtog novembra 1950. godine usvojena je Evropska konvencija o ljudskim pravima. Kasnije je svaka zemlja koja bi pristupala Savetu Evrope ratifikovala ovu konvenciju, tako da je ona temelj kako pravnog sistema Evrope, tako i svih pravnih sistema u Evropi. Za našu temu važan je član 14:

Zabrana diskriminacije uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Republika Srbija je ratifikovala ovu konvenciju 3.3.2004. godine. Iako osobe sa invaliditetom nisu spomenute, iz člana se jasno vidi da sva prava proistekla iz ove konvencije pripadaju i osobama sa invaliditetom.

Međutim, Savet Evrope se bavio pitanjem invaliditeta, i to vrlo aktivno. Trenutno na snazi imamo dve veoma važne preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope: Recommendation Rec(2006)5 i Resolution ResAP(2007)3. Ove preporuke nisu formalno pravno obavezujuće i ne ratifikuju se. Ipak, njihovu primenu prati Savet Evrope i o tome sačinjava izveštaje. Savet Evrope može izreći određene sankcije, odnosno preduzeti političke akcije ukoliko se preporuke Komiteta ministara ne poštuju. U Komitetu ministara, Republika Srbija ima svog predstavnika, ministra spoljnih poslova Vlade Republike Srbije.

Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society. Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope svojim članicama za Evropski plan akcije za promociju prava i puno učešće osoba sa invaliditetom u široj društvenoj zajednici (*prevod autora*).

Naziv Plana akcije: „Poboljšanje kvaliteta života osoba sa invaliditetom u Evropi 2006 – 2015“.

Komitet ministara je ovu preporuku usvojio na svom 961. zasedanju, 5. aprila 2006. godine. Na ovom zasedanju je učestvovao i ministar spoljnih poslova Državne zajednice Srbija i Crna Gora, Vuk Drašković.

Ovim dokumentom, Komitet ministara preporučuje vladama država članica:

- a) da uključe u svoje politike, programe i akcije principe Evropskog plana akcije u oblasti invaliditeta i da ove principe primenjuju u svom radu;
- b) da promovišu primenu ovog Plana;
- c) da u stvaranje i sprovođenje politika u skladu sa Evropskim planom akcije u oblasti invaliditeta uključe što više zainteresovanih strana, a posebno organizacije osoba sa invaliditetom.

Na istom zasedanju usvojen je i prilog uz ovu preporuku, koji se sastoji od Evropskog plana akcije Saveta Evrope za period od 2006–2015. godine.

Ovaj Plan akcije se bavi sledećim temama:

1. učešće u političkom i javnom životu,
2. učešće u kulturnom životu,
3. informacije i komunikacije,
4. obrazovanje,
5. zapošljavanje, profesionalno usavršavanje i trening,
6. izgradnja okruženja,
7. transport,
8. život u zajednici,
9. zdravstvena zaštita,
10. rehabilitacija,
11. socijalna zaštita,
12. zakonodavstvo,
13. zaštita od nasilja i kršenja prava,
14. istraživanja i razvoj,
15. podizanje svesti.

Svaka od pomenutih tema sadrži objašnjenje trenutnog stanja, idealnog rešenja, ciljeva radi dostizanja poboljšanja položaja osoba sa invaliditetom, i preporuke za programe i akcije koje članice Saveta Evrope treba da sprovede.

Resolution ResAP(2007)3. Dostizanje punog učešća kroz poštovanje univerzalnog dizajna (*prevod autora*).

Usvojena je na 1014. zasedanju Komiteta ministara, 12. decembra 2007. godine. I na ovom zasedanju, Republika Srbija je, kao član Saveta Evrope, imala svog predstavnika.

Ovim dokumentom naglašena je potreba primene univerzalnog dizajna u politikama vlada članica Saveta Evrope. Podvučeno je da treba nastaviti sa koherentnom evropskom politikom za osobe sa invaliditetom, zasnovanom na punom učešću osoba sa invaliditetom u svakodnevnom društvenom životu. Podrazumeva se rušenje barijera, bilo koje prirode, (sa posebnim akcentom na psihološkim, obrazovnim, stvorenim u porodičnom životu, kulturnim, društvenim, profesionalnim, finansijskim, arhitektonskim).

U čl. 1. priloga ove rezolucije, koji je usvojen zajedno sa rezolucijom, definiše se univerzalni dizajn:

Univerzalni dizajn je strategija koja ima za cilj stvaranje dizajna i različitih okruženja, proizvoda, komunikacija, informacionih tehnologija i servisa pristupačnih i razumljivih za sve, koje mogu da koriste svi, u najvećem broju slučajeva na najnezavisniji i najprirodniji mogući način, poželjno bez potrebe za adaptacijom ili specijalizovanim rešenjima.

Ohrabruju se vlade članica Saveta Evrope da uključe ovu strategiju u sve svoje politike, takođe i u primenu Rec (2006)5.

Republika Srbija je 3. aprila 2003. godine postala četrdeset peta. članica Saveta Evrope. Trenutni predstavnik Srbije u Komitetu ministara Saveta Evrope je ministar spoljnih poslova Srbije Vuk Jeremić. Srbija je u periodu maj–novembar 2007. godine predsedavala Komitetom ministara Saveta Evrope. Budžet Saveta Evrope za 2007. godinu iznosio je € 197,214.100. Učešće Srbije je € 549.438,48 (i.e 0.2786 %).

Nakon što je Srbija postala član Saveta Evrope, Komitet ministara je odlučio da postavi specifičnu proceduru monitoringa, pod vođstvom kompetentne Grupe za izveštavanje, u obliku redovnih pregleda postignutog napretka i teškoća sa kojima se susrelo, kao i primene ciljanih programa nakon pristupanja i saradnje, na osnovu redovnih izveštaja Sekretarijata.

U okviru ovog monitoringa biće nadgledano i kako Republika Srbija implementira, kao i da li poštuje pomenute preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope.

Politike Evropske unije

Ugovorom o osnivanju Evropskih zajednica, prepoznata je diskriminacija na osnovu veroispovesti i ubeđenja, invaliditeta, uzrasta i seksualne orijentacije. Kasnijim dokumentima Evropske zajednice, pa Evropske unije, razrađivane su politike prema svakoj od pomenutih vrsta diskriminacija posebno, a neretko su spominjane i zajedno. Ono što je najvažnije za temu koju ovde razmatramo je da je Evropska zajednica (kasnije Evropska unija) prepoznala problem diskriminacije po osnovu invaliditeta i da na ovom polju Unija ima jasnu politiku antidiskriminacije, kako tela Evropske unije, tako i njenih članica.

U članu 6 Ugovora o Evropskoj uniji (Treaty on European Union) jasno stoji da je EU osnovana na principima slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda, i poštovanju zakona.

Princip rodne ravnopravnosti je osnova politike nediskriminacije Evropske unije. Ova komponenta je uključena i u politike koje se bave invaliditetom. Jedan od važnijih dokumenata za spomenutu komponentu EU politike je Direktiva Saveta Evropske zajednice 76/207/EEC usvojena 9. februara 1976. godine.

Godine 2000, 27. novembra, na snagu je stupila Direktiva Saveta Evropske unije 2000/78/EC. Osmotrimo načas ovu veoma važnu direktivu.

U uvodu ove direktive podseća se, između ostalog, na to da je komunitarno pravo Evropske unije (The Community Charter) fundamentalnih socijalnih prava radnika prepoznalo važnost borbe protiv svakog oblika diskriminacije, uključujući i potrebu preduzimanja aktivnosti radi ekonomske i socijalne integracije starih i osoba sa invaliditetom. Vodič za zapošljavanje za 2000. godinu je usvojen od strane Saveta Evrope u Helsinkiju 10. i 11. decembra 1999. godine. Ovaj vodič prepoznaje potrebu stvaranja politika kako bi tržište rada bilo otvorenije i pristupačnije za grupe kao što su osobe sa invaliditetom. U ovom uvodu se takođe spominje direktna i indirektna diskriminacija (*citata u originalu*):

To this end, any direct or indirect discrimination based on religion or belief, disability, age or sexual orientation as regards the areas covered by this Directive should be prohibited throughout the Community. This prohibition of discrimination should also apply to nationals of third countries but does not cover differences of treatment based on nationality and is without prejudice to provisions governing the entry and residence of third-country nationals and their access to employment and occupation.

Ova direktiva stavlja osobe sa invaliditetom u jednak položaj sa drugim ljudskim bićima, između ostalog, na sledeći način (*citata iz originala*):

(16) The provision of measures to accommodate the needs of disabled people at the workplace plays an important role in combating discrimination on grounds of disability.

(17) This Directive does not require the recruitment, promotion, maintenance in employment or training of an individual who is not competent, capable and available to perform the essential functions of the post concerned or to undergo the relevant training, without prejudice to the obligation to provide reasonable accommodation for people with disabilities.

(Uvod Direktive)

U ovim stavovima se vidi da su svi, bez ikakve diskriminacije, jednaki, kako pred zakonom, tako i na tržištu rada.

Takođe se podseća da je, radi rušenja diskriminacije osoba sa invaliditetom na radnom mestu, potrebno preduzeti mere kao što su adaptacija radnog mesta, prostorija i aparata, prilagođavanje radnog vremena, distribucije zadataka, kao i pružanje treninga i integracionih resursa.

Takođe se podseća da je Savet, preporukom 86/379/EEC, usvojenom 24. jula 1986. godine, doneo Vodič o zapošljavanju osoba sa invaliditetom, promovišući pozitivne akcije za zapošljavanje i obuku osoba sa invaliditetom, kao i da je doneo Rezoluciju, od 17. juna 1999. godine, za jednake mogućnosti u zapošljavanju za osobe sa invaliditetom, gde je poseban akcenat na treningu i stalnom učenju (long-life-learning) osoba sa invaliditetom.

Članice Evropske unije treba da uključe što više socijalnih partnera u registrovanje primera diskriminacije i da, zajedno sa partnerima, rade na suzbijanju diskriminacije. Takođe se preporučuje da jedan od ovih partnera budu nevladine organizacije, a u slučaju diskriminacije osoba sa invaliditetom i organizacije osoba sa invaliditetom.

Osmotrimo malo definicije koje stoje u ovoj direktivi:

Svrha ove direktive je da stvori opšti okvir za suzbijanje diskriminacije po osnovu religije, uverenja, invaliditeta, uzrasta ili seksualne orijentacije u sferi zapošljavanja i rada...

(čl. 1. Direktive)

Stav 1 člana 2 objašnjava da je zabranjena kako direktna, tako i indirektna diskriminacija, pa stav 2 ovog člana dodatno pojašnjava ove pojmove:

(A) Direktna diskriminacija može biti uzeta u razmatranje kada se prema jednoj osobi odnosi sa manje poštovanja nego što se postupalo prema drugoj iz razloga spomenutih u članu 1 ove direktive.

(B) Indirektna diskriminacija može biti uzeta u razmatranje kada inače neutralna procedura ili postupanje, zbog svojih kriterijuma ili upražnjavanja, osobu pojedine religije, ubeđenja, invaliditeta, uzrasta ili seksualne orijentacije stavlja u podređen položaj u odnosu na druge osobe iako:

I. ta procedura, kriterijum ili upražnjavanje je zasnovano na objektivno legitimnom cilju i sredstva za dostizanje tog cilja su dopuštena i potrebna...

(čl. 2. Direktive, za potrebe ovog teksta koristi se prevod autora)

Evropska unija takođe ima nekoliko strategija koje se sprovode a koje se, između ostalog, bave i osobama sa invaliditetom: Strategija EU za invaliditet (EU Disability Strategy), Strategija za socijalnu zaštitu i inkluziju, kao i EU strategija o zdravlju i zaštiti na radu.

EU strategija za invaliditet usvojena je 2001. godine za period do 2010. godine. Strategija socijalne zaštite i inkluzije je usvojena 2003. godine. Strategija zdravlja i zaštite na radu usvojena je za period 2007–2012. godine.

Osmotrimo načas EU strategiju za invaliditet. Cilj ove strategije je otvoreno društvo, pristupačno za sve. Barijere moraju biti prepoznate i uklonjene.

Tri su osnovna zadatka ove strategije:

- saradnja između Evropske komisije i EU članica;
- puno učešće osoba sa invaliditetom;
- uvođenje invaliditeta u sve politike kao mainstream.

Najveći deo praktičnog rada na stvaranju pristupačnog društva najbolje može biti ostvaren na nivou država članica Evropske unije. Ipak, Komisija uzima ulogu u:

- jačanju saradnje sa i između EU članica na polju invaliditeta;
- promociji sakupljanja, razmene i razvijanja komparativnih informacija, statistika, kao i primera dobre prakse;
- podizanju svesti o pitanjima osoba sa invaliditetom;
- uzimanju u obzir pitanja invaliditeta u svakom stvaranju politika kao i radu Komisije na dokumentima, kako unutrašnjim tako i spoljnim.

Forum za razmenu podataka između EU članica je Visoka grupa za invaliditet, u kojoj su zastupljeni predstavnici svih EU članica i koja se redovno sastaje najmanje svake 2 godine.

Evropska komisija smatra da osobe sa invaliditetom treba da budu uključene u planiranje, nadgledanje i ocenjivanje promena politika, prakse, kao i programa.

Strategija za socijalnu zaštitu i inkluziju je dokument koji je pokrenuo EU članice da donesu nacionalne planove akcije u ovoj oblasti. Svake dve godine članice izveštavaju Evropsku komisiju o svojim uspesima na ovom polju. Kroz ove dokumente se obrađuju teme kao što su nediskriminacija, siromaštvo, penzije, socijalna i zdravstvena zaštita.

Visoka grupa za invaliditet se poslednji put sastala 2006. godine, kada je donela i određene zaključke. Pogledajmo šta je zaključila ova Visoka grupa:

EU strategija za invaliditet se dramatično menjala u prošlim decenijama, što je na mnogo načina pomoglo da dođe do promene percepcije prema osobama sa invaliditetom, od pasivnih primalaca pomoći do aktivnih učesnika u ekonomiji i društvu.

Poštujući društveno prepoznavanje prava osoba sa invaliditetom i njihovu punu inkluziju u mnogim sferama života, najviši cilj EU je borba protiv diskriminacije i promocija participacije osoba sa invaliditetom u ekonomiji i društvu. Radi dostizanja ovog cilja, Komisija razvija koherentni i integrativni pristup kojim pruža korišćenje mnoštva instrumenata, kao što je podvučeno u njenim uspešnim komunikacijama o situaciji osoba sa invaliditetom rezultirajući Evropskim akcionim planom COM/2005/604 i COM/2003/650.

Osobe sa invaliditetom su pod rizikom od siromaštva i socijalne ekskluzije, ali takođe siromaštvo i socijalna ekskluzija mogu voditi u invaliditet.

Kadaseimplementiramejnstrimiziranjeinvaliditeta,odfundamentalne je važnosti da se to radi na svim nivoima akcije, od najranije pripreme i dizajniranja pa sve do nadgledanja i ocenjivanja.

Za razmatranje načina na koji je invaliditet prepoznat u 3 stranda inkluzije (penzije, zdravstvena zaštita i socijalna zaštita) neophodno je razmotriti način na koji se koristi Evropski društveni fond (European Social Fund) i uloga koju imaju principi nediskriminacije i pristupačnosti u nacionalnim politikama. U ovom kontekstu, takođe postoji potreba koordinacije Evropskog fonda za regionalni razvoj i (European Cohesion Fund).

Slučajevi deinstitutionalizacije osoba sa invaliditetom smeštenih u velikim rezidencijalnim institucijama se prihvataju i podržavaju. Evropska komisija podržava promociju socijalnih servisa, uz njihov dozvoljeni kvalitet, da bi se stvorio balans između bezbednosti, slobode i nezavisnosti.

Na kraju, ali ne najmanje bitno, kad se sprovodi mainstream invaliditeta u socijalnoj zaštiti i inkluziji mora se poštovati EU poglavlje o osnovnim pravima kao i Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom UN.

(Disability High Level Group Discussion Paper)

Kako u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju između Srbije i Evropske unije stoji:

IMAJUĆI u vidu posvećenost Srbije usklađivanju svog zakonodavstva u relevantnim sektorima sa zakonodavstvom Zajednice i njegovom efikasnom sprovođenju;

VODEĆI računa o spremnosti Zajednice da pruži odlučnu podršku sprovođenju reforme i da u tom cilju iskoristi sve raspoložive instrumente saradnje i tehničku, finansijsku i ekonomsku pomoć na sveobuhvatnoj, indikativnoj, višegodišnjoj osnovi

To znači da se Republika Srbija, ovim sporazumom, kroz proces pristupanja Evropskoj uniji, obavezala da će sve pomenute dokumente koje je Unija usvojila (spomenute u ovom delu ovoga rada) poštovati u stvaranju novih i primeni postojećih politika. Onog momenta kada Srbija postane članica EU, ovi dokumenti postaju deo njenog unutrašnjeg pravnog sistema.

Primeri dobre prakse

Evropski forum za invaliditet EDF je 2005. i 2006. godine sproveo evropski projekat „Mejnstrimiziranje osoba sa invaliditetom u lokalnoj politici“. Projekat je sproveden u nekoliko članica EU: Belgiji, Švedskoj, Holandiji, Češkoj, Slovačkoj, Danskoj, Grčkoj, Estoniji.... Metodologija i dokumenti, zasnovani na Agendi 22 (prema Standardnim pravilima za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom UN), stvoreni su radi dostizanja saradnje između predstavnika lokalnih vlasti i osoba sa invaliditetom. Tokom 18 meseci trajanja projekta, odpočelo je pravljenje više lokalnih planova akcije u oblasti invaliditeta. Stockholm je usvojio plan po kome će do 2010. godine postati najpristupačniji grad na svetu za osobe sa invaliditetom.

Odlukom br. 1672/2006/EZ od 15.11.2006. godine, EU je osnovala Komunitarni program za zapošljavanje i socijalnu solidarnost – Progres.

Program je podeljen na delove i to:

- *zapošljavanje;*
- *socijalna zaštita i inkluzija;*
- *radni uslovi;*
- *borba protiv diskriminacije i raznolikost;*
- *rodna ravnopravnost.*

(čl. 3. Odluke)

Srbija je potpisala ovu odluku 21.3.2007. godine.

Jedan od zadataka politike Irske je fokusiranje na povećanje participacije kroz zapošljavanje i stvaranje pristupačnog obrazovanja za marginalizovane grupe, između ostalih, i za osobe sa invaliditetom. U Irskoj se ovo čini, s jedne strane, otklanjanjem barijera, a s druge implementacijom servisa aktivnog upravljanja za sve korisnike socijalne zaštite. U skladu sa strategijom Irske za invaliditet, nacionalna vlada je napravila sektorski plan za invaliditet sa ciljem osiguranja da servisi podrške na najbolji način doprinose punoj participaciji osoba sa invaliditetom. U sektoru transporta, na primer,

Irska vlada ima princip mainstream-a invaliditeta kao osnove za politiku u ovoj oblasti i politiku pristupačnosti za osobe sa invaliditetom. Grupe osoba sa invaliditetom su uključene u planiranje, implementaciju i monitoring politike kroz operativne grupe za korisnike sa invaliditetom i kroz komitet za pristupačnost javnog saobraćaja.

Pošto je Vlada Kraljevine Švedske usvojila Nacionalni plan u oblasti invaliditeta, 2002. godine, ovaj plan je usvojio švedski parlament. Pogledajmo šta stoji u ovom planu, koji je najpozitivniji primer politike jedne zemlje u oblasti invaliditeta.

Društvo koje omogućava osobama sa invaliditetom da aktivno učestvuju u životu zajednice je cilj koji je vlada proklamovala u dokumentu 1999/2000:79.

Jednako poštovanje svih ljudskih bića je fundamentalni princip na kome se temelji naše društvo. Svi ljudi poseduju znanje, sposobnosti i iskustvo koje je važno za društvo. Zato društvo mora biti zasnovano na način da omogući svima da doprinose njegovom razvoju i da uživaju punu participaciju u životu zajednice.

Ovo se dešava bez priče da osobe sa invaliditetom nisu izuzetak. Osobe sa invaliditetom su građani koji uživaju ista prava i odgovornosti kao i svi drugi građani.

Invaliditet postaje hendikep samo kada se individua sa invaliditetom pobuni protiv mana u okruženju ili u organizovanoj aktivnosti zajednice.

Kad se preduzmu mere da se od nedostataka stvori dobrobit, hendikep može nestati. Sve politike u sferi invaliditeta moraju se zasnivati na ovom fundamentalnom principu.

(„Od pacijenta do građanina – nacionalni plan akcije u oblasti invaliditeta“)

Tri su osnovna cilja ovog dokumenta:

- društvena zajednica zasnovana na različitosti;
- društvo zasnovano na principu da omogućava svim osobama sa invaliditetom svih uzrasta punu participaciju u životu zajednice;
- jednake mogućnosti za život dečaka i devojčica kao i muškaraca i žena sa invaliditetom.

U Švedskoj se posebna pažnja posvećuje:

- identifikovanju i uklanjanju prepreka za punu participaciju u društvu osoba sa invaliditetom;
- prevenciji i borbi protiv diskriminacije;
- stvaranju mogućnosti za decu i mlade sa invaliditetom da vode samostalan i nezavisan život i da donose odluke koje utiču na njihove živote.

Prioritetni zadaci u švedskoj politici u oblasti invaliditeta su:

- osigurati da o perspektivama invaliditeta budu upoznati svi u društvu;
- stvarati pristupačnu zajednicu;
- poboljšati način kako se postupaju prema osobama sa invaliditetom.

Svaki javni organ je odgovoran za ispunjavanje Standardnih pravila UN i nacionalnih ciljeva za politiku na polju invaliditeta u svojoj sferi delovanja. Perspektiva invaliditeta mora biti prirodan, integrisani element svake akcije javnih organa, kako bi garantovala osobama sa invaliditetom punu participaciju i jednakost. Svi oblici diskriminacije osoba sa invaliditetom moraju biti suzbijeni.

Organi Vlade imaju obavezu da osiguraju pristupačnost svojih zgrada, aktivnosti i informacija za osobe sa invaliditetom.

(„Od pacijenta do građanina – nacionalni plan akcije u oblasti invaliditeta“)

Obaveze Republike Srbije

Ustav Srbije iz 2006. godine, u članu 21. sadrži zabranu diskriminacije i izričito navodi psihički ili fizički invaliditet kao jedan od osnova po kome je naročito zabranjena svaka diskriminacija – neposredna ili posredna.

Mnogi domaći propisi – naročito noviji – sadrže odredbe o zabrani diskriminacije (npr. zakoni u oblasti radnih odnosa, zapošljavanja, porodičnih i naslednih odnosa, javnog informisanja, krivičnopravni propisi i dr.). Tu su i međunarodni dokumenti o ljudskim pravima, ali i prve presude domaćih sudova i praksa državnih organa u ovoj oblasti.

(„Omogućavanje pristupa autorskim delima slepim i slabovidim osobama, analiza pravnog okvira“, mr Jelena Jerinić)

Aprila 2006. godine, Narodna skupština Republike Srbije je usvojila Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom. Ovim zakonom se Republika Srbija obavezala da se na svim nivoima bori protiv kako direktne tako i indirektno diskriminacije osoba sa invaliditetom. Prema ovom zakonu, diskriminacija je:

...Pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje (isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva) u odnosu na lica ili grupe, kao i na članove njihovih porodica, ili njima bliska lica, na otvoren ili prikriven način, a koje se zasniva na invalidnosti ili razlozima u vezi sa njom.

Ovaj zakon prepoznaje osobe sa fizičkim, senzornim, intelektualnim ili emocionalnim invaliditetom. Ovim zakonom detaljno se razrađuje borba protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom na poljima dostupnosti usluga i pristupa objektima u javnoj upotrebi, zdravstvene zaštite, obrazovanja, zapošljavanja i radnih odnosa, i dr.

Decembra 2006. godine, Vlada Republike Srbije je usvojila Strategiju unapređenja položaja osoba sa invaliditetom. U Strategiji su spomenute kako Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, tako i Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom, kao najvažniji dokumenti za ovu oblast.

Strateški cilj koji ovaj dokument postavlja je unapređenje položaja osoba sa invaliditetom do pozicije ravnopravnih građana koji uživaju sva prava i odgovornosti.

Zadatak dokumenta Strategije i akcionog plana je da se definišu ciljevi, mere i aktivnosti koje će doprineti da se socijalni model i pristup zasnovan na ljudskim pravima ugradi u mere koje utiču na pitanja položaja osoba sa invaliditetom.

U skladu sa postavljenim okvirima, plan je da se do 2015. godine ispune sledeći opšti ciljevi:

- 1. pitanje položaja osoba sa invaliditetom ugraditi u opšte razvojne planove, uz izgradnju institucionalnog okvira i operacionalizaciju multisektorske i multiresorne saradnje na aktivnostima planiranja i praćenja politika u ovoj oblasti;*
- 2. razviti efikasnu pravnu zaštitu, uz razvijene i sprovedene planove prevencije i sprečavanja diskriminacije osoba sa invaliditetom, kao i planove senzibilizacije društva po pitanjima invalidnosti;*
- 3. socijalne, zdravstvene i druge usluge bazirane na pravima i potrebama korisnika načiniti dostupnim, u skladu sa savremenim međunarodno prihvaćenim metodama procene invalidnosti i potreba;*
- 4. razviti politike mera i primeniti programe, naročito u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, rada i stanovanja, koji osobama sa invaliditetom pružaju jednake mogućnosti i podstiču samostalnost, lični razvoj i aktivan život u svim oblastima;*

5. osobama sa invaliditetom osigurati pristup izgrađenom okruženju, pristupačnom prevozu, informacijama, komunikacijama i uslugama namenjenim javnosti, a kroz razvoj i sprovođenje plana uklanjanja barijera i izgradnje pristupačnih objekata i usluga;
6. osigurati osobama sa invaliditetom adekvatan standard življenja i socijalnu sigurnost.

(Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom)

Ova strategija je srednjoročni plan aktivnosti svih društvenih aktera u Republici Srbiji, ona osnažuje temelje građanskog društva kome se teži. Ciljevi Strategije ustanovljeni su za period od 2007–2015. godine, sa akcionim planovima koji se donose za period od dve godine.

U 2007. godini, državni sekretar Ministarstva socijalne politike potpisao je Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom UN (videti detaljnije u delu Uvod). Od 2003. godine, Srbija je članica Saveta Evrope. Za Republiku Srbiju, kao i za sve ostale članice Saveta Evrope, važe preporuke i rezolucije Komiteta ministara Saveta Evrope (detaljnije videti u delu Evropske politike).

Evropska komisija je usvojila 2007. godine COM(2007) 660 predlog Odluke Saveta O principima, prioritetima i uslovima evropskog partnerstva sa Republikom Srbijom.

Partnerstva sadrže kratkoročne i srednjoročne prioritete. Od država se očekuje da ispune kratkoročne prioritete u roku od godinu ili dve dana. U ovom dokumentu, između ostalog, stoji:

Komisija će redovno pratiti napredak u sprovođenju prioriteta.

Prioriteti sadržani u Evropskom partnerstvu predstavljaju osnovu za programiranje finansijske pomoći Zajednice, koja će se nastaviti u okviru odgovarajućih finansijskih instrumenata, a naročito Uredbe Saveta (ES) br. 1085/2006 od 17. jula 2006, kojom se uspostavlja Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA).

Politički kriterijumi partnerstva su: demokratija i vladavina prava, ljudska i manjinska prava, regionalna i međunarodna saradnja itd.

Među kratkoročnim prioritetima ovog partnerstva su:

- ispuniti sve obaveze koje proističu iz članstva u Savetu Evrope;
- obezbediti poštovanje ustavnih odredbi u oblasti ljudskih prava;
- nastaviti sa deinstitucionalizacijom, razvojem usluga socijalne zaštite u lokalnoj zajednici i pružanjem pomoći izdržavanim licima (licima koja zavise od tuđe pomoći), uključujući i oblast mentalnog zdravlja;

- usvojiti sveobuhvatan zakon protiv diskriminacije i obezbediti odgovarajuću institucionalnu podršku žrtvama;
- nastaviti sa promovisanjem zapošljavanja, i kroz stručno osposobljavanje i reformu tržišta rada; unaprediti državne službe za zapošljavanje i sprovoditi strategiju zapošljavanja osoba s invaliditetom;
- nastaviti jačanje zaštite prava u oblasti intelektualne svojine i jačanje administrativnih kapaciteta za sprovođenje prava intelektualne svojine.

U Sporazumu o Stabilizaciji i pridruživanju, između ostalog, stoji:

Uzimajući u obzir Evropsko partnerstvo, koje utvrđuje prioritetne aktivnosti u cilju podrške naporima države da se približi Evropskoj uniji...

(Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropskih zajednica i njihovih država članica, sa jedne strane, i Republike Srbije, sa druge strane)

Ovim su se i Republika Srbija i EU obavezale da će Evropsko partnerstvo biti glavni dokument, pored Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, čije poštovanje i primena će se meriti radi napredovanja Srbije u evropskim integracijama.

U SSP još stoji:

UZIMAJUĆI u obzir jake veze između strana i vrednosti koje dele, njihovu želju za jačanjem tih veza i uspostavljanjem bliskog i trajnog odnosa koji se zasniva na uzajamnosti i obostranom interesu, što bi Srbiji trebalo da omogući dalje jačanje i širenje odnosa sa Zajednicom i njenim državama članicama;

UZIMAJUĆI u obzir značaj ovog Sporazuma, u okviru Procesu stabilizacije i pridruživanja (PSP) sa državama jugoistočne Evrope, za uspostavljanje i konsolidaciju stabilnog evropskog poretka zasnovanog na saradnji, kojem je Evropska unija glavni stub, kao i u okviru Pakta za stabilnost;

UZIMAJUĆI u obzir spremnost Evropske unije da u najvećoj mogućoj meri integriše Srbiju u političke i privredne tokove Evrope, kao i njen status potencijalnog kandidata za članstvo u EU na osnovu Ugovora o Evropskoj uniji (u daljem tekstu: Ugovor o EU) i ispunjenja kriterijuma utvrđenih od strane Evropskog saveta u junu 1993. godine, kao i uslovljenosti Procesu stabilizacije i pridruživanja, a pod uslovom uspešnog sprovođenja ovog Sporazuma, posebno u pogledu regionalne saradnje;

UZIMAJUĆI u obzir posvećenost strana da svim sredstvima doprinesu političkoj, privrednoj i institucionalnoj stabilizaciji u Srbiji... razvojem građanskog društva i demokratizacijom, izgradnjom institucija i reformom državne uprave;

UZIMAJUĆI u obzir posvećenost strana povećanju političkih i ekonomskih sloboda kao samih osnova ovog Sporazuma, kao i njihovu posvećenost poštovanju ljudskih prava i vladavine prava, uključujući prava pripadnika nacionalnih manjina, i demokratskim načelima kroz višepartijski sistem sa slobodnim i poštenim izborima;

UZIMAJUĆI u obzir želju strana da dodatno razviju stalni politički dijalog o bilateralnim i međunarodnim pitanjima od zajedničkog interesa, uključujući regionalne aspekte, imajući u vidu Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku Evropske unije;

PODSEĆAJUĆI na Zagrebački samit, koji je pozvao na dalje učvršćivanje odnosa između zemalja obuhvaćenih Procesom stabilizacije i pridruživanja i Evropske unije, kao i poboljšanu regionalnu saradnju;

PODSEĆAJUĆI da je Solunski samit ojačao Proces stabilizacije i pridruživanja kao politički okvir za odnose između Evropske unije i država zapadnog Balkana i naglasio perspektivu njihove integracije sa Evropskom unijom na osnovu njihovog pojedinačnog napretka u reformama i dostignućima, što je i potvrđeno kasnijim zaključcima Evropskog saveta iz decembra 2005. godine i decembra 2006. godine;

U želji da ostvare bližu kulturnu saradnju i razvijaju razmenu informacija;

DOGOVORILI SU SE O SLEDEĆEM..."

(Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je potpisan 29. aprila 2008. godine u Briselu.)

Preporuke

Prema statistici UN, u Srbiji živi 10% osoba sa invaliditetom. Svega 13% ovih osoba je zaposleno, a manje od 1% ih studira. Osobe sa invaliditetom se svakodnevno susreću sa diskriminacijom i kršenjem njihovih ljudskih prava. Činjenica da su osobe sa invaliditetom morale četiri godine lobirati za usvajanje Zakona protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom dokaz je sporosti institucija u Srbiji u donošenju novih politika.

Autor ovog teksta svakako preporučuje da politika svih institucija u Srbiji prema osobama sa invaliditetom bude usaglašenija, adekvatnija, tj. da izlazi u susret potrebama i pravima osoba sa invaliditetom, da bude inkluzivnija i da uključi dijalog institucija sa osobama sa invaliditetom, a da se zaključci tog dijaloga poštuju kako u donošenju, tako i u sprovođenju te nadgledanju sprovođenja politika. Autor takođe ohrabruje sve institucije u Srbiji da pokrenu, podrže ili same stvore servise podrške osobama sa invaliditetom koje su u skladu sa evropskim dokumentima spomenutim u ovom tekstu.

Iako je Srbija potpisala Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom UN, poželjno je da ovu konvenciju potvrdi Vlada Republike Srbije i ratifikuje republički parlament, kako bi se i domaćoj i međunarodnoj javnosti demonstrirala privrženost poštovanju i sprovođenju ovog dokumenta. Republika Srbija već poštuje ovu konvenciju. Ratifikovanjem ove konvencije, Republika Srbija će stvoriti preduslove za predstavljanje dosadašnjih uspeha u politici, dostignutih poštovanjem ove konvencije. Nakon ratifikacije, počće proces monitoringa UN, tako da će rezultati Republike Srbije biti dostupni i prepoznati u celom svetu.

Neratifikovanjem ove konvencije, Republika Srbija šalje poruku, kako osobama sa invaliditetom, tako i celoj međunarodnoj javnosti da ne želi da ova konvencija za nju bude pravno obavezujuća. U tom slučaju, ne postoje garancije da će Srbija i njene institucije u budućnosti poštovati ovu konvenciju. Njeno poštovanje može prestati u svakom trenutku. Zbog diskriminacije i kršenja ljudskih prava, do čega može dovesti nepoštovanje ove konvencije, autor preporučuje da Vlada Srbije hitno usvoji ovu konvenciju i da je parlament hitno ratifikuje.

Autor takođe predlaže da Vlada i parlament Srbije, kroz harmonizaciju domaćeg sa evropskim zakonodavstvom (obaveza prihvaćena kroz SSP Srbije i EU), prevede i ugradi u svoje zakone i politike i poštuje sve preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope, kao i sve EU direktive i strategije spomenute u ovom tekstu (detaljnije videti u delu Evropske politike).

Autor pohvaljuje pozitivne primere, kao što su usvajanje antidiskriminativnog zakona za osobe sa invaliditetom i zakona o zapošljavanju osoba sa invaliditetom.

Mada već postoji antidiskriminativni zakon za osobe sa invaliditetom, postoje oblasti koje se mogu poboljšati sveobuhvatnim zakonom protiv diskriminacije, kao što su kaznena politika i prenošenje tereta dokazivanja na optuženog. Trenutno se, prema ovom zakonu, procesuiraju svega dva slučaja u Republici Srbiji. Malo, kad se upoređi sa diskriminacijom sa kojom se osobe sa invaliditetom svakodnevno suočavaju.

Diskriminacija postoji na mnogim poljima. U obrazovanju, ne postoje pristupačne knjige i udžbenici, prevod nastave na gestovni jezik, zgrade obrazovnih institucija nisu pristupačne za osobe sa fizičkim invaliditetima. Da i ne govorimo o tome da u Srbiji još uvek osobe sa invaliditetom ne mogu dobiti edukaciju za samostalan život (npr. obuka za samostalno kretanje slepih i slabovidih). Osobe sa invaliditetom ne dobijaju podršku od državnih institucija za svoje pratiocice, koje moraju sami da plaćaju.

Kad saznaju da je na njima teret dokazivanja da su bili diskriminirani, i kad vide koliko je nejasna kaznena politika, osobe sa invaliditetom u najvećem broju slučajeva odustaju od pokretanja procesa.

Radi smanjenja diskriminacije u obrazovanju, neophodno je doneti novi zakon o udžbenicima i novi zakon o autorskim pravima, kojim će se autori i izdavači obavezati da izdaju udžbenike i knjige pristupačne osobama sa invaliditetom. Autor predlaže Vladi Srbije, nadležnim ministarstvima i vladinim telima da pokrenu proces pisanja i predlaganja ovih zakona, te da ih parlamentu hitno usvoji.

Ukoliko se ne usvoji akcioni plan, Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom, koja je inače odlična, ostaće mrtvo slovo na papiru. S obzirom na to da u Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom stoji da je ona srednjoročni plan, Srbiji nedostaje dugoročni plan, kao i kratkoročni planovi. Kratkoročni planovi treba da budu akcioni planovi, spomenuti u Strategiji, a u njima se moraju nalaziti konkretni zadaci, koje je moguće realizovati u periodu od 2 godine, sa jasnim planom merenja uspešnosti, te podele odgovornosti i mandata kada su ovi planovi u pitanju. Da bi se demonstrirala važnost ovog procesa, autor predlaže da i Strategiju, kao i ostale spomenute dokumente, pored Vlade, usvoji i Narodna skupština Republike Srbije. Period za realizaciju i sprovođenje Strategije unapređenja položaja osoba sa invaliditetom je počeo njenim usvajanjem. Međutim, zbog nepostojanja akcionih planova, njeno sprovođenje je nemoguće, samim tim i unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u Srbiji. Zato autor poziva na hitno usvajanje ovih dokumenata. Kada se budu pisali i usvajali spomenuti dokumenti, autor predlaže da se u njima jasno naznači i budžet potreban za njihovu primenu, ko je dužan da obezbedi sredstva, na koji način će se ova sredstva trošiti, te jasan plan nadgledanja i ocenjivanja sprovođenja spomenutih dokumenata. Potrebno je u svaki spomenuti korak uključiti i osobe sa invaliditetom, odnosno njihove organizacije.

Proces unapređenja položaja osoba sa invaliditetom treba pokrenuti i na lokalnom, a ne samo na nacionalnom nivou. Zato je neophodno da što više lokalnih samouprava što pre usvoji i počne sa primenom lokalnih akcionih planova u oblasti invaliditeta (poput projekta EDF-a, spomenutog u delu Primeri dobre prakse). Autor predlaže Vladi da uzme aktivnu ulogu i u pokretanju ovog procesa, kako kroz razvoj edukacije lokalnih uprava i ministarstava o politikama u oblasti invaliditeta, tako i pružanjem podrške, kao i finansijske pomoći lokalnim samoupravama koje uđu u proces donošenja i sprovođenja spomenute politike.

S obzirom na to da je Vlada u srpskom društvu prepoznata kao institucija koja pokreće procese i stvara društvene vrednosti, autor poziva Vladu Republike Srbije da pokrene i konstantno sprovodi kampanje za povećanje svesti o osobama sa nvaliditetom, te da podržava njihovo pokretanje od strane drugih društvenih aktera.

Ukoliko Vlada preduzme jasne korake na poštovanju svih preporuka, spomenutih u ovom tekstu, dostizanje ciljeva proklamovanih u Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom je zagantovano. Zato autor poziva Vladu Republike Srbije da ozbiljno razmotri sve preporuke i da počne da ih implementira.

IZVORI

LITERATURA

1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima UN.
2. Konvencija o pravima deteta UN.
3. „Vrtić po meri deteta“ Save The Children UK.
4. Standardna pravila za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom UN.
5. Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom UN.
6. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Savet Evrope.
7. Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society.
8. Resolution ResAP(2007)3, Komitet ministara Saveta Evrope.
9. Ugovor o osnivanju Evropskih zajednica.
10. Ugovor o Evropskoj uniji.

11. Direktiva Saveta Evropske zajednice 76/207/EEC usvojena 9. februara 1976.
12. Direktiva Saveta Evropske unije 2000/78/EC.
13. EU Disability Strategy.
14. OMC method.
15. Izveštaj o nacionalnim planovima akcije za socijalnu zaštitu i inkluziju.
16. EU strategija o zdravlju i zaštiti na radu (2007-2012).
17. Disability High Level Group Discussion Paper.
18. Komunitarni program za zapošljavanje i socijalnu solidarnost – Progres.
19. 1999/2000:79 „Od pacijenta do građanina – Nacionalni plan akcije za invaliditet“, Švedska.
20. Ustav Republike Srbije 2006. god.
21. Zakon protiv diskriminacije osoba sa invaliditetom.
22. Mr Jelena Jerinić, „Omogućavanje pristupa autorskim delima slepim i slabovidim osobama, analiza pravnog okvira“.
23. „Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom“, Vlada Republike Srbije.
24. COM(2007) 660 Predlog odluke Saveta O principima, prioritetima i uslovima evropskog partnerstva sa Republikom Srbijom, Evropska komisija.
25. Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju Evropske unije i njenih članica, sa jedne, i Republike Srbije, sa druge strane.
26. UN statistika.

Korišćeni sajtovi:

1. www.un.org.yu
 2. www.ilo.org
 3. www.coe.org.rs
 4. www.seio.sr.gov.yu
 5. <http://www.serbia.sr.gov.yu>
 6. <http://www.prsp.sr.gov.yu>
 7. www.government.se
 8. www.b92.net
 9. http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/strategy_reports_en.htm
 10. <http://europa.eu/scadplus/leg/en/s02311.htm>
 11. http://ec.europa.eu/employment_social/social_policy_agenda/social_pol_ag_en.html
 12. www.mfa.gov.yu/Srpski/spopol/Prioriteti/ljudska_prava_s.html
-

Uros Cubrovic

The Issue of Disability in The Process of European Integration of Serbia

Summary

The conditions under which handicapped people live vary considerably from country to country. This paper analyzes possibilities of the social and vocational integration of handicapped persons in Serbia as a part of the European integration process of country.

Key words: European integration, handicapped persons, inclusion, integration

EKONOMIJA \approx ECONOMY

Đorđe Kaluđerović

Tutor: Borko Milosavljević

Ekonomski institut

INVESTICIONI FONDOVI

Uvod

U moru finansijskih institucija moderne ekonomije jasno se može uočiti značaj i uloga investicionih fondova. Ovi ekonomski džinovi, ne samo da su dominantni u zemljama razvijene ekonomije, već polako zauzimaju i odgovarajuće pozicije u zemljama u razvoju.

Gotovo je nemoguće danas zamisliti bilo koji privredni subjekat, počevši od individualca, preko banaka, pa do multinacionalnih kompanija, da u toku svog poslovanja ne dođe u situaciju da koristi upravljanje hartijama od vrednosti, posredno ili neposredno. Većiti strah od neuspeha na finansijskom tržištu i nemogućnosti smanjenja rizika kojem su ulaganja izložena, ne samo individualne ulagače, okreće prema ovim finansijskim institucijama. Ograničenost individualnog znanja, veliki rizik ulaganja, zakonske i druge prepreke prevazilaze se kvalitetnim profesionalnim menadžmentom, pravovremenim informacijama, čime ovi tržišni igrači postaju nezamenljivi. Ne treba sva jaja držati u jednoj korpi, kaže stara poslovice, što se može uzeti i kao moto delovanja investicionih fondova i procesa diversifikacije.

Profesionalni menadžment – portfolio menadžment, diversifikovani portfolio, kvalitetne informacije, smanjen rizik za ulagače, veća mogućnost profita u odnosu na bankarsku štednju, smanjeni transakcioni troškovi – samo su neke od prednosti kojima fondovi privlače svoje klijente.

Snaga ovih finansijskih institucija danas je enormna, u velikom broju slučajeva aktiva kojom raspolažu prevazilazi društvene proizvode mnogih, pa i najrazvijenijih zemalja. O kojim zastrašujućim ciframa i finansijskoj moći je reč, biće jasnije ako kažemo, da su neki od investicionih fondova, pre globalne ekonomske krize, baratali imovinom u vrednosti od 450 milijardi eura, a da ih pritom samo u SAD ima oko 4.000. Izvanredna ekonomska moć nezaobilazno traži prostor za ekspanziju i jačanje, pa je tako našla svoje mesto i u tranzicionim i privatizacionim procesima mnogih bivših komunističkih zemalja Evrope.

Nažalost, ova pozitivna uloga za sada nije ponovljena na našem ekonomskom prostoru, ne samo zbog značajno odočnele zakonske regulacije funkcionisanja ove oblasti, već i zbog nedovoljne informisanosti i očekivane nepoverljivosti građana prema novitetima na ekonomskom planu.

Ipak, i pored vidljivih prepreka, od ove najmlađe finansijske institucije u srpskoj privredi može se očekivati ne samo značajan uticaj na ekonomsku stabilizaciju, već i doprinos razvoju finansijskog tržišta i kvalitetnijih finansijskih instrumenata.

Razvoj kroz istoriju

Istoričari još uvek ne mogu da se dogovore oko tačnog datuma osnivanja prvog investicionog fonda. U domaćoj literaturi takođe se mogu naći različita shvatanja, među njima dr Ristić¹ kao vreme i mesto nastanka uzima Belgiju polovinom XIX veka i Englesku početkom XX veka. Pominju se investicione kompanije formirane u Holandiji (Brisel) 1822. godine od strane kralja Wilhelma,² dok drugi ističu da je njegovo visočanstvo verovatno „pozajmilo“ ideju od holandskog trgovca Adriaan van Ketwicha, koji je osnovao sličnu finansijsku instituciju još 1774. godine. Van Ketwich je pošao od ideje da će diversifikacija privući investitore sa minimalnim kapitalom koji inače svoja sredstva ne bi angažovali u ovom smislu. Fond je nazvao zvučnim imenom *Eendragt Maakt Magt*, što znači „jedinstvo stvara snagu“, ili u slobodnijem prevodu „**zajedno smo jači**“.

Sledeći talas otvaranja finansijskih institucija nalik investicionim fondovima se odigrava u Švajcarskoj 1849. godine i u Škotskoj 1880. godine. Ideja ujedinjavanja sredstava i raspodela rizika kroz investicione fondove uskoro se ustalila i u Velikoj Britaniji (jedna od prvih i danas aktivnih investicionih kompanije se pojavila 1868. godine u Londonu – *Foreign & Colonial Investment Trust*) i Francuskoj, preko kojih će da utiče i na američko tržište tokom devedesetih godina 19. veka.

Prvi investicioni fond u SAD je bio *New York Stock Trust*, koji je osnovan 1889. godine, a prvi *zatvoreni* investicioni fond koji je osnovan u SAD bio je *The Boston Personal Property Trust*, formiran 1893. godine. Spomenućemo još i *Fidelity*, *Pioneer* i *Putnum* fondove.

Sledeći bitan korak u razvoju modernih investicionih fondova desio se 1907. godine sa osnivanjem *Alexander fonda* iz Filadelfije u saveznoj državi Pensilvaniji. Ovaj fond je uveo polugodišnje EMISIJE i dozvolio svojim investitorima da se povuku i da budu isplaćeni u svakom trenutku na svoj zahtev. Tako je rođena ideja o otvorenim investicionim fondovima.

1 Videti dr Đorđe Đukić, dr Vojin Bjelica i dr Žarko Ristić, *Bankarstvo*, Čugura Print, Beograd, 2003.

2 Videti dr Dejan D. Erić, *Finansijska tržišta i instrumenti*, autor i Čigoja štampa, Beograd, 2003.

Dolazak modernih investicionih fondova najavljen je osnivanjem *Massachusetts Investors' Trusta* u Bostonu, 1924. godine. Njihova ekspanzija naročito je kulminirala dvadesetih godina, kada je kreiran veliki broj zatvorenih fondova opterećenih dugom i preferencijalnim akcijama u nameri da se zadovolje špekulativni interesi naizgled rastućeg tržišta.

Fond je postao otvoren 1928. g. pod danas dobro poznatim imenom *MFS Investment Management*. Banka *Street Investors' Trust* je bila kastodi za *Massachusetts Investors' Trust*. Kasnije, *State Street Investors* su osnovali vlastiti fond 1924. godine na čelu sa Richardom Paineom, Richardom Saltonstallom i Paulom Cabotom. Saltonstall je takođe bio povezan sa *Scudderom*, *Stevensom* i *Clarkom*, grupom koja će lansirati prvi **no-load** fond. Godina 1928. je prekretnica u istoriji modernih investicionih fondova. Do 1929. godine, bilo je 19 otvorenih investicionih fondova i oko 700 zatvorenih investicionih fondova. Te iste godine, pad berze potpuno je preokrenuo američko tržište tako da tromi i spori zatvoreni fondovi nisu bili u stanju da prežive krah dok su se otvoreni investicioni fondovi snašli i preživeli krizna vremena, razvijajući sistem dalje.

Investicioni fondovi – definisanje

Zakon o investicionim fondovima Republike Srbije iz 2006. godine, u članu 2. osnovnih pojmova, kaže: Investicioni fond je institucija kolektivnog investiranja u okviru koje se prikupljaju i ulažu novčana sredstva u različite vrste imovine sa ciljem ostvarenja prihoda i smanjenja rizika ulaganja.

Prof. dr Branko Vasiljević definiše investicione fondove kao profesionalno vođene finansijske institucije (investicione kompanije) koje mobilisu kapital više pojedinaca radi ulaganja u skup hartija od vrednosti različitih izdavalaca.

Investicioni fondovi plasiraju sredstva u portfelj hartija od vrednosti. Imajući u vidu portfolio ulaganja kao karakteristiku investicionih fondova, možda bi, sa stanovišta terminologije, pogodniji naziv za ove fondove bio portfolio fondovi, ali je prevladao termin koji se danas koristi u svim zemljama.³

Investiciona kompanija je finansijska institucija koja povlači sredstva manjih individualnih investitora, a njima, za uzvrat, emituje akcije (*shares*) ili potvrde o učešću u finansijskoj aktivi fonda (*units*), što je pretežno evropska praksa, dok se kod nas govori o investicionim jedinicama (srazmerni obračunski udeo u ukupnoj neto imovini investicionog fonda).⁴

3 Videti: prof. dr Branko Vasiljević, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2002.

4 Videti: dr Dejan B. Šoškić, *Hartije od vrednosti: Upravljanje portfoliom i investicioni fon-*

Sredstva prikupljena na ovaj način fondovi investiraju na domaćem i međunarodnom finansijskom tržištu, kreirajući diversifikovani portfolio. O ovome svemu brine grupa profesionalaca koji su portfolio menadžment kompanije. Prihodi ostvareni ovim putem dele se akcionarima tj. vlasnicima investicionih jedinica srazmerno njihovom učešću, umanjenom za proviziju društva za upravljanje. Iako se polazi od toga da društvo za upravljanje vodi investicionu kompaniju u ime i u najboljem interesu njenih akcionara, tj. članova, oni ipak preuzimaju celinu investicionog rizika koji proizlazi iz poslovnih odluka portfolio menadžmenta društva za upravljanje. Drugim rečima, za razliku od nekih drugih finansijskih institucija (banaka, osiguravajućih društava), investicioni fondovi rizik poslovanja direktno prenose na svoje članove – akcionare.⁵ Ovo proizlazi iz toga što investicioni fondovi emituju investicione jedinice – akcije tj. vlasnička prava. Za razliku od njih, banke na sredstva uzeta u zajam emituju dugovna prava (štedne knjižice, blagajničke zapise i slično), čime se obavezuju da će isplatiti fiksne i bezrizične prinose investitorima – oni nisu povezani sa profitom koji banka ostvaruje plasmanom svojih sredstava, tako da samo banka snosi rizik. Finasijski instrumenti koje investicione kompanije kupuju za račun svog portfolija zavise od investicionih ciljeva portfolio menadžmenta sa kojima su akcionari upoznati i saglasni. To znači da su ove kompanije finasijski posrednici, nastali, između ostalog, i sa ciljem da sitne investitore aktiviraju na komplikovanom finansijskom tržištu.

U svakodnevnom govoru često se kao sinonim za investicionu kompaniju koristi termin investicioni fond.⁶ U užem smislu, investicioni fondovi su investicione kompanije, odnosno firme, čiji je predmet delatnosti investiranje, reinvestiranje, posjedovanje, držanje ili trgovina hartijama od vrednosti (definicija preuzeta iz američkog Zakona o investicionim kompanijama iz 1940. godine).⁷ Međutim treba praviti jasnu razliku između društva za upravljanje (menadžment kompanije) i samog investicionog fonda. Društvo za upravljanje u svom sastavu može da ima jedan, ali i više investicionih fondova, dok sam investicioni fond predstavlja instituciju kolektivnog investiranja tj. najefikasniji način prikupljanja slobodnih novčanih sredstava sa ciljem njihovog daljeg investiranja na finansijsko tržište koje omogućava najefikasniji način kanalsanja ka subjektima kojima

dovi, Beograd, 2000.

5 Videti: dr Dejan D. Erić, *Finasijska tržišta i instrumenti*, Autor i Cigoja štampa, Beograd, 2003.

6 Videti: dr Dejan B. Šoškić, *Hartije od vrednosti: Upravljanje portfoliom i investicioni fondovi*, Beograd, 2000.

7 Videti: prof. dr Branko Vasiljević, *Osnovi finasijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2002.

je potreban a koji znaju da ga koriste i oplode. Čitavim tim procesom upravlja, što i naziv kaže, društvo za upravljanje tj. menadžment kompanije, koji putem diversifikacije smanjuje rizik. Takođe, treba praviti razliku između više vrsta investicionih fondova. Kod nas se dele na tri vrste: otvoreni, zatvoreni i privatni. O tome će više reći biti kasnije.

U SAD, za postojeće akcionare, prelazak iz jednog investicionog fonda u drugi, u okviru istog društva za upravljanje, po pravilu je besplatan, a to se praktikuje zbog promena investicionih ciljeva koje akcionar želi da ostvari. Američki sistem, koji se razvijao u poslednjih sto pedeset godina, nudi široki spektar mogućnosti akcionarima da, uz odgovarajući rizik, ostvare prinose, i to prognoziranim dinamikom u skladu sa njihovim investicionim ciljevima. Ove mogućnosti su toliko razvijene da investitor može tačno da izabere program u odnosu na to da li npr. želi da obezbedi decu novac za studije ili želi da isplati hipoteku za kuću ili dopunu penzionom planu u određenom vremenskom periodu, uz prognozirani rizik, sa sredstvima koje je u mogućnosti da investira.

Velike menadžment kompanije u SAD, kao što su: *Fidelity Investments*, *Merrill Lynch*, *Vanguard Group*, *Franklin Resources* i *Dreyfus*, koje su u 2007. kontrolisale oko trideset posto američkog tržišta, nude investitorima mnogo veće mogućnosti od malih investicionih kompanija. Pored već spomenutih prelazaka iz jednog u drugi investicioni fond, besplatne tržišne analize, prognoze, poslovne informacije, savete putem *Newsletter-a* i razni edukativni materijali doprineli su da investitori uđu dublje u komplikovani svet velikih finansija. Investitorima ostaje samo da odaberu kome će da povere svoj novac u odnosu na investicione ciljeve. Naravno, to nikako ne sprečava male menadžment kompanije da se sa novim finansijskim proizvodima, jeftinijim uslugama ili na neki drugi način bore sa ustaljenom konkurencijom, a sve to donosi razvoj ovog sektora u korist investitora.

Investicione kompanije vrše razne važne posredničke poslove za račun svojih investitora. Najbitniji su poslovi smanjenja rizika putem diversifikacije. Treba reći da je postizanje ovoga efekta u potpunosti dostupno sitnim investitorima baš kroz investicione fondove. Ako pođemo od pretpostavke da je prosečna cena akcije na NYSE oko 50\$ i da se trgovanje odvija u lotovima od po 100 akcija, a da za diversifikovani portfolio treba da imamo uključeno najmanje dvadeset vrsta različitih akcija, cena postizanja ovoga je:

$$\$50 \cdot 100 \cdot 20 = \$100,000^8$$

8 Videti: dr Dejan B. Šoškić, *Hartije od vrednosti: Upravljanje portfoliom i investicioni fondovi*, Beograd, 2000..

Investicione kompanije u većini slučajeva imaju donji prag, postavljen između \$500 i \$1000, a za dodatno investiranje već od \$50 i to sa efektom diversifikacije koji znatno nadilazi investiranje u samo dvadeset vrsta različitih akcija. To znači da investitor i sa malim sredstvima plasiranim u investicioni fond dobija zauzvrat diversifikaciju rizika karakterističnu za velike sume novca, investirane u znatan broj različitih hartija od vrednosti. Uz sve to, relativno jeftino, investitor dobija uslugu kompletnog upravljanja sredstvima uz minimalne prateće troškove knjigovodstva, čuvanja hartija od vrednosti, transakcionih troškova analiza i sl. Zbog svega ovoga, jasan je dinamičan rast popularnosti i ogromnog značaja ovih institucija.

U odnosu na oročene štedne uloge, prinosi investicionih fondova mogu biti znatno veći. Na primer, od 1977. do 1990. godine akcionari *Fidelity Magellan Fund*-a uvećali su svoju inicijalnu investiciju za 2.510%, dok je za to vreme *Dow Jones* indeks porastao za 451%. To znači da je \$1000 koji su bili uloženi 1977. godine, 1990. godine iznosilo \$25000. Isto tako, *Quantun Fund* je, od osnivanja 1969. godine, svojim investitorima donosio prosečni godišnji prinos od 35%.⁹ Prve žive legende finansijskog tržišta jesu portfolio menadžeri ovih fondova – *Peter Lynch (Fidelity Magellan Fund)* i *George Soros (Quantun Fund)*, imena za koja su sigurno čuli svi, čak i oni koji nemaju nikakve veze sa investicionim fondovima. Sve investicione kompanije ne posluju konstantno uspešno, neke zablistaju samo na kratko, dok druge ne dostignu ni performanse berzanskog indeksa. Naravno, u trenucima ekonomske krize, kao što je trenutna, većina kompanija je u periodu pada svoje vrednosti, dok samo retke održavaju pozitivan skor na tržištu. Dakle, rizik je i dalje veliki i ostaje, nažalost, uvek na strani investitora. Ipak, lista najuspešnijih investicionih fondova pokazuje zaista impresivne rezultate, posebno tokom finansijski uspešnih devedesetih godina u SAD.

Na primer, 1991. godine dvadeset i pet najboljih investicionih fondova koji su investirali u akcije imali su ukupni godišnji prinos od preko 70%. Iako ulazak u XXI vek dovodi do manjih prinosa, investicioni fondovi i dalje nadilaze štednju u bankama u velikoj meri i dalje, aktiviranjem kapitala, stimulišu privredni razvoj.

9 Videti Business Week, august 1993.

Net Asset Value (neto vrednost aktive)

Da bi investitor mogao da razume informacije o performansama investicionih fondova, mora detaljnije da uđe u njihovu suštinu, a to su način rada, prihodi i neke druge karakteristike.

Jedan od najvažnijih parametara investicionih fondova uopšte je neto vrednost aktive NAV – *Net Asset Value*. Treba istaći da se u Americi pod pojmom NAV podrazumeva neto ukupna vrednost/broj akcija, dok se kod nas pod NAV podrazumeva samo neto ukupna vrednost aktive, što može dovesti do raznih zabuna, pa na to treba obratiti pažnju.

Za izračunavanje NAV-a uzimaju se cene hartija od vrednosti koje se nalaze u portfoliju fonda na kraju radnog dana tj. na zatvaranju berzi (kod nas je to fer vrednost) na kojima se kotiraju. Množenjem tih cena sa količinom tj. brojem hartija od vrednosti koje se nalaze u portfoliju i dodavanjem ostalih vidova aktive u vlasništvu fonda dobijamo ukupnu vrednost aktive fonda. Od ovog broja, oduzimamo obaveze fonda i delimo ih brojem akcija u opticaju, tako da dobijamo neto vrednost aktive fonda po akciji, odnosno cenu po kojoj bi otvoreni investicioni fond trebalo da otkupljuje akcije (investicione jedinice) od svojih investitora.

NAV se u Americi popularno naziva *bid* ili *sell price* i predstavlja osnovu cene po kojoj otvoreni investicioni fond toga dana otkupljuje svoje akcije – investicione jedinice. NAV se izračunava svakog radnog dana i ta informacija se po pravilu nalazi u sredstvima javnog informisanja i služi kao osnovni pokazatelj uspešnosti fonda. Praćenjem kretanja NAV-a samo u kratkom vremenskom periodu, možemo steći relativno preciznu predstavu o tome koliko je cenovno nestalan posmatrani portfolio u odnosu na druge fondove ili berzanske indekse i kakva mu je kapitalna apresijacija ili depresijacija. Sa druge strane, NAV na dugi rok ne izražava precizno kapitalnu apresijaciju ili depresijaciju, za razliku od kretanja cena običnih akcija. To je iz razloga što fond kontinuirano adaptira strukturu svog portfolia, realizuje kapitalne dobitke i gubitke i realizovane kapitalne dobitke deli akcionarima. Takođe je bitan broj akcionara. Kada se kapitalni dobitci isplate akcionarima, dolazi do pada NAV za iznos isplaćenog kapitalnog dobitka po akciji. To, naravno, smanjuje značaj kretanja NAV u projekciji investicionih performansi u odnosu na kretanje cena običnih akcija. Zbog svega ovoga, dugoročna mera performansi investicionih kompanija nije NAV, već stopa

ukupnog prinosa koja obuhvata i realizovane kapitalne dobitke. Po pravilniku o investicionim fondovima Komisije za hartije od vrednosti Republike Srbije, vrednost imovine fonda koju čine hartije od vrednosti utvrđuje se na sledeći način:

- U trenutku kupovine, vrednost se obračunava po ceni kupovine, koja uključuje troškove kupovine i prenosa tih hartija.
- Svi naknadni obračuni vrednosti hartija od vrednosti, koji čine imovinu fonda, zasnivaju se na poštenoj (FER) vrednosti koja se određuje na osnovu tržišne cene hartija od vrednosti na organizovanom tržištu u 15:00 časova po našem vremenu, na dan obračuna, osim u slučajevima određenim onim pravilnikom.

Vrste investicionih fondova

Podela investicionih kompanija može biti višestruka i mi ćemo obratiti pažnju najviše na onu koja se bazira na hartijama od vrednosti. Kod nas je zakon propisao tri vrste investicionih fondova: *otvorene*, *zatvorene* i *privatne*.

Otvoreni investicioni fond (*Open end fund*) funkcioniše na principu prikupljanja novčanih sredstava putem izdavanja investicionih jedinica i otkupa investicionih jedinica na zahtev članova fonda. Otvoreni fond nema svojstvo pravnog lica. Imovina otvorenog fonda je u svojini članova fonda.

Zatvoreni investicioni fond (*Closed end Fund*) je pravno lice organizovano kao otvoreno akcionarsko društvo. Zatvoreni fond prikuplja novčana sredstva prodajom akcija putem javne ponude. Utvrđivanje NAV po akciji vrši se najmanje jedanput mesečno i objavljuje se u dnevnom listu sa tiražom preko 100.000 primeraka, kao i na internet stranici fonda.

Privatni investicioni fond (*Limited distribution – Incubated Fund*) je pravno lice organizovano kao društvo sa ograničenom odgovornošću, u skladu sa zakonom kojim se uređuju privredna društva. Minimalni novčani ulog člana društva ne može biti manji od 50.000 evra u dinarskoj protivrednosti. Neki naši stručnjaci vide privatni investicioni fond kao hedž fond.¹⁰

Podela na otvorene, zatvorene i privatne investicione fondove je urađena prema načinu investiranja u njih i povlačenju sredstava iz njih. Otvorene investicione kompanije (*Mutual Funds – US ili Unit trusts – UK*, koji za razliku od *mutual fund*-a ne deli svojim investitorima akcije već, kao kod nas, *units* tj. investicione jedinice – učešća u fondu) su dominantne

10 Prof. dr Branko Vasiljević hedž fond definiše kao eklektički investicioni pul, organizovan kao ortačko društvo, čiji menadžeri su plaćeni na bazi ostvarenog profita.

investicione kompanije na tržištu, kako po ukupnom broju, tako i po aktivni kojom raspolažu. Iako su tokom osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka zabeležili izvanredno veliki rast u svim segmentima njihove aktive, taj trend je početkom novog milenijumu malo splasnulo, što se još više produbilo trenutnom krizom.

Prof. dr Vasiljević daje klasifikaciju investicionih fondova, pominjući takođe način mobilizacije sredstava kao kriterijum, gde razlikuje otvorene (neograničene) i zatvorene (ograničene) investicione fondove. Drugi kriterijum, po njemu, jeste investiciona strategija (oblik portfolia), prema kom fondovi mogu biti dohodovni (*Income Funds*), uravnoteženi (*Balanced Funds*), specijalizovani (*Speciality Funds*), dividendni (*Dividend Funds*), zemljišni (*Real-Estate Funds*), fondovi novčanog tržišta (*Money Market Funds*), nacionalni (*Country Funds*), fondovi rizičnog kapitala (*Venture-Capital Funds*), etički (*Ethical funds*)...¹¹

Organizacija investicionih fondova

Svi investicioni fondovi su organizovani na takav način da se poslovi njihovog upravljanja izvode spolja, od strane nezavisnih ugovornih strana – društava za upravljanje tj. menadžment kompanija.

Odnos fonda i upravljačke kompanije, koja je obično sponzor fonda, zasniva se na ugovoru o nalogu. Kompanija pruža usluge investicionog konsaltinga, aranžira transakcije, prikuplja sredstva izdavanjem akcija, plasira sredstva i saraduje sa bankom – depozitarom.¹²

Društvo za upravljanje, po zakonu:

- organizuje i upravlja otvorenim fondom,
- osniva i upravlja zatvorenim fondom i
- upravlja privatnim fondom.

Takođe, društvo za upravljanje je dužno da za svaki investicioni fond kojim upravlja angažuje najmanje po jednog portfolio menadžera i jednog ovlašćenog internog revizora i zaposli ih na neodređeno vreme.

U SAD, oko funkcionisanja investicionih fondova uloge su podeljene na akcionare (*shareholders*), upravni odbor (*board of directors/trustees*), menadžment kompaniju (*management company*) u koju ulaze: portfolio menadžer (*portfolio manager*), savetnik (*adviser*), nezavisni poverenik (*independent custodian*), posrednik transfera (*transfer agent*) i glavni potpisnik (*principal underwriter* ili *fund distributor*)..

11 Videti: prof. dr Branko Vasiljević, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2002.

12 Videti: prof. dr Branko Vasiljević, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2002.

Upravni odbor biraju akcionari i on je odgovoran za sveobuhvatno upravljanje kompanijom, za realizaciju investicionih ciljeva i investicione politike fonda. U tom smislu, odbor angažuje finansijskog savetnika, i nadležan je za sklapanje, reviziju i/ili raskid ugovora sa njim. Upravni odbor takođe nadgleda rad menadžment kompanije/društva za upravljanje i, posebno, rad portfolio menadžera.

Menadžment kompanija, ili društvo za upravljanje, nadležna je za vođenje poslova fonda. Ona je u funkciji investicionog savetnika i zadužena je za upravljanje portfolijom investicionog fonda u skladu sa investicionim ciljevima navedenim u prospektu. Bitno je reći da je praksa pokazala da u stvari menadžment kompanija daje inicijativu za osnivanje investicionih fondova i uobičajeno je da upravlja poslovanjem više investicionih fondova, kako otvorenih tako i zatvorenih. Skup fondova kojima upravlja jedna investiciona (menadžment, *prim.aut.*) kompanija naziva se familija fondova (grupa fondova, kompleks fondova).¹³ Kod nas, prema zakonu o investicionim fondovima, prodaju akcija i investicionih jedinica vrše isključivo banke i brokersko-dilerska društva.

Poverenik (custodian) je izvršilac naloga investicionog savetnika, zadužen za isplate i izdavanje priznanica prilikom svih transakcija koje se vrše u ime fonda. To je nezavisna institucija i zadužena je za čuvanje aktive fonda – gotovine i hartija od vrednosti iz portfolia. Tu ulogu po pravilu igra banka – kastodi (*custody bank*).

Po zakonu o investicionim fondovima republike Srbije, društvo za upravljanje je dužno da u roku od osam dana od dana dobijanja dozvole za organizovanje otvorenog, odnosno osnivanja zatvorenog fonda, zaključi sa kastodi bankom ugovor o obavljanju kastodi usluga za svaki investicioni fond posebno. Kastodi usluge za jedan investicioni fond obavlja isključivo jedna kastodi banka, koja otvara i vodi račune hov koji čine imovinu fonda, vrši prikupljanja uplata investicionih jedinica, prenos novčanih sredstava prilikom ulaganja imovine i vrši otkup investicionih jedinica i uglavnom izvršava sve transakcije vezane za funkcionisanje fonda. Jedna kastodi banka može obavljati poslove za više investicionih fondova.

Posrednik transfera (uglavnom *management company* ili društvo za upravljanje) je zadužen za sprovođenje transakcija sa akcionarima: prodaja i otkup akcija – investicionih jedinica, distribucija dividendi i realizovanih kapitalnih dobitaka, vođenje investicionih dosijea akcionara itd. Takođe je zadužen i za dnevni obračun NAV/akciju – investicionu jedinicu.

13 Videti: prof. dr Branko Vasiljević, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2002.

Potpisnik (*underwriter*) je zadužen za marketing i distribuciju novih emisija akcija fonda. Omogućeno mu je da akcije prodaje posrednicima – brokersko dilerskim kućama, bankama i drugim finansijskim institucijama koje se bave ovim vidom prodaje (eksterno), koje ih dalje distribuiraju ili da ih prodaje na malo, direktno investitorima (interno).

Poslovanje investicionih fondova može se podeliti i na transakcije sa hartijama od vrednosti koje izvodi investicioni fond i transakcije vezane za kupoprodaju akcija – investicionih jedinica samih fondova.

Investitori, koji su se odlučili da direktno kupe akcije – investicione jedinice fonda, neposredno stupaju u kontakt sa posrednikom transfera izabranog fonda i direktno iniciraju kupovinu ili prodaju akcija – investicionih jedinica fonda. Tada posrednik transfera knjiži promene vlasništva u svojoj dokumentaciji i prima uplate ili daje isplate po osnovu akcija – investicionih jedinica. Kod nas ovu ulogu igra kastodi banka.

Prihodi investicionih fondova

Postoje tri osnovna načina na koje investicioni fondovi mogu sticati dobit za račun svojih investitora:

- po osnovu dividendi i kamata primljenih na hartije od vrednosti u portfoliju;
- po osnovu realizovane kapitalne dobiti tj. ukoliko, prodajući neku hartiju od vrednosti, ostvare profit koji se po pravilu isplaćuje investitorima – *capital gains distributions*;
- ukoliko dođe do rasta vrednosti hartija od vrednosti iz portfolia, a samim tim i do rasta NAV fonda – *unrealized capital gains*.

Ipak, ne postoje garancije da će se ovo i desiti, tako da sav rizik snose investitori.

Prinos (*yield*) je prihod po akciji fonda isplaćen akcionarima po osnovu dividendi i kamata tj. po prvom osnovu prihoda fonda.

Isplate (*distributions*), zajedno sa dividendama i kamatama (*yield*), obuhvataju i realizovanu kapitalnu dobit (*capital gains distribution*) tj. obuhvataju sve isplate akcionarima po prvom i drugom osnovu prihoda fonda.

Ukupni prinos (*total return*), pored isplata, obuhvata i nerealizovane kapitalne dobitke koje se pokazuju kroz rast NAV-a. Tu, znači, spadaju dividende, kamate, profit realizovan prodajom hartija od vrednosti i rast vrednosti akcija fonda, tj. rast vrednosti NAV. To je najbolja i najsveobuhvatnija mera performansi investicionog fonda.

Treba napomenuti takođe da, u slučaju otvorenog investicionog fonda, investitori, po pravilu, ne dobijaju pun iznos ukupnog prinosa (*total return*). Uz menadžment proviziju, tu su i druge provizije namenjene pokrivanju troškova distributivno prodajne organizacije, kao što su: *custody fee* ili *management fee*.

Zaključak

Za investicione fondove se često kaže da su snažno uticali na ukupan finansijski sistem u SAD (posle velike ekonomske krize 1929. godine), ali i u čitavom svetu. Veruje se da će to biti slučaj i kod nas. Investicione kompanije su najefikasniji način prikupljanja slobodnih novčanih sredstava. One omogućavaju da se mali, neupućeni (posebno iz bivših socijalističkih zemalja) investitori aktiviraju i time doprinose razvoju i sazrevanju tržišnog okruženja i samim tim i celokupne privrede. Putem investicionih fondova razvija se svaki mogući aspekt ekonomije jednog društva i daje se mogućnost svakom pojedincu da participira na komplikovanoj finansijskoj sceni, uz ostvarivanje profita. Ali postoje mnogobrojni problemi koji prate razvoj celokupnog finansijskog tržišta, pa samim tim i investicionih fondova. Sa druge strane, interes privrede, tj. preduzeća koja dobijaju sredstva plasirana od strane portfolio menadžmenta društava za upravljanje je razvoj putem novih investicija. Posebno treba podvući da su nedostatak sredstava, ili skupi kreditni aranžmani, jedan od glavnih problema za povećanje proizvodnje i plasman novih proizvoda u svim tranzicionim ekonomijama, pa samim tim i kod nas. Uvođenjem institucije investicionih fondova, daje se mogućnost i privredi da, po pristupačnijim uslovima, dođe do svežih sredstava i poveća proizvodnju. Naravno, preduzeća zainteresovana za sredstva investicionih fondova moraju da ispune određene standarde, podignu kvalitet poslovanja, čime obezbeđuju bolje kotiranje svojih akcija na berzi. Time produbljuju i celokupno finansijsko tržište i direktno dovode do razvoja novih finansijskih institucija i finansijskih instrumenata. Bonitet za sve.

Veliki problem je i neupućenost domaćeg stanovništva i nedovoljna edukacija koja bi morala da približi razloge investiranja u ovu granu ekonomije. Tokom kriznih perioda, ljudi su razvili veliko nepoverenje u sve finansijske institucije i nove finansijske proizvode, verovatno poučeni iskustvom piramidalnih banaka i stare devizne štednje, tako da sam proces poveravanja novca nekom na upravljanje kod prosečnog srpskog građanina automatski budi averziju. Smatram da bi osnovni zadatak marketinških odeljenja društava za upravljanje trebalo da bude edukacija, takozvani *averness*

program koji približava proces rada investicionih fondova potencijalnom investitoru. Bankarski sektor, koji je u Srbiji trenutno u ekspanziji, sa velikim marketinškim budžetima, sigurno ne želi da izgubi oročenu štednju, koja bi mogla da počne da se odliva ka investicionim fondovima, a sa druge strane fondovi doprinose razvoju industrije, ulažući svež kapital u akcije raznih preduzeća, tako da bi interes celokupnog društva bio da dođe do razvoja investicionih kompanija. Investicioni fondovi povezuju i tržišta, prvo lokalno, pa onda i globalno. Samim tim, doprinose zainteresovanosti građana za celokupnu ekonomsku situaciju kako kod kuće tako i u inostranstvu. Politička situacija direktno utiče na njihov razvoj, pa su konsekvence nekih političkih poteza trenutno vidljive kroz kotacije, podižući nivo odgovornosti, posebno u društvu kao što je naše. Pozitivna iskustva sličnih tranzicionih privreda govore da su investicioni fondovi korak napred u svakom pogledu i da su koristi koje donose višestruke. U razvijenim zemljama, kao što sam već istakao, investicioni fondovi ostvaruju dobit veću od kamata na štedne bankarske uloge. Stopa profita zemalja koje prolaze kroz proces tranzicije se kretala preko 10%. Ulaganje u investicione fondove u Sloveniji donosilo je na godišnjem nivou zaradu od gotovo 20%, u Mađarskoj je prosek bio oko 32%, u Češkoj oko 28% a u Poljskoj neverovatnih 44%. Na kraju, ostaje da se nadamo da, i pored snažnog uticaja globalne ekonomske krize, slična situacija može da se ponovi i u Srbiji.

BIBLIOGRAFIJA

1. Prof. dr Branko Vasiljević, *Lekcije iz savremene političke ekonomije*, Zavet, Beograd, 2003.
2. Prof. dr Branko Vasiljević, *Osnovi finansijskog tržišta*, Zavet, Beograd, 2002.
3. Dr Dejan D. Erić, *Finansijska tržišta i instrumenti*, Autor i Čigoja štampa, Beograd, 2003. godina.
4. Dr Dejan B. Šoškić, *Hartije od vrednosti: Upravljanje portfoliom i investicioni fondovi*, Čigoja štampa, Beograd, 2000.
5. Dragan Pejić, „Dobit veća od kamate“, *Emagazin*, oktobar 2007.
6. Dr Đorđe Đukić, dr Vojin Bjelica i dr Žarko Ristić, *Bankarstvo*, Čugura Print, Beograd, 2003.

Djordje Kaludjerovic

Investment funds

Summary

Imaging financial world without these financial colossus is impossible nowadays. Power of these institutions is growing continually. Constant spreading is inevitable way, therefore developing countries must make political and economical adjustments and adapt on the new born situation. That's why this essay has a goal to enlarge knowledge and logics of these financial institutions as much as it is possible, helping individual investors to understand the newest member of Serbia's financial world.

Keywords: investment funds, net asset value, organization, investment incomes.

Ivana Luković

Tutor: dr Galjina Ognjanov

Ekonomski fakultet u Beogradu

SOCIJALNO ODGOVORNI MARKETING

Uvod

Poslovna praksa određuje uobičajene načine ponašanja koji prevladavaju u nekoj organizaciji ili društvu. Mnoge odredbe poslovne prakse su etički neutralne i pripadaju običajima i bontonu. Međutim, u praksi svakog podneblja nalaze se i pojave koje su etički pozitivne ili negativne. Raširenost neke očigledno neetične pojave (npr. korupcije) u poslovnoj praksi, ne čini je opravdanom ili etički prihvatljivom, ali može redukovati prostor delovanja osobe ili organizacije koja želi da deluje na temelju drugačijih načela. Poslovna praksa menja se pod uticajem konkurencije, novih tehnologija i promena zateva kupaca, ali i kroz interakciju preduzeća sa širom društvenom okolinom. Etika poslovanja razvija se na temelju pozitivnih primera u poslovnoj praksi kao odgovor na probleme u pojedinim preduzećima koji dobiju značajan medijski publicitet, kroz pritiske interesnih grupa (npr. udruženja potrošača, ekološka udruženja), što utiče na zakonske propise ili percepciju javnosti.

Poslovna etika nije puka teoretska debata, nego praktičan proces zasnovan na interakciji postojeće poslovne prakse i uticaja koji nastoje da je menjaju – poslovnih partnera, medija, nevladinih udruženja, konsultanata, državnih organa i dr. Interesantno je da najnovija istraživanja pokazuju da se moralnost u poslovnom svetu nagrađuje opipljivim dobicima. Kompanije s dobro uvedenim etičkim kodeksom uspešnije upravljaju rizicima od onih bez takvog kodeksa.

U tekstu će, pored pojma socijalno odgovornog marketinga, biti razmatrani i njemu sadržinski bliski koncepti konzumerizma, marketinške etike, zelenog marketinga, na svrhu usmerenog marketinga i etničkog marketinga.

Socijalno odgovorni marketing

Kotler i sar. (1999) definišu korporativnu socijalnu odgovornost i marketing kao obavezu povećavanja nivoa dobrobiti zajednice kroz pravilno sprovedenu poslovnu praksu i pružanje doprinosa od korporativnih resursa. Društvena odgovornost preduzeća odnosi se na proces u kome vodeće korporacije prihvataju odgovornost prema društvenoj i prirodnoj okolini kao deo vlastite strategije i identiteta, uključujući je u vlastite poslovne procese,

pa redovno izveštavaju javnost o ekonomskim, društvenim i ekološkim posledicama svoga delovanja. Društvena odgovornost preduzeća nije zamena zakonodavstva vezanog za socijalna prava ili zaštitu okoline. Štaviše, biti društveno odgovoran znači krenuti dalje od prilagođavanja pravnim normama i ostalim oblicima spoljne regulative i dobrovoljno zauzeti aktivan stav prema vlastitoj ulozi u društvu. Društveno odgovorna preduzeća definišu vlastite standarde ponašanja, prate poštovanje tih standarda i podstiču interaktivnu komunikaciju sa širokim krugom partnera. Mada je ova praksa najraširenija u velikim korporacijama, njena osnovna načela primenjiva su u čitavoj privredi.

Socijalno odgovorni marketing može biti predstavljen kroz sistematske napore u svrhe minimiziranja negativnih, a sa druge strane, kroz povećanje udela u kreiranju, za društvo i zajednicu, pozitivnih promena. U pitanju je uspostavljanje drugačije ravnoteže između potrebe za dolaskom do profita i kvaliteta uticaja na konkretnu zajednicu i okruženje. Socijalno odgovorna firma će voditi računa o svojim zaposlenima, klijentima, lokalnoj zajednici, društvu i okruženju preko aktivnosti usmerenih na reciklažu, valjano odlaganje svih, moguće toksičnih, otpadnih materija, kreiranjem pozitivnih promena u društvu kroz dobrotvorne i slične angažovane aktivnosti. Potreba za socijalno odgovornim marketingom jako je velika u neprofitnom sektoru. Kaningem i saradnici (Cunningham, 2000) ovakva partnerstva profitnih i neprofitnih organizacija nazivaju „socijalne alijanse“ i razlikuju ih od „strategijskih alijansi“ čisto profitnih partnera. Marketinška alijansa je formalni ili neformalni dogovor organizacija gde svaka od njih, kroz zajedničke marketinške aktivnosti, dobija ono što samostalno ne bi mogla postići. Neprofitne organizacije često se nalaze u partnerstvima čije norme i principi funkcionisanja nisu jasno definisani. One su pod rizikom namerne ili nenamerne eksploatacije od strane moćnijih i strategijski sofisticiranijih komercijalnih partnera.

Marketinški eksperti različitih firmi smatraće neka socijalna pitanja važnijim od nekih drugih, ovo će oblikovati promotivni naponi, vrsta proizvoda te kompanije, cene, distributivna politika, ali i filozofija socijalne odgovornosti date kompanije. Menadžeri kompanije donose odluke na kom nivou socijalne odgovornosti će ona poslovati:

- kompanija foksirana samo na profit;
- kompanija koja eksplicitno uključuje koncept socijalno odgovornog marketinga u svoje svakodnevne aktivnosti zarad smanjenja negativnih i povećanja pozitivnih uticaja na društvo;
- kompanija aktivno angažovana u socijalnim projektima koji nisu nužno vezani za konkretno poslovanje i dolazak do profita;
- kompanija koja u potpunosti funkcioniše prema etičkim i principima kooperacije.

Mnoge dobiti od ovakvog socijalno odgovornog postupanja uključuju poboljšanje imidža kompanije i brenda, lakši dolazak do i zadržavanje svojih zaposlenih, povećanje udela konkretne kompanije na tržištu, niže operativne troškove, lakše pridobijanje poverenja investitora. Dalje, ovakvo poslovanje vodi stvaranju odgovornijih, osvešćenih individua postavljanjem primera socijalne odgovornosti pred svoje zaposlene. Primeri aktivnosti usmerenih ka dobiti zaposlenog su:

- aranžman sa Institutom za transfuziju krvi, čija mobilna jedinica više puta nedeljno zaposlenima nudi svoje usluge;
- uspostavljanje zdravstvenog komiteta koji vrši periodični skrining kompletnog zdravstvenog stanja osoblja u kompaniji, brine se o svim faktorima koji na radnom mestu utiču na zdravlje
- kreiranje što fleksibilnijeg radnog vremena, prilagođenog dnevnom rasporedu zaposlenih i njihovih porodica;
- davanje personalizovanih zajmova onim zaposlenima kojima su oni potrebni.

Pokazalo se da je, dugoročno gledano, isplativije na ovakav način sprovesti svoju praksu. Osim novčanih donacija organizacijama koje se bave društveno vrednim radom, socijalno orijentisane kompanije nude i pomoć u obliku besplatnog pružanja svojih usluga. Na taj način, neprofitne organizacije mogu doći do potrebnih usluga, a da pritom ne prekorače sebi dostupne budžete. Osim toga, ovakve aktivnosti vode korisnom umrežavanju sa različitim organizacijama u okruženju. Jako važno je učešće, timski rad i aktivacija samih zaposlenih prilikom sprovođenja ovakvih pomagačkih programa. Za same kompanije, ovo može biti besplatan i efikasan način oglašavanja njihovog rada i usluga.

Centri za takozvani socijalno odgovorni marketing rade na podsticanju istraživačkog rada u više oblasti bavljenja socijalnom dobiti. Jedna od njih je i socijalni marketing, koji, korišćenjem teorije marketinga, nastoji da skrene pažnju svojih recipijenata na teme od društvenog značaja kao što su programi zaštite javnog zdravlja, strategije za očuvanje životne sredine i slično. Još jedna od ciljanih oblasti aktivnosti ovih centara je modifikacija poslovanja velikih korporacija kroz podizanje socijalne odgovornosti rukovodilaca i zaposlenih, svih onih potencijalnih kreatora daljih strategija usmerenih u ovom pravcu. Predmet analiza u ovom domenu je konkretna upotreba marketinških oruđa unutar svake od ovih korporacija, a u svrhu postizanja dobiti kod svojih korisnika koja prevazilazi onu svedenu samo na upotrebu osnovnih proizvoda i usluga koje ta kompanija

na tržištu nudi. Primeri ovakvog delovanja su različita sponzorstva za zajednicu važnih događaja, ulaganja u sprovođenje „zelenih“ programa i slično. Dalje, rad centara za socijalno odgovorni marketing usmeren je na ispitivanje marketinških tehnika specifičnih za neprofitne organizacije i sektore, pomoću kojih se može doći do relevantnih informacija za rad datog NVO-a. Na primer, do podataka o reakcijama potrošača na oglase sa dobrotvornim apelima ili o karakteristikama različitih interesnih grupa ka kojima će dalje akcije neprofitne organizacije biti usmerene. Ove aktivnosti sprovode se u zajednici, na različite načine, kroz seminare, radionice, podršku unutrašnjoj istraživačkoj praksi organizacije od strane eksperata iz centara.

Jedan od uspešnih angažmana ovakvih centara velikog opsega je LOHAS (Lifestyles of Health and Sustainability), projekat periodičnog sprovođenja istraživanja i prikazivanja situacije na američkom tržištu. Ispitivano tržište uključuje promet prirodne i organski gajene hrane i proizvoda za ličnu negu, lekova, ponovo upotrebljive energije, zeleno orijentisanu gradnju i ostale socijalno odgovorne i ekološki ispravne produkte i aktivnosti. U jednom od poslednjih sprovedenih projekata dobijena je informacija da se najmanje 30% američkih potrošača pri kupovini rukovodi sopstvenim socijalnim i ekološkim vrednostima, kao i takvim vrednostima kompanija koje ih uslužuju. Ona nekolicina vrednosno orijentisanih brendova doživljava stalni porast u svojim poslovanjima. Njihova klijentela kupuje i koristi usluge zato što je emotivno angažovana, jednako kao i zbog samog zadovoljstva kvalitetom ponuđenog proizvoda. Zbog dinamike ovakve situacije, u poslednje vreme, imperativ optimizacije profita zamenjuje dotadašnji imperativ maksimizacije profita.

Onaj deo populacije koji je inicirao samu pojavu socijalno odgovornog poslovanja i marketinga nazivan je, od različitih istraživača, „kulturni kreativci“, „vrednosno orijentisani potrošači“, „zeleni“, „osvešćeni potrošači“ i slično. Ove osobe podržavaju brendove čije su plasirane vrednosti u liniji sa njihovim sopstvenim vrednostima. One stižu svest da imaju moć uticaja kroz kupovine koje obavljaju, one mogu plasirati sopstvene vrednosti u opštu populaciju čak samo preko izabiranja određenih brendova nasuprot nekim drugim. Novak (2004) navodi zanimljive eksperimentalne nalaze kako kupci direktno podižu standarda prema kojima se kompanije vladaju. Glavna hipoteza u njegovom istraživanju bila je da će izlaganje za potrošača relevantne informacije o proizvodu u trenutku kupovanja biti odlučujući

faktor modifikovanja kriterijuma izbora u pravcu socijalne odgovornosti. Ova hipoteza je potvrđena, uspešno je eksperimentalno indukovano formiranje preferencije za proizvode koji su u skladu sa etičkim, ekološkim i socijalno odgovornim načelima. Dalje implikacije ovakvih mogućnosti su širenje uticaja i povratno na proizvođače, koji će obratiti više pažnje na ove aspekte svoga poslovanja i samih proizvoda.

Istraživanja pokazuju da kategoriji osvešćenih potrošača pripada otprilike jedna trećina odraslih osoba u SAD. Ta populacija je ženskog pola u nešto većem broju, sa godišnjim primanjima blago iznad proseka, stanovnici su gradova ili većih predgrađa. Najveći procenat ove grupe čine visoko obrazovane osobe. Ipak, „osvešćeni potrošači“ su pre psihološki, nego demografski definisana društvena grupa kojoj pripadaju osobe različitog pola, starosnog doba, rasne, religijske ili teritorijalne pripadnosti. Zato što su u kontinuiranom procesu dostizanja svesti o ovakvim pitanjima, oni nisu u potpunosti ‘osvešćeni’ i ipak ispoljavaju različita paradoksalna ponašanja u procesu donošenja svojih odluka. Informacije koje su im svakodnevno plasirane od marketinških timova često su u neskladu ili već potpuno suprotne, što čini potrošače zbunjenim tokom realizacije vrednosti koje imaju na ovakav način. Plasman proizvoda, usluga ili ideja određene kompanije mora uzimati ovo u obzir. Svojim korisnicima oni moraju pružiti jasne informacije o onome što im nude, o tome gde i kako je to proizvedeno, bez prikriivanja. Brendovi čije se predstavljanje rukovodi ovim principima postaju sve zastupljeniji na tržištu, dok populacija ovakvih potrošača raste. gubeći kvalitet izolovane društvene pojave.

Marketinški eksperti moraju biti svesni etičkih standarda. Ova svest obuhvata i uzimanje u obzir referentnih okvira same kompanije, celokupne privrede i društva. Pošto ove interesne grupe gotovo uvek imaju različite potrebe i zahteve, veoma lako može doći do pojave različitih etičkih konflikata i konflikata interesa. Osim toga, konflikti mogu nastati kada su nečije lične vrednosti sukobljene sa onim organizacionim. Primer ovoga je lažni marketing, oglašavanje i plasman proizvoda koji realno nema kvalitete koje kompanija navodi (lekovi za fatalne bolesti). Razlika između poslovne etike i korporativne socijalne odgovornosti je u tome što je ova druga više proaktivno orijentisana. Poslovna etika bavi se rešavanjem problemskih situacija koje se već događaju i nalaženjem pravog odgovora na njih. Korporativna socijalna odgovornost je tu zarad poboljšavanja imidža date kompanije, orijentisana je pozitivno na podizanje dobiti.

Marketinška etika

Činjenica je da preduzeća danas posluju u složenom i promenljivom okruženju. Problemi s kojima se menadžeri i preduzetnici susreću stvaraju različite etičke dileme. Marketinška etika je oblast primenjene etike koja se bavi moralnim principima koji stoje iza primene marketinga. Ona može biti razmatrana kroz nekoliko referentnih okvira:

- ka vrednostima orijentisani okvir analize, koji se bavi etičkim problemima u situacijama ugrožavanja određenih sržnih vrednosti (autonomija, iskrenost, privatnost..):
- ka učesniku orijentisani okvir analize, koji se bavi etičkim problemima posmatrajući one koje ti problemi pogađaju (potrošače, konkurenciju, društvo u celini);
- procesno orijentisani okvir bavi se razmatranjem etičkih problema u terminima kategorija koje koriste marketinški eksperti (istraživanja, cene, promocija..).

Nijedan od ovih okvira analize samostalno ne nudi mogućnost obuhvatanja svih tema koje se tiču marketinške etike.

Analiza marketinške etike može biti usmerena na odnose moći između proizvođača i potrošača ili prodavca i kupca. Moć može biti u rukama proizvođača, ali hiperprodukcija ili legislacija mogu ovu moć pomerati i ka potrošaču. Za razmatranje etičkih dilema, važno je otkrivanje gde je pozicionirana moć u ovim odnosima i da li je balans moći u konkretnom slučaju uopšte relevantan za etičku analizu. U okviru posmatranja moći i etike, važan je i odnos slobodnih i regulisanih tržišta. Delujući na slobodnom tržištu, svaki učesnik može postavljati ili menjati njegova pravila funkcionisanja. Ipak, ovakva promena može proizvesti suviše naglu i intenzivnu smenu u odnosima moći, što od ostalih učesnika na tržištu često biva okarakterisano kao neetička praksa. Zapravo, ovakva sloboda postupanja retka je odlika tržišta.

Reakcija na ugrožavanja marketinške etike, anti-marketing, polazi od toga da je svaki marketing inherentno loš i podstiče pokret konzumerizma, što je pozicija zasnovana na tri vrste argumenata:

- marketing nužno narušava ličnu autonomiju osobe, žrtvi-kupcu se oduzima pravo na samodeterminaciju;
- marketing je sam po sebi usmeren na nanošenje štete konkurenciji;
- marketing stalno manipuliše socijalnim vrednostima, ugrožava društvo u celini, ili čak i prirodnu sredinu.

Glavna područja etičkih dilema danas su promocija alkohola i duvana, pitanja privatnosti potrošača i oblast zelenog marketinga. Sa druge strane, tačke najčešćeg ugrožavanja etike su ciljanje na vulnerabilniju populaciju kao što su deca i stare osobe. Prema nekim istraživanjima, deca kognitivno nisu u stanju da razumeju nečije persuazivne poruke sve do uzrasta od oko osam ili devet godina. Ovde spada i selektivni marketing koji isključuje neželjene delove populacije potencijalnih kupaca. Primeri ovog neetičkog marketinškog isključivanja su raniji stavovi o gej populaciji, etničkim manjinama i gojaznim osobama u industriji. Kada je u pitanju oglašavanje i promotivni sadržaj, etički problemi mogu nastati u situacijama ugrožavanja vrednosti istinitosti i iskrenosti. Reklama ne sme da sadrži neistinite tvrdnje da roba ili usluga imaju pozitivan, odnosno nemaju negativan uticaj na zaštitu zdravlja ili životne sredine. Roba ili usluga ne smeju u oglasnoj poruci biti označeni nazivom koji im po sastavu, kvalitetu, količini, upotrebljivosti ili bilo kom drugom svojstvu ne pripada. Primer ovakve zloupotrebe su kampanje duvanske industrije sredinom dvadesetog veka u kojima je duvan predstavljan kao proizvod koji poboljšava zdravstveno stanje. Dalje, kampanje koje u svom sastavu imaju sadržaje vezane za promociju nasilja i seksa mogu biti viđene kao oblik uznemiravanja javnosti, posebno kada je u pitanju marketing proizvoda za decu. Etički principi narušeni su svakom upotrebom negativnog marketinga, oglašavanjem koje svoje efekte bazira na napadima i na isticanju loših karakteristika konkurencije, umesto isticanja pozitivnih kvaliteta svoje kompanije i proizvoda. Primeri ovoga su česti u različitim političkim kampanjama.

Upotreba etike kao marketinške taktike postaje sve važnija u većim kompanijama, posebno od devedesetih godina. Ove kompanije strahuju od mogućnosti da eventualno objavljivanje njihovog neetičkog postupanja u javnosti ne naruši dobar imidž koji imaju. Osim toga, brzo je uočena preferencija koja se na tržištu formira – klijenti radije biraju kompanije koje postupaju etički. Prateći ovo, sama etika postaje nešto instrumentalno, nešto što prodaje. Ona postaje jedna od komponenti imidža koji kompanija za sebe kreira. Ovo može voditi daljoj zloupotrebi etike, ukoliko postoji disonanca ovakvog oglašavanja i realnog stanja stvari.

Konzumerizam

Koncepti socijalne odgovornosti i konzumerizma su tesno povezani. Da svaka organizacija inicijalno posluje sa razvijenom socijalnom odgovornošću, potreba za pokretom konzumerizma ne bi se ni javila. Konzumerizam je briga o uspostavljanju ravnoteže odnosa moći kupaca i prodavaca, specifičnije, to je socijalni pokret koji teži proširenju prava i povećanju moći kupaca u odnosu sa prodavcima.

Ovo su neka od prava strane koja nudi proizvod:

- da na tržište plasira proizvod kakav god želi, sve dok on ne ugrožava nečije zdravlje ili sigurnost ili, ako to nije tako, da proizvod bude plasiran sa odgovarajućim upozorenjima;
- da odredi cenu proizvoda, ne vršeći diskriminaciju među srodnim kategorijama svojih kupaca;
- da potroši bilo koju količinu sredstava u svrhe promocije onoga što nudi na tržištu, sve dok promocija spada u fer kompeticiju;
- da sama kreira poruku koja će predstavljati proizvod, da ta poruka nije neistinita i obmanjujuća;
- da koristi sopstvene strategije za pospešivanje kupovine, dok su u okviru etičkih standarda.

Sa druge strane, neka od prava kupca su:

- da može da odbije kupovinu ponuđenog proizvoda;
- da očekuje da je proizvod bezbedan;
- da očekuje da se način na koji je od prodavca predstavljen slaže sa realnom prirodom proizvoda;
- da dobije adekvatne informacije o proizvodu.

Zeleni marketing

Takozvani zeleni marketing odnosi se na razvoj i distribuciju proizvoda koji su ekološki sigurni i ispravni. Marketinška aktivnost mora uključivati pružanje informacija o materijalima u vezi sa proizvodom, o količini energije utrošene pri proizvodnji i potrebne za korišćenje proizvoda, o vrsti zagađenja koje to korišćenje može uzrokovati, o količini otpada pri odlaganju pakovanja u kome se proizvod prodaje.

Sam proizvod i njegovo pakovanje moraju imati neke od sledećih karakteristika: da su što manje toksični, što trajniji, da sadrže iznova upotrebjljive materijale, da su napravljeni od sastojaka koji se mogu reciklirati. Ovakvi proizvodi smatraju se „ekološki odgovornim“.

Eksperti u ovoj oblasti bave se pitanjima zaštite prirodnih resursa, smanjenjem zagađivanja okoline, zaštitom ugroženih životinjskih vrsta i kontrolisanjem eksploatacije zemljišta. Mnoge kompanije dolaze do podatka da su njihovi potrošači voljni da plate više da bi dobili proizvod koji je u skladu sa ovim zelenim principima.

Na svrhu usmereni marketing

Na svrhu usmereni marketing je jedan od načina na koji kompanija može biti socijalno odgovorna. Ovde korišćeni metod je asocijacija nekog biznisa sa određenim pitanjem od društvene važnosti. Najčešći način je davanje određenog dela zarade, u vidu donacija, u neke dobrotvorne ili druge svrhe. Kompanija može oglasiti da neki procenat od cene svakog prodatog proizvoda odlazi nekoj od organizacija koje se bave poboljšavanjem dobrobiti zajednice. Kada je u pitanju ova vrsta marketinga, svi naponi usmereni ka podržavanju određene svrhe primarno služe kao instrument poboljšanja sopstvenog poslovanja putem izgradnje poželjnijeg imidža ili zadobijanja većeg udela na tržištu. U onome što radi na ovom polju, kompanija mora biti transparentna i mora iskreno postupati i oglašavati svoje aktivnosti. Ukoliko je pogrešno sproveden, na svrhu usmereni marketing može veoma lako narušiti dobru sliku o kompaniji. Ona veoma lako može delovati u javnosti kao puki eksploatator potrebe za dobrotvornim aktivnostima. Osim toga, jako je važno da problem za čije se rešavanje kompanija zalaže bude u smisljenoj vezi sa osnovnom aktivnošću te kompanije. Primer je kompanija čiju prodaju flaširane vode prati kampanja za obezbeđivanje čiste pijaće vode stanovništvu u Africi.

Etika i etnički marketing

Prilikom istupanja na globalno tržište, potrebno je voditi računa o etičkim principima u kontekstu etničke pripadnosti. Kultura nije uniformna u definisanju etičkih standarda zbog različitih sadržaja socijalizacije koji predstavljaju poželjno i prihvatljivo ponašanje. Etički parametri kojima raspolažu kompanije ne moraju se podudariti sa onim lokalnim, ovo može ugroziti prodor na internacionalno tržište i mogućnosti za kompeticiju sa lokalnim i ostalim kompanijama. Ispuštanje ovih faktora iz analize, povećava rizik od sprovođenja marketinga na neetički način.

Zaključak

Različiti su faktori koji pokreću kompanije da praktikuju više nivoje korporativne socijalne odgovornosti: narastajuća očekivanja potrošača, promene u očekivanjima zaposlenih, državne zakonodavne aktivnosti i pritisci, uključivanje socijalnih kriterijuma od strane investitora. Svaka kompanija mora konstantno procenjivati nivo svog etičkog i socijalno odgovornog postupanja.

Za ovakvu evaluaciju neophodno je poznavati same odgovornosti kompanije – onoga ko sprovodi marketing:

1. kompanija mora snositi odgovornost za posledice svojih aktivnosti i brinuti se da obezbedi da njene odluke, preporuke i aktivnosti služe na pravi način i zadovoljavaju sve uključene: klijente, organizacije i društvo;
2. kompanija mora smatrati da su iskrenost, integritet i kvalitet važniji od brze zarade;
3. ona mora poznavati prava i dužnosti u procesu marketinške razmene sa kupcem;
4. mora biti svesna organizacionih odnosa, kako njena aktivnost utiče na druge organizacije;
5. kompanija mora nastojati da uspostavi odnose dugoročne lojalnosti, mora zadržati svoje kupce;
6. marketing ne sme biti sproveden od strane onih koji za to nisu adekvatno edukovani i nisu u stanju da sprovedu visoko etičku praksu;
7. oni koji se marketingom bave moraju razvijati i održavati poverenje recipijenata u ono što se ovim putem prenosi, dakle, da oglašavani kvaliteti proizvoda odgovaraju realnosti;
8. marketing mora biti sproveden u skladu sa etičkim principima, kako bi ulivao poverenje u integritet samog sistema oglašavanja, mora biti iskren, odgovoran, pošten i transparentan.

Ovakvi standardi dalje daju poslovnim partnerima i javnosti podlogu za ocenu kompanijinog delovanja ali i samoj kompaniji podlogu za formulisanje vlastitih strategija.

LITERATURA

1. Juliet Altham (2003), „Business ethics versus corporate social responsibility: Competing or complimentary approaches“, *International Business Ethics Review* 4(1).
2. Berglind, M. and Nakata, C. (2000), “Cause-related Marketing: More Buck than Bang”, *Business Horizons* 48(5).
3. Hurst N., E (2000), *Corporate Ethics, Governance and Social Responsibility: Comparing European Business Practices to those in the United States*. Preuzeto 10.09.2008. sa www.scu.edu/ethics/publications/submitted/hurst/comparitive_study.pdf
4. Novak, J. (2004), *Ubiquitous Computing and Socially-Aware Consumer-Support Systems in the Augmented Supermarket*, Fraunhofer IMK. MARS, Schloss Birlinghoven.
5. Kotler, P., and Armstrong, G., (1999), *Principles of Marketing*, 8th ed. New York: Prentice-Hall.
6. Roderto, L., and Kotler, P., (1999), *Social Marketing: Improving the Quality of Life*, Sage Publications.
- 7.

Ivana Lukovic

Socially responsible marketing

Summary

Socially responsible marketing (SRM) tends to optimize company's profit while taking broad social interests into consideration. This kind of marketing philosophy is defined through permanent dedication for performing one ethically correct and economically sustainable business practice, with positive influence on company's employees, their families and community in whole. In short, company's sensitivity for different needs of each participant is in focus. Participants are here defined as everyone that can be an agent or a recipient of potential or actual influence in context of company's business. Other marketing concepts essential for understanding SRM include consumerism, marketing ethics, green marketing, cause oriented marketing and ethical marketing.

Key words: socially responsible marketing, consumerism, marketing ethics, green marketing, cause oriented marketing , ethical marketing.

Marija Marković
Tutor: Ljiljana Nešković
RTV B92

JEZIK U MEDIJIMA

Uticaj medijskog jezika na stvaranje modela diskursa

Uvod

Ljudsko biće je društveno biće (kako je to davno definisao Platon, rekavši da je čovek *homo politicus*), živi od informacija, a moć medija raste sa brojem recipijenata do kojih dopiru. Medijski uticaj na svakog čoveka ne prestaje tek pritiskom na dugme na daljinskom upravljaču ili isključivanjem radio-prijemnika, već na društvenom nivou. Onoga trenutka kada su mediji počeli da „razmišljaju globalno“, zauvek je promenjena istorija čovečanstva. Mala planeta Zemlja odjednom je postala „megaparlaonica“, kako kaže poznati američki teoretičar komunikacije Maršal Makluan (Gocini, 2001). On je takođe prvi primetio i lingvističke promene kada se govori o medijima, a neke od njih biće analizirane u ovom radu.

Mediji

Definicija medija

Pod medijima se podrazumevaju načini i sredstva za prenos informacija ili, bliže rečeno, za masovnu komunikaciju (Lorimer, 1998). Tu se pre svega misli na štampane medije (novine, časopisi, ponekad i izdavaštvo knjiga), audio-vizuelne medije (film, radio, televizija...) i na najnoviji medij – internet – koji može da objedini dostignuća svih ostalih. Medije čini konačan skup aktivnosti, koji uključuje namenska tehničko-tehnološka sredstva, vezani su za formalno konstituisane institucije, deluju u skladu sa izvesnim zakonskim propisima i pravilima, nastaju kao proizvod ljudi koji u njima imaju svoje uloge, a za konačan rezultat imaju prenos informacija (tekst, glas, slika, simbol) do masovne publike (Lorimer, 1998).

Masovne medije karakteriše difuzno širenje informacija (recimo, novine i časopisi distribuiraju se od izdavača do knjižara, biblioteka, kioska i ostalih distributivnih punktova). Veliki napredak u razvoju tehnike telekomunikacija (gde se štampani mediji, recimo, oslanjaju na internet, a ovaj opet na naprednu tehnologiju, uključujući satelitske telekomunikacije), omogućio je prenos informacija na velike daljine i u vrlo kratkom vremenu. Svet je postao, po pitanju prenosa informacija, kako bi Mekluan rekao, „globalno selo“ (Gocini, 2001).

Šta je informacija i koja je njena vrednost

Informacija je vest, obaveštenje, saznanje o događaju, pojavi, narodu, čoveku, fiksirano u datom trenutku, ona je „detalj hronologije na časovniku istorije“ (Slavković, 1973).

Informacija ima svoju ekonomsku i društvenu vrednost. Ona je roba, doduše, veoma specifična roba. Društvena vrednost informacije zavisi od društvenih odnosa i uloge koju ona ima u određenim društvenim sredinama. Ekonomska vrednost informacije ne sme da ugrozi njenu društvenu vrednost. Informisanje je jednosmeran proces – od izdavača (emitera) do čitaoca (slušaoca, gledaoca). U izvesnim slučajevima, ono može da postane i dvosmerna komunikacija. Ciljevi informisanja, a time i masovnih medija, su:

- da obavesti javnost o činjenicama koje mogu biti od značaja za određenu zajednicu ili zajednice,
- da obrazuje,
- da razonodi.

Humanu (pozitivnu) informaciju karakteriše istinitost, svestranost, nepristrasnost i etičnost. Ukoliko informaciji nedostaje bar jedna od ovih karakteristika, ona lako postaje tendenciozna, čak zlonamerna.

Podela medija

Prema hronološkom nastanku, mediji se dele prema sledećem redosledu (Lorimer, 1998): štampa (nastala sredinom 15. veka), film (kraj 19. veka), radio (početak 20.veka), televizija (sredina 20. veka), internet (kao mreža računara nastao je šezdesetih godina 20. veka, ali mas-medij postaje osamdesetih godina prošloga veka).

Iako su pojedine vrste medija nastale u različitim periodima, nije ih preporučljivo deliti na klasične i nove, što se često čini, i to iz razloga što su i oni mediji koje bismo uslovno mogli nazvati klasičnim (štampa, film, radio i televizija) pretrpeli brojne inovacije koje su im omogućile da opstanu u konkurenciji na tržištu, ali se i ujedinili sa ostalim medijima. Na primer, sveže napisani novinski članci, zato što štampa nema brzinu radija i televizije, prenose se internetom na velike daljine, da bi se na licu mesta obavilo njihovo štampanje za lokalne potrebe.

Specifičnosti štampanih u odnosu na ostale medije

Osnovu štampanih medija čini pisani tekst. Prema tom tekstu pisac i čitalac se različito odnose; jedan ga stvara, drugi interpretira. Tekst mora da bude u stanju da opstane nezavisno od autora. Pisani tekst se prati linearno, od grafeme do grafeme, za razliku od drugih masovnih medija, u kojima se koriste glas, gest, slika (ekstralingvistički činiooci – na shvatanje informacije utiču i intonacija glasa, način izražavanja ideja, a i „verovanje“ naratoru ima veliki uticaj na slušaoca), a koji sadrže i elemente dramske predstave (Lorimer, 1998).

Pisani tekst je statičan, vezan za prostor i trajan, može da se čita više puta i u vremenskim razmacima, što čitaocu omogućuje da shvati i neke, u prvi mah neprepoznatljive poruke. Takođe, razumevanje je olakšano jer su jedinice diskursa odvojene fizički, prelomom na papiru. S druge strane, nedostatak fizičkog kontakta sa čitaocem pisani tekst lišava deiktičkih elemenata (Kristal, 2001). Takođe, između pisanja i čitanja napisanog mora da prođe neki vremenski period.

Pisani tekst je bio, jeste i biće nezamenljivo sredstvo u procesu učenja, jer je informacije lakše čuvati u pisanom obliku. Imperativ za uspešno poslovanje bilo koje vrste medija u sadašnjosti i budućnosti upravo su obrada i korišćenje velikog broja informacija koje se čuvaju u bazama podataka (Kristal, 2001).

Jezik medija

Jezik medija, prema zagrebačkom lingvisti Dubravku Škiljanu, spada u domen jezika javne komunikacije, za koji je važan kontekst (definisan kao „skup konkretnih okolnosti u kojima se odvija jezična dijelatnost“, Škiljan, 1998). Isti naučnik smatra da se jezik javne komunikacije raslojava prema sferi svoje upotrebe. U svom proučavanju najviše sam u obzir uzimala novinski diskurs.

U okviru javne komunikacije, prema Aristotelu (Škiljan, 1998), razlikuju se tri velika domena (čiji se tipovi diskursa razlikuju i prema argumentaciji koju koriste):

1. poetski,
2. logički,
3. retorički domen – gde spadaju diskurs politike, administracije, ali i diskurs medija, jer utiče na političku stvarnost i upravljanje državom. Za ovaj domen (time i diskurs medija) karakteristična je manipulacija jezikom, zasnovana na njenom nužnom ideologizovanju.

Naročito u prošlom veku, velikom ekspanzijom medija, koja je došla kao deo opšte globalizacije i modernizacije, stvara se novi svetski informacioni poredak. Moć medija postaje enormna.¹ Praksa, međutim, pokazuje da se moć medija ne upotrebljava u skladu s utvrđenim etičkim principima, već prema raspodeli društvene moći (Škiljan, 1998).

Mediji kao krojači diskursa

Pomenuto je već da mas-mediji ne bi postojali bez savremene tehnologije. Upravo vlasništvo nad tom tehnologijom, medije čini neotpornim na eksploataciju. Tehnološkim resursima jedne medijske kuće uvek raspolaže jedan čovek (katkad i država ili kakva grupa koja obično ima izraženu društvenu moć), a to nikada nije novinar koji želi objektivno da prenese informaciju (Škiljan, 1998). Tako se poruke koje mediji prenose uglavnom zasnivaju na političkim, socijalnim ili ekonomskim interesima tog pojedinca (države, društvene grupe). „Ova se manipulacija javnošću zasniva na cijelom nizu ponekad veoma različitih postupaka, od posredovanja samo određenih poruka originalno nastalih u nekoj drugoj sferi javnog života, preko odabira događaja koji će biti 'pretvoreni' u vijesti, do njihove 'usmjerene' interpretacije“ (Škiljan, 1998, str. 94).

Prema istom lingvisti, diskurs novih medija, kako on naziva mas-medije u proteklih deceniju-dve, danas se uočava i u takozvanim klasičnim medijima, iako, po njemu, najmanje u novinama. Prema njegovom zapažanju, u taj idiom sve više prodiru jezički elementi koji su donedavno u njemu bili nezamislivi (Škiljan, 1998).²

Naredni deo ovog rada posvećen je jezičkim oblastima u kojoj jezik medija najviše utiče na stvarnost, prevashodno uticaju na standardni i govorni jezik, i to na različitim jezičkim nivoima – u leksici, frazeologiji, sferi pragmatičke upotrebe jezika...

1 Prisetimo se samo Kineskog proleća 1989. na trgu Tjenanmen u Peking. Prvi put mediji su direktno uticali na razvoj događaja – u okviru nacionalnih granica, u diplomatskim kanalima, te na nivou međunarodnog javnog mišljenja. Kineski studenti u protestu protiv Komunističke partije Kine od samog početka krize uspešno su koristili interesovanje zapadnih medija. Pre Tjenanmena, tradicionalne agencije imale su luksuz da zadrže vest, koja bi potom prolazila kroz uredničke ruke. Nakon Tjenanmena, priča do gledalaca ide uživo, gotovo sirova. Ovo je bio značajan pomak u televizijskom, ali i novinskom novinarstvu. Uklanjanje prenosa slike i zvuka za svetsku javnost bio je jasan pokazatelj represije. Mediji su stvorili pritisak javnosti, koji je bio toliko jak da je naterao američkog predsednika da odustane od akcije.

2 Proteklih meseci veoma je popularna reklama za lotu u kojoj familijarnost sa gledaocima pokušava da se postigne upotrebom omladinskog žargona (koji u reklami koristi roditelj). Otac kaže: „Sedam komada! Ljubi ga *čale!*“ Na to u reklami reaguje majka, koja onima koji eventualno nisu razumeli smisao, objašnjava: „Sedam jedinica!“

Uticaj medijskog na standardni jezik

Razvojem štampanih medija, čitalačka publika se širila i pokrila znatno širi sloj stanovništva, da bi se krajem 20. veka „novinarski srpski“ približio „običnom“ čoveku. Konkretno, sve ovo zavisilo je od široke ponude komercijalno, zabavi okrenutih izdanja, koja su devedesetih godina prošlog veka bila upotpunjena nizom tabloida, senzacionalističke štampe, koja je, da bi se dodvorila svojoj čitalačkoj publici, približila pisani jezik govornom, uvela dijalektizme, čak se neprestano oslanjala na okazionizme.

Od devedesetih naovamo stav standardnog jezika i dijalekata prema vernakularu, zahvaljujući novinama, naglo se popravio. Neki izrazi koji su smatrani vulgarnim sada se tolerišu. Možda razlog leži i u tome što se više ceni kulturna različitost. S jedne strane, mladi „povlače“ standard u pravcu neologizama, jer za njih upotreba engleskog znači da su bliže Evropskoj uniji, da su otmeniji, obrazovaniji, imaju privlačniji stil života (ili, kako bi rekli – *lifestyle*), s druge strane, jezik kojim govori obično stanovništvo takođe je zanimljiv zato što ga smatraju kičem, ali on može da unese stilsku varijabilnost (prisetimo se reklame sa sedam jedinica/*komada*).

Neologizmi

Čuvena je urbana legenda da je Albert Ajnštajn, i pored svih uspeha u teoriji, iskusio neke teškoće na praktičnom planu. Tvrdi se da se, kada je otkrio teoriju relativiteta, suočio sa pomalo iznenađujućim problemom. Ovaj svetski poznati fizičar, naime, ubrzo je shvatio da svoje revolucionarno otkriće, koje je uzdrimalo temelje klasične njutnovske fizike, ne može verbalno da objasni pošto u dotadašnjem leksikonu nisu postojali pojmovi koji bi odgovarali fenomenima koje je otkrio. U ovoj legendi, ipak, leži lingvistička činjenica koja se ne može osporiti, a to je da se jezik razvija i menja, između ostalog, zahvaljujući neologizmima. Po definiciji koju daje Milan Vujaklija, a koja još nije prevaziđena u radovima naših lingvista, neologizam je „nova reč napravljena po ugledu na strane jezike, kovanica, stara reč s novim značenjem...“ (Vujaklija, 1972).

Neologizmi se javljaju da bi opisali nove pojave (ili starima dali novo ruho) bukvalno u svim sferama života. Jedan od primera za to je nova stara reč *moleban* (sada u značenju *molitva*), koja na svaki crkveni praznik osvane u svim novinama koje ujutru kupite na kiosku. Ivan Klajn (*Srpski jezički priručnik*, 2007) navodi dva tipična neologizma koja su se ustalila u proteklih

deceniju-dve. To su *pojasniti* (prema *jasan*, kao *pooštriti* kao *oštar*) i *ispoštovati* (svršeni glagol prema nesvršenom *poštovati*, kao *ispisati* prema *pisati*). Oba su prvi put upotrebljena u medijima (radi izbegavanja ponavljanja i iz potreba širenja leksikona, što su zahtevi jezika novina) i danas su veoma ustaljena.

S druge strane ovih, odomaćenih i prihvaćenih neologizama, stoje reči koje nisu prihvatljive s lingvističkog stanovišta, a koje su u jezik takođe ušle iz jezika novina (iz sportskih rubrika) – *penaltik* (verovatno od engleskog *penalty kick*, koji je suvišan pored već postojećih izraza *penal* i *jedanaesterac*), pridevi kao što su *trodupli* (*četvorodupli* i slično), koje treba zameniti u standardnom jeziku postojećim *trostruki* (*četvorostruki*), ali i iz političkog diskursa – *bezbedonosan* (kolokaciju najčešće u jeziku novina čini sa imenicom *situacija*, a nastao je od *bezbednost* po modelu *sigurnost* – *sigurnosan*). Morfološki je neprihvatljiv i pridev *decidan*, koji je građen prema latinskom *decid-* (koje je glagolska osnova), a trebalo bi da glasi *decidiran* – od pridevske osnove *decidendum* latinskog glagola *decido*.

Neologizmima se smatraju i reči koje se upotrebljavaju u novom, izmenjenom značenju. One se tretiraju kao kakvi semantički neologizmi. Stara reč *ishitren* (*lukav*, *snalažljiv*; *veštački*, *izmišljen*) sada znači *preuranjen*, *prenagljen*, *brzoplet*, *nepromišljen*. Česta je u jeziku novina („ishitrena reakcija vlade“, „ishitrena odluka“ – oba iz podnaslova dnevnih novina „Press“).

Pomodne reči

Srodne s neologizmima, iako ih ipak od njih treba razlikovati, jesu pomodne reči. Ivan Klajn (*Srpski jezički priručnik*, 2007) smatra da potiču iz političkog diskursa, ali mogu biti i (pseudo)intelektualne, umetničke, iz omladinskog žargona i, naravno – pozajmljenice, koje će biti detaljnije razmotrene u nastavku rada. *Srpski jezički priručnik* navodi kao moderne u 1975. godini sledeće reči: *odrednica*, *odredba*, *opredeljenost*, *prisustvo*, *svakodnevnica*, *pre(u)strojiti*, a mogle bi im se dodati reči popularne u proteklih desetak godina: *resursi* (naročito ljudski, koji su tu da zamene još nepreveden termin – engleski akronim HR, od *human relations*), *javnost* (imenica koja svakako nije nova, ali je odnedavno u literaturi dobila množinu – prema engleskom *publics* – u srpskom često i *odnos prema javnostima*, što su prigrllili mediji i sada se ova imenica češće koristi u množini), *frka*, *prebukirati*, *zaživeti*...

Kako Umberto Eko kaže u svojoj knjizi *Il costume di casa*, baveći se metodama manipulacije u televizijskim vestima: „Nemoj nikada reći *žganci* kad možeš kazati *smesa od brašna*“ (preneto iz Breton, 2000).

Prevod, prilagođavanje i transkripcija

U oblastima prevoda, prilagođavanja i transkripcije novine zaista mogu da imaju veoma veliki uticaj, od osnovnih elemenata diskursa nadalje. Čitaoci novina nekad moraju da „veruju“ novinaru kada su u pitanju transkripcija sa jednog od, prema procenama, 3.000–5.000 jezika (Bugarski, 2005), jer sami ih ne mogu sve govoriti. A novinari ipak nisu filolozi, niti lingvisti. Ostavljaju tragove jezika s kojeg prevode. Navešću primere iz engleskog jezika, iako ga čitaoci statistički najviše poznaju. Svi smo u medijima navikli da čujemo/pročitamo Džad Lou (a trebalo bi njegovo ime transkribovati: Džud Lo), Elvis Prisli (umesto Presli), Kim Besindžer (kršteno: Bejsinger). No, mnogo su drastičniji primeri prevoda „teških“ konstrukcija iz stranog jezika – tako se u srpskom našla sintetička engleska konstrukcija *Sava centar* (koji bi trebalo da bude *Centar Sava*) i engleski običaj saopštavanja vremena emitovanja emisije (*from 20.00* – što je preuzeto kao *od 20 časova* umesto ranije *u 20 časova*), konstrukcije kao što su *by the phone* (*kraj telefona* umesto potpuno ispravno *na telefonu*, kojem opet nije moguće dokazati poreklo u medijskom jeziku, ali može biti da mu je izvor u novinskoj preciznosti na kojoj se neprestano insistira). Nedavno je u „Pressu“ osvanula i rečenica koja je (posle uredničke redakture i lekture) glasila: „Ljudima preko 60 godina starosti omogućeno je korišćenje besplatnog prevoza“ (na ispravnu srpsku rečenicu *Ljudi stariji od 60 godina mogu besplatno da koriste prevoz* uticala je, iz nepoznatog razloga, budući da tema verovatno nije preuzeta „iz sveta“, konstrukcija iz engleskog jezika). Sa ovom sferom uticaja dodiruju se i nominalizacija iskaza i dekomponovanje predikata,³ kao i pasivizacija iskaza (npr. iz reklame za jednu zubnu pastu – „Preporučeno od strane Udruženja stomatologa Srbije“ umesto *Preporučuje Udruženje stomatologa Srbije*), koji nemaju poreklo u jeziku medija, ali su svakako model koji novine podržavaju i (stalnim ponavljanjem) nameću.

3 Nominalizacija je „naziv za proces kojim se od reči iz neke druge klase stvara imenica“ (npr. *Pitala te je za mišljenje* umesto *Pitala te je šta misliš*), a dekomponovanje predikata u vezi je sa korišćenjem drugih vrsta reči umesto glagola kako bi se iskaz ublažio (Kristal, 1985). Za oba pojma smatra se da su ishod jakog uticaja engleskog, a najbrže su se ukorenili u administrativnom stilu.

Pozajmljenice

Širenje engleskog jezika vezuje se uz nastanak varijeteta jezika koji su vezani za medije. S jedne strane, mediji donose (prenose) anglikanizaciju (uvodeći *menadžment*, *HR*, *PR*...), s druge, oni preslikavaju anglikanizovanu globalnu kulturu koja je predmet njihovog interesovanja. Korišćenje engleskog jezika u medijima pokazuje nesumnjiv strani uticaj, usvajaju se lekseme, red reči u rečenici, čak i izgovor...

Nije tajna da se u novinskim izdavačkim kućama u Srbiji prepričavaju (ponekad čak i prepisuju) vesti novinskih agencija iz Srbije (koje su u obavezi prve da ih objave), a novinske agencije opet, kada je reč o događaju o kome ne mogu da izveste (jer se dogodio, primerice, u Burkini Faso), prevode i prepričavaju vesti koje su pročitale na internet sajtovima stranih novinskih kuća koje su u mogućnosti da budu na licu mesta. U ovakvim informacijama, engleski je vodeći jezik, prema tome on je lingva franka današnje medijske, a slobodno se može reći i komunikacije uopšte (engleski jezik 1999. godine imao je približno 341 milion govornika, a iste godine oko 500 miliona ljudi navelo ga je kao svoj prvi ili drugi jezik, ovo je, prema svim kriterijumima, jezik koji se najšire govori van granica svoje jezičke zajednice, *Jeziči*, 2005).

Pri upotrebi stranih reči, međutim, treba biti umeren. Najpopularniji negativan primer neumerene upotrebe stranih reči dala je Luna Lu u svojoj emisiji „Štiklom u vrata“ (koja je citirana u brojnim intervjuima kasnije): „Na ovom *iventu* mi smo bili *iza bekstejdža* i videli smo *mного selebritiz*.“ Ili: „Predstavnici Hjulit Pakarda su prošlog petka predstavili novu seriju laserskih i *inkdžet* štampača namenjenih malim *biznis timovima* i *kompanijama*.“ („Mobilni magazin“).

Zaključak

Još je Platon, u dijalogu *Kratil*, rekao: „Nema sumnje, za čovjeka razumna nije dobro da povjeri sebe i svoju dušu riječima i da im služi povjerljiv prema njima i onima koji su ih stvorili, i da se na to oslanja kao da nešto zna...“ Moć jezika zaista jeste velika, a naročito moć medijskog jezika. Ne samo zato što iz diskursa medija u svakodnevni govor (a time, vremenom, i u standardni jezik) prodiru dosad nezamislivi elementi (najviše kroz radio, TV, tek potom novine) – mediji utiču na sve elemente jezika: njihovom uzusu prilagođavaju se pravopisna pravila, od njih se uči ortoepija (mnogo ljudi, naročito neobrazovanih, povodi se za onom „Tako kažu na televiziji“)...

Medijski jezik je i jedan od razloga za izbor pisma. Otkako su u njihovom štampanju počeli da se koriste računari, novine u Srbiji mahom su latinične, i to isključivo iz razloga što se ćirilica pokazala tek neznatno komplikovanijim pismom, i to samo što se tiče tehnologije štampe, bez ikakvih lingvističkih razloga. Ubrzo, i sami smo počeli češće da biramo ovo pismo, delom zahvaljujući uticaju medija.

Jezici štampe, televizije, interneta utiču i na ostale jezičke nivoe – proširuju i (katkad sužavaju) stranu leksiku (i sferu njene upotrebe), uvode neologizme, okazionizme, plasiraju reči koje će se u jednom periodu smatrati pomodnim... Ovo se sve odvija iz dva pravca. Svesna toga da su svi idiomi podjednako značajni, ipak ću upotrebiti sledeće izraze da opišem taj prodor: odozgo (iz standardnog) jezika), ali i odozdo (iz omladinskog žargona, ali i vernakulara). Uticaj se vidi u svim sferama – od isključivo javne komunikacije do privatne.

Praćenje uticaja medijskog jezika na trendove u (nemedijskom) jeziku je na lektorima, ali i novinarima, urednicima, direktorima i vlasnicima medijskih kuća. Neke promene treba usvojiti, neke treba ostaviti pod lupom duže, da bi se proverilo hoće li ući u jezički uzus. Uticaj medija na jezik ne može se sprečiti jer su mediji u svakoj pori života čoveka dvadeset prvog veka, ali ga treba, za početak, biti svestan.

LITERATURA

1. Breton, Filip (2000), *Izmanipulisana reč*, Clio, Beograd.
2. Bugarski, Ranko (2005), *Jezici*, Čigoja štampa, Beograd.
3. Gocini, Đovani (2001), *Istorija novinarstva*, Clio, Beograd.
4. Ivić, Pavle, Ivan Klajn, Mitar Pešikan, Branislav Brborić (2007), *Srpski jezički priručnik*, četvrto izdanje, Beogradska knjiga, Beograd (poglavlja Ivana Klajna).
5. Kristal, Dejvid (1985), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.
6. Kristal, Dejvid (1995), *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
7. Lorimer, Rolend (1998), *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd.
8. Slavković, Dušan (1973), *Uvod u novinarstvo*, RTB, Beograd.
9. Škiljan, Dubravko (1998), *Javni jezik*, Pristup lingvistici javne komunikacije, Biblioteka XX vek, Beograd (poglavlja 1, 2, 5).
10. Vujaklija, Milan (1972), *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd.

Marija Marković

Language inThe Media

Summary

This paper depicts that influence that media have not only on language, but in the broader, social field..

Key words: Media, language, manipulation

Nina Trifunović
Tutor: dr Galjina Ognjanov
Ekonomski fakultet u Beogradu

KRIZNI PR

Uvod

Krizni menadžment i PR spadaju u ključne momente rada i organizacije kompanija ali i javno zastupljenih pojedinaca. Loše rukovođenje jednom kriznom situacijom može dovesti do ozbiljnih finansijskih gubitaka, trajne štete po ugled firme ili čak do njenog gašenja. U takvim situacijama su rad na rešavanju problema i rad na odnosima s javnošću vrlo blisko povezani.

Šta je kriza?

Reč kriza potiče od reči *krisis* – što znači preokret, odsudni trenutak, obrt, narušavanje ravnoteže. Ona gotovo uvek uključuje pojavu jakih i uglavnom prilično negativnih emocija kao što su strah, bes, konfuzija, ali i frustracija. Postoji veliki broj različitih definicija ovog pojma ali možda bi najtačnije bilo reći da je to bilo koja situacija koja dovodi u opasnost stabilnost i normalan rad i koja može dovesti do neželjenih posledica ako se njom ne rukovodi na odgovarajući način. To uključuje ugrožavanje javne bezbednosti, moguće finansijske gubitke, kao i povrede reputacije. Sam prekid proizvodnje dovodi do značajnijih finansijskih gubitaka i smanjivanja zastupljenosti na tržištu, a krize u industriji mogu dovesti i do gubitka ljudskih života. Ovde su reputacija i finansijsko stanje usko povezani. No, prva briga uvek i obavezno mora biti javna bezbednost jer, pored njenog nepobitnog značaja, ona je ključni momenat u smanjivanju intenziteta krizne situacije.

Krizni PR, stoga, zbog svoje složenosti, podrazumeva tri faze: pripremu pred nastanak krize, samu kriznu situaciju i odgovor na nju, i fazu posle krize.

Faza koja prethodi krizi služi za pripremu i prevenciju. U samoj kriznoj fazi, sprovodi se ranije planirano a nakon nje je trenutak kada se pravi bilans protekle situacije i izvlače zaključci za neku potencijalnu buduću krizu. Razlog kriza može biti kako spoljašnji tako i unutrašnji. Spoljašnji mogu biti promene na tržištu, prirodne katastrofe, socio-ekonomska situacija u zemlji ili čak obične glasine. Dok su unutrašnji razlozi npr. loši poslovni potezi, sudski sporovi ili nezadovoljstvo radnika. Bez obzira na finansijsku snagu i prethodnu stabilnost, niko nije imun na krizno stanje.

Faza pre krizne situacije

S obzirom na neopisivu veliki broj kriza koje su se desile u prošlosti i na troškove koje su one podrazumevale, organizacije su sve više sklone mišljenju da je neophodno napraviti plan ponašanja u kriznim situacijama i pre nego što se sama kriza pojavi, kako bi se u datom trenutku što efikasnije sa njom suočili. Na taj način, planiranje krize, kao i svako planiranje, postaje bitna stavka u poslovanju i u odlučujućem trenutku omogućava mnogo bolji pogled na datu situaciju nego što bi bio da se radi o potpunom iznenađenju. Planiranjem se smanjuju mogućnosti loše komunikacije i grešaka, čime se dodatno umanjuju troškovi i potencijalna šteta za kompaniju.

Glavni zadaci pri pojavi krize su:

- prekidanje kriznog događaja,
- smanjivanje štete nakon kriznog događaja,
- sprečavanje širenja glasina,
- povraćanje ugleda i kredibiliteta u javnosti,
- informisanje,
- edukovanje,
- zadržavanje lojalnosti zaposlenih,
- zadržavanje mušterija.

No, i pored napretka i već viđenih problema, nije moguće predvideti sve potencijalne krizne situacije koje se mogu desiti jednoj kompaniji, ali moguće je dosta njih preduhitriti uz pomoć dotadašnjeg iskustva u radu, posmatranja poslovanja firme iz istih i različitih branši i uz kritičniji pogled na sopstveni posao i njegove moguće praznine. Jako je bitno posmatranje javnog mnjenja.

U svakom slučaju, bez obzira na samu prirodu krize, od izuzetnog je značaja imati unapred utvrđen plan rada koji, zatim, omogućuje početnu prednost u rešavanju problema. Prevencija, pre svega, podrazumeva smanjivanje poznatih faktora rizika koji bi potencijalno mogli da dovedu do krizne situacije. Celokupna priprema podrazumeva nekoliko neophodnih stavki: firma mora sačiniti organizacionu i PR strategiju pri krizi i testirati je bar jednom godišnje, mora imenovati tim koji će raditi na tom zadatku, obezbediti mu odgovarajuću obuku i napraviti jasnu raspodelu uloga u okviru njega. Plan i rad osoblja obavezno treba testirati bar jednom godišnje i potrebno je sačiniti nekoliko mogućih odgovora i komunikacijskih strategija, predviđajući potencijalne napade.

Dobar pr plan stoga mora posedovati sve bitne korake u rešavanju krize i opšti pravac kretanja koji je, kasnije, svakako predmet modifikacije i prilagođavanja datom problemu.

Potrebno je unapred oformiti tim za rešavanje kriznih situacija sa jasno podeljenim ulogama i napraviti bazu podataka osoba za kontaktiranje kada dođe do iste, kako bi se skratilo i učinilo efikasnijim vreme reagovanja. Tim mogu sačinjavati osobe zadužene za odnose sa javnošću, zakonska, bezbednosna i finansijska pitanja, no raspodela i uloge prvenstveno zavisi od prirode samog problema. Treniranje i testiranje tima su bitni faktori, da bi se članovi uvežbavali za brzo donošenje odluka i za suočavanje sa raznovrsnim situacijama.

Portparol se takođe mora specijalno pripremiti i obučiti za komunikaciju sa medijima u kriznoj situaciji. Nekoliko bitnih momenata:

- izbegavati neodgovaranje ili čuveno „bez komentara“, jer odaje utisak da je organizacija kriva i da nešto krije; *kada ljudi čuju reči „nemam komentar“; 65% smatra da je onaj ko ih izgovara KRIV! (Advertising Age, Jun 2005);¹*
- informacije predstaviti jasno i izbegavati tehničke termine i komplikovane ili specijalizovane konstrukcije; to odaje utisak da kompanija namerno pokušava da bude konfuzna kako bi sakrila prave podatke;
- takođe su značajni ozbiljan i zainteresovan stav, smirenost, gledanje pravo u oči sagovorniku (izbegavanje kontakta očima je, po većini psihologa, znak neiskrenosti i skrivanja, i publika ga najčešće tako i doživljava).

Poželjno je unapred sastaviti listu potencijalnih odgovora na nezgodna pitanja u koju će se kasnije uvrstiti zvanične informacije i konkretni podaci o krizi. Ove mere ubrzavaju vreme reakcije i smanjuju mogućnost davanja osetljivih izjava koje su, kasnije, često predmet kritike i vrlo detaljne analize.

Jako je bitna regularna komunikacija sa javnošću i dovoljno često iznošenje podataka, kako bi se što je moguće više umanjila mogućnost stvaranja glasina. Takođe je neophodno predvideti vreme za moguće odgovore na neistinite tvrdnje iznete u javnost i ispravljanje potencijalne štete koju bi one mogle naneti reputaciji kompanije u javnom mnjenju.

Što se tiče načina komunikacije, organizacija može, pored tradicionalnih metoda, na primer, sačiniti web sajt ili deo na već postojećem sajtu kompanije koji će biti posebno posvećen toj kriznoj situaciji i na koji bi se ažurno postavljale informacije o njoj (dizajn se može pripremiti ranije).

1 Jedan od takvih slučajeva je na primer slučaj potpredsednika SAD Dika Čejnija, kada je dotični tokom lova greškom ustrelio svog prijatelja i kasnije gotovo i nije uspostavio komunikaciju sa javnošću što je dovelo do značajnog pogorsavanja situacije.

U ovom načinu obraćanja, od presudnog značaja je brzina, i njoj pomaže prethodna priprema. Kompanija *Taco Bell's* je, tokom jedne krizne situacije, 2006. godine, kritikovana za sporo reagovanje i neažurnost u postavljanju podataka. S obzirom na razvijanje internet sfere danas, nije preporučljivo izbegavati je u rešavanju krize i oslanjati se samo na tradicionalne medije. Treba predvideti sistem obaveštavanja zaposlenih o nastaloj krizi.

Kriza i odgovor na nju

Zlatno pravilo je: „Komunicirati, komunicirati, komunicirati – recite sve što imate i učinite to brzo!“

Postoje dve faze u odgovoru na kriznu situaciju: prva reakcija i kasniji rad na popravljanju nanete štete. U slučaju krize, postoji nekoliko koraka koje bi trebalo izvršiti kako bi se odgovarajuće izašlo na kraj sa istom.

Pre svega, neophodno je da se kompanija ili subjekat što je moguće pre obrati javnosti nakon otkrića problema, što znači u prvih sat vremena nakon nastanka krize, čemu znatno pomaže prethodna priprema. Naravno, treba planirati obraćanje tek nakon potpune provere informacija, pogotovo ako je u pitanju javna bezbednost i, na primer, predlozi zaštite korisnicima (recimo, u slučaju neke hemijske katastrofe ili opasnosti po životnu sredinu), na taj način se kompanija pozicionira kao adekvatan izvor informacija i sprečava pojavljivanje glasina i netačnih informacija. Poželjno je da se sav rukovodeći kadar aktivno uključi u rešavanje krizne situacije kao i da se angažuje jedan nezavisni stručnjak, specijalizovan za spornu temu.

Potrebno je dobro proveriti sve detalje izjave i biti dosledan u njima. Zatim, preporučljivo je biti iskren i direktan i što manje skrivati, jer će javnost uvek radije oprostiti iskreno priznatu grešku nego kalkulisanu laž.

Zatim, prilično je bitno izneti veći broj detalja i potencijalnih posledica po korisnike, jer je stvaranje glasina neminovno i brzo, a glasine mogu biti, u većini slučajeva, mnogo štetnije od same istine.

Takođe je značajno da se pokaže briga o žrtvama i na taj način aktivno učestvuje u njihovoj priči, zajednički tražeći rešenje. Žrtve su te koje su pretrpele izvesnu štetu, koja može ići od manje materijalne pa sve do ugroženog zdravlja ili čak života.²

2 Trinaestog jula 2008. godine u Exitovom kampu dogodila se nesreća kada se, zbog jakog vetra, odlomila grana i pala na dva šatora i usmrtila jednu osobu, a dvoje je tesko povređeno. Organizator je odmah nakon tog događaja saopstio da su tri dana pre otvaranja Exit kampa, pripadnici komunalne službe zadužene za seču starih i suvih grana orezali drveće u parku gde se kamp nalazi, što nije umirilo građane koji su ipak odgovornost pripisali organizatori-

Javna bezbednost uvek mora biti na prvom mestu i čest je slučaj da kompanije angažuju čitave timove stručnjaka koji će se baviti post-traumatskim stresovima zaposlenih i njihovih familija. Tako se, na primer, u slučaju avionskih nezgoda najčešće organizuju dugogodišnji tretmani namenjeni povređenima ili familijama nastradalih. Treba biti oprezan, jer se u pojedinim zemljama izražavanje brige može tretirati kao priznavanje krivice. No, treba biti iskren i ne preterivati, jer to onda dovodi u pitanje i samu iskrenost pokazanog interesovanja i empatije prema oštećenima. Ni u jednom trenutku ne treba gubiti iz vida da humano i posvećeno ponašanje ima snažnog uticaja i na zaposlene i da im se na taj način dokazuje da je firma tu za njih, i da je svakako zainteresovana za njihove probleme i rešavanje istih ako jenog dana nastanu.

Na kraju, bitno je održavati kontakt sa medijima i javnošću preko svih raspoloživih sredstava, uključujući internet. Opažen je, u proteklom periodu, značajan porast kompanija koje se odlučuju za oglašavanje i sopstveno vođenje krize putem sajta ili ogranka u okviru svog već postojećeg sajta.

Mediji, pa i elektronski su takođe žrtve lošeg publiciteta. Popularni sajt „My space“ je nedavno optužen od strane grupe roditelja da mlađi korisnici na njemu nisu bezbedni i da su često žrtve neprimerenih upada od strane starijih lica sumnjivih namera. „My space“ je brzo reagovao i poštrio mere zaštite i filtriranja sadržaja na svojim stranicama.

Sa pojavom novih medija i novih vidova komunikacije, ova problematika se samo razvija i diversifikuje. Sa druge strane, to omogućava i drugačiju vrstu kontakta sa javnošću i možda prisnije i efikasnije načine rešavanja kriza. Od sada se kompanije ne moraju više oslanjati samo na tradicionalne medije i načine komunikacije. Danas mogu kontaktirati korisnike preko e-mail-a, različitih sajtova, blogova, mejling lista itd.. Sve češće se mogu sresti i različite verzije nekog događaja. Žrtve otvaraju blogove, pričajući o svojim iskustvima, dokumentujući ih slikama i time čine priču još ličnijom i bližom javnosti. A slobodne razmene, kao što su forumi i blogovi, gotovo je nemoguće kontrolisati, kao i njihovo pojavljivanje tokom internet pretraga koje je podjednako često kao i pojavljivanje zvaničnih izjava i saopštenja. Na taj način, običan čovek mnogo lakše dobija priliku da govori i bude slušan, što iskrenost, zainteresovanost i brzinu u reagovanju čini utoliko neophodnijima.

ma pa čak i brojnim članovima gradske vlasti. Javnost, i pored prilično okasnelog otvaranja fonda za stipendiranje talentovanih studenata iz rodnog mesta žrtve, ipak nije bila zadovoljna reakcijom nadležnih, njihovom brzinom i količinom pokazane brige prema porodici žrtve.

Novi načini komunikacije su i znatno jeftiniji od do tad korišćenih i često mogu dopreti do većeg broja ljudi a svakako omogućavaju ciljano obraćanje.

No, bez obzira na sve ove promene i napredak, osnovni koraci su i dalje preporučeni u suočavanju sa kriznom situacijom bilo koje vrste.

Upotrebljavane opcije u odgovoru na kriznu situaciju

Treba imati u vidu i da je svaka krizna situacija posebna i stoga zahteva rešenje po meri. Odgovor jedne organizacije ili pojedinca na kriznu situaciju može ići od odbrambenog do pomirujućeg stava. i, zbog toga, postoji nekoliko rešenja i vrsta odgovora u datim okolnostima.

Prvo, moguće je jednostavno napasti napadača, pokušati da se umanjí njegov kredibilitet. Organizacija može sama preći u napadački ton prema osobi ili instituciji koja je optužuje. To podrazumeva tvrđenje da su iznete činjenice netačne ili nelogične i na taj način pokušati da se umanjí kredibilitet napadača. Česte su pretnje tužbom pri izboru ove opcije. Ova opcija se, kroz iskustvo, pokazala najmanje uspešnom.³

Drugo, moguće je negirati samo postojanje krize. Ovo rešenje je prilično jednostavno i ponekad uspešno.

Treće rešenje je pravdanje. Koristeći ovu opciju, organizacija nastoji da umanjí značaj nanete štete i prebaci deo odgovornosti na samu žrtvu ili pak na osobu ili grupu izvan same organizacije.

Četvrto, pokušati sa umirivanjem javnosti putem „potkupljivanja“ i činjenja sitnijih ustupaka zaposlenima ili javnosti zarad većeg dobitka i smanjivanja napetosti okonastale situacije – što se može učiniti produžavanjem godišnjih odmora (u slučaju kompanija), davanjem poklona, raznim vrstama donacija i pozitivnim radom na nekim drugim planovima.

3 Pored uspešnih suočavanja sa kriznim situacijama, veliki je i broj onih kada to nije bio slučaj a kada je korišćena ova opcija. To je npr. bio slučaj **Ford and Firestone**, kada je veliki broj ljudi nastradao od eksplozije tokom vožnje njihovim vozilima. Tokom 2000. godine je nekoliko stotina korisnika imalo pritužbe na rad ovog modela, a bilo je 150 smrtnih slučajeva i oko 500 ozbiljnijih povreda. Većina ovih nezgoda se desila na Ford Eksplorerima i kriza je dovedena do maksimuma ponašanjem ovih kompanija i njihovim lošim vođenjem jedne ozbiljne situacije. Obe kompanije su tvrdile da su nedužne, prebacujući krivicu na onog drugog, nisu komunicirale otvoreno, postavile su medije u centar svoje rasprave, pri tom ne komunicirajući ni među sobom a ni sa predstvanicima javnosti i medija. U tom prebacivanju krivice, kako bi zaštitili sebe, nisu dovoljno obraćale pažnju na korisnike i na zaista nanetu štetu i ljudske živote. Na taj način, je isuviše kasno započeta istraga i rešavanje problema. Korisnici su ovim bili jako ozlojeđeni i to je ostavilo veliki trag na imidž kompanija (link sa svedočenjem jedne od žrtvi: http://www.firestone-tire-recall.com/pages/accident-reports/11_2_ford_Explorer.html).

Peto, kompanija se može odlučiti na korektivne mere i ispravljanje svojih grešaka. Potrebno je lociranje greške i odgovornih lica. Na taj način, kompanija pokazuje da zna da je pogrešila i da želi da aktivno učestvuje u rešavanju problema, kao i da se brine da se isti nikad ne ponovi.⁴

I poslednje, kompanija se može javno i u potpunosti izviniti žrtvi. U tom slučaju, organizacija na sebe uzima odgovornost za nastalu krizu i traži oprostaj. U ovu vrstu rešenja je često uključena neka vrsta kompenzacije, novčana ili druge vrste, kao znak dobre volje i pokušaj nadoknađivanja štete žrtvi.

Postoje još neke opcije, kao što je minimalizovanje odgovornosti kompanije u tvrdnji da je date okolnosti bilo nemoguće kontrolisati, zatim, tvđenje da je nastanak krize posledica delovanja nekog trećeg lica⁵ ili kompanije i da je uloga kompanije bila samo reakcija. Organizacija može tvrditi i da se jednostavno radilo o gubitku kontrole nad situacijom i da je sve činjeno sa dobrom namerom.

Takođe, kompanija se može odlučiti na podsećanje o ranijem dobrom radu, što ne rešava problem već ga samo privermeno skriva kako bi se kasnije ponovo pojavio.

U prošlosti su sve ove mogućnosti korišćene i rezultati su raznovrsni. Nije moguće odabrati jedinstveno i univerzalno rešenje za sve krizne situacije. Potrebno je pre reagovanja dobro analizirati nastalu situaciju i moguće izlaze, kako bi se što uspešnije izašlo iz neželjenog položaja.

4 Marta 2005. godine, žena je, jedući čili obrok u lancu restorana Wendy, naišla na prst. Takva situacija je pretela da potpuno poruši sav godinama građen kredibilitet kompanije Wendy, međutim, usled odgovarajuće reakcije, to se nije desilo. Zatvoren je dotični lokal, bačen sav inkriminišući čili sos i pokrenuta je istraga kako bi se otkrilo šta se zapravo desilo i kompanija je sve vreme otvoreno i iskreno razgovarala sa predstavnicima medija i javnošću.

5 Dobro je poznat slučaj dijetalne Pepsi kole u čijim limenkama su iznenada počeli da se pojavljuju strani objekti kao što su špricevi, meci, pa čak i kokain. Kompanija je bila sigurna da nije bilo moguće da su ovi predmeti završili u bocama Pepsi kole tokom procesa proizvodnje, pa su se stoga odlučili za odbrambenu strategiju, boreći se za svoju nevinost. Sa publikom su razgovarali otvoreno, napadače su napali i dozvolili su javnosti da prisustvuje procesu pakovanja i sipanja proizvoda, što je zatim prikazano i u vestima. Kriza je brzo prevaziđena i Pepsi se oporavio od napada.

Još nekoliko preporuka

Pre svega, potrebno je predvideti nekoliko mogućih sagovornika za medije u slučaju da prvi sagovornik nije uvek na raspolaganju, što je načešće slučaj. Zatim, potrebno je pripremiti nekoliko različitih vrsta stručnjaka u okviru same firme koji bi odgovarali na pitanja vezana za različite aspekte problema, kao što su bezbednost, dejstvo na zdravlje, ekonomski faktori date krize. Kontaktiranje medije je najefikasniji način da se javnost obavesti o toku krize i o njenom rešavanju, ali je bitno i održavati redovnu komunikaciju sa svojim zaposlenima, koji kasnije mogu biti još jedan od izvora širenja tačnih informacija i javnost.

Popravljanje reputacije kompanije

Na tome se radi još od samog početka krize u nekoj meri, ali pravi rad na tom planu nastupa tek kada su otklonjene sve opasnosti od daljeg produžavanja i produbljivanja krize i kada su sva bezbednosna pitanja u potpunosti rešena.

Krizna situacija, kao stresni i iznenadni događaj, izaziva brojne emocije, uglavnom negativne, za koje se ubrzo traži krivac.

Možemo razlikovati nekoliko tipova kriza po tome koliko je kompanija odgovorna za njihovo nastupanje.

Minimalna odgovornost kompanije:

- prirodne katastrofe,
- glasine (pogrešne i štetne informacije koje cirkulišu o kompaniji),
- nasilje na radnom mestu, među zaposlenima,
- šteta naneta od strane trećeg lica, stranog kompaniji.

Niska odgovornost kompanije:

- tehničke greške (problemi sa opremom koji dovode do povrede na radu ili do oštećenja robe).

Visok stepen odgovornosti (predvidive krize):

- ljudska greška koja dovodi do nezgode na radnom mestu ili do oštećenja proizvoda,
- greške u rukovođenju koje dovode zaposlene ili korisnike u opasnost.

Potrebno je razmotriti faktore koji mogu dovesti do intenziviranja krize, pri čemu je bitno poznavati prethodno stanje reputacije date kompanije. Reputacija je element od suštinske važnosti za bilo koju individuu ili grupu koja nastupa javno i direktno je povezana sa njenim poslovanjem i tokom rada.

Faza posle krize

U ovoj fazi, kompanija se polako vraća na svoje prethodne aktivnosti, ali mora i obaviti nekoliko stvari vezanih za prethodno krizno stanje. To je period kada se intenzivno radi na vraćanju poverenja. Organizacija može naknadno dostaviti dodatne informacije o razlozima i toku krize, može obaveštavati javnost o procesu oporavljanja od iste, o popravnim merama, ili o eventualnim istragama vezanim za prethodnu krizu. U ovoj fazi je jako bitna i komunikacija sa zaposlenima.

Kriza je ona situacija iz koje se uči i koja može znatno unaprediti strategiju ponašanja za neku sledeću krizu. Preporučuje se detaljna analiza svakog momenta krize. Organizacija bi trebalo da poradi na unapređivanju prevencije, pripreme i odgovora na krizu i da svoje zaključke unese u plan ponašanja u kriznoj situaciji.

Ukratko:

FAZE PROCESA KRIZNOG MENADŽMENTA		
PRE KRIZE	KRIZA	POSLE KRIZE
<ul style="list-style-type: none"> • Predviđanje i prepoznavanje potencijalnih kriznih situacija • Oblikovanje krizne grupe i PR osobe • Strategija i taktike 	<ul style="list-style-type: none"> • Komunikacija • Komunikacija • Komunikacija • Komunikacija • Komunikacija 	<ul style="list-style-type: none"> • Analiza proteklih događaja i budućih namera • Vrednovanje strategije – ostvareno/planirano • Ponovno stvaranje/ očuvanje ugleda

Case study U. S. Steel Serbia

Sada ćemo, ukratko, razmotriti jednu uspešno rešenu kriznu situaciju i, u grubim crtama, preduzete mere za njeno rešavanje. U pitanju je privatizacija nekadašnjeg giganta Sartida AD u stečaju, od strane U. S. Steel korporacije.

Background projekta

U. S. Steel korporacija, osnovana davne 1901. od strane poznatog njujorškog finansijera J. P. Morgana, nakon više od jednog veka postojanja, najveći je proizvođač čelika u Americi, i među sedam najvećih proizvođača čelika u svetu.

U novembru 2000. godine U. S. Steel proširuje svoje poslovanje u Evropi, kupovinom kompanije VSZ u Košicama, a nakon tri godine, 12. septembra 2003. United States Steel Corporation kupuje Sartid a.d. u stečaju, čime postaje jedan od vodećih investitora u Srbiji.

Novembra 2002. godine, United States Steel Corporation zaključio je sporazum o poslovno-tehničkoj saradnji kojim je preuzeo upravljanje železom. Pre kupovine U. S. Steel-a, Sartid u stečaju je radio daleko ispod svog punog proizvodnog kapaciteta od 2,2 miliona tona.

„Dolaskom U. S. Steel-a zvanično je počela nova era srpskog čelika!“

Međutim, pre nego što je U. S. Steel Serbia postala jedna od najuglednijih kompanija u Srbiji, vodeći investitor i pokretač privrednog razvoja, prethodili su meseci krize u kojima je doveden u pitanje čak i sam ostanak U. S. Steel-a u Srbiji.

Inicijalna pozicija je podrazumevala krizu na nekoliko raličitih nivoa:

- prethodno delovanje i stanje Sartida,
- sam proces privatizacije, koji u javnosti često izaziva burne reakcije,
- činjenica da se radi o američkoj kompaniji (tek nekoliko godina nakon bombardovanja od strane NATO snaga),
- štrajkovi radnika,
- revizija procesa privatizacije.

U novinama, i uopšte medijima, mogli su se naći naslovi kao što su:

- Yankees go home (Politika, 24. jun 2004),
- Najveći skandal u Srbiji do sada (Nedeljni telegraf, maj 2004),
- Brutalna otmica (Nedeljni telegraf, 27. april 2004),
- Amerikanci kupili Sartid za kikiriki (NIN, 10. jun 2004),
- Privatizacija Sartida – pljačka decenije? (Svedok, 11. septembar 2004).

Rad na tom slučaju je podrazumevao angažovanje Agencije za odnose sa javnošću New Moment i primenu strategije INTEGRALNIH MARKETING KOMUNIKACIJA, i to:

- Intenzivni odnosi s medijima.
- krizni PR,
- lični PR,
- media treninzi,
- PR događaji,
- sponzorstva,
- web komunikacija,
- promo.

U kriznim situacijama, intenzivni odnosi s medijima su neophodni i zahtevaju redovne sastanke, formalne i neformalne, i stalno obaveštavanje novinara o toku rada i napretku kompanije. Drugim rečima, morate biti na raspolaganju da date informaciju u bilo koje vreme, jer nedostatak istih samo rađa sumnju, strah i podstiče novinare da sami daju odgovore na neka pitanja, a to je uvek gore, nego da ih vi sami date.

Redovno slanje press saopštenja, još je jedan od kanala komunikacije.

Intenzivno komuniciranje i sastanci sa medijima u ovom slučaju su bili potpomognuti i ADVERTISING kampanjom koja je imala za cilj izgradnju imidža U. S. Steel-a kao moćne kompanije, od čijeg prisustva interes može da ima Srbija.

Pod sloganom: **Za bolji život u Srbiji**, usledile su kampanje koje su se protezale tokom cele godine, koliko je trebalo da se neutrališe negativni efekat sa početka i imidž kompanije preobrati iz krajnje negativnog u pozitivan, kakav je danas.

Korporativni advertising je uključivao: oglase, radio spotove, bilborde, TV reklame.

Primer – oglas koji je upućivao u pravila etičkog poslovanja u U. S. Steel Serbia.

U. S. STEEL SERBIA - FOR BETTER LIFE IN SERBIA

UNITED STATES STEEL CORPORATION

- The leading American steel company
- 103 year long tradition of successful and ethical business dealings
- Total production capability in North America - 19.4 million tons
- 16 percent share of U.S. market for steel
- Total U.S. employment of 23,000

U. S. STEEL KOŠICE

- November, 2000 - purchase of financially troubled Slovak steel company, VSZ
- Increased production capability to 4.5 million tons
- Stable employment policy for 16,000 Slovak employees
- Plant-wide training programs in safety, production, quality and other improvements
- Major capital investment program for better production and product quality
- Now, a profitable and respected leader in Central European steel market

U. S. STEEL SERBIA

- September, 2003 - purchase of Sartil d.d. and affiliated companies out of bankruptcy
- Stable employment policy for 9,000 employees over three years
- \$150 million capital investment commitment over five years (\$30 million in 2004)
- \$5 million investment commitment for local communities
- \$1.5 million investment for Economic Development Center to attract foreign direct investment to Serbia
- Planned 2004 production of 1.1 million tons - 40 percent increase over 2003
- A leading Serbian exporter - exporting 60 percent of total production
- A leading investor in Serbia

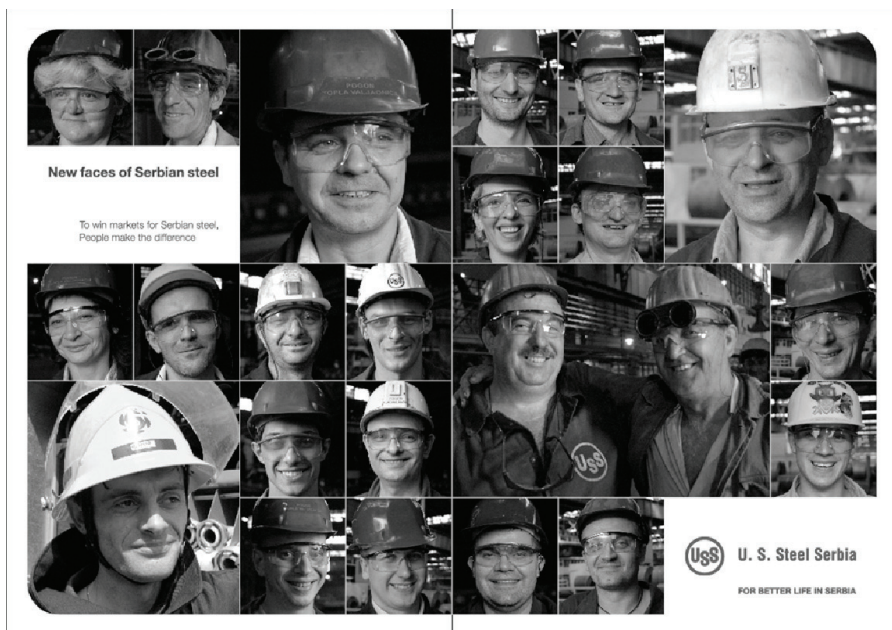
KEY DRIVERS OF THE BUSINESS STRATEGY

- Safety of the employees
- Environmental compliance leadership
- Improved product quality
- Improved service to customers
- Increased productivity
- Reduced manufacturing costs
- Long-term success for the business and its employees

U. S. Steel Serbia - FOR BETTER LIFE IN SERBIA

Svaki oglas je imao za cilj da predstavi jednu od kompanijskih vrednosti, a svi su predstavljali ljude – srećne zaposlene u kompaniji U. S. Steel Serbia (pri pojavi ove kampanje, svi su mislili da su radnici na bilbordima modeli, a ne ljudi koji i zaista rade u železari).

Pored advertisinga, organizovane su i brojne press ture, kako u Smederevo, tako i u Slovačku, gde kompanija takođe posluje, kako bi se novinarima omogućilo da što bolje upoznaju kompaniju iznutra i uvere se u njen potencijal za privredni napredak celog regiona.

Takođe, organizovano je na desetine događaja, poput:

- sastanaci na temu poslovne etike,
- otvaranje Centra za ekonomski razvoj (EDC – Economic Development Center),
- poseta ministra Bubala i ambasadora Polta,
- godišnjica kompanije,
- poseta predsednika Tadića i premijera Koštunice,
- otvaranje visoke peći broj 1, koja je bila van funkcije 18 godina.

Naslovi posle 6 meseci intenzivnog rada i KOMUNIKACIJE:

- U. S. Steel Srbija predstavlja nadu za celu zemlju (Boris Tadić, predsednik Srbije, jun 2005),
- Kompanija koja je dokazala da je Srbija dobro mesto za strane investicije (nedeljnik Pregled, jun 2005),
- Amerika čeliči Srbiju (Večernje novosti, jun 2005),
- Nova era srpskog celika (Politika, jun 2005).

Zaključak

Krizne situacije su gotovo neizbežan deo poslovanja svake kompanije i, bez obzira na sve negativne posledice, iz njih se dosta može i naučiti i zatim unaprediti rad organizacije. Nijedna organizacija nije imuna na krizu u stoga svaka može učiniti dosta da bi se za nju pripremila.

BIBLIOGRAFIJA

1. *Public Relations: Strategies and Tactics*, Dennis Wilcox. (2006), Boston., 8th Edition.
2. *The practice of public relations*, Fraser P. Seitel, Boston, 8th Edition.
3. *The fall of advertising & The rise of PR*, Al Ries and Laura Ries (2002), New York, HarperCollins Publishers.
4. *Alerte marketing*, Claire Gauzente (2005), Bruxelles, De boeck.
5. *Marketing International*, Ch. Croue, Bruxelles, De boeck.
6. *Crisis in Organizations: Managing and Communicating in the Heat of Crisis*, Laurence Barton.
7. *The Complete Guide to Crisis and Risk Communications*, Rene A. Henry.

Nina Trifunovic

Crisis PR

Summary

This paper provides analyzes of the key elements of the crisis management such as threat to organization, types of crises and models and theories associated with crisis management.

Key words: Management, crisis, reputation, threat

Dejana Popović

Tutor: Tijana Mladenović – Advertising Director

New Moment New Ideas Company

NIŠNI MARKETING

Uvod

Nišni marketing je strategija osvajanja tržišta zasnovana na koncentraciji na određenu nišu. Za razliku od tržišnog segmenta (prepoznatljiva grupa unutar tržišta, kao što su, na primer, sportisti), niša je uže definisana grupa, obično malo tržište čije potrebe nisu dobro zadovoljene¹ (na primer, džudisti). Biznis koji se fokusira na određenu nišu tržišta, obraća se potrebi za proizvodom koja nije zadovoljena ponudom gigantskih kompanija. Tržište niša može da se shvati kao usko definisana grupa potencijalnih mušterija koje nisu dovoljno uslužene, koje su necenjane, nepoznate ili, jednostavno rečeno, tržište koje se može shvatiti kao neiskorišćena prilika.

Određeno tržište niša obično nastaje kada potencijalnu potražnju za proizvodom ili uslugom ne zadovoljava nijedan proizvođač ili kad se potražnja poveća zbog društvenih, ekonomskih ili ekoloških promena u društvu. Izleti u nišni marketing mogu da budu profitabilni, iako su, po pretpostavci, manje profitabilni nego široko tržište kome se pristupa masovnim marketingom, zbog prednosti specijalizacije i fokusiranja na male, određene segmente tržišta. Takođe, ovom strategijom se negiraju prednosti *economies of scale* (ideje da veći početni kapital ili veći broj radnika doprinose većem profitu). Velike firme obično odbacuju nišni marketing, jer ga smatraju malim potencijalom, i zato je ovaj način poslovanja dostupniji malim preduzećima, koja se ovakvom strategijom poslovanja brže razvijaju. Ipak, i neke velike kompanije su se preusmerile na nišni marketing (Johnson & Johnson se sastoji od 170 manjih sestrinskih kompanija, od kojih veći broj primenjuje nišni marketing).²

1 F. Kotler, *Upravljanje marketingom*, poglavlje 9, str. 251.

2 F. Kotler, *Upravljanje marketingom*, poglavlje 9, str. 251.

Izraz niša potiče iz ekologije, upotrebljava se za opisivanje pozicija vrsta i njihovih korišćenja izvora u okolini. Na francuskom jeziku, reč *nicher* znači – gnezdit se. U biznisu se ovaj izraz koristi za situaciju ili aktivnost koja savršeno pristaje jednom tipu ličnosti. Ovaj koncept je proširen sa ličnosti na proizvode koji su potrebni određenim grupama. Tržišnu nišu može da čini određena geografska oblast, etnička ili godišnja grupa, odnosno bilo kakva grupacija ljudi. Dok je niša u užem smislu oblast ili pozicija u radu koja odgovara određenom tipu ličnosti, tržište niša je ono koje savršeno odgovara određenom proizvodu ljudskog rada. To tržište može biti jedinstveno, kao što je, na primer, u prehrambenoj industriji, određena verska zajednica koja se pridržava specifičnih pravila ishrane ili oblast unutar većeg tržišta kao što su, na primer, sportisti kojima su potrebni proteinski napitci.

1. Specijalizovanje niše

Ključ uspeha nišnog marketinga je u nalaženju klijenata čije potrebe nisu zadovoljene i tržišta koje se dovoljno brzo razvija, odnosno koje ima potencijala. Specijalizacija je ključna pretpostavka za popunjavanje održanih tržišnih prostora, a postoje sledeće specijalističke uloge:³

- Specijalizovanje za krajnjeg korisnika. Kompanija se specijalizuje za opsluživanje jedne vrste krajnjeg korisnika. Na primer, kompjuterske kompanije koje se specijalizuju za prodaju hardvera i softvera za određene klijente, kao što su banke ili advokatske kompanije, kreirajući modele koji će zadovoljiti potrebe klijenta.
- Specijalizovanje za vertikalnu liniju. Kompanija se specijalizuje na osnovu određene vertikalne dužine proizvodno-distribucionog lanca vrednosti. Na primer, kompanija koja se bavi šećerom može se fokusirati na proizvodnju belog šećera, proizvoda od šećera ili slatkiša na bazi šećera.
- Specijalizovanje za veličinu kupca. Kompanija se usredsređuje na prodaju malim, srednjim ili većim kupcima.
- Specijalizovanje za određene potrošače: Mnoge kompanije svoju celokupnu realizaciju ostvaruju prodajom jednom klijentu kao što je, na primer, General Motors.
- Specijalizovanje za geografsko područje. Kompanija prodaje samo na određenoj lokaciji, regiji ili delu sveta.

3 F. Kotler, *Upravljanje marketingom*, poglavlje 13, str. 397–398.

- Specijalizovanje za proizvod ili liniju proizvoda. Kompanija može proizvoditi ili prodavati samo jedan proizvod, kao što su, na primer, čarape.
- Specijalizovanje za određenu karakteristiku proizvoda. Kompanija koja proizvodi samo određenu karakteristiku proizvoda kao što je, na primer, kafa bez kofeina.
- Specijalizovanje za kvalitet ili cenu. Kompanija deluje na tržištu proizvoda koji imaju visoku cenu. Na primer, Rolls Roys proizvodi automobile visokog kvaliteta i prodaje iste po visokoj ceni.
- Specijalizovanje za usluge. Kompanija nudi uslugu koju ne nudi nijedna druga kompanija. Primer za to je lanac teretana Nifty After Fifty koji pruže jedinstvene usluge starijim rekreativcima.
- Specijalizovanje za kanale. Kompanija se specijalizuje za opsluživanje samo jednog kanala distribucije. Na primer, kompanija koja proizvodi alkoholna pića i distribuira ih samo po benzinskim pumpama.

2. Strategija nišnog marketinga

Nišni marketing je proces pronalaženja i usluživanja profitabilnog segmenta tržišta, tako što se dizajniraju i plasiraju proizvodi i usluge za njega. Trgovina u okviru niša se pre svega oslanja na lojalnost kupaca kako bi se održala profitabilnost visine proizvodnje. Kupci koji pripadaju određenoj niši imaju određeni niz potreba i platiće više onome ko bolje zadovolji tu potrebu. Prepoznati nišu je prilično jednostavno i mnoge kompanije su preuzele ovaj vid poslovanja tako što su počele da proizvode, odnosno da pružaju usluge koje su i njima bile potrebne. Osnovno pitanje, koje je srž marketing plana, jeste: kako definisati tržište niša? Ukoliko već postoji usluga ili proizvod potrebno je da se:

- Proceni kako će se kompanija odnositi, odnosno kako će sarađivati sa proizvodom.
- Proceni potencijalno tržište i odredi kojim oblastima može da odgovara proizvod ili usluga. Najlakši način je ispitivanje korisnika iz određene oblasti tržišta. Drugi način je priključivanje grupama korisnika koji imaju određenu sferu zanimanja. Primer za to su wellness centri, sportski klubovi, umetnička društva itd.
- Nakon pronalaženja potencijalnog tržišta, potrebno je izvršiti procenu da li će potencijalna zarada odgovarati troškovima.

Ukoliko proizvod ili usluga ne postoji, odnosno ukoliko postoji mogućnost započinjanja potpuno novog tržišta, poslovna strategija se bazira na:

- Određivanju niše kojoj će biti ponuđeni proizvodi ili usluge i svih karakteristika te niše, kao što su, na primer, geografska oblast u kojoj se nalaze, platežna moć, troškovi proizvodnje odnosno servisiranja, očekivane prepreke, potrebne dozvole i slično.
- Određivanju da li će određena niša zadovoljiti poslovne planove odnosno ispuniti očekivanu visinu zarade.
- Određivanju koji početni kapital, koja znanja i veštine i koliki broj zaposlenih su potrebni za razvijanje posla u oblasti niše.
- Određivanju resursa koji nedostaju i načina kako doći do istih.
- Razradi biznis i marketing plana koji će uključivati: podatke o veličini tržišta, strategije, ciljeve, analizu potencijalnog rizika i egzaktni finansijski plan.

Kako započinjanje malog biznisa obično podrazumeva nizak početni kapital, strategija reklamiranja je prilično ograničena. Međutim, ova činjenica ne znači da pristup ne može biti inovativan. Prvi korak bi mogla da bude promocija. Uzmimo za primer hipotezu da su izmišljene fantastične pahuljice koje ne goje, organskog su porekla, daju energiju, ukusne su i ubrzavaju metabolizam. Dakle, fokus grupa su sportisti i rekreativci koji žele da sačuvaju vitalnost svog tela, da se zdravo hrane i budu u kondiciji. Imajući to na umu, dobra ideja bi bila da se ta hipotetička kompanija poveže sa lokalnim sportskim događajima, jer će se na taj način proizvod, putem medija, besplatno plasirati široj populaciji. Jednostavno sponzorisane nekog sportskog događaja u vidu poklanjanja uzoraka za učesnike i za publiku može biti veoma produktivno. Na taj način raširiće se svest o novom proizvodu i shodno tome porašće potražnja. Kasnije, kada se razvije biznis, sportisti bi mogli da nose reklamu na svojim dresovima.

Kako bi se izbeglo razočarenje, odnosno poslovni neuspeh, bitno je izbegavati fokusiranje na izuzetno usko tržište, već na više uskih tržišta. U ovom slučaju, konzumenti ne moraju da budu samo sportisti već i svi oni koji obraćaju pažnju na zdravlje. Ključ nije u tome da se oni ubede kako su ove pahuljice fantastičan proizvod, već u to kako će im upravo one pomoći

u njihovoj fizičkoj produktivnosti. Klijenti, odnosno potrošači su ljudska bića i krucijalno je imati na umu da je u našoj prirodi da nas zanima sve što je vezano za naše ličnosti. Stoga, potrošači ne žele da slušaju mnogo o nekom proizvodu, već o tome kako će taj proizvod pomoći njima. U ovom slučaju, uspešno reklamiranje bi bilo ono koje ne prodaje pahuljice, već ono koje prodaje novi imidž čiji su sastavni element upravo ove pahuljice.

Nakon razvijanja biznisa i uspešnog poslovanja otvara se nova mogućnost u okviru marketinga, a to je reklamiranje. Iako radijske i TV reklame iziskuju visoke troškove produkcije i oglašavanja, postoje metode kojima se oni mogu sniziti. Kao ilustracija, mogu da posluže sledeći primeri:

Zamislite da se nalazite na polju na kome su zasađeni kukuruz, pšenica i ječam. Vas zanima samo ječam, jer je samo on potreban za vaš proizvod. Ako se odlučite za reklamiranje u okviru celokupnog tržišta, to bi bilo isto kao da platite da se požanje celo polje, pa da posle razbirate među usevom kako bi došli do ječma. Reklamiranje u okviru niša ima iste efekte, manji trošak novca (ne plaćate da se požanje celo polje), manje vremena i bolja fokusiranost (imate direktan pristup ječmu, odnosno onome što vam treba). Sa druge strane, hipotetički primer kupovine ogrlice za pse u radnji sportske opreme, može da zvuči kao potpuni promašaj. Prva pomisao većine ljudi bi bila da kupac dolazi u ovaj tip radnje kako bi kupio patike, trenerku, reket, bicikl... Ali, ako se malo udubimo u činjenicu da veliki broj vlasnika pasa voli da praktikuje sportove na svežem vazduhu, upravo sa svojim ljubimcima, onda prodavanje opreme za pse u ovoj prodavnici ima logike. Efekat će biti postignut jer će se kupcu ponuditi ono što mu je potrebno tamo gde njegova potreba ranije nije bila zadovoljavana.

Naravno, svaka reklama bi trebalo da podržava marketinški plan koji bi trebalo da prati biznis plan firme. Činjenica je da u realnosti marketinška firma retko dobija egzaktan biznis ili marketinški plan, već samo smernice kojih bi trebalo da se pridržava u stvaranju reklame. Stoga je potrebno imati na umu ideju da je komunikacija ubeđivanja u dosta slučajeva uspešnija nego puko reklamiranje. Reklama koja je zanimljiva može obradovati, nasmejati, odobrovoljiti potencijalnog kupca, ali ona neće neminovno prodati proizvod. Jedan od predloga pri osmišljavanju strategije reklamiranja je oblikovanje procenjivanja koje će uključivati: Snage – Slabosti – Mogućnosti i Opasnosti sa kojima se proizvod može suočiti.

3. Uloga nišnog marketinga u formiranju brenda

osnovno pitanje od koga se polazi je koje su osnovne osobine brenda, odnosno šta je to brend.

Po definiciji, brend je zbir nesvesnih iskustava i asocijacija koji se povezuju sa nekim proizvodom, kompanijom, organizacijom ili uslugom. Brend se odnosi na konkretne simbole kao što su ime, logo, slogan i dizajn šema. Na neki način, brend je kao osoba – ima vizuelne i zvučne karakteristike, osobine, načine na koje se povezuje i reaguje sa potrošačima. Najbolji brendovi su zasnovani na jednostavnim idejama. Tako potrošač lakše i brže razume zašto je taj brend drugačiji, bolji i njemu relevantniji. Pri odabiru šta će da kupi, svaki potrošač se odlučuje na osnovu mentalne poruke koju je upamtio. Brend je mentalna slika, misao ili osećanje koje nam se javlja kada čujemo ili vidimo ime brenda. Međutim, kada se kompanija odlučuje kako će formulirati svoj brend, mora imati na umu da se fokusira na određenu grupu ljudi odnosno na određenu nišu. Takođe, izuzetno je bitno izabrati koja će asocijacija u umu potrošača biti probuđena pomenom brenda. Stoga, dobro formulisanje brenda je slično stvaranju bilo koje druge umetnosti – osnovna ideja mora da se preoblikuje, menja, obrađuje sve dok se ne formira koncept koji će egzaktno i koncizno izražavati misao koju imate.

3.1. Puma – od gerilca do gorile

Jedan od klasičnih primera odličnog formiranja brenda, odnosno rebrendiranja već postojećeg je slučaj Puma. Takođe, ovo je jedan od jedinstvenih primera, u okviru nišnog marketinga, da je ogromno tržište tako dugo bilo nezadovoljeno i primer uspeha zahvaljujući okretanju istom. Setimo se Puma patika devedesetih godina. Njihovi potrošači su se uglavnom nalazili u Nemačkoj, gde se veći deo tržišta radije odlučivo za brendove kao što su Nike ili Adidas. Zapravo jedan od razloga neuspeha Pume u ovom periodu je bio u tome što su imali konkurente koji su bili poznati i cenjeni širom sveta po udobnosti, kvalitetu i bili zaštitni znak mnogih vrhunskih sportista. Činjenica je da Puma nije ni mogla da postigne značajan uspeh, pošto je niša koju su oni targetirali, iako veoma velika i stoga profitabilna, bila izuzetno zadovoljena. Jednostavno, sa tadašnjim profitom Puma nikako nije mogla da dostigne nivo koji je, na primer, imao Nike. Godine 1993. Puma je bila jedan od najnepoželjnijih brendova u svetu, a kompanija se nalazila na rubu bankrota. Prvi korak u spašavanju kompanije je bilo zapošljavanje mladog, ali inovativnog direktora marketinga Johan Cajtc (Jochen Zeitz),

zahvaljujući kome je Puma postala pionir u ideji da se pomeri sa niše sportista i rekreativaca (kao i onih koji preferiraju sportsko oblačenje) prvenstveno na nišu mladih ljudi koji žele da se oblače ležerno, ali i moderno. U datom trenutku, pozicija ove kompanije je bila, kako je Dalgiv okarakterisao, gerilac protiv gorila.

Zeitz je uvideo da gotovo 80% onih koji nose patike, ne nosi iste isključivo u sportskim aktivnostima, kojima je ova obuća namenjena, već u svakodnevnim aktivnostima kao što je šetnja po gradu, odlazak u školu ili, čak, noćni izlazak. On je smatrao da bi fokusiranje ne vizuelan i moderan aspekt umesto na performanse patike značajno doprinelo porastu prodaje. Ova marketinška strategija je rezultirala činjenicom da je nositi Puma patike danas postao svojevrsan znak, biti u trendu znači imati makar jedan par ovih patika. Zapravo, na svojevrsan način Puma je uspela da redefiniše sam termin patike. Kupce Puma patika nije zanimalo da li će im te patike pomoći da brže trče, više skaču ili igraju neki sport. Oni su želeli da poseduju odevni premet koji bi značajno doprineo njihovom stajlingu. Ova kompanija je shvatila da se većina ljudi ne odlučuje šta će kupiti na osnovu razumnih odluka, već zato što teže nekoj vrsti identifikacije. Na ovaj način, Puma je u potpunosti ispoštovala osnovne principe pozicioniranja u niši tržišta koje Al Rouz i Džek Traut (Al Roes i Jack Trout) predstavljaju u marketinškom klasiku *Pozicioniranje*, a to su:

1. Proizvod se mora pozicionirati u svesti budućeg kupca. Tako, kada neko pomisli na Puma patike, on pomišlja na patike koje su moderne, elegantne i u trendu.
2. Pozicioniranje mora da bude jedinstveno, odnosno proizvod mora da šalje jedinstvenu poruku. Puma ne pokušava da se proda širokoj populaciji, ne želi da važi za proizvod koji nose svi vrhunski sportisti i mladi i stari, već želi da bude proizvod koji će doprineti jedinstvenom stilu njihovih kupaca.
3. Pozicioniranje mora da kompaniju odvoji od konkurencije. Za razliku od Nike, Reebok i drugih marki sportske opreme, Puma se fokusirala na tržište koje želi da u isto vreme nosi udobnu i trendi obuću, koje u stvari ne zanima sportski performans, već stil.
4. Pozicioniranje podrazumeva žrtvovanje. Ne možete predstavljati sve svima, već je potrebno fokusiranje na jednu ideju. Upravo ovakva politika pozicioniranja je dala Pumi prednost u odnosu na konkurenciju. Ukoliko uspete da se jasno pozicionirate u svesti potrošača, uspeh je skoro zagarantovan.

Imajuć svetonaumu, od izuzetne je važnost razlikovati pozicioniranje od poruke kojom kompanija želi da se pozicionira. Ta poruka pokazuje kako kompanija želi da je potrošači dožive, poruka koja će biti upućena pomoću različitih medija. Jedan od načina da se dođe do odgovora kako ta poruka treba da bude formulisana je davanje odgovora na nekoliko pitanja, koja u slučaju Pume glase:⁴

- Ko: Ko ste vi? Puma – kompanija sportske opreme.
- Šta: U kojoj sferi proizvodnje/poslovanja se nalazite? Sportska oprema sa fokusom na modu.
- Za koga: Koji tip ljudi uslužujete? Pripadnike srednje klase koji prate trendove.
- Koje potrebe: Koje su posebne potrebe vaših potrošača? Potrošači koji žele da budu u trendu.
- Protiv koga: Ko je vaša konkurencija? Kompanije čiji je fokus na sportiste i rekreativce.
- Šta je različito: Po čemu se razlikujete od vaše konkurencije? Moderno ispred udobnog.
- Dakle: Šta je korist? Koja je jedinstvena korist koju dobija vaš potrošač? Biti različit.

Zahvaljujući moći dizajna i razumevanja koliki uticaj moda ima na biznis, cena ovih patika je porasla sa €13 na €140 u roku od tri godine. Takođe, danas je Puma četvrti najveći sportski bend na svetu. Definitivno značajan potez ove kompanije je bilo angažovanje Žila Sandera (Jill Sander) i Filipa Starka (Phillip Starck), kreatora koji oblače italijansku reprezentaciju, odnosno dva eksperta u polju sportske elegancije. Danas Puma više nije poznata samo kao sportska marka, već kao *lifestyle label*. Johan Cajtc, sada izvršni direktor Pume, na vreme je shvatio da mladi ne žele samo da nose udobnu obuću već i da daju jasnu modnu poruku svojom obućom. Dakle, osnovni cilj je biti različit, a ove patike, sa svojim jedinstvenim dizajnom, jasno su se izdvojile u moru ostalih i tako primamile ogroman broj kupaca. Nositi ove patike znači biti poseban, baš kao što je i njihov zaštitni znak – puma koja je aktivna i danju i noću, moćna zver koja je sposobna da skoči i do 20 metara u jednom skoku. Iako je ova kompanija rebrandirala celokupan imidž, zadržala je originalan logo koji je nastao još 194. kada se Rudolf Dasler (Rudolf Dassler) odvojio od svog brata Adolfa, sa kojim je osnovao Adidas. Ovaj logo savršeno odgovara današnjem brendu, predstavljajući

4 Harry Beckwith „Selling The Invisible“. Positioning and Focus, p. 113. Business Plus 1997.

brzinu, snagu i pre svega originalnost. Iako donekle jednostavan, ovaj logo je svrstan među najbolje na svetu, s obzirom na to da je multifunkcionalan i lako prilagodljiv različitim bojama, veličinama i podlogama. Kao i njihov proizvod, Puma logo je odlično pozicioniran u svesti potrošača, jer se uspešno izdvaja od svih ostalih.

Tajna ove kompanije je u tome što su njeni proizvodi doprinosili poboljšanju stila, jednim od osnovnih načina modifikacije proizvoda koji doprinosi njegovom povoljnijem pozicioniranju na tržištu. Kako je akcenat na estetskim osobinama proizvoda, a ne toliko na funkcionalnosti, visok nivo prezentiranja na tržištu je bitan faktor njegovog prihvatanja od strane onih kojima je namenjen. Puma patike su proizvod koji dobro izgleda i koji ne samo da privlači pažnju potrošača već i uliva poverenje u njegovu pouzdanost.

U okviru promovisanja proizvoda, Puma je pratila istu marketing strategiju. Ideja da je osnova njihovog brenda da budu drugačiji i u tome najbolji, podržana je poslovnom odlukom da se 12% deonica proda Monarchy/Regency, filmskoj i televizijskoj kompaniji koja im je omogućila besplatno reklamiranje u hit serijama kao što su *Friends* (Priatelji) i *Will and Grace* (Vil i Grejs). Na taj način, pomama za Puma patikama se raširila i u Holivudu, a poznate ličnosti kao što su Madona (Madonna) i Gwyneth Paltrow (Gwyneth Paltrow) su postale poklonici ovog brenda. Naravno, promocija ovog tipa je uticala i na ostatak sveta jer su fanovi pop dive, između ostalih, imali priliku da priušte obuću koju ona nosi i da joj se na taj način u nekom smislu približe. I u okviru sponzorstva Puma je pratila sličan koncept. Svesna činjenice da svetski poznati sportisti decenijama reklamiraju Nike patike, oni se nisu okrenuli njima. Od svih olimpijskih timova, Puma se odlučila za olimpijski tim Jamajke. Taj tim ima reputaciju mladih talentovanih sportista koji životu pristupaju ležerno. U okviru ovog projekta, snimljena je serija reklama za promovisanje iste ideje – nositi puma patike znači uživati u životu. Jedna od najupečatljivijih je ona u kojoj mladić, šetajući plažom, pronađe čarobnu lampu na plaži. Duh iz lampe ga obaveštava da može da mu ispuni samo jednu želju. Ona je, za ovog nesebičnog mladića, da svi Jamajčani dobiju patike kakve nosi duh – Puma patike. Prikazuje se niz situacija: pleme koje svira, starac na konju, brojna porodica ispred kuće, domaćica koja pegla, čovek koji muze kozu, veselo venčanje, ribari na čamcu, zaljubljeni par u moru, dete koje se tek rodilo, putnici u autobusu, hor koji oduševljeno peva, učenice koje idu u školu. Svima njima se u sekundi na stopalima pojavljuju Puma patike. Završna poruka nas obaveštava da je Puma ponosni sponzor jamajčanskog olimpijskog tima jer upravo ovaj tim oslikava stil ovog brenda.

Slikovit primer jedinstvenosti ovog tima, i samim tim Puma brenda, je Jusen Bolt (Usain Bolt) koji je na ovogodišnjim olimpijskim igrama u Pekingu oborio svetski rekord na 100 metara. Vest koja je fascinirala ceo svet je da bi njegovo vreme trčanja bilo još bolje da poslednjih nekoliko metara nije trčao udarajući se po grudima od sreće. Njegov stil trčanja je jedinstven, a njegov imidž razdraganog prvaka sveta je upravo ono čemu savršeno pristaju Puma patike.

Koliko je ovoj kompaniji bitno da sačuva svoj imidž vidi se u odluci da svoje proizvode u određenim gradovima plasira u takozvanim „*concept stores*“, koje su osmišljene da prodaju odeću određenog stila, a ne marke. Ove prodavnice su naročito popularne u gradovima kao što je Berlin, gde je izražena kupovna moć mlade generacije umetnika koji svoj talenat ne izražavaju samo kroz svoj rad, već i kroz svoje oblačenje.

Na kraju, 4P (četiri P, popularna klasifikacija proizvoda koju je proslavio Jerome McCarthy u svojoj knjizi *Osnovni marketing*) bi bili:

Product (proizvod): patike jedinstvenog dizajna koje udovoljavaju ukusu potrošača što žele da idu u korak sa modom; one čine jedinstven brend čiji je zaštitni znak ime i logo (silueta) brze i snažne životinje i spakovane su u kutije koje takođe odišu stilom i oslikavaju imidž ovog brenda.

Place (mesto): kanali distribucije su i velike robne kuće i prodavnice specializovane za patike ili Puma proizvode, ali i *concept stores* koje promovišu stil a ne sam brend.

Price (cena): kako je za većinu kupaca cena osnovni faktor odluke da li će kupiti određeni proizvod, ali i sugestija da određena cena podrazumeva određeni kvalitet, cena ovih patika nakon rebrandinga je porasla. One su i dalje dostupne mladim kupcima, ali je njihova cena uvećana za više od 10 puta, što je sa pravom sugerisalo da je i njihov kvalitet poboljšan.

Promotion (promocija): kroz različite strategije koje čine promotivni miks, a to su reklamiranje, PR, sponzorstva..., Puma je izgradila odnos sa svojim potrošačima koji se zasniva na ideji da je ono što Puma nudi – ono što oni žele, jer je upravo to poslednja moda. Slikovit primer te ideje je reklama koja prikazuje dve prijateljice u toaletu restorana, gde obe obaveštavaju jedna drugu da pretpostavljaju da će ih upravo te večeri njihovi partneri verovatno iznenaditi pitanjem (asocira se ponuda za brak, iako to nije eksplicitno rečeno). I dok jedna dobije nove Puma patike, na šta reaguje sa oduševljenjem, a druga verenički prsten koji histerično baca i u besu napušta restoran, naslućuje se poruka koja sledi na kraju reklame: „Ovog Božića poklonite joj ono što stvarno želi“. Poslednji niz godina uspešnog poslovanja dozvolio je ovoj kompaniji da nastupi sa tolikim stepenom samopouzdanja. Potrošači danas kupuju iskustvo, a osećaj da ste u trendu jeste osećaj koji prija.

4. Uspeh nišnog marketinga specijalizovanog za određene potrošače

4.1. Prodavnice košer hrane

Verovatno jedan od najspecifičnijih primera nišnog marketinga su prodavnice širom sveta koje su specijalizovane za košer hranu. (Košer hrana ili kašrut je ona što se priprema po pravilima koja zabranjuju konzumaciju određenih vrsta namirnica a upotreba dozvoljenih je po određenim pravilima. Vernici koji se drže kašruta mogu da jedu samo ribu sa krljuštima i perajima i životinje koje preživaju i imaju rascepljena kopita. Svinjetina je stoga zabranjena, a životinje i ptice se moraju zaklati prema određenim pravilima tako da ne trpe bol. Meso i mlečni proizvodi se moraju strogo odvajati i ne smeju da se konzumiraju kao deo istog obroka ili iz istog posuđa. Tokom pashe, hleb i ostala peciva se moraju spremiti bez kvasca).

Ako bismo se odlučili da započnemo biznis koji bi podrazumevao lanac prodavnica koje nude košer hranu, morali bismo da izanaliziramo tržište u kome želimo da poslujemo. Osnovno pitanje je da li postoji dovoljna potražnja za ovakvim proizvodima, u ovom slučaju niša bi bila jevrejska zajednica. Istraživanje se može vršiti putem telefonskih anketa, usmenim anketiranjem članova zajednice, pretraživanjem internet foruma ili slanjem upita na iste. Zatim je bitno odrediti USP – Unique Selling Position, ono što čini ovaj biznis drugačijim od ostalih. To, na primer, može biti dodatna usluga kao što je isporuka na kućnu adresu. Značajan potez je takođe i postavljanje internet stranice koja će potrošače obavestavati o novim proizvodima koji su u ponudi ili o novim adresama na kojima se nalaze prodavnice. Prednost nišnog marketinga u odnosu na masovni marketing u ovom slučaju je što se targetira grupa potrošača na osnovu verskog opredeljenja, čime se jasno određuju proizvodi koji će biti u potražnji, a javlja se i lojalnost kupaca jer izlazite u susret njihovim željama. I u segmentu reklamiranja, trebalo bi zauzeti sličnu strategiju. Kako nema potrebe za oglašavanjem na najslušanim radio stanicama koje visoko naplaćuju cenu oglasa, bolje je okrenuti se lokalnim radio stanicama koje se bave temama judaizma.

4.2. Nišni marketing u fitnessu

Prilike za niš marketing se nalaze svuda oko nas. Najlakši način da se otkrije koji je to proizvod ili usluga koja nedostaje tržištu je verovatno onaj ili ona koje vama nedostaje. Kao ilustracija za ovo stanovište, može da posluži primer Džejn Silber (Jane Silber), koja je sasvim slučajno započela uspešno poslovanje u fitness industriji. Želeći da svoju kćerku, koja je patila od prekomerne težine, upiše u neki fitness centar, shvatila je da je u većini istih deci zabranjeno da treniraju. S obzirom na to da statistike pokazuju da se broj dece sa prekomernom težinom povećao tri puta od 1980, Džejn je prepoznala profitabilnu tržišnu nišu. Iako deca imaju prilike da vežbaju u okviru različitih sportskih timova, klubova ili sekcija, pokazalo se da se deca sa prekomernom težinom teže uklapaju zbog zadirkvanja ostale dece. Prateći želje svoje kćerke, koja je žudela za mestom gde će se dobro osećati, gde će biti sa svojim vršnjacima i gde će kroz zabavu uspeti da izgubi kilograme, Silberova je otvorila Generation Now Fitness teretanu, opremljenu spravama primerenim deci, barom gde su se služili zdravi napitci, prostorijom za učenje itd. Zahvaljujući fokusiranju na ovu nišu, njena godišnja neto zarada iznosi milion dolara. Sličan primer u fitness industriji je teretana koja se zove Nifty after Fifty (Izvanredan nakon pedesete) u Kaliforniji. Opšte je poznato da mali broj pedesetogodišnjaka može da drži korak sa rekreativcima dosta mlađim od sebe. Povrh te činjenice leži druga da svako želi da se oseća dobro dok vežba, a to je teško ako ste jedan od najstarijih članova u teretani i ako ste okruženi mlađim i zategnutim članovima. Osnivač ovog lanca teretana Šeldon S. Zinberg (Sheldon S. Zinberg) je shvatio da malo teretana izlazi u susret potrebama starijih klijenta, kojima su potrebni posebni programi koji će biti prilagođeni njihovim psihofizičkim potrebama. Naučno osmišljeni programi, u kombinaciji sa vrhunskim stručnjacima i ugodnom atmosferom, ostvaruju želju starijih građana da održe i ponovo zadobiju snagu, razgibanost i zdravstvenu ravnotežu. Ova teretana im nudi, pored osnovnih sportskih i rekreativnih programa, fizikalnu terapiju, program koji poboljšava koncentraciju i reflekse pri vožnji, brainaerobic (poboljšava pamćenje), nehirurške tretmane za podmlađivanje, a organizuju se i posebne društvene aktivnosti kroz koje njihovi klijenti proširuju krug prijatelja. Teretana je postigla toliki uspeh da danas funkcioniše kao franšiza, upravo zahvaljujući fokusiranju na određenu nišu.

4.3. Rolls Roys – automobil za odabrane

Verovatno jedan od najuspešnijih primera niš marketinga na svetu je primer Rolls Roycea. Osnovna filozofija ovog brenda je da se Rolls Royce ne kupuje, već naručuje. Svaki primerak ovih automobila je ručno sastavljen i doveden do savršenstva zahvaljujući timu sastavljenom od najstručnijih tehničara i mehaničara u motornoj industriji. Kompanija je osnovana još 1884, ali tek zahvaljujući modelu Sivi duh (Silver Ghost) ova kompanija je zadobila reputaciju koju ima i danas. Cilj je bio da se ostvari pozicija na tržištu automobila koja će potrošačima ulivati sigurnost. Za razliku od automobila tog vremena, Sivi duh, proizveden 1906, nije bio bučan i bio je izuzetno pouzdan, što je i dokazano na brojnim testovima na kojima je oborio dotadašnje rekorde (poboljšan je dotadašnji rekord vožnje 7.089 km bez stajanja na 14.371 km). Netipična boja aluminijuma i paranormalan naziv budili su asocijaciju da se radi o automobilu koji je potpuno drugačiji od ostalih. Osnovna ideja ove kompanije danas je da svojim klijentima pruži više nego ostali proizvođači automobila. Cilj je udovoljiti svim željama kupca u smislu boje, dodatne opreme, dizajna unutrašnjosti automobila. Najslikovitiji primer savršenstva kreativnosti i proizvodnje kompanije Rolls Royce je serija Fantom (Phantom). Kombinacija napredne tehnologije, performansa koje oduzimaju dah, istančane rafiniranosti brižljivo odabranih detalja – udovoljava zahtevima i najstručnijih poznavalaca automobila. Za razliku od ostalih proizvođača automobila, koji prilagođavaju marketinšku strategiju prema svojim modelima, ova kompanija ima jedinstvenu strategiju. S obzirom na to da je početna cena Fantoma 300.000 dolara (a jedan primerak je prodat čak za 2,2 miliona dolara klijentu iz Kine), tržišna niša koja se targetira su klijenti čije bogatstvo premašuje 30 miliona dolara. Kako gotovo trećina klijenata iz SAD iznova kupuje nove modele, glavna strategija je da se kupac Rolls Roysa oseti posebno. Sami prodavci automobila su oni koji se kreću u sličnim krugovima i koji imaju ista interesovanja kao i njihovi klijenti. Dok se poslovni dogovori o kupovini zaključuju tokom ekskluzivnih večera (jer cena jednog automobila i ukazuje da se radi o pravom poslovnom poduhvatu), kupcima se ukazuje posebna zahvalnost u vidu ličnih pisama od strane vrhovnih direktora ove kompanije, knjiga na temu RR brenda, čestitki i slično. Jednostavno, voziti Rolls Royce nije samo stvar prestiža već i shvatanja da novac ipak može da kupi neki vid zadovoljstva, u ovom slučaju vrhunsko zadovoljstvo u aspektu vožnje automobilom.

Zaključak

Koristeći jednostavan rečnik, niš marketing je strategija koja će svakome ko želi da postigne veći uspeh u biznisu pomoći da bolje razume tržište. Masovni marketing ima mnoge prednosti, ali traži i preduslove kao što je veliki početni kapital zbog troškova proizvodnje i promovisanja. Ipak, postoje određeni preduslovi koje je potrebno ispuniti kako bi proizvod ili usluga koja se fokusira na određenu nišu uspela. Pre svega, potrebno je ispitati nišu kako bismo razumeli tendencije i potrebe koje treba zadovoljiti, razumeti na koji način treba pristupiti tržištu, odnosno koja će biti poruka koja će se komunicirati, pravilno se pozicionirati na tržištu i pronaći odgovarajuću lokaciju gde će se proizvod ili usluga prezentovati. Isto kao što će prevodilac koji se specijalizuje za, na primer, sferu bankarstva biti verovatno daleko stručniji od svog kolege koji prevodi sve, od beletristike da medicine, biznis koji se fokusira na jednu tržišnu potrebu biće daleko uspešniji u onome što nudi i za to će dobiti finansijsku zahvalnost potrošača i klijenta. Nišni marketing je optimalan način da se umanje troškovi, ali i tajna uspeha mnogih velikih kompanija – Puma i Rolls Roys su samo neki od primera.

LITERATURA

1. Prof. dr Momčilo Milisavljević, prof. dr Branko Maričić i dr Mirjana Gligorijević, *Osnovi marketinga*, Beograd, 2004, Ekonomski fakultet.
2. Harry Beckwith, *Selling The Invisible*, New York, 1997, Business Plus.
3. William Wells, John Burnett and Sandra Moriaty, *Advertising Principles & Practice*, New Jersey, 1998. A Simon & Schuster Company.
4. Filip Kotler, *Upravljanje marketingom*.
5. Adam McLeod, *Puma AG*.
6. Robert B. Schwart, Dean McCorcle and David Anderson, *Niche Marketing*, The Texas A&M University System.
7. [www.wikipedia.com/ niche marketing](http://www.wikipedia.com/niche%20marketing)
8. www.entrepreneur.com
9. www.nichepreneur.com
10. www.nundroo.com
11. www.criticalads.com

Dejana Popovic

Niche Marketing

Summary

Niche marketing represents the strategy of targeting a marketing segment which is usually undersupplied by the mainstream providers. The term *nicher* comes from French meaning to nest, whereas in business niche applies to a situation or activity which perfectly matches certain type of a purchaser. There are several subtypes of niche marketing strategies, which all have in common specializing in certain area of a targeted market. Thus, a company becomes an expert in satisfying their customers' needs. Examples of succesful niche marketing are numerous. For instance, Rollce Royce which targets at wealthy connoisseurs of exclusive cars, has been running a succesful business over a century.

Key words: Niche marketing, To Specialize, Business strategy, Brend, Positioning.

Тијана Арсенијевић

Тутор: Дарко Ђукић

SIEPA – Агенција за страна улагања и промоцију извоза

БЕЛО ЗЛАТО

Обновљиви енергетски извори су нешто чему се посвећује доста пажње у последње време, како у светлу подизања еколошке свести тако и због убрзаног приближавања Европској унији, која има јасно дефинисане стандарде у овој области. Природни потенцијали наше земље дају највише подршке изградњи хидроелектрана. Хидроелектране су енергетски објекти за обављање делатности производње електричне енергије. Као и велике, мале хидроелектране представљају обновљив извор енергије, неисцрпан природни ресурс, богатство које мора бити под контролом државе. Истовремено, хидроелектране спадају у еколошки најприхватљивије изворе енергије.

Главне предности малих хидроелектрана, осим што се ради о обновљивом извору енергије и технологији која је проверена у домаћој и светској пракси, јесу могућност уштеде горива, флексибилност на промену оптерећења, висока ефикасност рада, поузданост и дуготрајност, ниски трошкови рада и одржавања и, што је од изузетног значаја, незагађивање околине. Због свега овога, произвођачи електричне енергије у малим хидроелектранама сматрају се повлашћеним произвођачима електричне енергије.

Мале хидроелектране у Србији имају јако дугу традицију. Од 1900. године, када је изграђена мала хидроелектрана Под градом, на Ђетињи, досада је у Србији изграђено значајан број малих хидроелектрана, од чега је део још увек у употреби. Осим што постоји значајан број локација за изградњу нових објеката, у Србији постоји одређени број водопривредних објеката на којима је могуће инсталирати опрему за производњу електричне енергије. Такође, не треба занемарити ни енергију која би се добила ревитализацијом и обновом постојећих објеката.

До сада је у Србији урађено неколико анализа потенцијала за изградњу малих хидроелектрана. Кључни документи су „Катастар малих хидроелектрана у Србији ван покрајина“, који садржи податке о 856 локација укупне снаге 449 MW и 1.590 GWh годишње производње, и Катастар малих хидроелектрана у Војводини, којим је предвиђена изградња 13 малих хидроелектрана укупне снаге 25,5 MW и 93,5 GWh годишње производње.

Предност изградње ових енергетских објеката је свакако препозната међу инвеститорима. Међутим, оно што ентузијастичним предузетницима, са изграђеном еколошком, али и свешћу за бизнис, недостаје – то је подршка државе. Грађење малих хидроелектрана је било могуће и према старим законима и прописима, али се очекује да ће са дуго одлаганом реформом енергетског сектора и појавом новог закона то бити олакшано и боље дефинисано. Према Закону о енергетици који је усвојен 2004. године, утврђена је категорија повлашћених произвођача електричне енергије. Мале хидроелектране се по два основа сматрају повлашћеним произвођачима електричне енергије: прво, у процесу производње користе обновљив извор енергије и, друго, у смислу закона спадају у мале електране (снаге до 10 MW). Нејасно је да ли, уз испуњавање наведених услова, ове категорије произвођача треба да испуњавају и критеријум енергетске ефикасности. Законом о енергетици је утврђено да повлашћени произвођачи електричне енергије имају: 1) право приоритета на организованом тржишту енергије у односу на друге произвођаче који нуде електричну енергију под једнаким условима и 2) право на субвенције, пореске, царинске и друге олакшице у складу са законом и другим прописима. Овим законом је, такође, утврђен поступак подношења захтева за стицање статуса повлашћеног произвођача електричне енергије. Овај акт о условима за стицање статуса повлашћеног произвођача електричне енергије још није донет. У закону о енергетици, одредбе о статусу повлашћеног произвођача електричне енергије остале су недоречене, јер није утврђен други елемент повлашћеног статуса ових произвођача, а није предвиђен ни правни основ да се то питање уреди наведеним подзаконским актом. Решење овог питања је у рукама законодавца. Уз то, требало би обратити пажњу на чињеницу да, чак и ако инвеститор потпуно уђе у процедуру добијања дозвола, ништа му не гарантује да неко други неће добити његову локацију.

Подршку релевантних институција за показани ентузијазам и више корисних савета за реализацију пројекта, предузетник ће сасвим сигурно добити. Но, кафкијански део тек долази. Да би држава одобрила изградњу приватне електране, потребно је извадити 26 разних дозвола – грађевинских, безбедносних, енергетских. Произвођачи са снагом мањом од једног MW ослобођени су енергетске дозволе. У Агенцији за енергетску ефикасност сматрају да процедура мора да буде толико компликована пошто је реч о енергетским постројењима, али се већина стручњака не слаже са тим. Следи преглед нужне регулативе која стоји између предузетникове идеје и реализације.

Регулатива

На изградњу и коришћење малих хидроелектрана у Србији односи се 14 законских прописа. Према републичком Закону о концесијама из 1997. године и савезном Закону о страним улагањима из 2002. године, изградњом, одржавањем и коришћењем енергетских објеката могу се бавити домаћа и страна правна и физичка лица.

Новим Законом о енергетици, укидају се ограничења из некадашње законске регулативе (према некадашњем Закону о електропривреди, мале хидроелектране је било могуће градити претежно за своје потребе) и предвиђен је повлашћен статус за све обновљиве изворе енергије, па и за мале хидроелектране.

Нови Закон о енергетици је, поред осталог, заснован и на начелу приоритетног коришћења обновљивих извора енергије и уводи значајне новине које ће допринети стимулисању инвестирања у мале електране:

- под малим електранама се подразумевају електране снаге до 10 MW;
- уводи се Лиценца за обављање енергетских делатности (коју издаје Агенција за енергетику) и Енергетска дозвола за изградњу и ревитализацију енергетских објеката (коју издаје надлежни министар). За производњу електричне енергије искључиво за своје потребе и за производњу електричне енергије у објектима снаге до 1 MW није потребна ни Лиценца ни Енергетска дозвола;
- мале електране могу бити прикључене на дистрибутивну мрежу и имају право да произведену електричну енергију продају преко дистрибутивне мреже;
- уводи се појам повлашћених произвођача електричне енергије који се односи на произвођаче који у процесу производње електричне енергије користе обновљиве изворе енергије или отпад, или у процесу производње истовремено производе електричну и топлотну енергију;
- повлашћени произвођачи електричне енергије имају, под једнаким финансијским условима, право приоритета на организованом тржишту електричне енергије и право на субвенције и друге олакшице у пословању;
- поступаки начин остваривања права повлашћених произвођача електричне енергије из претходне тачке биће уређен посебним актом.

Стратегијом развоја енергетике Републике Србије (која је управо усвојена у Скупштини Србије), у оквиру приоритетних програма развоја енергетских сектора Србије до 2015. године, предвиђен је посебан приоритет који обухвата програме селективног коришћења обновљивих извора енергије (биомаса, геотермална, сунчева и еолска енергија), и посебне програме нових енергетски ефикаснијих и еколошко прихватљивих технологија (нове технологије сагоревања угља, биомасе и отпада, технологије за децентрализовану производњу електричне и топлотне енергије на бази природног гаса, и технологије малих и мини хидроелектрана), са циљем да се по тој основи смањи потрошња квалитетних увозних енергената и оствари додатна производња посебно топлотне енергије.

Поступак изградње мале хидроелектране

Да би се у Републици Србији изградио било који објекат, неопходно је да се испуне следећи услови:

1. припрема документације неопходне за добијање одобрења за изградњу мале хидроелектране,
2. добијање одобрења за изградњу,
3. обављање радова неопходних за изградњу,
4. грађење објекта и технички преглед објекта,
5. добијање употребне дозволе.

Поступак који претходи поступку добијања одобрења за изградњу је поступак издавања енергетске дозволе.

Енергетска дозвола

Енергетска дозвола је дозвола за изградњу енергетског објекта, коју издаје Министарство рударства и енергетике. Издавање енергетске дозволе је поступак који претходи издавању одобрења за изградњу. За добијање енергетске дозволе неопходно је да буду испуњени критеријуми за изградњу предвиђени Правилником о критеријумима за издавање енергетске дозволе, садржини захтева и начину издавања енергетске дозволе. За хидроелектрану снаге испод 1 MW није предвиђено издавање енергетске дозволе, што значи да се за ове објекте издаје одобрење за изградњу без спровођења поступка издавања енергетске дозволе.

Уз захтев за издавање енергетске дозволе, инвеститор подноси, између осталог, и елаборат о изградњи енергетског објекта за који се тражи енергетска дозвола. Он посебно садржи и анализу могућих утицаја на животну средину, са предлогом мера заштите животне средине. Законом о заштити животне средине, утврђено је да Министарство науке и животне средине даје сагласност на испуњеност услова и мера коришћења природних ресурса, односно добара (водних ресурса), као и мера заштите животне средине у току и после престанка обављања активности.

Енергетска дозвола се издаје уроку од 30 дана од дана подношења захтева.

Енергетска дозвола се издаје на период од 2 године и може се продужити на захтев имаоца.

Поступак добијања одобрења за изградњу

Документација неопходна за добијање одобрења за изградњу мале хидроелектране је утврђена законом као обавезан прилог захтеву за добијање одобрења за изградњу. Претходни акти које је неопходно прибавити за изградњу, односно реконструкцију било ког објекта су водопривредни услови и водопривредна сагласност. Водопривредном дозволом за изградњу хидроелектране утврђују се начин и услови за употребу и коришћење вода и испуштање вода.

За издавање водопривредних услова за изградњу хидроелектране потребно је мишљење Републичког хидрометеоролошког завода и мишљење јавног водопривредно предузећа.

Да би се издала водопривредна сагласност за изградњу хидроелектране, потребна је сагласност Министарства здравља и Министарства науке и заштите животне средине.

Водопривредна дозвола је потребна за коришћење и употребу вода и природних и вештачких водотока, језера и подземних вода, за испуштање вода и других материја у природне и вештачке водотоке, језера, подземне воде и јавну канализацију, као и у случају повећања капацитета већ постојећег објекта. Ова дозвола се издаје на период од најдуже 10 година.

Одобрење за изградњу хидроелектране до 10 MW издаје општина на чијој територији се гради овај објекат. Рок за издавање одобрења за изградњу је 15 дана од дана подношења захтева.

Изградња објекта врши се на основу одобрења за изградњу, а према техничкој документацији за изградњу објекта. Пре почетка израде техничке документације за изградњу објекта, обављају се претходни радови испитивања земљишта и других услова од утицаја на градњу и коришћење мале хидроелектране. На основу резултата претходних радова, израђује се претходна студија оправданости и студија оправданости.

Грађење објекта и технички преглед објекта

За грађење објекта је неопходно извршити претходне радове остваривања услова за изградњу мале хидроелектране, поднети пријаву радова надлежном органу општине и припремне радове извршавања обавезе припреме земљишта, утврђене техничким и другим прописима. Подобност објекта за употребу утврђује се техничким прегледом. Технички преглед објекта врши се по завршетку изградње објекта. Овај преглед објекта врши комисија коју образује Министар за капиталне инвестиције или предузеће или друго правно лице коме се повери вршење тих послова и које је уписано у одговарајући регистар за обављање тих послова.

Добијање употребне дозволе

Орган општине, надлежан за издавање одобрења за изградњу, издаје употребну дозволу. Употребна дозвола се издаје у року од 7 дана од дана пријема налаза комисије којим је утврђено да је објекат погодан за употребу.

Стицање права на обављање делатности

Постоји више начина стицања права обављања делатности производње електричне енергије.

Први начин је остваривање инвестиционог улагања у привредни субјект који већ има право на обављање ове делатности.

Други начин је стицање права на обављање делатности производње електричне енергије на објекту над којим већ постоји право власништва или коришћења заинтересованог лица за обављање ове делатности. Ово право се стиче закључивањем уговора о поверавању производње електричне енергије са Владом Републике Србије. Поступак закључивања уговора о поверавању спроводи Министарство рударства и енергетике.

Концесије су облик давања и остваривања права на изградњу, одржавање и коришћење малих хидроелектрана ради производње електричне енергије или реконструкције, модернизације, одржавања и коришћења ових објеката. Концесије се могу дати и за обављање делатности производње електричне енергије на већ изграђеним хидроелектранама. Поступак добијања концесије и начин уређења коришћења концесије су прецизно уређени Законом о концесијама. Правни основ концесије је уговор о концесији. Прописано је да се уређивање услова и поступка давања концесије заснива на начелима једнаког и правичног третмана учесника у поступку давања концесије и избора концесионара, слободне тржишне утакмице и аутономије воље уговорних страна.

Предлог за давање концесије подноси Влади Министарство рударства и енергетике, јединица локалне самоуправе или само заинтересовано лице.

Ако је предмет концесије изградња, одржавање и коришћење мале хидроелектране која има стратешки значај за Републику Србију или међународни значај, предлог за давање концесије Влада доставља Народној скупштини Републике Србије.

На основу става Владе (односно Народне скупштине) о намери давања концесије и на основу економских, финансијских, социјалних и других показатеља, Министарство рударства и енергетике припрема *предлог за доношење концесионог акта* који доставља Влади.

Концесиони акт доноси Влада и он се објављује у Службеном гласнику Републике Србије.

Концесија се даје на основу претходно спроведеног поступка јавног тендера. Јавни тендер спроводи Тендерска комисија, коју формира Министар рударства и енергетике, а у чији састав улази и један члан на предлог Народне скупштине Републике Србије.

Одлуку о одређивању концесионара доноси Влада након пријема извештаја комисије о спроведеном јавном тендеру.

Уговором о концесији, уређују се права и обавезе државе као концедента и корисника концесије (концесионара). Уговором се обавезно утврђује време, место и начин коришћења концесије и обавеза плаћања концесионе накнаде. Уговор о концесији закључују Влада у име и за рачун Републике Србије и концесионар, у складу са Законом о концесијама и концесионим актом. Концесиона накнада одређује се у зависности од врсте, квалитета, категорије, количине, намене и тржишне цене природног богатства или добра у општој употреби, односно у зависности од врсте делатности, тржишних услова пословања, дужине трајања концесије, процењеног ризика и очекиване добити.

Концесија се може дати најдуже на 30 година.

Лиценца

Лиценца је дозвола за обављање енергетске делатности коју издаје Агенција за енергетику Републике Србије. Лиценца је административни акт о испуњености услова прописаних Законом о енергетици и Правилником о условима у погледу стручног кадра и начину издавања и одузимања лиценце за обављање енергетске делатности. То је последњи у низу правних аката неопходних за обављање енергетске делатности. Лиценцу мора да поседује лице које већ има у поседу малу хидроелектрану, а право на обављање делатности је стекло на основу уговора о поверавању обављања делатности од општег интереса или на основу уговора о концесији.

Лиценца се издаје на период од 10 година. Приликом издавања лиценце, плаћа се одређена накнада.

У случају да носилац лиценце престане да испуњава прописане услове за добијање лиценце или да не испуњава било које друге прописе везане за обављање производње електричне енергије, лиценца му се може привремено или стално одузети.

Лиценца није неопходна за обављање производње електричне енергије за сопствене потребе или за производњу електричне енергије у малим хидроелектранама до 1 MW.

Прикључење мале хидроелектране на електроенергетску мрежу

Након добијања употребне дозволе и права на обављање делатности од општег интереса, неопходно је извршити прикључење мале хидроелектране на електроенергетску мрежу. Овај поступак је регулисан Уредбом о условима испоруке електричне енергије. Законом о енергетици је загарантовано право да сваки објект буде прикључен на електроенергетску мрежу. О прикључењу одлучује привредни (енергетски) субјект за транспорт односно дистрибуцију електричне енергије конкретном мрежом. Енергетски субјект коме је поднет захтев за прикључење дужан је да у року од 30 дана од дана пријема захтева донесе решење о прикључењу мале хидроелектране на електроенергетску мрежу.

Закључак

Намеће се закључак да држава, предвиђањем овако дуготрајне процедуре и бројем потребних докумената, није баш пружи­ла руку инвеститорима. Када се томе дода и чињеница да, по закону, цена електричне енергије још увек није дефинисана, нити потпомогнута од стране државе, поставља се питање природе навода државе о пружању подршке за изградњу оваквих постројења. Оно што би свакако свима олакшало ситуацију је замена бројних дозвола једном коју би издавало надлежно министарство.

Усвајањем Закона о енергетици, Стратегије развоја енергетике Републике Србије до 2015. године и формирањем Агенције за енергетику, започео је процес усвајања адекватног законског оквира за све обновљиве изворе енергије, па и за мале хидроелектране. Међутим, то неће имати ефекта уколико се не учини напор ка интензивирању овог процеса, односно усвајању одговарајућих подзаконских аката и Националног програма за стимулацију коришћења обновљивих извора енергије у Србији.

У сваком случају, обавеза државе је да омогући и олакша приватном капиталу да се укључи у изградњу малих хидроелектрана. Предности су бројне, а алтернатива, видљива у стихијском регулисању ове области, врло непожељна.

Tijana Arsenijevic

White Gold

Summary

The main advantage of the hydroelectric power stations is that they use one of the sustainable sources of energy, which is why building them in Serbia was discussed a lot lately. A very elaborate law regulation and complicated procedure of gaining the needed documents might be a set back for the possible investors. Therefore, the future priorities should be simplifying the procedure and giving impetus for building these kinds of facilities.

PRAVO \approx LAW

Boško Knežević

Tutor: dr Vesna Petrović

Beogradski centar za ljudska prava

DRŽAVA I LJUDSKA PRAVA

„Politička filozofija je u prvom redu teorija o tome koje se ponašanje može legitimno nametati i o institucionalnoj strukturi tih prava koja se mogu nametati i koja ih podržava.“

Robert Nozick

Uvod

Postojanje prava koja uživa svaki pojedinac je nešto što se podrazumeva, bar kada govorimo o zapadnoj misli i političkoj teoriji. Danas je samorazumljivo i normalno da se o pojedincu misli kao o slobodnom od bilo kakve vrste prisile i prinude, kao o nekom ko uživa potpunu negativnu slobodu u odnosu na bilo koji subjekt koji tu slobodu može da ugrozi. Sigurno je da je istu ideju na umu imao i Džon Stujart Mil kada je pisao da „postoji jedan krug oko svakog ljudskog bića za koji se nijednoj vladi ne sme dopustiti da ga prekorači, bila ona vlada jednog, nekolicine ili mnogih.“¹ Naše moralne intuicije nam zaista i govore da je čovek slobodan, da ima pravo da čini slobodan izbor i koncipira svoje životne planove onako kako on želi, bez intervencije neke spoljašnje sile, koja bi mogla da tu njegovu slobodu sputava, upravo zbog toga što ima mogućnost izbora i poseduje razum. „Hana Arendt zapaža da je prvi korak ka totalnoj dominaciji nad ljudima onaj kada u njima ubijete pravnu ličnost...“² Iskustva sa autoritarnim i totalitarnim režimima koji su pokušavali da tu slobodu svedu na najmanju moguću meru, više su nego opasno upozorenje svima onima koji koncept ljudskih prava ne uzimaju dovoljno ozbiljno ili smatraju da bi državu trebalo ostaviti neograničenom. „Politika je uvek najneposredniji put do dominacije, a politička moć je verovatno najvažnije i sigurno najopasnije dobro u ljudskoj istoriji.“³ Ukoliko je to tačno, onda se teorijski zadatak ograničavanja države nameće sam po sebi, prvenstveno zbog toga što je država, kao glavno oruđe kojim se politika koristi za postizanje svojih ciljeva, po svojoj prirodi jedna represivna institucija koja može biti veoma opasna po individualne slobode.

1 Džon Stujart Mil, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1992, str. 24.

2 Milan Podunavac, *Princip građanstva i poredak politike*, Čigoja štampa, Beograd, 2001, str. 9.

3 Majkl Volcer, *Područja pravde: odbrana pluralizma i jednakosti*, Filip Višnjić, Beograd, 2000, str. 40.

Jedan od načina da se tako nešto uradi jeste da se odrede granice domašaja institucija države, kako bi prava pojedinca ostala nepovređena. Međutim, taj odnos između države i individue i njenih prava i nije toliko samorazumljiv kao što se čini na prvi pogled. Samoočiglednost sadržana u tvrdnji da svi ljudi uživaju izvesna prava ipak zahteva teorijsko utemeljenje. Da bi se, bar u sferi političke teorije, postigao cilj ograničavanja države, mora se detaljnije promisliti sam koncept ljudskih prava. Na čemu se ona temelje i iz čega se izvode? Na osnovu kog svojstva mi uživamo izvesna prava? I koja su to prava koja posedujemo a koja država nikako ne može prekršiti na legitiman način? To su pitanja koja kopkaju moralnu i političku filozofiju i koja zahtevaju odgovor. U ovom radu, prvenstveno ćemo se baviti tim pitanjima, pokušavajući da damo kratki prikaz osnovnih shvatanja u savremenoj političkoj teoriji koja se tiču utemeljenja i opravdanja ljudskih prava kao i utvrđivanja opsega prava koje individua treba da uživa. U prvom delu ćemo dati kratki prikaz istorije prava i značaja liberalizma za njihovo opravdanje, a kasnije ćemo se malo više baviti problemom moralnog i filozofskog utemeljenja prava.

Kratka istorija ideje prava od Grčke do Loka – značaj liberalizma

Teorijski koncept ljudskih prava i ograničenja države je tvorevina liberalnih mislilaca poput Loka i Kanta i njima pripada zasluga što je potreba za obezbeđenjem individualnih sloboda prvi put bila tako jasno uočena i artikulisana. Međutim, ideja o obezbeđivanju slobodnog prostora gde je samo pojedinac suveren i zaštićen od države je mnogo starija. Ona se javlja mnogo ranije, i to u antičkoj Grčkoj, koja je rodno mesto filozofije i političke teorije. Mi ćemo, u ovom delu, ideji prava i njenoj evoluciji kroz istoriju pristupiti selektivno, naglašavajući značaj onih autora čija se misao, zbog svog doprinosa, ne može zaobići.

Zamisao o prirodnim pravima, koja su univerzalna i svojstvena svim ljudskim bićima jer su deo poretka *kosmosa*, može se sresti kod nekih sofističkih mislilaca, poput Kritije, koji je isticao da postoje „nepisani zakoni koji su sveti i koji obuhvataju sve ljude i narode, što očitio predstavlja prirodnopravno stanovište.“⁴ Jedna odbrana ovakve pozicije, iako je artikulisana jezikom umetnosti, može se naći i u Sofoklovom delu *Antigona*,

4 *Ljudska prava: teorije i primene*, Miroslav Prokopijević, (ur.), Institut za evropske studije, 1996, Beograd, str. 3.

*Ideja o jednakosti svih ljudi će biti istaknuta tek nekoliko vekova kasnije, i to kod stoičkih filozofa, koji su smatrali da je podela na slobodne ljude i robove veštačka.

gde se sukob između Kreonta i Antigone može simbolično protumačiti kao borba između prirodnopravnog i gledišta državnog razloga. Kasnije će Aristotel učvrstiti ovo gledište u svojoj *Nikomahovoj etici*, gde je napisao da je državno pravo dvojako: „...prirodno i pozitivno. Prirodno je ono koje svuda ima istu važnost, a ne zavisi od toga da li je usvojeno ili ne.“⁵

Međutim, ideja o jednakosti svih ljudskih bića nikada nije zaživela u političkoj praksi grčkih polisa, gde se uvek isticala razlika između slobodnih građana i robova koji i nisu bili tretirani kao ljudska bića.* Koncept ljudskih prava, iako rođen u staroj Grčkoj, nikada nije postao konstitutivni deo političke kulture njenih gradova-država. Samo poimanje slobode u grčkim demokratskim polisima bilo je, kako je to primetio Bendžamin Konstan, suštinski drugačije od načina na koji mi danas promišljamo odnos između javnog i privatnog. Grci nisu poznavali koncept negativne slobode koji se nalazi u osnovi savremenog poimanja prava i kod njih se pojam slobode iscrpljivao u mogućnosti svakog građanina da učestvuje u političkom životu svoga grada. Moderno teorijsko razlikovanje pozitivne i negativne slobode bilo je strano grčkom političkom etosu i pored toga što je taj etos stvorio demokratiju kao jedno od svojih najvećih dostignuća. Ipak, doprinos savremenom poimanju prava koji je dala Grčka, a kasnije i Rim, je neprocenjiv.

Dalji doprinos shvatanju prava došao je iz hrišćanskih učenja. Hrišćansko učenje se zasnivalo na tvrdnji da su svi ljudi jednaki pred Bogom, koji je njihov tvorac, i da, sledstveno tome, uživaju izvesna prava koja država mora poštovati. Za našu temu je posebno značajno shvatanje Tome Akvinskog. Po njemu, državu od razbojničke bande, koja i sama ima moć prisile, razlikuje to što je utemeljena na pravdi, definisanoj nizom pravila važećih za sve, uključujući i vladara. Ova ideja je veoma značajna zbog toga što podrazumeva da država u svom delanju mora biti ograničena nekakvim principima pravde i da njena vlast i moć počiva na principu legitimiteta a ne na prisili.

Sa razgradnjom feudalizma i nastankom moderne apsolutističke države, javljaju se teorije državnog razloga koje su individualna prava potpuno potisnule u korist moći države. Tako je francuski filozof Žan Bodin utemeljio jedan od najznačajnijih pojmova u političkoj teoriji – pojam suvereniteta. Po Bodenu, država je najviša i najjača moć koja nije ograničena nikakvim autoritetom unutar ili izvan nje, i to je suština državne suverenosti. Ipak, Bodin smatra da država ne bi smela da ubija svoje podanike niti da im otima svojinu, ali su ova ograničenja od malog značaja s obzirom na to koliko Bodin hipostazira državni suverenitet kao neotuđivu i najvišu vlast.

5 Citirano iz: *Ljudska prava : teorije i primene*, Miroslav Prokopijević, (ur.), Institut za evropske studije, 1996, Beograd, str. 3.

Zakasniju evoluciju shvatanja prava posebno su značajno društveno-ugovorne teorije. Hobs je jedan od pripadnika ove teorijske tradicije. On smatra da je primarni zadatak države da obezbedi sigurnost i mir između ljudi koji bi se bez prisilne moći države nalazili u permanentnom stanju „rata svih protiv svih“. Da bi se tako nešto izbeglo, neophodan je prelazak iz prirodnog stanja, u kome vlada sveopšte nasilje i anarhija, u stanje u kome jedino državni suverenitet predstavlja sigurnog jemca mira. Zbog svog dubokog nepoverenja u ljudsku prirodu, čiju je tamnu stranu najbolje upoznao na primeru engleske revolucije i sukoba koje je ona donela, Hobs je utemeljio teoriju koja je opravdavala državnu moć koja je neograničena i legitimise se sama iz sebe. Tu nema govora o pravima pojedinca, država može da postupa prema svojim građanima kako joj je volja, s obzirom na to da je njen suverenitet gotovo neograničen. Država nastaje društvenim ugovorom ne da bi obezbedila slobodu individue, već da bi je ograničila, prvenstveno zbog njenih potencijalno destruktivnih posledica.

Može se slobodno reći da je za teorijsko utemeljenje prava doprinos liberalizma neprocenjiv i u tome je njegov veliki istorijski značaj. Liberalni autori su prvi uočili značaj i neophodnost ograničenja državne moći i oslobađanja pojedinca od institucionalne prisile prvenstveno kroz podelu na javnu i privatnu sferu⁶. Upravo se odbrana takve ideje može naći u delima Džona Loka kao utemeljivača modernog liberalizma i liberalne demokratije. Lokova teorija predstavlja jednu kritiku Hobsovog opravdanja svemoćne države. Zanimljivo je da Lok nigde u svojoj knjizi *Dve rasprave o vladi* ne koristi pojam suvereniteta, verovatno zbog implikacija njegove upotrebe.

Lok je nastavljao prirodno-pravne teorije i njegova teorija prava je veoma značajna za moderna shvatanja, iako ima izvesnih religijskih i metafizičkih primesa. Po njemu, ljudi se rađaju sa pravima koja im je podario Bog i to božansko pravo nalaže da „niko ne treba da nanosi štetu drugome“⁷. Svaki čovek treba da uživa tri temeljna prirodna prava: pravo na telo, slobodu i vlasništvo. Država nastaje društvenim ugovorom kojim slobodni i jednaki pojedinci prvo stvaraju društvo, a zatim državne institucije koje

6 O „umeću razdvajanja“ društvenih sfera kao jednoj liberalnoj veštini i značaju liberalizma za njihovo razdvajanje pisao je Majkl Volcer u zanimljivom eseju „Liberalism and the art of separation“.

7 *Ljudska prava: teorije i primene*, Miroslav Prokopijević, (ur.), Institut za evropske studije, 1996, Beograd, str. 4.

služe prvenstveno tome da se obezbede i očuvaju ova neotuđiva čovekova prava. „Država ne postoji da bi ograničila prava pojedinca, već da bi ih osnažila i zaštitila, kao i da bi bila instanca u razrešavanju sukoba među pojedincima.“⁸ Za Loka, temelj legitimnosti države je u zaštiti individualnih sloboda i onog trenutka kada država prekorači svoja ovlašćenja i pređe granicu slobode, građani imaju pravo da se protiv nje pobune i izaberu novu vladu. Ova shvatanja će uticati na američke revolucionare koji su u *Deklaraciju nezavisnosti* stavili jednu formulaciju sličnu Lokovoj: „svi ljudi su stvoreni jednaki, i Tvorac ih je obdario izvesnim neotuđivim pravima, među kojima su Život, Sloboda i Težnja za srećom“.

Dok je Lok utemeljivač političkog liberalizma, Adam Smit slovi za autora koji je liberalnu teoriju proširio dodavši joj ekonomske aspekte. Smit je smatrao da se opšti interes u sferi ekonomije može postići jedino ukoliko se država pouvuče iz ekonomskih aktivnosti i dozvoli preduzetnicima da imaju slobodni ekonomski izbor. I pošto je svaki pojedinac egoističan i usmeren na postizanje svoje koristi, rezultat će biti unapređenje opšteg dobra i blagostanja. Pojedinac će, vođen „nevidljivom rukom“, unapređujući svoj unaprediti i opšti interes, doprinoseći tako uvećanju ukupnog društvenog bogatstva. Time je liberalna teorija i ideologija bila zaokružena: u sferi politike, država će se starati o zaštiti ljudskih prava, dok će u ekonomskoj sferi obezbediti slobodnu tržišnu utakmicu – tako je nastao čuveni koncept liberalne minimalne države.

Kasnije rasprave o pravima će ići uglavnom u onom smeru koji je postavio Lok. Prava čoveka će retko biti osporavana u sferi teorije, a i ti retki pokušaji su dolazili uglavnom iz redova marksista i konzervativaca (Berk, de Mestr, de Bonal). Sa jačanjem liberalne demokratije i njenim utemeljivanjem širom zapadnog sveta u 19. i 20. veku, dolazimo u situaciju koju smo spomenuli na početku ovog rada: ljudska prava su postala kamen temeljac savremene političke teorije i prakse, i ona se nikada ne dovode u pitanje (osim retkih izuzetaka, bez nekog većeg značaja). Sada se težište rasprave o ljudskim pravima pomera na dve sledeće teorijske tačke: 1) kako teorijski utemeljiti individualne slobode?; 2) da li pozitivna (socijalna, ekonomska) prava ugrožavaju autonomiju čoveka ili je omogućavaju? Mi ćemo se najviše baviti ovim prvim pitanjem.

8 *Ljudska prava: teorije i primene*, Miroslav Prokopijević, (ur.), Institut za evropske studije, 1996, Beograd, str. 4.

Savremena politička teorija i problem utemeljenja prava

Pre nego što se pozabavimo odgovorom koji savremena politička teorija daje na ova pitanja, potrebno je dati nekoliko uvodnih napomena. Prvo, potrebno je praviti razliku između ideje prirodnih, osnovnih i ljudskih prava, s jedne, i pozitivnih ili zakonskih prava, s druge strane. Pozitivna prava su ona prava koja su kodifikovana i čine sastavni deo pravnog sistema jedne zemlje omogućavajući svakoj osobi stepen slobode koji je zagaranтован ustavom i zakonima. U tom smislu, prava nekog Engleza razlikuju se od prava nekog Iranca ili Marokanca prvenstveno zbog toga što postoji velika razlika u političkom i pravnom sistemu Irana, V. Britanije i Maroka. Ako pravima pristupimo na ovaj način, onda ćemo o njima znati nešto više ukoliko malo bolje upoznamo sistem zakona neke zemlje. Stvar stoji potpuno drugačije sa prirodnim pravima, jer ona ne zavise od empirijskog uvida u ustav i zakone neke zemlje. Prirodna prava čine spisak onih prava koja neka osoba *treba* da uživa, a neka država *mora* da štiti.⁹ Ona nadilaze sve kulturne i istorijske razlike jer polaze od toga da svaki čovek, bez obzira da li je Englez ili Iranac, treba da uživa izvesne slobode. Zbog toga je teorija prirodnih prava jedna meta-teorija koja pokušava da pronađe teorijski standard, zasnovan na političkoj moralnosti sa temeljom u razumu, pomocu kojeg se može kritički odnositi prema postojećim pravnim sistemima i slobodama koje oni garantuju. Taj kritički odnos prema društvenoj praksi proizilazi iz činjenice da doktrine o ljudskim pravima najčešće nadilaze ono što je zapisano u zakonima neke zemlje. „Kao takvi, zahtjevi temeljeni na pravima su kategorični budući da definiраju što ljudska bića imaju pravo činiti i kako sa njima treba postupati, bez obzira na opću korisnost koja bi mogla proizaći iz kršenja njihovih prava i koliko god kršenje tih prava odražavalo preferencije većine ili vladajuće stranke ili bilo koje druge skupine koja dominira odlučivanjem u državi.”¹⁰ One tragaju za skupom apstraktnih i opštih načela sa temeljom u ljudskoj biti koja ne zavise od nečije nacionalnosti ili pripadnosti konkretnoj političkoj zajednici. Ovako postavljen problem prava nije empirijske, već teorijske prirode.

9 Opšta deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima koji su usvojeni u Ujedinjenim nacijama predstavljaju pokušaj kodifikacije takvih prava.

10 Raymond Plant, *Savremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002. str. 324.

Tu treba napraviti nekoliko ograda. Kada se kaže „ljudska bit“ ne misli se na neko večno i nepromenljivo svojstvo na koje može da se svede sva kompleksnost ljudske egzistencije na način kako su to pokušavali mnogi filozofi. Čovek možda jeste *zoon politicon* (Aristotel), *animal symbolicum* (Malinovski) ili *homo economicus* (Smit i drugi ekonomisti), ali on nije samo to. Politička teorija pokušava da izbegne taj antropološki esencijalizam, nastojeci da u isto vreme pronađe neku karakteristiku koja je zajednička svim ljudskim bićima. Cilj nije da se pronađe suština ljudske prirode, već da se ponudi neko moralno i filozofsko-antropološki relevantno svojstvo koje bi služilo kao korisna početna tačka za utemeljenje prava.

Potreban je i odgovor na pitanje: zašto nam je neophodno takvo svojstvo da bismo utemeljili jednu teoriju ljudskih prava? Govorili smo o tome da su prirodno-pravne teorije univerzalne (ili bar polažu pravo na univerzalnost) i da nadilaze kulturne specifičnosti. Da bismo znali koja su to prava koja bi trebalo da uživaju sva ljudska bića, potrebno je da znamo koja je to relevantna karakteristika čoveka – da bismo ovu teoriju mogli primeniti na čitav ljudski rod. Kako bismo utemeljili prava, nije dovoljno samo da ih nabrojimo, moramo znati zašto neki pojedinac treba da uživa ta prava. Zbog toga nam je potrebno načelo koje je karakteristično za sve ljude, a koje nam u isto vreme može služiti kao odgovor na pitanje: kako država treba da postupa prema svojim građanima? „Može se reći da prava štite ljudsko dostojanstvo i zato moramo pitati šta je to u ljudskim bićima što im daje onu vrstu dostojanstva koju bi prava trebalo da štite.“¹¹

Zbog toga teorija prava mora dati tumačenja:

- „1. aktera kojemu se prava pripisuju;
2. svojstava tog aktera koja opravdavaju pripisivanje takvih prava;
3. naravi predmeta, sredstava, stanja, ustezanja i izvršavanja dužnosti na koje se ima prava;
4. skupine pojedinaca ili institucija koji imaju dužnosti ili obaveze što korespondiraju s pravima drugih aktera: to znači tko ili što ima dužnost poštovati, provoditi ili ispunjavati prava koja imaju pojedinci.

...Ti se elementi mogu složiti u formulu koja bi izgledala otprilike ovako:

A ima pravo na F nasuprot B na osnovi Y.”¹²

11 Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002, str. 325.

12 Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002, str. 325.

Dakle, glavni problem sa kojim se suočava jedna teorija prava jeste svojstvo ili načelo (tj. Y u gore navedenoj formuli) zahvaljujući kojem se ljudska bića mogu smatrati nosiocima prava. Po Plantu, to načelo mora da ispunjava nekoliko uslova. Ta relevantna karakteristika mora biti univerzalna za čitav ljudski rod. Dalje, ona mora biti moralno relevantna jer se iz nje mora izvesti zaključak o tome kako bi sa ljudima trebalo postupati. Tako, svi ljudi imaju nokte ili stopala, ali nam ta činjenica može malo pomoći u nastojanju da na osnovu toga izvedemo neku listu prava koju ta osoba treba da uživa. „Samo ako se prava mogu zasnovati na takvom racionalno neoborivom načelu koje će zadovoljavati navedene kriterije, ona neće biti arbitrarna i izbjeci će optužbu da su teorije prava samo pokušaji privilegiranja jednog skupa preferencija nasuprot drugog.”¹³

Koja je to odlika ljudske prirode koja bi mogla služiti kao osnov za utemeljenje jedne teorije prava? Pokušaj da se odgovori na to pitanje je veoma težak i mi smo u prethodnom delu prikazali neka rešenja koja su tokom razvoja ideje prava ponudili različiti autori. Ono što je zajedničko za većinu prirodnopravnih teorija, od Grčke do našeg vremena, jeste pokušaj da se prirodna prava izvedu iz ideje ljudskog dostojanstva koje proističe iz Boga kao našeg Tvorca. Čak se i Lok, osnivač liberalizma, poziva na Boga kao jemca osnovnih prava, a u *Deklaraciji nezavisnosti* se navodi Tvorac koji je sva ljudska bića obdario neotuđivim pravima. Ovaj (hrišćanski) argument zadovoljava neke od uslova koje smo spominjali. Prvo, on je moralno relevantan; i drugo, on je univerzalan jer nadilazi nacionalne, kulturne ili bilo koje druge specifičnosti, pa se samim tim može jednako primeniti na sva ljudska bića. Međutim, nedostatak ovakvog utemeljenja prava leži pre svega u zavisnosti ovog određenja od njegovih metafizičkih premisa – naime ono zavisi od verovanja u jednu teističku poziciju a ona je, kao takva, neupotrebljiva i arbitrarna.

Time smo došli do još jednog uslova koji jedno načelo mora da ispuni da bi poslužilo kao izvor prava. To načelo ne samo da mora biti univerzalno ili moralno relevantno, ono mora biti empirijski uočljivo i proverljivo.

Koje je onda to načelo? Savremena politička teorija nudi svoj odgovor na ovo pitanje time što se poziva na Kantovo određenje: ljudska bića se razlikuju od svih ostalih prvenstveno po tome što poseduju određenu koncepciju dobra ili neki životni plan koji žele da ispune, pri čemu se te koncepcije međusobno razlikuju i predstavljaju izraz čovekove potrebe

13 Raymond Plant, *Savremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002, str. 326.

za samoodređivanjem i samoaktualizacijom. Čovek je umno i racionalno biće koje je slobodno i sposobno da izvrši samostalan izbor između više alternativa i on bi trebalo sam da odluči kako će živeti svoj život. To je jedno utemeljenje prava koje se u velikoj meri oslanja na Kantovu političku teoriju. „Za teoretičare poput Kanta, obje su te odlike ono što osobu čini osobom, ono što je barem potencijalno zajedničko svim osobama i što ljudskom životu daje njegovu intrinzičnu vrednost i značenje.“¹⁴ Slično argumentira i Rols. U njegovoj teoriji pravde, pojedinci koji poseduju dve moralne moći, osećaj za pravdu i određeno shvatanje dobra,¹⁵ biraju principe pravde društva u kojem će živeti u situaciji prvobitne pozicije. Njma su u tom izboru uskraćena određena znanja o sebi, kao i o drugima, da bi rezultat tog izbora bio nepristrasan ishod pregovaranja

Čovek poseduje sposobnost rasuđivanja, samim tim on je u stanju da uređuje svoj život i misli u skladu sa načelima koja proizilaze iz njegove volje i ličnosti. Pošto poseduje razum, svaki čovek želi ostvarenje svoji ciljeva, koji se razlikuju od osobe do osobe, a koji se zasnivaju na nekom shvatanju dobra. I pošto ne postoji jedna jedina koncepcija dobra koja bi se mogla pretpostaviti svim ostalima, ili se bar filozofija odrekla sokratovskih pokušaja da ih dosegne, ljudskim bićima treba priznati slobodu da samostalno koncipiraju to dobro i svoje misli i ponašanje usklade prema njemu. „Po tom shvaćanju, život ljudskih bića nije puko reaktivan, ona nisu pasivni primatelji vanjskih podražaja, njma također ne upravljaju ni njihove vlastite fiziološki utemeljene želje ili nagoni. Ovi pretežno vanjski podražaji i fiziološki nagoni mogu se zauzdati korištenjem uma, kako bi služili nekoj koncepciji životnog plana ili projekta. Budući da ljudska bića imaju tu distinktivnu sposobnost slijediti svrhe vlastitog umnog izbora, ona imaju osnovno dostojanstvo i vrijednost koja počiva na tom potencijalu.“¹⁶

Takvo određenje čoveka i utemeljenje prava zadovoljava sve uslove koje smo gore navodili. Prvo, racionalnost, ili bar potencijal za racionalno prosuđivanje dobra kao nešto što se razvija tokom čovekovog života, zadovoljava kriterijum univerzalnosti. To je temeljna odlika čovekovog bića koja nadilazi sve kulturne i nacionalne razlike i ne zavisi ni od kakvih istorijskih specifičnosti. Drugo, to je jedna moralno relevantna karakteristika

14 Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002. str. 329.

15 Džon Rols, *Teorija pravde*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998.

16 Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002, str. 329.

čoveka, jer nam racionalnost (ili potencijal za racionalnost) omogućava koncipiranje dobra i sprovođenje naših životnih projekata onako kako smo ih zamislili. Treće, to je jedna empirijska karakteristika, što dokazuje činjenica postojanja moralnih diskursa u svakom društvu. „Posjedovanje razuma je empirijska karakteristika ljudskih bića koja je intrinzično moralno relevantna jer ne bismo mogli objasniti ulogu moralnog diskursa kada ne bismo pretpostavljali tu sposobnost rasuđivanja zahvaljujući kojoj možemo odlučivati i birati.”¹⁷

Iz ovoga sledi određena lista temeljnih prava koju je država dužna da poštuje i štiti, ne prekoračujući legitimne granice svoga delovanja koje su omeđene autonomijom pojedinca. Pošto su pojedinci sposobni da sami osmisle svoj život i imaju bar potencijal za moralno delovanje, država ne bi trebalo da se meša u privatni život pojedinca. Sva ona temeljna prava koja se spominju kod Loka: pravo na život, telo, svojinu, slobodu govora, udruživanja – mogu se izvesti iz ovakvog određenja i čini se da je to pogodan okvir za utemeljenje jedne teorije prava. Pojedinaac je određen kao svrha po sebi, na osnovu toga se nameću određena ograničenja u postupanju prema njemu, kako drugim pojedincima tako i državi. Država ne sme institucionalnim putem smanjivati slobode svojih građana i njena glavna funkcija je zaštita tih prava, koja su nepovrediva i neotuđiva.

LITERATURA:

1. *Ljudska prava: teorije i primene*, Miroslav Prokopijević, (ur.), Institut za evropske studije, 1996, Beograd.
2. Raymond Plant, *Suvremena politička misao*, Jesenski i turk, Zagreb, 2002.
3. Džon Lok, *Dve rasprave o vladi*, Mladost, Beograd, 1978.
4. Tomas Hobs, *Levijatan*, Kultura, Beograd, 1961.
5. Milan Podunavac, Milan Matić, *Politički sistem: teorije i principi*; Čigoja štampa; Beograd, 1997.
6. Džon Rols, *Teorija pravde*, Službeni list SRJ, Beograd, 1998.
7. Majkl Volcer, *Područja pravde: odbrana pluralizma i jednakosti*, Filip Višnjić, Beograd, 2000.

17 Isto, str. 331.

Bosko Knezevic

State and Human Rights

Summary

The purpose of this paper is to analyze the relation between the state and the individual and its rights through a theoretical framework. The main question which the author tried to answer is: what is the moral and philosophical basis for the concept of human rights and the limitation of political power and what is the anthropological foundation for the justification of this concept.

In the first part of this paper the author tried to present a brief history of main theories and crucial arguments that deals with the problem of the individual rights and the philosophical evolution of this problem with the emphasis on main contributors on this topic. In the second part, a kantian argument, which defines a rationality (or potential of rationality) as a main universal human quality, is used to build a theoretical justification of rights and a freedom of individual to choose and pursue his\hers conception of good without the interference of the state.

Key words: individual rights, state, rationality, conception of good

Nebojsa Lukac

Tutor: mr Olga Milisavljevic

NVO PRAXIS

DISKRIMINACIJA

Objektivno pravo ili pravni poredak jedne zemlje čine pravna pravila i pravne norme po kojima je dužan vladati se pojedinac dok se nalazi pod jurisdikcijom odnosne države. Subjektivna prava pojedinac crpi iz objektivnog prava zemlje pod kojom se vlada. Subjektivna prava ili ljudska prava su univerzalna to jest pripadaju svima bez ikakve razlike. Svi imaju pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez ikakve diskriminacije. Ovu formulaciju poznaje Ustav RS! Međutim, često se zapitamo da li je zaista tako ili su u stvarnosti neki ipak jednakiji od drugih i pored toga što je zakon u svojoj uzvišenosti jednak za sve i sve jednako tretira. Jednakost je pojam koji označava da su svi ljudi jednako vrednovani, da dobijaju jednak tretman (ali ne isti tretman) i da imaju jednake mogućnosti odnosno jednake šanse i da svako može da bude prvi jedino ukoliko je prvi među jednakima (*primus inter pares*).

Postali smo veoma zabrinuti zbog čovekovog ponašanja u modernom dobu. Ljudi su uništavali, ponižavali, mučili, ubijali i na mnoge druge načine degradirali druge i činili druga strašna (ne)delatstva. Ovo je odraz čovekovog nasilja, mržnje, subordinacije i želje da se drugi porobe. Vidimo da je ljudsko biće zlo i destruktivno, ali isto tako čovek može biti jedno dobro i konstruktivno biće koje ne želi da trpi nečovečna postupana ljudi iz njegovog okruženja. To je neophodno zbog suživota sa ostalim članovima zajednice i samim tim opstanka celog društva. Ogromna je šteta od protivpravnih čovekovih radnji. Međutim, etička svest celog čovečanstva ide u prilog činjenici da je „dobro“ daleko iznad „lošeg“ ponašanja i da se čovek trudi da ide uz pravo, a pravo i moral su dva lika iste medalje. Na kraju, u srži svake pravne norme je moralna zakonitost.

Društvo ne može opstati ukoliko se u njemu ne poštuju vrednosti koje su prethodno predviđene u Ustavu i zakonima odnosno pravnom sistemu jedne zemlje. Diskriminacija uništava sve vrednosti odnosno etičke ideje modernog doba- slobodu, jednakost, poštovanje, toleranciju.

Diskriminacija jeste predrasuda u akciji odnosno uverenje ili stav koji se formira bez prethodnog znanja, razmišljanja i razloga. To je sud o drugima na osnovu nepotpunih informacija ili informacija koje su delimično tačne i koje iskrivljuju realnost. Dominantna grupa je grupa koja svesno ili nesvesno

iskorišćava, maltretira, ponižava ili uništava potčinjenu (ciljnu) grupu jer smatra da je bolja od nje i da tu „najgoru“ grupu ljudi treba gurnuti sa strane, i zabraniti joj da živi sa njima „superniornima“.

Čovek je od rođenja slobodan i stavljen u isti položaj sa svima ostalima jer je jednakost jedna od univerzalnih vrednosti. On može da radi šta god hoće ali uz jedno ograničenje koje predstavlja i **CONDITIO SINE QUA NON** suživota njega i ostalih članova zajednice. To ograničenje je poštovanje ličnosti ostalih članova zajednice. Englezi često koriste izreku **HARM NEVER, HELP EVER**. Jednakost nije suprotna različitosti. Možemo da budemo različiti, ali pod jednakim uslovima.

Ljudi su podeljeni zbog pola, rase, religijskih ubeđenja, ideologije, porekla, bogatstva, etničke pripadnosti, starosti, socijalnog položaja, obrazovanja i mnogih drugih karakteristika. Sve ove karakteristike imaju izuzetan značaj i uticaj na život svih nas, ali ne bi smeli da budu osnov diskriminacije. Sam izraz diskriminacija je grčko-latinskog porekla, potiče od grčkog *gir-dis* i latinskog *-crimen*, i znači razlikovanje. Međutim reč je o nedozvoljenom razlikovanju kao takvom ustavom i zakonom zabranjeno. Diskriminacija postoji ako razlikovanje nema razumnog niti objektivnog opravdanja, tj. ako ne postoji legitimni cilj i razumna srazmera između upotrebljenih mera i cilja koji treba ostvariti, tj. neproporcionalnost

Najopasniji vid diskriminacije postoji kada je institucionalizovan to jest inherentan sistemu što uključuje i institucionalnu kontrolu, ideološku dominaciju, kao i širenje kulturnih obrazaca većinske kulture na manjinsku. Počiva na predrasudama protiv grupe ljudi ili pojedinaca, koja može biti podržana, sankcionisana, legalizovana i/ili potkrepljena od strane sistema. Može se ispoljiti kroz delovanje pojedinca (na pr. učiteljica koja nejednako tretira romsku i neromsku decu) ili kroz delovanje i odobravanje društvenih, ekonomskih i političkih institucija (na pr. specijalne škole za romsku decu). S obzirom na nameru razlikujemo svesnu i nesvesnu disriminaciju, a s obzirom na način ispoljavanja eksplicitnu (jasno ispoljenu) i implicitnu (koja se teško uočava jer nije vidljiva i očigledna).

Moderne države se ne mogu smatrati demokratskim državama koje su izgrađene na principu „Vladavine prava“ ukoliko se ne poštuje ljudsko dostojanstvo i prava koja pripadaju pojedincu samom činjenicom što je ljudsko biće i koja su samim tim univerzalna, izvorna i neotuđiva.

Monteskje: „U slovu zakona leži pravo, a u duhu zakona leži pravda“. Samo sudije koje tumače pravo obavljaju Božansku dužnost, a to je deljenje pravde. Koračajući ka Sudu mi ustvari koračamo ka pravdi. Na žalost, dešava se da i najviše pravo postane najviša nepravda, kako je to Ciceron govorio:

„Summum ius, summa iniuria“. Donošenju diskriminatorских zakona u prošlosti često je prethodila potpuno usaglašena zakonska procedura sa Ustavom i čitavim pravnim poretком zemlje. Setimo se rasističkih zakona nacističke Nemačke. Bitno je naravno kako princip legaliteta, zakonitosti postupka donošenja zakona, ali još bitnije pitanje legitimiteta odnosno pitanje primene zakona to jest njegovog efekta u praksi.

Čitava međunarodna zajednica u koju su uključene sve države i međunarodne organizacije poseduje pravne, političke, ekonomske kapacitete da izgradi pravni poredak koji će da osudi diskriminaciju i zaštiti žrtve ali i da ode korak dalje. Preduzimajući efikasne mere čitava zajednica teži slobodi, jednakosti, razumevanju, dijalogu, toleranciji i miru u svetu kao univerzalnim vrednostima, koje poznaju svi i s kojima se kao takvim i poistovećuju ne bi li se mogli odupreti svim problemima u zajednici. Među organizacijama koje posvećuju svoj radu ljudskim pravima možemo izvojiti svakako jedinu Univerzalnu organizaciju, a to je Organizacija Ujedinjenih Nacija koja preko svojih organa (Generalna skupština, Savet Bezbednosti, Ekonomsko-socijalni Savet i Savet za ljudska prava) i specijalizovanih agencija s kojima ima poseban savetodavni status teži zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Takođe izuzutno značajne su i Evropska Unija, Savet Evrope i Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS).

Donošenje Zakona o diskriminaciji je ne samo moralna već i pravna obaveza Republike Srbije koja je dužna da donese ovaj zakon ukoliko želi da nastavi proces evropskih integracija i nastavi put ka pozicioniranju Srbije među zemljama „Bele šengen liste“ i time omogući svojim građanima mobilnost toliko svojstvenu već decenijama među građanima zapadne Evrope.

Nebojsa Lukac

Discrimination

Summary

We became very concerned about the bad actions of the humanity in the modern era. So far, the people have destroyed, have denied other people, have abused, murdered and in many other different ways have enslaved the others and have done many similar evil deeds. This is a reflection of the human violence, a reflection of the human subordination, of hatred and hostility, reflection of the efforts to enslave one another.

Today people do not want to stand and to endure these kinds of actions.

The human being is one destructive and evil creature, but it can also be good and constructive. The good characteristics and deeds are important for the essence of the human survival- and today for the survival of the planet Earth and the whole life on it.

The dangers from the bad human behaviour are very big. The ethical consciousness at this level of civilization show that the 'good' is absolutely more important than the 'bad'.

The main ethical study in the developed countries is utilitarianism (of Jeremy Bentham and John Stuart Mill) and the main argument of this philosophical study is that the meaning of life is providing good conditions for living for all people, but also, for all the living creatures on Earth.

The discrimination is in fact an opinion which says that one group of people is better than the other group and that 'worse group of people' should be thrown aside, should be prohibited to live same as their so-called 'superiors'.

This means degradation of the people- according to some principle, which is really stupid and unexplained.

People are divided because of their gender, race religion, ideology, region, origin, wealth, ethnicum, age, social position, education and many other characteristics. These characteristics have importance and influence on life of the person, but none of these criteria should be justification for discriminating someone. For example, the Jews were forced to live in ghettos (fenced parts of the cities in Middle Europe), but in the same time, the people from the 'upper classes' borrowed money from the Jews, although they supported Jewish slaughters.

The essence of the discrimination is authoritarianism: imposing governance by using force. It is about false authority, which does not have moral meaning and justification in the so-called 'quality' of the discriminators. This kind of violence is conducted fiercely and does not allow any opposing. It is a reflection of fierce force and hatred, which lead to violence and hostility. These vices mean manipulation: with them some people are convinced in lies and stupidity, and those 'miserable' that are discriminated are convinced that they are less important, less valuable and unneeded. All people have to remain silent about the injustice of this attitude and to endure it.

Manipulation, hostility and hatred together represent very strong negative moral of the people. That is why the discrimination is not only bad, but also destructive- it does not include only persons, but it has social width and it 'eats out' the human essence of the people.

The community in which the discrimination is present (and even more of it is upraised at the level of principle of law-segregation) is not really human, dignifying and humanitarian community, but only so-called 'community', that just looks like a society and in fact it is not. This is because this kind of 'society' is separated or it is hostile towards neighboring communities, which destroys the wholesome of the world understanding and cohesion. With the discrimination there is not construction, but destruction- both of the good relations and of the human ethics and production of good communication among the people.

The negativity of the discrimination is intensified with its active dimension. It is not only an attitude, which could be hidden, but it expresses itself by attack towards the others who are actually discriminated and towards the ones who do not agree with the discriminatory position. It is an aggressive violence, in which dominate evil will, intolerance and destructive violence- which brings the community back and it pits down the ethical thought and spirit of the society.

All the great people, the great ethics philosophers and moral persons were against discrimination.

Jesus teach us about love for all and tolerance, **Jaina** teach us about nonviolence, **Soloviov** about the unity of the world and people, **Gandhi** about the peaceful resolution of the conflicts, **Mother Theresa** about the sacrificing ourselves in the name of others, **Martin Luther King** about the necessity of overstepping the limited and the degrading spiritual and moral actions...

The discrimination destroys the basic ethic ideas of the modern era: **FREEDOM, EQUALITY, BROTHERHOOD, UNDERSTANDING, DIALOGUE, PEACE, TOLERANCE and COOPERATION.**

The discrimination must be rejected, must be thrown away both from the spirit and the acts of the people. But also, it must be thrown away as social, political and economic effect.

The discrimination inflicts damage to the life of the humankind. The only worthy attitude is the **UNIVERSAL ETHICS**- according to which all people have the same moral system, with the same values, and they all together will fight against the problems in the society.

Without the discrimination the world will be just, righteous, which is one of the main intentions of the critical thought from the beginnings of the New century.

Lidija Pejčinović

Tutor: dr Jovan Ćirić

Institut za uporedno pravo

USKLAĐENOST NACIONALNIH ZAKONA SA MEĐUNARODNIM PROPISIMA I PRAKTIČNA PRIMENA USVOJENIH PROPISA

– lišenje slobode i pretpostavka nevinosti –

Uvod

Ovaj rad ima za cilj da objasni koegzistenciju dve, naizgled dijametralno suprotne pojave – sprovođenja represivnog mehanizma države i zaštite ljudskih prava. Pokušaće da odgovori na pitanje: šta je to što legitimizuje akt lišenja slobode upotrebom represivne mere prinude od strane službenog lica i koja je to granica čijim prelaskom ulazimo u zonu neprava, tj. kršenja ljudskih prava. Takođe ćemo govoriti o tome šta je to što ovlašćuje državu, kao subjekta međunarodnog prava, na ograničenje prava njenih državljana i da li je pri tom ona, iako „jedinka“ koja raspolaže monopolom fizičke sile na svojoj teritoriji u cilju održanja javnog reda i mira, ipak ograničena i u kojoj meri. Shodno tome, rad će se osvrnuti i na usklađenost važećeg krivičnoprocesnog zakonodavstva, koje se bavi problemom lišenja slobode – Zakonik o krivičnom postupku¹ iz 2001. godine i Zakon o policiji² iz 2005. godine – sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Budući da je spektar ljudskih prava širok, opredelili smo se da se pozabavimo pravom koje se svrstava u tzv. „prvu korpu“ ljudskih prava – pravom na ličnu slobodu i bezbednost. Rad će za osnov pri analizi odredbi imati aktuelan slučaj Džajić, u želji da razmotri navedeno; nastojeće, takođe, da objasni i obrazloži da li je pri hapšenju (lišavanju slobode) došlo zapravo do povrede prava na ličnu slobodu i bezbednost gospodina Džajića.

1 U daljem tekstu ZKP.

2 U daljem tekstu ZP.

Evropska konvencija o ljudskim pravima – geneza – od međunarodnog do unutrašnjeg prava –

Kao odgovor na zločine učinjene u Drugom svetskom ratu i kao preventivni pokušaj sprečavanja da se bilo šta slično ponovi, dolazi do veće koherentnosti unutar međunarodne zajednice i do njene ubrzane pravne institucionalizacije. Pod ljudskim pravima u subjektivnom smilu, podrazumevaju se sva ona prava koja pripadaju svim ljudima od dana njihovog rođenja i koja ne počivaju na autoritetu zakonodavca.³ Doneti su mnogobrojni dokumenti koji za predmet imaju normiranje i garantovanje ljudskih prava. Jedan od njih je svakako i suštinski bitna deklaracija iz 1948. – Univerzalna deklaracija o pravima čoveka. Ovim dokumentom međunarodna zajednica teži, kako je zapisano i u samom uvodu deklaracije, da osigura „priznanje urođenog dostojanstva i jednakih i neotuđivih prava svih članova ljudske porodice“⁴ jer su ona „temelj slobode, pravde i mira u svetu“.⁵ Zatim je u Rimu 04.11.1950. potpisana, a potom 03.09.1953. godine stupila na snagu Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama, instrument kojim se nastojalo i nastoji obezbediti uživanje osnovnih ljudskih prava i u čije je osnove ugrađena upravo pomenuta deklaracija.

Srbija je, u okviru Državne zajednice Srbije i Crne Gore, ratifikovala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima⁶ i osnovnim slobodama 26.12.2003. da bi ona stupila na snagu 03.03.2004. godine.⁷ Od tog trenutka njen sadržaj postaje pravno obavezujući, kao viši, međunarodni akt, i za našu zemlju te se sva eventualna nesaglasnost naših propisa mora uskladiti sa njenim tekstom i usvojenim odredbama, izmenom zakona ili donošenjem novih. Nastojimo li da uporedimo pravnu snagu Konvencije sa važećim, Mitrovdanskim ustavom Srbije uviđamo da joj on, odredbama kojima reguliše hijerarhiju pravnih akata na unutrašnjem i međunarodnom planu, sam garantuje veću pravnu vrednost i snagu od one koju obezbeđuje sebi samom.

3 Aleksandar Jakšić: *Evropska konvencija o ljudskim pravima – komentar*, Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, 2006, str. 16.

4 *Opšta deklaracija o pravima čoveka (Universal Declaration of Human Rights)*, Uvod, <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src3.htm>

5 Ibid.

6 U daljem tekstu EKLJP.

7 Jakšić: op. cit., str. 11.

Nezakonito lišenje slobode

Slučaj Džajić, koji je mesecima potresao našu javnost, naveo nas je da se upustimo u analizu čl. 5 (koji garantuje pravo na slobodu i bezbednost) i čl. 6 (pravo na pravično suđenje) EKLjP, koji spadaju u prvi deo EKLjP, koji sadrži osnovna prava čije se poštovanje i uživanje od strane zemalja potpisnica garantuje, i vidimo da li je u pitanju neusklađenost ili razmimoilaženje fakcитета i normativiteta, tj. prekoračenje ovlašćenja nadležnih organa, ili pak ponovna, nesankcionisana, drskost medija. Rad će se zadržati na primeni krivičnopravne procedure u odnosu prema Džajiću, ne razmatrajući pitanje krivice optuženog.

Gospodin Džajić priveden je 05.02.2008. zbog sumnje da je zloupotrebio službeni položaj i falsifikovao službene isprave pri transferu fudbalera Drulića iz kluba Crvena Zvezda u špansku Saragosu. Pri privođenju, određena mu je mera policijskog zadržavanja u trajanju od 48 sati, što je ujedno i maksimalno dozvoljeno vreme trajanja navedene mere. Ono što bi se pri hapšenju Džajića svakako moglo okarakterisati kao protivpravno jeste sam način na koji je do lišenja slobode došlo. Kako i sama EKLjP određuje – „Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u slučajevima koji se mogu podvesti pod zakonsku normu i u skladu sa zakonom propisanim postupkom“.⁸ EKLjP kao jedan od slučajeva navodi i lišenje slobode: „u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsku vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo“.⁹ Sloboda bi se u ovom kontekstu mogla protumačiti kao sloboda od hapšenja i zadržavanja, a sigurnost jeste zaštita od arbitrarnog zadiranja u slobodu ličnosti.¹⁰

No, šta se podrazumeva pod zakonitim hapšenjem? Pod pojam zakonito hapšenje mogli bismo podvesti hapšenje koje u sebi sadrži određen pravni osnov utemeljen na činjeničnom stanju iz kog proizilazi da je opravdano i neophodno lišiti slobode dotično lice, odnosno ukoliko je preduzeta radnja u cilju lišenja slobode od strane organa unutrašnjih poslova na njihovu inicijativu moraju postojati, kako to ZKP navodi, osnovi sumnje,¹¹

8 *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms) – EKLjP*, čl. 5 (1), <http://www.mediacycenter.org.yu/code/navigate.asp?Id=262>

9 *Ibid.*, čl. 5 (1c).

10 Jakšić, op. cit., str. 122.

11 Možda bi pomoglo ove osnove nazivati osnovima za sumnju, odnosno onim

tj. ako je postupak iniciran od strane javnog tužioca radi se o osnovanoj sumnji. Ovo ujedno stvara i prostor u kome bismo istraživali pitanje poštovanja pretpostavke nevinosti. Pre nego što se u tako nešto upustimo, moramo podsetiti da zakonito hapšenje u svom pojmu obuhvata i način na koji je izvršeno. Preciznije – ne može se smatrati zakonitim hapšenje pri kojem dolazi do prekoračenja službene dužnosti ovlašćenog lica (u Srbiji, u slučaju lišenja slobode, to je organ unutrašnjih poslova).

U slučaju Džajić neizostavno moramo govoriti o kršenju principa srazmernosti.¹² Suprotno odredbi čl. 36 stv. 1 ZP, primena policijskog ovlašćenja nije bila u srazmeri sa potrebom zbog koje se preduzima jer Džajić nije pružao nikakav otpor i nije se opirao hapšenju. Time je povređen čl. 84 ovog zakona koji ne dozvoljava upotrebu sredstava prinude (u konkretnom slučaju sredstava za vezivanje – lisice) jer je evidentno da se dati zadatak mogao izvršiti i na drugi način, odnosno da zadatak nije izvršen „suzdržano i srazmerno opasnosti koja preti“, kako sam zakon navodi, jer opasnosti nije ni bilo. Treba primetiti da čl. 36 u stavu 2 takođe govori da primena policijskog ovlašćenja ne sme izazvati veće štetne posledice od onih koje bi nastupile da policijsko ovlašćenje nije primenjeno. Sama činjenica da je hapšenje izvršeno odvođenjem Džajića sa liscama iz porodične kuće, u koju je on dobrovoljno pustio policiju, ne pružajući pri tom nikakav otpor, pri čemu se sa njim bezobzirno postupalo. Ova slika je zatim osvanula na svim nacionalnim televizijskim stanicama čime je, svesno ili ne, vršena stigmatizacija jedne od najpoznatijih javnih ličnosti balkanskih prostora što jasno ukazuje i na povredu čl. 36 stav 2 ZP. Ovakav postupak doprineo je „osudi“ Džajića i pre donete presude, za koju se na početku suđenja ne može i ne sme prejudicirati da li će biti oslobađajuća ili osuđujuća. Ovim postupkom organa unutrašnjih poslova Džajić je stavljen i u neravnopravan položaj u odnosu na druga lica koja potpadaju pod krivičnopravnu jurisdikciju Republike Srbije, jer pomenuti zakon navodi u čl. 11 stav 1 da se policijski poslovi obavljaju sa ciljem i na način da se svakom obezbedi jednaka zaštita bezbednosti, prava i sloboda, primeni zakon i podrži vladavina prava, odnosno čl. 11 stav 2: „obavljanje policijskih poslova zasniva se na

načelima profesionalizma, saradnje, zakonitosti u radu i srazmernosti u primeni policijskih ovlašćenja, kao i na principu supsidijarnosti, odnosno rada sa najmanje štetnim posledicama¹³. Možemo konstatovati da je sa tekstom EKLjP u pogledu pitanja lišavanja slobode i u ZKP-u i u ZP-u prisutna usklađenost i da ne postoje odredbe protivne tekstu EKLjP. Nažalost, do kršenja propisa dolazi jer se adresati propisa ne pridržavaju pravne regulative i na taj način krše ljudska prava. U ovom slučaju, nije reč ni o nemogućnosti sprovođenja zakona, ni o raskoraku između želje zakonodavca i prilika u državi, već o svesnom nepoštovanju zakona onih kojima su zakoni povereni na izvršenje. Treba neizostavno primetiti da i pogrešna primena unutrašnjeg procesnog prava dovodi do toga da kontrolni organi Konvencije u tom slučaju lišenje slobode tumače kao nezakonito u smislu čl. 5 stav 1,¹⁴ te pored povrede ljudskih prava dolazi i do povrede međunarodne pravne norme *ius cogens*-a. Ne treba, naravno, zaboraviti da i sama Konvencija naglašava da unutrašnje pravo mora biti u saglasnosti sa principima izraženim ili implicitno sadržanim u Konvenciji.¹⁵

Na ovom mestu trebalo bi pomenuti još i, budući da je naša zemlja potpisnica i ovog međunarodnog ugovora, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen od strane međunarodne zajednice 1966. godine. On takođe garantuje da „Svako ima pravo na slobodu i ličnu bezbednost. Niko ne sme biti podvrgnut samovoljnom hapšenju, pritvoru ili zatvoru.“¹⁶ Međunarodni standard „samovoljno hapšenje ili pritvaranje“ tumačen je u smislu nezakonitog i kada je pritvor nejasan, izrazito neodređen, ili se krše drugi osnovni standardi.¹⁷ Diskutabilno je i ne može se pristrasno argumentovati da li bi se u konkretnom slučaju ponašanje naših organa unutrašnjih poslova moglo podvesti pod širok pojam kršenja drugih osnovnih standarda.

13 Ibid., čl. 11, stv. 1 i 2.

14 Jakšić, op. cit., str. 128.

15 *Pravično suđenje: priručnik*, Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2000, prevod dela: *Fair Trials Manual*, Amnesty International, str. 34.

16 *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (International Covenant on Civil and Political Rights) – ICCPR*, čl. 9, <http://www.vrhovni.sud.srbija.yu/upload/documents/Zakoni/Medjunarodni%20pakt%20o%20gradjanskim%20i%20politickim%20pravima.pdf>

17 *Pravično suđenje: priručnik*, str. 35.

Pretpostavka nevinosti – pravo na pravično suđenje

Činjenica da je čitav događaj uzburkao javnost, čemu je doprinela intenzivna medijska osvetljenost problema, zbog popularnosti osumnjičenog, indikativno ukazuje na potrebu da se postavi i pitanje poštovanja pretpostavke nevinosti tokom vođenja krivičnog i prekrivičnog postupka. Obaveza poštovanja pretpostavke nevinosti jeste pravna norma međunarodnog karaktera, utvrđena u čl. 6 stav 2 EKLJP, koja jasno definiše da će se svaki optuženi smatrati nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi na osnovu zakona. Treba reći da i naš Zakon o krivičnom postupku u čl. 3 usvaja, koristeći princip adopcije, ovu odredbu, nalažući da se svako ima smatrati nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi,¹⁸ a po našem zakonu krivica će se smatrati utvrđenom tek nakon pravnosnažne odluke nadležnog suda. Ovo je ujedno i trenutak koji sudska praksa Evropskog suda za ljudska prava uzima kao pravno relevantan.¹⁹ Pretpostavka nevinosti jeste jedan od fundamentalnih principa modernog krivičnog prava u demokratskom društvu. Njome se postiže i poštovanje prava na pravično suđenje koje mora biti garantovano svakom pojedincu.

Treba naglasiti da se pravo na poštovanje pretpostavke nevinosti odnosi kako na postupanje tokom suđenja, tako i pri oceni dokaza, ali i na tretman pre suđenja. Ova odredba jeste obavezujuća kako za sudije i porotnike, koji ne smeju da izgrade apriorni stav o slučaju u njihovoj nadležnosti, tako i za sve druge zvanične organe.²⁰ Među slučajevima koji su do sad izneti pred kontrolne organe Konvencije, najviše ima onih koji se tiču iskaza sudećih sudija ili državnog tužioca, datih u štampi ili na pretresu, a zbog čije je sadržine pretpostavka nevinosti okrivljenog dovedena u pitanje.²¹ Važnost poštovanja pretpostavke nevinosti derivira iz činjenice da je ona u krivičnom postupku jedan od procesnih mehanizama kojim se okrivljeni oslobađa tereta dokazivanja sopstvene nevinosti.²² Poznato je da je u pravu teško, nekad gotovo i nemoguće dokazivati postojanje negativne činjenice, te da se zbog toga mora primeniti pretpostavka nevinosti, da bi se okrivljeni, koji u datoj situaciji može biti jednako kriv kao i nevin, sačuvao od nepravičnog tretmana. Ova pretpostavka jeste i svojevrsni ekvivalent načelu in dubio pro reo (u nedostatku dokaza, doneće se presuda u korist tuženog) u fazi pre donošenja presude, jer se pre pribavljanja dovoljne količine dokaza (dovoljna količina procenjuje se u svakom konkretnom slučaju) ne može prejudicirati postojanje krivice.

18 *Zakon o krivičnom postupku* – ZKP, Službeni list SRJ, br. 70/2001, čl. 3.

19 Jakšić, op. cit., str. 216.

20 *Pravično suđenje: priručnik*, str. 114.

21 Jakšić, op. cit., str. 217.

22 Milan Škulić: *Krivično procesno pravo – opšti deo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007, str. 159.

U međunarodno-pravnim krugovima, vlasti su dužne da spreče medije ili druge moćne društvene grupe da utiču na ishod postupka.²³ Međutim, naša sudska praksa pri tumačenju ZKP obavezuje na poštovanje kako državne organe tako i sredstva javnog informisanja, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica.²⁴

Činjenica da je ceo postupak hapšenja Džajića emitovan ne bi automatski morala značiti kršenje prava na pretpostavku nevinosti od strane medija. Način na koji mediji krše pretpostavku nevinosti tiče se njihovog neadekvatnog izjašnjavanja o krivici osumnjičenog (npr. *optuženi je izvršio krivično delo, umesto optuženi za koga se sumnja da je izvršio krivično delo*). U slučaju Džajić, kako u elektronskim, tako i u pisanim medijima ne nailazimo na ovakvo grubo kršenje pretpostavke nevinosti. I pored toga, umesno je zapitati se i razmotriti da li je u datom slučaju kršenje pretpostavke nevinosti predstavljalo i emitovanje snimka na kome se od strane pripadnika organa unutrašnjih poslova primenjuje nezakonit, protivpravan tretman prema okrivljenom, izvršen upotrebom sredstava prinude. Umesno je zapitati se i razmisliti kako na mase gledalaca deluje scena u kojoj „Džaju“ izvode sa liscama. Da li emitovanje ovakvih snimaka znači automatsko etiketiranje osumnjičenog ili okrivljenog? Najbolji odgovor na ovo pitanje mogao bi se dobiti nakon što se odgleda svega nekoliko minuta materijala televizijskih anketa u kojima zgroženi obožavatelji komentarišu kako su Džajića odveli „kao nekog kriminalca“. Utisak koji na gledaoce ostavlja snimak hapšenje jeste nedvosmislen. Osećaj pravde i pravičnosti, imanentan svakom pojedincu, jasno govori da se onako kako je postupljeno sa Džajićem postupa sa krivcima, što automatski implicira na kršenje pretpostavke nevinosti samom činjenicom emitovanja dotičnog priloga. Kako se u delu *Fair Trials Manual*, izdatog od strane Amnesty International, navodi: „Posebna pažnja mora biti posvećena tome da optuženog tokom suđenja ne prati stigma krivice, koja bi mogla da utiče na pretpostavku njegove nevinosti.“²⁵ Razumljivo je da bi se još striktnije morali odnositi prema poštovanju ovog pravila pre otpočinjanja krivičnog postupka.

Budući da je u temelj gotovo svih pravnih sistema civilizovanih država ugrađena pretpostavka nevinosti zarad ostvarivanja ideje da se niko nevin ne osudi, ne čudi što u moderno vreme ova pretpostavka sve više dobija na značaju.²⁶ U medijima je sve prisutnije izveštavanje o toku krivičnog postupka ili pretkrivičnih postupaka, što često dovodi i do ciljne, svesne i

23 *Pravično suđenje: priručnik*, str. 114.

24 Škulić: op. cit., str. 100.

25 *Pravično suđenje: priručnik*, str. 116.

26 Jakšić, op. cit., str. 216.

voljne satanizacije okrivljenog (za koju ne tvrdimo da je postojala i u ovom slučaju). Takođe, mediji mogu, načinom izveštavanja, ne samo doprineti stvaranju takve situacije nego i stvoriti klimu u kojoj je okrivljeni praktično već osuđen pre početka toka postupka.²⁷ Ne možemo a da ne primetimo da je način izjašnjavanja i izveštavanja naših medija mogao biti daleko korektniji. Fokusiramo li se samo na način izveštavanja o hapšenju Džajića, trebalo bi reći da je nepobitno, u skladu sa pravom javnosti da bude informisana, garantovanim i članom 10 EKLJP, trebalo objaviti informaciju o lišavanju slobode i razlozima za njegovo lišavanje. Jasno je da ta vest nikako nije smela biti propraćena i medijskim prilogom čijim sadržajem smo se u ovom radu bavili. Stoga smatramo da način na koji je vest preneti široj javnosti zapravo predstavlja nepoštovanje prava na privatnost i kršenje pretpostavke nevinosti.

Zaključak

Kršenje propisa Evropske konvencije o ljudskim pravima jeste posledica nepoštovanja propisa od strane adresata, što automatski dovodi i do kršenja ljudskih prava, u ovom slučaju, iako su tekstovi kako Zakona o policiji tako i Zakonika o krivičnom postupku u pogledu načina na koji su obrađena pitanja, koja bi trebala biti normirana, u skladu sa regulativom međunarodne zajednice. Do problema u sprovođenju propisa ne dolazi zbog toga što su oni nepodobni i neprilagođeni trenutnoj situaciji, što bi automatski ukazivalo na kvalitativni nedostatak dotičnog propisa i eventualne propuste zakonodavca, te nateralo praksu da se podrobnije pozabavi prevazilaženjem prepreka između stanja koje bi trebalo da nastupi i onog što je moguće postići pri izvršenju odredbi. Problem u datoj situaciji nastaje zbog nepoštovanja zakona i nepridržavanja odredbi Zakona o policiji od strane organa unutrašnjih poslova pri vršenju radnje lišenja slobode, odnosno Zakonika o krivičnom postupku, koji pravo na pravično suđenje garantuje, između ostalog, i poštovanjem pretpostavke nevinosti, od strane elektronskih medija. Veća posvećenost vršenju poziva i pronalaženje u sebi onog svima dobro znanog osećaja za pravdu, doprinela bi u oba slučaja – i kada je reč o medijima ili pak organima unutrašnjih poslova – sprovođenju zakona, i postizanju evropskih standarda u skladu sa principima iz Kopenhagena koji, kao jedan od osnovnih, potcrtavaju vladavinu prava. Tako bi i ideal pravne države, koji u moderno doba ne podrazumeva samo donošenje već i sprovođenje, odnosno primenu zakona, postao naša realnost.

27 Ibid., str. 221.

LITERATURA I IZVORI

1. *Opšta deklaracija o pravima čoveka (Universal Declaration of Human Rights)*, <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src3.htm>
2. *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)* - EKLJP, <http://www.mediacenter.org.yu/code/navigate.asp?Id=262>
3. *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (International Covenant on Civil and Political Rights)* – ICCPR, <http://www.vrhovni.sud.srbija.yu/upload/documents/Zakoni/Medjunarodni%20pakt%20o%20gradjanskim%20i%20politickim%20pravima.pdf>
4. *Zakon o policiji – ZP*, Službeni glasnik RS, br. 101/05.
5. *Zakon o krivičnom postupku – ZKP*, Službeni list SRJ, br. 70/2001.
6. Aleksandar Jakšić, *Evropska konvencija o ljudskim pravima – komentar*, Beograd, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, 2006.
7. Milan Škulić, *Krivično procesno pravo – opšti deo*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2007.
8. Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Osnovi međunarodnih ljudskih prava*, Beograd, Megatrend univerzitet, 2007.
9. *Kompatibilnost jugoslovenskog prava sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, Beograd, Savet Evrope, Beogradska kancelarija, Savezno ministarstvo pravde, 2002.
10. *Pravično suđenje: priručnik*, Beograd, Fond za humanitarno pravo, 2000, prevod dela: *Fair Trials Manual*, Amnesty International.

Lidija Pejcinovic

Harmonization of National Laws With International Regulations and Practical Application of The Adopted Regulations

Summary

The aim of this work is to analyze and to explain the mechanism of harmonization of national regulative with international legislation in the field of human rights. In this work we have chosen to examine two basic rights guaranteed by the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in Articles 5 (Right to Liberty and Security) and 6 (Right to a Fair Trial) and to look through our legislation which regulates the rights and liberties guaranteed in these two articles of the international convention. Laws used as relevant, from our national legislation, during the analysis were Police Law (Zakon o policiji) and Criminal Procedural Code (Zakonik o krivičnom postupku). We decided to do the research having for the base a case called Dzajić. We wondered if the way of his deprivation of liberty and police treatment during the deprivation was legal considering the Article 5 of the Convention. The same question we posted when we were talking about the way in which the media were reporting about this very event and if they respected the well known presumption - innocent until proven guilty, respecting in that way rules from the 6th Article. At the end of the work, author presents the conclusion he came to through comparative analysis of international and national legislation. Besides that, we considered the efficiency of national law application by executive (authorities) – police in this example, as well as liberties allowed to the media in order not to do any harm to the suspect.

Key words: European Convention of Human Rights, adoption of international community law, deprivation of liberty, innocent until proven guilty, right to a fair trial, stigmatization, violation of human rights, medias, police.

ISTORIJA HISTORY

Вељко Станић

Тутор: др Драган Богетић

Институт за савремену историју, Београд

ЈУГОСЛАВИЈА И ЗАПАД ТОКОМ ПЕДЕСЕТИХ ГОДИНА 20. ВЕКА

Увод

Међународни односи у свету након Другог светског рата обележени су антагонизмом двају супротстављених погледа на развој цивилизације. Било у домену политике и дипломатије, или у економији, друштву и култури, светска историја је снажно прожета противречним идеологијама које су се пресудно профилисале војним учинком Другог светског рата. Послератни, свет хладног рата, предвођен суперсилама у лику Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза, представља стога врло значајан историјски феномен. Најјаче светске државе имају буран привредни и технолошки развој, уз огроман утицај на светске токове. Европски континент доживљава дубоку поделу, али и зачетак битних интеграцијских токова у оквиру западног политичког и вредносног модела. Снажан замах антиколонијалне, а потом и политике несврстаности такође је принео свој обол врло сложеним дипломатским и геостратешким обрисима света. Улога Југославије, одређена како унутрашњим односима на завршетку Другог светског рата тако и чиниоцима спољне политике великих сила, у много чему има специфичну тежину. Интензитет њених односа са Совјетским Савезом, а потом са Сједињеним Државама и западноевропским политичким факторима даје тон несталности и прилагодљивости једној средишњој позицији коју је југословенска државатокомпедесеттихгодина осмислила као својетрајно и независно опредељење. Овај рад жели да покаже који су били садржаји што су Југославију водили Западу у том периоду, које су биле потребе, а које скривене намере. И, коначно, да процени домете те сарадње до краја поменуте деценије, када Југославија одлучније ступа у односе који ће бити означени као политика несврстаности.

Запад након Другог светског рата

Победа антихитлеровске коалиције донела је свету толико жељени мир. Ипак, јасна неслагања и подвојености међу силама победницама показале су се врло рано. Још за време рата, Совјетском Савезу је признато право на жељено територијално проширење као и протезање зоне утицаја од Балтика до Јадрана.¹ У духу те политике биле су и недвосмислене геостратешке замисли Сједињених Држава.² Контуре хладног рата појавиле су се као исходишна тачка тек завршеног планетарног сукоба. Оне су биле условљене традиционалним геостратешким оријентацијама, политичким, привредним, географским и демографским компонентама послератног света. Тиме је отворено полувековно раздобље врло сложених међународних односа који, пак, нису губили своју основну линију.

Послератне године су оцртале основне правце хладноратовске поделе. Када је упитању Совјетски Савез, треба имати у виду легитимитет великих ратних жртава и огромног доприноса антифашистичкој победи. Након територијалног проширења, њему је био неопходан велики политички улог контроле неколико европских земаља. Стварање мреже „пријатељских земаља“ значило је ширење образаца властитих политичких, економских и друштвених структура. Иако је настајање совјетских сателита у Европи било подстакнуто и поменути слободарским угледом Совјетског Савеза и комунистичких идеја, оно је било осигурано неприкосновеном совјетском војном силом која ће се у наредним деценијама показати. Према речима Стаљиновог министра спољних послова Молотова, то је било релативно једноставно: „Ми смо створили своју социјалистичку Немачку од нашег дела Немачке и завели смо ред у Чехословачкој, Пољској, Мађарској и Југославији, у којима је владала флуидна ситуација. Да бисмо сатрли капиталистички поредак. То је био хладни рат.“³

Огромна економска надмоћ Сједињених Држава одредила је трасу њиховог послератног развоја. Напуштање предратне изолационистичке политике, стварање Уједињених нација и нових економских институција, уз снажно заговарање политичког самоопредељења и економског интегрисања, биле су главне одреднице тог развоја. План државног секретара Маршала о економској обнови европских земаља из 1947. године, који Совјетски Савез и земље Источне Европе нису прихватили, био је стварна намера да се путем економије обезбеди снажна западноевропска интеграција и потом веже

1 Ц. Л. Гедис, *Хладни рат*, Београд, 2003, 34.

2 Исто, 34.

3 Цит. према истом, 54.

уз бок Сједињених Држава. Западноевропске земље које су ступиле у програм Маршаловог плана су, упркос несумњивим америчким интересима, препознале и неопходност таквог процеса. Управо те године, француски и италијански комунисти више нису били у владама својих земаља, а у Пољској је основан Информациони биро, као тело које је координисало међународни комунистички покрет. Следећа година је, пак, у много чему била пресудна. Најпре је у фебруару 1948. године извршен државни удар у Чехословачкој, којим су комунисти обезбедили власт, а у јуну је већ наговештени сукоб Совјетског Савеза и Југославије прерастао у велики и далекосежни међународни сукоб. Поступци западних сила, Сједињених Држава, Велике Британије и Француске, слагали су се око спровођења Маршаловог плана, али и обједињавања својих окупационих зона у Немачкој у Савезну Републику Немачку. Блокада Берлина коју је Стаљин предузео није дала жељене резултате и у мају 1949. године је окончана. Стварање НАТО пакта те исте године, као и прва проба совјетске атомске бомбе неки су од најзначајнијих датума хладноратовске историје.

Уз главни ток совјетско-америчког антагонизма, поступно је развијана идеја о европској интеграцији. Она је извирала из свести о економској повезаности и потреби ширења политичких веза у духу савладавања тешког наслеђа национализма. Иако је 1948. године потписан Бриселски споразум између Велике Британије, Француске и земаља Бенелукса, основно језгро чинило је француско-немачко зближавање. Француска је постепено изменила своју стару концепцију доминације Немачком, тј. о протекторату у Рајнској и међународном протекторату у Рурској области, анексији Сарске области и спречавању уједињења Немачке. Реалне потребе звале су на нова решења. Тако је у оквиру горепомнутих интегративних токова на Западу у Француској сазрела свест о неопходној промени. Постојала су барем три велика разлога: обзирима према савезницима, првенствено Сједињеним Државама, које су желеле да виде западну Немачку опорављену и наоружану, совјетска претња и економска повезаност. Ова стратегија се развијала од декларације Роберта Шумана 9. маја 1950. и стварања Европске заједнице за угљ и челик наредне године у Паризу, преко планова о Европској одбрамбеној заједници, који ће крахирати у француском парламенту 1954. године, до Париских споразума октобра исте године и уласка СР Немачке у Атлантски савез маја 1955. године. Париски споразуми су прихватили дух и одредбе Бриселског споразума, проширујући га на СР Немачку и Италију и довели, премда без трајнијег резултата, до стварања Западноевропске уније. Упркос интелектуалном несугласју по питању француско-немачког зближења, као и врло тешким преговорима у вези са нуклеарним

наоружањем, економски токови су већ 1955. године показали да је „Немачка... први купац Француске и њен други снабдевач, после САД“⁴. Врло значајно питање Сарске области решено је њеним припајањем СР Немачкој 1. јануара 1957. Недуго потом, марта 1957. године, Римским уговорима створена је Европска економска заједница и успостављено заједничко европско тржиште између шест земаља које су чиниле интеграцијске токове педесетих година прошлог века: Француске, СР Немачке, Италије, Белгије, Холандије и Луксембурга. Тако је на тлу Западне Европе, уз свесно напуштање идеје о Европи као „трећој суперсили“, дошло до економског и стратешког зближења које је, уз све дилеме и противречности, носило са собом и заједничку политичку опредељеност. Тим пре, јер потоњи буран развој није угрозио основне вредности које су мотивисале и зближиле западноевропске политичке чиниоце у формативном раздобљу.

Положај Југославије

Место Југославије у послератним дешавањима било је врло деликатно. Њена стриктна спољнополитичка оријентација у првим годинама после рата био је Совјетски Савез и земље тзв. источног блока. Таква недвосмислена повезаност произлазила је из природе друштвено-политичког система који су југословенски комунисти изграђивали, а чиме је Југославија на ширем плану била део монолитне заједнице комунистичких земаља. Спорни односи са западним земљама су, са друге стране, били обележени обарањем америчких авиона, развојем Тршћанске кризе и одбијањем Маршаловог плана. Југославија је ушла у састав Информбироа 1947. године, а у Београду је било и седиште те организације. Ипак, већ почетком наредне године осетили су се дисонантни тонови у понашању Југославије и Совјетског Савеза, а Тито ће настојати да оствари минимум самоиницијативе и независности у монолитном блоку просовјетских држава. Тиме је доведена у питање основна линија поделе која је могла нарушити пријатељске односе. Послератни кораци југословенске дипломатије били су строго дириговани вољом Москве. Стаљин је најпре подржао идеју о Балканској федерацији, а потом је одбацио, плашећи се укрупњавања Титовог утицаја. Такође, начелно је подржана идеја о југословенско-албанском уједињењу, али се Совјетски Савез снажно успротивио самосталном слању југословенских трупа. Главна прекретница, не само у односима

4 Ж. А. Суту, *Неизвестан савез. Историја европске заједнице*, Београд, 2001, 31.

Југославије и Совјетског Савеза већ и међународног социјалистичког међународног покрета у целини, изазвана је јуна 1948. године осудом југословенске ревизионистичке политике од стране Совјетског Савеза и земаља источног блока. Млада југословенска држава се тада нашла у најтежој позицији; била је изложена економској блокади и претњи отворене војне агресије. Противречност њене позиције састојала се и у томе што је она бранила свој социјалистички поредак, а притом била искључена из дотадашњих социјалистичких токова. Тешки услови блокаде, погранични инциденти и могућност совјетске инвазије су, као претешко бреме, тражили излаз на другој страни.⁵ Југославија је током 1949. године интернационализовала своју позицију у Уједињеним нацијама, а истовремено повела и оштру антисовјетску кампању, односно осуду издаје социјализма. Тиме се полако стварала форма њене нове политике: истрајавање на социјалистичком друштвеном и политичком моделу, који је подразумевао индустријализацију на бази тешке и војне индустрије, и тактичко приближавање оним земљама које су могле бити од користи југословенској привреди независно од начелних идеолошких или стварних економских и политичких разлика. Приближавање Југославије и западних земаља било је условљено обостраним интересима. Југославија је на тај начин тражила излаз из економске блокаде и желела да спаси своју материјалну егзистенцију, а западне силе, у првом реду Сједињене Државе, али и Велика Британија и Француска, виделе су у Југославији необично важног партнера на битном геостратешком пољу Балкана. Интензивирани политички и економски аранжмани могли су, по мишљењу западних политичких фактора, да ослабе социјалистички блок привлачењем Југославије и њених потенцијала на своју интересну страну, а тиме да покажу модел постепеног урушавања монолитног совјетског блока, које би уследило. Сузбијање совјетског утицаја и јачање властитих позиција у југоисточној Европи налагало је појачан интерес Запада за војну и економску помоћ угроженој Југославији. Њено комунистичко руководство, пак, видело је ову неминовност као тактичко приближавање упркос крупним начелним разликама. Оно није имало на уму стварну друштвену и политичку трансформацију у духу западних тековина, већ стварно коришћење међународних околности које су понекад добијале и апсурдне обресе. Будућност Југославије била је у много чему одређена мишљењем

5 Види: П. Качавенда (ур.), *Југословенско–совјетски сукоб 1948. године: зборник радова са научног скупа*, Београд, 1999.

западних званичника, а све у духу политике „одржавања Тита на површини“.⁶ Ипак, новонастала политичка клима, која јасне резултате даје у периоду од 1952. до 1955. године, била је оптерећена неколиким проблемима. Они су се односили на могућност југословенског повратка у социјалистички лагер, врло тешко Тршћанско питање, као и планове и домете Балканског савеза, а у вези са одбрамбеном стратегијом НАТО пакта. Истраживања су показала да се могу разликовати четири фазе у односима Југославије са Западом током педесетих година. Током првог периода, од краја 1951. и у 1952. години, видимо највиши степен повезивања, да би у другој фази, након смрти Стаљина, марта 1953, оваква слика била унеколико нарушена могућношћу нормализације односа Југославије и Совјетског Савеза, али била обележена и највећим обимом војне и економске помоћи западних сила Југославији. Трећа фаза се поклапа са решењем Тршћанског питања и стварањем Балканског савеза, а последњи период обележава врло значајну привредну сарадњу са најразвијенијим западним државама. Међутим, у то време се јавља и касније врло препознатљива југословенска политика еквидистанце према блоковима, која је пропагирала централну независну позицију између двеју великих сила.⁷

Видови сарадње

Сарадња Југославије и Запада огледала се највише у програму војне и економске помоћи западних сила. На конференцији стручњака за економска питања САД, Велике Британије и Француске у Лондону априла 1951. одобрен је програм трипартитне помоћи Југославији. Заједнички наступ најзначајнијих западних сила додатно је обликован бледским ед-мемоаром исте године, да би у јануару 1952. био склопљен споразум о економској сарадњи између Југославије и САД. Само током 1952. године, одобрена је војна помоћ у вредности 200 милиона долара.⁸ Међутим, постојале су јасне несугласице око коришћења одобрених средстава. Западне силе су имале у виду промене у југословенској привреди оријентацијом на лаку, извозну индустрију, са ојачалом пољопривредном производњом, а уз то су очекивале демократизацију

6 Види: Lorejn M. Lis, *Održavanje Tita na površini. Amerika, Jugoslavija i hladni rat*, Beograd, 2003.

7 D. Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, Beograd, 2000, 10–11.

8 Isto, 13.

југословенског друштва. Југословенско руководство није било спремно да се одрекне програма капиталне изградње да не би довело у питање свој политички и идеолошки монопол. Након друге трипартитне конференције у Вашингтону од фебруара до априла 1952. и тешких преговора који су уследили, компромисно решење је постигнуто потписивањем Споразума о продужењу трипартитне помоћи за период од 1. јула 1952. до 30. јуна 1953.⁹ Поред одређених 99 милиона долара за ту фискалну годину, Југославији је одобрено још 20 милиона долара за опоравак од катастрофалних последица суше. Исте године, Југославија је напустила политику колективизације и принудног откупа на селу, а на Шестом конгресу КПЈ доживела највећу идејну и политичку либерализацију у својој историји. На сличан начин је, Споразумом о војној помоћи САД Југославији, из новембра 1951, Југославија укључена у систем постојеће војне помоћи западним државама. Војно-одбрамбени аспект био је врло важан. Већ почетком 1952. године, владе Грчке и Турске су почеле са појачаним билатералним активностима према Југославији које је требало да доведу до формирања Балканског савеза. Југославија се није противила интензивној политичкој, привредној и културној сарадњи. Према питању војног савеза она је гајила извесне резерве и изговарала се својом специфичном позицијом. Оно што је стварало осетне тешкоће у односима са западним земљама било је Тршћанско питање. Криза отворена још 1945. поделом Јулијске крајине на зону А, којом је управљала савезничка војна команда, и зону Б, под контролом југословенских власти, закомпликовала се вољом западних сила из 1948. да Слободну територију Трста (коју је одредила Мировна конференција у Паризу) припоји Италији. Током 1952. и 1953. сазрело је уверење да између Југославије и Италије неће бити решења. Тројна конференција у Лондону (САД, Велика Британија и Италија) је од 3. априла до 9. маја 1952. одлучила да се зона А има припојити Италији. Тито је у разговору са америчким амбасадором Аленом 15. маја исте године пристао да Југославији припадне зона Б. Ипак, Тршћанско питање ће поново доживети радикализацију и бити решено знатно касније. Компромиси који су очекивани од Југославије могли су бити ублажени Титовом афирмацијом на Западу. Септембра 1952. године, министар спољних послова Велике Британије Идн позвао је Тита у посету Лондону. Тај догађај ће идуће године означити крупан Титов излаз из политичке изолације на међународну сцену.

9 Isto, 25.

У фебруару 1953. године, склопљен је Споразум о пријатељству и сарадњи између Грчке, Турске и Југославије, а у марту реализована горепоменута Титова посета Великој Британији. Врло повољну климу, која је нагињала делимичном укључењу Југославије у одбрамбену стратегију НАТО пакта, кварила је бојазан о побољшању југословенско-совјетских односа након Стаљинове смрти и још увек горуће питање Трста. Упркос вероватној зоналној подели према одлукама Лондонске конференције, ситуација се током 1953. додатно радикализовала. Италија се противила идеји Балканског савеза, а Југословени инсистирали на дефинитивном решењу Тршћанског питања. У октобру 1953. Тито је изјавио да Југославија претендује на обе зоне, што је уз тешку реторику на обе стране довело до критичне ситуације. Покушано је са делимичном, али не суштинском изменом лондонских одлука, и то приликом конференције на Бермудима. Тада је предвиђено сазивање петочлане конференције, са чиме су се Југословени начелно сложили, али су неприхватљивим сматрали постављање италијанске администрације у зони А. Тако су преговори за још неко време запали у ћорсокак, да би се у духу реал-политике решили зоналном поделом и званично били окончани потписивањем споразума између Југославије и Италије годину дана касније.¹⁰

Иако у оштром међународном контексту, реализација војне и економске трипартидне помоћи Југославији доживљава врхунац 1953. и 1954. године. Појачане потребе окрећу Југославију ка извесним економским променама и интензивирању економских односа на равноправној основи са СР Немачком, која је њен најзначајнији трговински партнер од 1951. Војна сарадња у вези са могућношћу совјетског удара на Југославију није била једнообразна. Сједињене Државе су иступале са могућношћу „локалног рата“, односно изолованог сукоба Совјетског Савеза и Југославије. Са тиме се није слагала Велика Британија, али је очито то било средство притиска на Тита за одлучније кораке ка западној сфери. Притисак је био тим јачи што је убедљиво највећи део војне помоћи већ годинама пристизао из Сједињених Држава. Југославија је стога пристала на одлуке Вашингтонске конференције из августа 1953. и прихватила сарадњу са програмом одбране НАТО пакта. Југославији је обећана материјална и оперативна помоћ у случају напада и договорени су контакти југословенских и НАТО команди.¹¹ Према званичним југословенским подацима, западна

10 Isto, 57–67.

11 Isto, 116.

војна помоћ је од 1951. до краја 1954. године износила око 800 милиона долара.¹² Упркос могућем различитом квантификовању, ова средства су „омогућила Југославији да створи солидну материјалну основу за јачање своје армије, и оно што је можда још битније, ојача своју озбиљно уздрману позицију у међународној заједници.“¹³

Током треће фазе у односима Југославије и Запада, дошло је до склапања врло битних споразума. Након вишемесечних напорних преговора Југославије са англо-америчком дипломатијом и више обостраних предлога, 31. маја 1954. потписан је споразум САД, Велике Британије и Југославије којим је решено Тршћанско питање. На принципима давно предвиђене зоналне поделе и мале територијалне размене, са наговештеним решењем мањинског статуса, обештећења, аутономије Трста, уз предвиђену финансијску помоћ САД и Велике Британије, окончано је једно од најтежих питања послератне југословенске историје. Коначно је Меморандум о сагласности између Италије, Велике Британије, САД и Југославије о слободној територији Трста потписан 5. октобра 1954. Излаз из једног неугодног положаја омогућио је врло интензиван привредни живот између Југославије и Италије у наредном периоду, те Југославија добија новог најзначајнијег трговинског партнера.¹⁴

Други важан споразум, а који је био у вези са решењем Тршћанског питања, био је Балкански савез између Турске, Грчке и Југославије, склопљен августа 1954. на Бледу. Отклоњена су спорна места о узајамним обавезама чланица, што је имало посебну тежину у светлу турског и грчког чланства у НАТО пакту. Одредбе Атлантског савеза су налагале аутоматско укључивање чланица у одбрану приликом напада на неку земљу чланицу Савеза. У случају балканског трипартитног повезивања, предвиђено је да Стални савет одлучи која је најбоља мера. Дакле, ни у случају напада на неку од три чланице Балканског савеза, ни у случају напада на неку другу чланицу НАТО пакта за чланице Балканског савеза није постојала обавеза аутоматског ступања у рат. Иако привременог карактера и формално независан у односу на НАТО пакт, Балкански савез био је највиши степен институционалне повезаности са Западом и несумњиви успех југословенске дипломатије.

12 Isto, 116.

13 Isto, 117.

14 Isto, 141.

Закључак: исходишта

Већ 1955. доноси нове моменте. Две најкрупније промене су побољшање односа са Совјетским Савезом и тражење ваневропског простора као најбољег економског простора за југословенски извоз. Међутим, САД остају главни економски партнер; прелази се на кредитне и робне аранжмане; са СР Немачком и Италијом се прати велики узлазни тренд. Током 1956. године, односи са Великом Британијом и Француском се заоштравају због агресије на Египат и алжирског питања. Иако економска сарадња са Западом не губи значај, штавише она се увећава, у дипломатском смислу се уобличава политика еквидистанце према блоковима, уз грађење политике мирољубиве коегзистенције, која се тестира већ приликом значајних догађаја у Мађарској и Пољској. Оно што је Југославију водило ка „трећем путу“ били су политички и економски разлози. Политичке потребе су наметале чување независности у односу на поларизоване снаге хладног рата, а дугорочни економски интереси су југословенско руководство одвајали од потпуног приклањања западним државама. Инфериорна економска позиција брзо би угрозила основе друштвено-политичког система Југославије, који није био компатибилан западном систему. Западних кредита она се, пак, није могла решити због потреба увоза модерне опреме. Такав раскорак је исправно оцењен као дубока противречност – политика несврстаности, с једне, и велика економска размена са Западом, са друге стране.¹⁵

Наведени подаци показују да је југословенска спољна политика познавала бројне промене, условљене како спољашњим тако и унутрашњим обзирима. У њој је било доста прагматичног духа, али усмереног на чување независне позиције и идеолошког и државног јединства. У светлу таквих, превасходно економских потреба, Југославија је направила значајне кораке у приближавању Западу. Она је била свесна интеграцијских токова Западне Европе, и у економском и културном смислу остала присутна у европском простору. Али је познавала и недовољну развијеност своје привреде и специфичност политичког и економског система. Када се, у другој половини педесетих година, почела окретати политици несврстаности и еквидистанце у односу на хладноратовски обојену међународну заједницу, тражећи простор и на Истоку и на Западу, она је своју судбину у извесном смислу везала за исход хладноратовске епопеје. А томе се тада није могао назрети крај.

15 D. Bogetić, *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd, 2006, 9.

ЛИТЕРАТУРА

1. Bekić, D., *Jugoslavija u hladnom ratu: odnosi sa velikim silama 1949–1955*, Zagreb, 1988.
2. Bogetić, D., *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, Beograd, 2000.
3. Bogetić, D., *Nova strategija spoljne politike Jugoslavije 1956–1961*, Beograd, 2006.
4. Гедис, Ц. Л., *Хладни рат*, Београд, 2003.
5. Jakovina, T., *Američki komunistički saveznik. Hrvati, Titova Jugoslavija i Sjedinjene Države 1945–1955.*, Zagreb, 2003.
6. Лакер, В., *Историја Европе 1945–1992*, Београд, 1999.
7. Lempri, Dž., *Jugoslavija kao istorija. Bila dvaput jedna zemlja*, Beograd, 2004.
8. Суту, Ж. А., *Неизвестан савез. Историја европске заједнице*, Београд, 2001.

Veljko Stanic

Yugoslavia and the West in 1950s

Summary

The question of Yugoslav foreign policy and its relations with western powers seems very important for the understanding of the recent history of the Balkans. There are several points noticed and underlined in this paper. Yugoslavia developed after the Second World War was a communist state in the Soviet sphere of influence. However, Tito-Stalin split made possible closer relations between Yugoslavia and the West. Yugoslav state became very important for the western strategy in the Cold War. That was a diplomatic opportunity for survival of Tito's regime. Yugoslavia developed very close economic relations with United States, but also with European countries, providing an important amount of military and financial help. Politically, Yugoslavia remained independent, because its involvement in the Balkan Pact did not mean complete Yugoslav turnover toward the West. Very soon, Yugoslavia formed the path of non-alignment movement.

Key words: Yugoslavia, Western powers, Cold War, Balkan Pact, economic relations.

Dario Pikulić

Tutor: Vladimir Petrović

Institut za savremenu istoriju u Beogradu

ISKUSTVA PARLAMENTARIZMA U KNEŽEVINI I KRALJEVINI SRBIJI

Isticanje izuzetnih uspeha u izgradnji predstavničke demokratije u devetnaestovekovnoj Srbiji može se činiti kao već zamorno busanje u grudi domaćih istoričara glede genija sopstvenog naciona. Ali kako drugačije objasniti da je jedno beznadežno siromašno i zaostalo društvo, bez ikakvih političkih tradicija ili institucija sem običajnih, kakvo je postojalo u Srbiji na početku stoleća, stvorilo moderne demokratske ustanove kakve su slobodni izbori, političke stranke ili sloboda štampe na kraju istog? Od skupštine lokalnih knezova, seoskih prvaka, kakva je bila ona u Orašcu, na kojoj je započeo Prvi srpski ustanak, do početka „zlatnog doba parlamentarne demokratije“, proteklo je nepunih sto godina, ali je postignut nedvosmislen napredak.

Svakako, srpsku istoriju poslednja dva veka obeležila je pre autokratija nego demokratija, kao i nedostatak političke kulture (ono što se naziva shvatanje političkog protivnika kao neprijatelja). Ali je isto tako tačno da su svi vladari u Srbiji devetnaestog veka (uključivši kralja Petra I Karađorđevića na početku dvadesetog) bili izabrani u skupštini, a da su dvojica koja to nisu – knez Mihajlo i kralj Aleksandar Obrenović – bila ubijena u atentatima. Dinamičan razvoj političkih institucija možda se manje ogleda u šest srpskih ustava tog perioda, a više u neprekidnom nastojanju obrazovane manjine – najpre Srba prečana, a zatim školovanih na strani – na uvođenju modernih političkih ideja u srpsko društvo.

Uvažavajući istoričarsku napast periodizacije, izgradnju parlamentarizma u Srbiji možemo grubo podeliti na tri perioda: običajna knežinska skupština, sa nejasnom predstavom o svojoj „vrhovnoj vlasti“ (1804–1858), borba za uspostavljanje modernog predstavničkog tela u skladu sa savremenim liberalnim idejama (1858–1888), i naposljetku, pobjeda koncepta predstavničke demokratije (1888–1914).

I. Običajna ustanova (1804–1858)

„Eto mene, eto vas. Rat Turcima!“
(knez Miloš u Takovu 1815)

Skromnost osnova na kojima je izgrađen politički sistem ne može se dovoljno naglasiti. Smederevski sandžak u okviru Osmanskog carstva poznavao je ustanovu knežinske samouprave, prema kojoj su seoski prvaci – „knezovi“ – bili zaduženi za skupljanje poreza i lokalni red i mir. Oni su se svake godine sastajali u „skupštine narodne“ ili „opšta sobranija“, obično u vreme crkvenih praznika, po kojima su skupštine dobijale ime (praksa koja će dugo opstati u devetnaestom veku: Petrovska skupština, Svetoandrejska skupština itd.).

Osim knezova, srpsku elitu činili su mahom neobrazovani sveštenici, zatim trgovci i hajduci (često spojeni u jednoj osobi, kao na primeru Karađorđa). To je, međutim, sve. Ogromnu većinu stanovništva činilo je ubogo seljaštvo, koje je živelo u društvenom uređenju degenerisanom gotovo do rodovskog poretka. Sva kultura sastojala se iz svetosavskog pravoslavlja i usmenog narodnog predanja. To je za politički i društveni sistem koji je imao da se izgradi pak značilo da je svaki učinjeni akt ili iskazana tendencija bio formativnog karaktera.

Kada je „narodna“ skupština 2. februara 1804. godine u Orašcu odlučila da se podigne ustanak i proglasila „gospodara nad Srbijom“, naime, Karađorđa za vrhovnog „vožda“, uspostavljen je predsedan narodnog suvereniteta. To što su se zapravo knezovi odrekli dela svoje apsolutističke vlasti (na lokalnom nivou) u korist jednog među njima ne čini razliku; tako je i engleski parlament stvoren pošto su baroni pobedili svog kralja u bici kod Luisa 1264. godine. Nastala borba između centralizma i partikularizma trajala je za sve vreme ustanka i nastavljena, u nešto drugačijem vidu, pod kneževima Milošem i Aleksandrom, ali su skupštine po običajnom pravu sazivane sve do 1858. godine. Drugim rečima, iz sukoba monarhijskog i oligarhijskog principa konačno je kao pobednik izašla ideja narodnog suvereniteta, što ilustruje institucija „Velike narodne skupštine“, pred koju su iznošena najvažnija državna pitanja u čitavom XIX veku, i koja je čak postala ustavna kategorija (u Ustavima iz 1869, 1888. i 1903. godine).

Moderne prosvetiteljske ideje o ograničavanju apsolutističke vlasti u Srbiju su doneli Srbi „prečani“, ali u ranom devetnaestom veku ponuđena alternativa nije narodno predstavništvo već ustavna monarhija. U čuvenom „Slovu“ Bože Grujovića, prvog sekretara Praviteljstvujušćeg sovjeta (1805), stoji: „Gdi je dobra konstitucija, tj. gdi je dobro ustanovljenje zakona, i gdi je dobro uređena vlast pod zakonom, tu je sloboda, tu je voljnost, a gdi jedan ili više po svojoj volji zapovedaju, zakon ne slušaju no ono što hoće čine, tu je umro vilajet, tu nema slobode, nema sigurnosti, nema dobra, već je pustahiluk i hajdukluk, samo pod drugim imenom“.

Uspех prosvetiteljske političke misli u maloj kneževini vidi se u odredbama Sretenjskog ustava (1835), koji je proklamovao građanska prava i slobode („Obštenarodna prava Srbina“) i uspostavio izbornu Narodnu skupštinu: „Skupština narodna sastoji se iz sto najodabraniji, najrazumniji, najpošteniji i povjerenije narodno u najvećem stepenu zaslužujući deputata iz sviju okružija i svega Knjažestva Srbije“ (čl. 82). Skupština, međutim, nije imala nikakvih zakonodavnih ili kontrolnih funkcija, osim u pitanjima poreza, čime je ipak uvedeno temeljno pravilo parlamentarizma „no taxation without representation“: „Nikakav danak ne može se naložiti ili udariti bez odobrenja narodne Skupštine“ (čl. 86). Napredan za svoje vreme, premda jedva da je ograničavao knežev apsolutizam, Ustav su posle mesec dana oborili evropski bastioni konzervativizma, Austrija i Rusija.

Četvrti hatišerif ili „Turski ustav“ (1838) nije predvideo Narodnu skupštinu, ali je dopustio njeno sazivanje „u skladu sa običajima“. Zbog ograničavanja kneževe apsolutističke vlasti, Miloš je abdicirao, a za vreme kneza Aleksandra Karađorđevića (1842–1858) uspostavljena je oligarhija „ustavobranitelja“, čija namera „nije bila da kneza sovjetom ograniče, nego da ga sovjetom zamene... Oni nisu bili iz načela protivni neograničenoj vlasti; oni su samo išli na to da je prenesu s jednog čoveka sa kojim su stajali u neprijateljstvu na jedno telo u kome bi oni sami zasedavali“ (Slobodan Jovanović).

U pozadini ovog sukoba, tiho i postepeno se izgrađivala struktura parlamentarizma. Još za kneza Miloša, jedan deo poslanika bio je biran. Tako su za kragujevačku skupštinu 1830. godine birani „deputati“, koji su na zasedanje dolazili sa punomoćjem i o trošku birača. Izbori su vršeni na seoskim, varoškim, sreskim ili okružnim skupštinama, tako što su se birači javno izjašnjavali „koga hoće za poslanika“. Princip predstavljenosti naglašen je isticanjem da poslanici moraju imati poverenje naroda, „pa bili ti ljudi činovnici, bili kmetovi ili ne bili ni činovnici ni kmetovi“. Pa i sam ustavobraniteljski režim, koji je zbog svoje nepopularnosti izbegavao sazivanje skupština, obeležen je narodnim skupštinama: skupština na Vračaru, 1842, je aklamacijom proglasila Aleksandra Karađorđevića za novog kneza Srbije; kada Rusija nije htela da prizna smenu dinastije, održana je na Topčideru, 1843, najbrojnija skupština u istoriji Srbije – 4.000 poslanika – koja je potvrdila izbor; kada se 1848. dogodilo „proleće naroda“ i srpski pokret u Vojvodini, ustavobranitelji su bili prinuđeni da posle petnaest godina sazovu skupštinu (tzv. Petrovsku) i na njoj se prvi put javila liberalna opozicija (V. Jovanović, J. Grujić, S. Bošković), koja je tražila političke slobode i uspostavljanje parlamentarizma; najzad, na znamenitoj Svetoandrejskoj skupštini 1858. godine ustavobraniteljski režim je srušen a na vlast vraćen ostareli kodža Miloš.

II. Borba za demokratiju (1858–1888)

„Poslanike je tamo na tobožnjim izborima
odredio u stvari okružni načelnik.“
(Stojan Bošković, liberal)

Svetoandrejska skupština 1858. godine označava početak novog stupnja modernizacije i demokratizacije političkog sistema Srbije, ne zato što je skupština potvrdila svoj vrhovni autoritet, ponovo promeniivši dinastiju, ili što su liberali tražili uvođenje predstavničkog sistema (učinili su to već deset godina ranije), već zato što je s njom narodna skupština definitivno uključena u pravni poredak: za tu priliku (*ad hoc*) donet je, po prvi put, Zakon o Narodnoj skupštini; zatim su kneževi Miloš i Mihajlo u tri navrata izdavali zakone o Narodnoj skupštini (1859–1861); da bi naposljetku tzv. Namesnički ustav iz 1869. godine u prvom članu proklamovao: „Knjaževstvo Srbija je nasledna ustavna monarhija sa narodnim predstavništvom“.

Prema zakonu iz 1858, skupština je, kao i ranije, bila savetodavno telo koje je sazivao i raspuštao knez. Garantovana je sloboda govora i mišljenja. Izborni sistem bio je većinski, a glasalo se javno – prozivkom. Propisano je da se jedan poslanik bira na 500 birača, koji su morali ispunjavati visok poreski cenzus (15 dinara). Na taj način je na izborima, održanim 16. novembra, izabrano 379 poslanika. Šezdeset poslanika je ušlo u skupštinu po položaju. Ukupno se 439 poslanika sastalo 30. novembra 1858. godine u zgradi „Velike pivare“ (na uglu današnjih ulica Admirala Geprata i Balkanske) na prvom zasedanju Narodne skupštine bez navodnika. Kada se naredne godine sastala tzv. Malogospojinska skupština, nju su po prvi put činili samo izabrani poslanici.

Parlamentarni izbori i skupštinska zasedanja redovno su se održavali za vreme „prosvećenog apsolutizma“ kneza Mihajla (1860–1868), ali su žučne rasprave između konzervativaca i liberala imale malo uticaja na policijski režim Mihajlovog prvog ministra Ilije Garašanina. Pa ipak je udaren temelj daljoj liberalizaciji, pa je nakon atentata u Topčideru obrazovano Namesništvo (1868–1872), pod vođstvom umerenog liberala Jovana Ristića, i na Velikoj narodnoj skupštini u Kragujevcu donet Ustav, po kome je Narodna skupština zadobila ograničeno zakonodavno i budžetsko pravo. Ministarski savet (vlada) odgovarao je isključivo vladaru. S druge strane, praktično je zavedeno opšte pravo glasa (za muškarce). Pasivno pravo uživali su stariji od trideset godina koji su plaćali porez od najmanje šest talira godišnje. Uvedena je institucija kneževih poslanika (na svaka tri izabrana), koja je imala funkciju gornjeg doma parlamenta. Pri tom, činovnici i advokati nisu mogli biti birani na izborima, ali su mogli biti postavljeni od strane kneza, „kao da se htelo da narod bira samo seljake za poslanike, a da od inteligencije uđu u Skupštinu samo Vladini ljudi“ (Slobodan Jovanović).

Ako je skupština imala da deluje u tako ograničenim kapacitetima, Ustav iz 1869. pripremio je rađanje parlamentarnog sistema isto onako kao što je Mihajlov apsolutizam otvorio put periodu ustavnosti (1869–1888). Politička misao se ubrzano diferencira; 1869. godinom počinje „formativna decenija“ političkih partija. Odmah po njegovom donošenju, Ustav je oštro kritikovan: konzervativci ga napadaju zbog toga što je donesen na protivustavan način, liberali („pravi“ ili „svetoandrejski“) zato što ne obezbeđuje dovoljno sloboda, niti uspostavlja parlamentarni sistem. Pojavljuje se i socijalistička opozicija, u liku dvadesetogodišnjeg Svetozara Markovića.

Prvi Zakon o izboru Narodnih poslanika donet je 1870. u Narodnoj skupštini. Po njemu, izbori se održavaju svake treće godine (skupštinski saziv traje tri godine), a raspisuje ih knez. Ministarstvo unutrašnjih dela objavljivalo je koliko svaka izborna jedinica daje narodnih poslanika, a birački spisak bio dostupan javnosti za primedbe. Biračko pravo imao je svaki srpski građanin koji je plaćao porez, a to pravo nisu imale „skitnice, oni koji kod drugih služe pod najam i plaćaju bečarski danak, oni koji se nalaze u zatvoru ili u pritvoru“ itd. Zakon je predviđao javno glasanje. Na biralištu se birač javno izjašnjavao koga hoće za poslanika. Glasanje je vršeno ceo dan do zalaska sunca, a rezultati glasanja su javno saopštavani. Ovaj zakon je ostao na snazi do 1890. godine i za to vreme je održano trinaest izbora, od kojih dva za Veliku narodnu skupštinu: 1877. godine, usred ratnog stanja, radi zaključenja mira sa Turskom, i 1888. godine, radi donošenja novog Ustava.

Javno glasanje je omogućavalo neizmeran uticaj lokalnih činovnika na ishod izbora, tako da je izbore redovno dobijala opcija na vlasti, po principu: čija vlada (odnosno, Ministarstvo unutrašnjih dela) – njegovi izbori. Na prvim izborima po novom zakonu, održanim 6. avgusta 1871, došlo je do izrazitih nepravilnosti i zloupotreba vlasti. U Beogradu je sprečen izbor najglasnijeg opozicionara, konzervativca Aćima Čumića, tako što su dovođeni lojalni birači da glasaju i što su njegovi glasovi „greškom“ upisivani režimskom kandidatu Jovanu Aćimoviću. Prilikom organizovanja narednih izbora, 1874. godine, isti Aćim Čumić, sada na funkciji ministra unutrašnjih dela, sproveo je prvo „čišćenje“ policijskih kadrova: od osamnaest okružnih načelnika, premešteno je ili penzionisano njih šesnaest. Dogodilo se i to da je u Gornjem Milanovcu izabrani poslanik ubijen nakon izbora. Uprkos svemu, Skupština je većinski bila liberalna i kada je došlo do glasanja oko Adrese, konzervativna vlada je dobila tesnu podršku od svega tri glasa i predsednik vlade Jovan Marinović je podneo svoju znamenitu ostavku, iako ga zakon na to nije obavezivao.

Kada je, nakon ratova sa Turskom i zadobijanjem nezavisnosti 1878. godine, oformljena grupa mladokonzervativaca (kasnijih naprednjaka: M. Piroćanac, M. Garašanin, Č. Mijatović, S. Novaković, Lj. Kaljević) oko opozicionog lista *Videlo*, te njihovim dolaskom na vlast, 1880. godine, dogodio se preloman trenutak u razvoju političkih institucija. Ubrzo po formiranju vlade Milana Piroćanca, održani su prvi slobodni izbori u Srbiji (novembar 1880) i na njima su „videlovci“ dobili plebiscitarnu podršku, osvojivši 120 mandata prema sedam liberalnih. Premda su se „videlovci“ ubrzo pocepali na naprednjake i radikale (uostalom samo privremeno udružene u opozicionom delovanju), to nije smetalo skupštini da donese niz liberalnih zakona (1881), među kojima su Zakon o pečatnji, kojim je ustanovljena sloboda štampe, i Zakon o udruženjima i zborovima, na osnovu koga su formirane moderne političke partije: Narodna radikalna stranka, Srpska napredna stranka i Narodna liberalna stranka.

Vreme naprednjačke vlasti (1880–1887) predstavlja izuzetno buran period u političkom životu Srbije. Afera oko koncesije za izgradnju železnice označila je definitivni raskid naprednjaka i radikala i 45 njihovih poslanika podnosi ostavke (1882). Umesto da se Skupština koja je izgubila kvorum raspusti, održani su ponovljeni izbori za upražnjena mesta, a kada su na njih ponovo izabrani radikali, kralj Milan je odredio da poslanici postanu drugoplasirani na listi, bez obzira na broj glasova, – tzv. dvoglasci. Na sledećim redovnim izborima (1883), pobedu ponovo odnosi Radikalna stranka i osvaja 72 od 126 mandata (liberali 30, naprednjaci 24), nakon čega je konačno pala vlada Milana Piroćanca (kralj je ranije odbio tri njegove ostavke).

Kralj Milan je, međutim, odbio da mandat ponudi radikalima, a u jesen te godine izbila je Timočka buna i uvedeno vanredno stanje, a radikali stavljeni van zakona. Početkom 1884, održani su novi izbori i stvorena druga naprednjačka vlada, pod predsedništvom Milutina Garašanina. Novi Zakon o udruženjima i zborovima značio je praktično zabranu političkih stranaka. Kada su 1887. godine naprednjaci pali s vlasti došlo je do „narodnog odisaja“, gde su naprednjački prvaci brutalno proganjani, ponižavani i ubijani po srbijanskim varošima. Na vanrednim izborima, održanim nešto kasnije iste godine, mandate su podelili radikali (87) i liberali (54), dok su naprednjaci apstinirali, nakon čega je oformljena prva radikalska vlada.

Kako se dogodilo da je stranka koja je uvela političke slobode bila izložena surovim progonima nakon pada s vlasti, a da je stranka koja se otvoreno sukobljavala sa monarhom bila tako popularna? Sve do 1887. godine na vlasti su se smenjivale dve političke opcije: liberali i konzervativci. U sistemu ustavne monarhije one su neminovno bile bliske dvoru, a obrazovane

elite koje su ih vodile usvajale su moderne političke koncepte. Zato su one, po svojoj najdubljoj prirodi, bile elitističke i „nenarodne“. Mladokonzervativci su dosledno prihvatili savremene konzervativne ideje, pa su stoga bili liberalna avangarda u Srbiji. Stari liberali nisu imali ništa novo da ponude: generacija iz 1848. godine dostigla je svoj vrhunac 1858, a Ristićevi liberali, na vlasti u najvećem delu perioda 1868–1880, težili su konzervaciji zatečenog stanja. Radikali (ranije „komunci“ Svetozara Markovića) ostajali su van vlasti, čak van zakona, posmatrani kao ekstremistička antidinastička i, uostalom, antidržavna grupacija. Međutim, oni su se nepismenom seljaštvu (a ono čini preko 85% stanovništva) predstavljali kao autentični tumači i zaštitnici „narodnih“ interesa. Njihov populistički i egalitaristički program morao je da odnese prevagu u liberalizovanom političkom sistemu, kakav su uspostavili naprednjaci 1881. godine. Pritom, radikalna stranka je jedina imala razvijenu partijsku infrastrukturu sa mrežom lokalnih odbora („filiala“). „Ekonomski deo Markovićeva učenja napušten je, i zadržan samo politički deo: suverenost Narodne skupštine i opštinska samouprava. (...) Radikalni program od 1881. pretvorio je socijalističku grupu Svetozara Markovića u seljačko-demokratsku stranku“ (Slobodan Jovanović). Njima je pripadala budućnost.

III. Parlamentarizam (1888–1914)

„Srpska država, to je prava demokratska država.“
(Nikola Pašić)

Liberalne tendencije u izgradnji srpskog političkog sistema, koje su se tako snažno ispoljile 1881. godine i tako brzo pokobile, doživele su svoj vrhunac donošenjem Ustava 1888. godine, kojim je konačno uspostavljena parlamentarna monarhija. Narodna skupština je delila zakonodavnu vlast sa kraljem, a vladu je mogla kontrolisati (budžetskom politikom, pravom interpelacija itd.) i oboriti. Novim izbornim sistemom su, umesto kneževih poslanika, uvedeni kvalifikovani poslanici.

Bio je to trijumf Radikalne stranke. Ona je na redovnim izborima početkom 1888. godine osvojila sve mandate, a na izborima za Veliku narodnu skupštinu povodom usvajanja Ustava, krajem iste godine, osvojila je ogromnu većinu od 532 od ukupno 632 mandata. Njihovo dosledno zalaganje za demokratizaciju ostvareno je „radikalnim“ ustavom, radikalni prvaci koji su se nalazili u izgnanstvu još od Timočke bune pomilovani su, a ubrzo potom je njihov arhineprijatelj kralj Milan abdicirao u korist svog maloletnog sina. Na prvim izborima po novom Ustavu 1889. godine, radikali su ponovo odneli lavovski deo, osvojivši 100 od ukupno 115 mandata, predsednik skupštine postao je povratnik Nikola Pašić, a homogenu radikalnu vladu formirao je Sava Grujić.

Razvoj parlamentarne demokratije – stvarno tek u povelju – naglo je prekinut 1893. godine, kada se šesnaestogodišnji Aleksandar Obrenović proglasio punoletnim i uzeo vlast u svoje ruke, nastojeći da vlada u davno prevaziđenom duhu prosvetljenog apsolutizma. Nastaje period kratkotrajnih „neutralnih“, „nepartijskih“ i „činovničkih“ vlada pod kraljevom kontrolom, dok se dostignuća parlamentarizma ubrzano srozavaju: drugim državnim udarom 1894. godine, kralj Aleksandar ukida Ustav iz 1888. i vraća na snagu onaj iz 1869. godine, izmenama Zakona o zborovima i udruženjima (1898) političke stranke se faktički ukidaju, kralj zatim oktroiše Ustav (1901), kojim su sužena građanska i politička prava (naročito biračko pravo), a uveden Senat koji je kontrolisao kralj; naposletku, 24. marta 1903. novim državnim udarom kralj ukida Ustav iz 1901. na sat vremena kako bi obavio izvesna razrešenja i imenovanja.

Političke stranke su različito reagovala na kraljevu autokratiju. Liberali i naprednjaci, istisnuti iz političkog života demokratizacijom sistema 1888. godine, uglavnom su bili zadovoljni kraljevom politikom, dok su radikali, koji su najviše izgubili, bili ogorčeni. Oni su, međutim, i dalje bili velika politička sila, pa su trpeli neprestani pritisak. Nakon neuspelog Ivanjdanskog atentata na kralja Milana 1899. godine, Nikola Pašić je morao pred sudom da osudi partijsko i sopstveno delovanje i da denuncira kralju svoje partijske drugove. Kada su, na kraju, radikali pristali da uđu u „fuziju“ sa naprednjacima i oforme vladu (1901), u njihovim redovima je nastao rascep; disidenti – tzv. mladoradikali – vremenom će oformiti Samostalnu radikalnu stranku (iz koje će nastati Demokratska stranka).

Kao i u prethodnom pokušaju vladavine „prosvetljenog“ apsolutizma – kneza Mihajla – i ovaj se završio ubistvom vladara, štaviše na isti dan. U noći između 28. i 29. maja, grupa oficira, predvođena poručnikom Dragutinom Dimitrijevićem Apisom, upala je u dvor i ubila kralja i kraljicu. Predsednik vlade i ministar vojni, generali Dimitrije Cincar-Marković i Milovan Pavlović, ubijeni su u svojim kućama, a vojska je za kralja izvikala Petra Karađorđevića. Istog dana formirana je „revolucionarna“ vlada Jovana Avakumovića, sastavljena od mladoradikala i liberala, od kojih je većina uzela učešća u zaveri. Vlada je proglasila prevrat i sazvala Narodno predstavništvo u sastavu pre državnog udara, ne priznajući poslednje izbore. Skupština i Senat potvrđuju izbor Petra Karađorđevića za kralja i već 4. juna usvajaju Ustav (neznatno izmenjen Ustav iz 1888), koji dan kasnije potvrđuje vlada (to pravo je, u stvari, rezervisano za monarha), i na koji se potom zakleo kralj Petar (12. juna). Time počinje ono što se u istoriografiji obično naziva „zlatnim dobom parlamentarne demokratije“ u Srbiji.

Na prvim izborima održanim posle prevrata i po novom Ustavu (septembar 1903), pokazao se predominantni položaj radikala. Biračko pravo imalo je 77,6% punoletnih muškaraca, a na birališta je izašlo svega 53% birača (u Beogradu samo 33,6%). Radikali su u najvećem broju izbornih jedinica izašli u dve odvojene izborne liste, ali su i pored toga odneli lavovski deo glasova. Ukupno su radikalske liste osvojile 74,8% glasova i, zahvaljujući niskoj proporcionalnosti izbornog sistema, zadobile 90% mandata: 141 od 160. Staroradikali su dobili 38,3% glasova i 75 mandata, a mladoradikali (samostalci) 36,5% glasova i 66 mandata. Liberalna stranka je osvojila 17,8% glasova i 17 mandata. Napredna stranka je osvojila 6% i jedan mandat, a socijalisti 1% i takođe jedan mandat. Ostali su dobili 0,4% glasova.

Nakon izbora, formirana je radikalska vlada Save Grujića. Iako je, na prvi pogled, izgledalo da vlada gotovo nema opoziciju u Skupštini, ubrzo se pokazalo da je usled sukoba „fuzionaša“ i samostalaca, radikalska većina izrazito kolebljiva. Na redovnom skupštinskom zasedanju novembra 1904. godine, samostalci su formirali poseban poslanički klub. Kao 33 godine ranije, konačan rascep se dogodio na pitanjima zajma i železnice. Držeći se načela o homogenoj vladi i pridobivši šestoricu samostalaca, „staroradikali“ su oformili skupštinsku većinu i obrazovali vladu Nikole Pašića. Raskid u Radikalnoj stranci je bio potpun i Samostalna radikalna stranka je 1905. godine donela svoj Program i Statut. Pošto radikali nisu uspeli da učvrste klimavu većinu u parlamentu, kralj je poverio mandat Ljubi Stojanoviću da oformi manjinsku samostalsku vladu, koja je odmah raspustila Skupštinu i raspisala izbore. U ovoj „izornoj“ vladi, sam Ljuba Stojanović je preuzeo Ministarstvo unutrašnjih dela i založio svoj nesumnjivi politički integritet za održavanje slobodnih izbora. Samostalska vlada je bila „jedina za poslednjih 30 godina, koja je propustila da smeni kmetove i policijske činovnike što ih je zatekla“, s pravom su isticali samostalci. Rečima modernog hroničara, to je bila „činjenica ravna istorijskom događaju“.

Izbori održani 1905. godine definitivno su uspostavili dvostranački sistem. Izbornu pobjedu ovog puta su odneli samostalci sa osvojenih 38,4% glasova i 81 mandatom, što je obezbeđivalo minimalnu apsolutnu većinu u Skupštini. Radikali su dobili 32,2% glasova i 55 mandata, liberali 15,2% glasova i 16 mandata, naprednjaci 8% i tri mandata, Seljačka sloga 3,7% i jedan mandat, socijalisti 0,9% i dva mandata.

Na osnovu nesigurne većine, Ljuba Stojanović je formirao homogenu samostalsku vladu. Ona je bila žestoko napadana od strane radikala, koji su negirali i sam legitimitet Samostalske stranke kao takve. Radikali su osporavali njenu skupštinsku većinu, ukazivali na umešanost „neodgovornih činilaca“, odnosno oficira zaverenika, na njeno stvaranje i optuživali je da je „izdajnička“ i da stoji pod uticajem Austro-Ugarske. Rasplamsala se žestoka polemika oko toga ko je ostao veran radikalskim načelima iz 1881. godine i ko je, u stvari, „pravi“ radikal. Spoljnopolitičke teme su, međutim, dominirale. Januara 1906. godine, započeo je carinski rat sa Austro-Ugarskom. Diplomatski odnosi sa Engleskom od majskog prevrata nisu bili obnovljeni, zbog čega je najpre ministar inostranih dela Jovan Žujović podneo ostavku, a 1. marta 1906. i cela vlada. Pokušaji da se pozicija samostalaca ojača koalicijom sa radikalima doveli su jedino do toga da Sava Grujić, sa još jednim poslanikom, pređe u samostalski klub i oformi svoju sedmu vladu. „Prelazna“ vlada Save Grujića je potrajala mesec i po dana i zatim podnela ostavku zbog neuspeha obnavljanja diplomatskih odnosa sa Engleskom. Nakon toga je Pašić formirao manjinsku vladu i odmah raspustio Skupštinu. Na izborima 1906. godine radikali su odneli pobedu, a samostalska politika se tokom dve godine Pašićeve vlasti (1906–1908) iscrpljivala u pokušaju obaranja vlade i raspisivanja slobodnih izbora.

„Zlatno doba“ u celini je obeleženo borbom radikala i samostalaca, čiji se ključni deo, međutim, odvijao u Narodnoj skupštini. Približna srazmernost zadobijenih mandata na prvim izborima vremenom se narušavala u korist radikala, ali ih je njihov rigidni stav o sopstvenom značaju kao istinskih baštinika demokratije i parlamentarizma onemogućavao u ostvarenju stabilnijih političkih prilika. Insistiranje na homogenim vladama i prevlasti većine u odnosu na manjinu odražava njihovu poziciju predominantne stranke. Majski prevrat, kao što smo videli, nije samo doveo na presto „slabog“ kralja koji je morao da se zakune na Ustav umesto da ga potvrdi, već je uključio pomenute „neodgovorne činioce“ u politički život i stvorio diplomatsku krizu. Biće potrebno nekoliko godina da se ovi problemi razreše i parlamentarizam konsoliduje. Kada je došlo do aneksione krize 1908. godine, stvorena je četvorna koalicija radikala, samostalaca, naprednjaka i liberala koji su oformili „koncentracionu“ vladu. Ubrzo se, međutim, politički život vratio u normalu i Radikalna stranka je očuvala svoj predominantni položaj i vodila Srbiju kroz Balkanske ratove i Prvi svetski rat. Radikalni prvak Stojan Protić postao je predsednik prve jugoslovenske vlade (1918).

*

Srbijanske tekovine parlamentarizma potrajale su samo do 1929. godine, kada je kralj Aleksandar Karađorđević objavio da „između Naroda i Kralja ne može i ne sme biti više posrednika“. Ako su različite jugoslovenske države obeležene manjkom demokratije – diktatura kralja Aleksandra, komunistička autokratija, lični režim Slobodana Miloševića – može se postaviti pitanje koliko se ona uopšte zapačila u Srbiji devetnaestog i početka dvadesetog veka. Ako se parlamentarizam u Srbiji, koji se ravnomerno razvijao tokom čitavog devetnaestog veka, tako potpuno obnovio i čak konsolidovao nakon brutalnog prekida za vreme Aleksandra Obrenovića (1894–1903), zašto se isto nije dogodilo i u Jugoslaviji?

Niska socijalna i ekonomska diferencijacija jedna je od osnovnih karakteristika devetnaestovekovne Srbije. Tokom celog perioda, ogromnu većinu stanovništva – 90% – činili su nepismeni seljaci koji su živeli od malog zemljišnog poseda. Od Karađorđa pa sve do Carinskog rata sa Austro-Ugarskom (1906) osnovna izvozna grana bili su živi prasići. Pa ipak, ukidanje kmetstva od strane kneza Miloša i egalitaristička privreda učinili su da Srbija, kao retko kad u svojoj istoriji, bude zemlja imigracije. Nepostojanje snažne srednje klase, kao i nedostatak političkih tradicija u jednoj novostvorenoj državi, učinili su da politička kultura bude vredna zgražavanja kasnijih generacija. Na kraju, Srbija je sve do osvajanja Kosova i Metohije i Stare Srbije (1912–1913), bila izrazito nacionalno i konfesionalno homogena država: pravoslavni Srbi činili su u svakom trenutku 99% stanovništva. Socijalna struktura stanovništva odredila je pravac razvoja političkog života.

Jugoslovenskim ujedinjenjem, srpska politička elita susrela se sa nizom različitih državno-pravnih tradicija, nacionalnih stremljenja, privrednih sistema i kulturnih obrazaca. Sve to, s jedne strane, potomci seoskih knezova i trgovaca svinjama nisu bili u stanju da apsorbiraju. S druge strane, parlamentarizam u Srbiji izgrađen je na uvezenim idejama, koje je – od prosvetiteljstva do socijalizma – donosila elita obrazovana na strani (Ljubomir Davidović, vođa Samostalne radikalne stranke i Demokratske stranke, prvi je istaknuti srpski političar koji je bio u potpunosti odškolovan u Srbiji), pa se i stvaranje Jugoslavije može posmatrati kao logičan nastavak devetnaestovekovnih nacionalnih i građanskih težnji. Ali kada su teme nacije prevagnule, parlamentarizam je srušen.

Danas su parlamentarna demokratija i slobodni izbori jedna od retkih petooktobarskih tekovina koje se nigde ozbiljno ne dovode u pitanje (osim u izvesnim klero-nacionalističkim krugovima koji zagovaraju „povratak“ na crkveno-narodne sabore). To je nasleđe devetnaestovekovne borbe za parlamentarizam.

LITERATURA

1. Dimić, Ljubodrag, *Istorija srpske državnosti: knjiga III. Srbija u Jugoslaviji*, Novi Sad, SANU, Beseda, 2001.
2. Gligorijević, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1970.
3. Janković, Dragoslav, *Radanje parlamentarne demokratije: političke stranke u Srbiji XIX veka*, Beograd, Pravni fakultet, 1997.
4. Jovanović, Slobodan, *Iz istorije i književnosti*, I, Beograd, BIGZ, 1991.
5. Jovanović, Slobodan, *Političke i pravne rasprave*, Beograd, BIGZ, 1990.
6. Jovanović, Slobodan, *Vlada Aleksandra Obrenovića*, I–II, Beograd, BIGZ, 1990.
7. Jovanović, Slobodan, *Vlada Milana Obrenovića*, I–II, Beograd, BIGZ, 1990.
8. Jovičić, Miodrag (ur.) *Ustavi kneževine i kraljevine Srbije 1935–1903.*, Beograd, SANU, 1988.
9. Krestić, Vasilije i Ljušić, Radoš (prir.), *Programi i statuti srpskih političkih stranaka do 1918. godine*, Beograd, Književne novine, 1991.
10. Ljušić, Radoš (prir.), *Vlade Srbije 1805–2005.*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005.
11. Ljušić, Radoš, *Istorija srpske državnosti: knjiga II. Srbija i Crna Gora: novovekovne srpske države*, Novi Sad, SANU, 2001.
12. Ljušić, Radoš, *Kneževina Srbija 1830–1839*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2004.
13. Ljušić, Radoš, *Srpska državnost 19. veka*, Beograd, SKZ, 2008.
14. Majdanac, Boro, *Narodna skupština Srbije: od običajne ustanove do savremenog parlamenta 1804–2004*, Beograd, Narodna skupština Republike Srbije, Arhiv Srbije, 2004.
15. Pavlović, Vukašin i Orlović, Slaviša (ur.), *Dileme i izazovi parlamentarizma*, Beograd, Fakultet političkih nauka, 2007.
16. Perović, Latinka (ur.), *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka: 3. Uloga elita*, Beograd, Čigoja štampa, 2003.
17. Perović, Latinka, *Između anarhije i autokratije: srpsko društvo na prelazima vekova (XIX–XXI)*, Beograd, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2006.
18. Perović, Latinka, Stanković, Đorđe i Stojanović, Dubravka (prir.), *Nikola Pašić u Narodnoj skupštini*, I–IV, Beograd, Službeni list SRJ, 1997.
19. Popović-Obradović, Olga, *Parlamentarizam u Srbiji od 1903. do 1914. godine*, Beograd, Službeni list SRJ, 1998.
20. Stojanović, Dubravka, „Simboli i ključne reči u diskursu političkih partija u Srbiji početkom 20. veka“, *Godišnjak za društvenu istoriju* IX/1–3 (2002), 29–50.
21. Stojanović, Dubravka, *Srbija i demokratija 1903–1914: istorijska studija o „zlatnom dobu srpske demokratije“*, Beograd, UDI, 2003.

Dario Pikulic

Parliamentar Experience of the Principality and the Kingdom of Serbia

Summary

Single idea of this paper is to present a brief history of development of parliamentarism in Nineteenth Century Serbia – in ideas and practice –, giving its most important events and controversies, stressing electoral system and general elections held during this period. Described struggle for parliamentarism can somewhat be divided in three periods: overcoming the traditional assembly of local chieftains and emerging of modern liberal ideas (1804-1858), implementation of Nineteenth Century liberal ideas (1858-1888), finally victory of the concept of representative democracy and its practical obstructions (1888-1914).

Key words: Nineteenth Century Serbia, Political History, Political System, Parliament, Autocracy, Democracy, Election.

KULTURA \approx CULTURE

Snežana Ćuruvija

Tutor: Ivana Garić

Ministarstvo kulture Republike Srbije

SKRIVENO BOGATSTVO INDUSTRIJSKOG NASLEĐA Trenutno stanje i značaj međunarodnih projekata u zaštiti kulturne baštine

*Prostori i objekti industrijskog nasleđa su značajni međaši istorije čovečanstva
koji označavaju dvojnost snage ljudske kreativnosti i destrukcije –
istovremeno sposobne da stvori probleme i progres.
Oni oličavaju nadu u bolji život i moć upravljanja stvarima.*

<http://whc.unesco.org/sites/industrial.htm>

Kulturna politika i kulturna baština

Očuvanje istorijskih urbanih celina i građevina, kao vitalnih delova modernih gradova, postalo je ne samo kulturna potreba već i životna neophodnost ljudi ugroženih rastućim zagađenjima životne sredine i neumitnim progresom savremenih tehnologija i dostignuća. Kada se tome dodaju i socijalne, ekonomske i političke promene, čiji se intenzitet znatno povećao od devedesetih godina prošlog veka, uviđa se neophodnost reforme institucija i sistema zaštite kulturne baštine, i to u pravcu stvaranja potpuno novog menadžmenta i radikalno drugačijeg pristupa očuvanju nasleđa. Beskrajno dug rad na obnovi pojedinačnih spomenika, akademski pristup i čekanje da država i njen budžet rešavaju sve probleme, a što je karakteristično za prošlo i sadašnje stanje postojećih stručnih službi, vodi do toga da se baština ne koristi za ekonomski razvoj društva i socijalnu koheziju, jer je potpuno zanemarena kao društveni resurs. Pitanje nasleđa mora postati neodvojivo od pitanja opšteg društvenog razvoja.

Novi trendovi kulturne politike donose promenu u pristupu očuvanju kulturnog i prirodnog nasleđa u Srbiji. Baština ovih prostora ujedno je i baština celog Balkana, ona je trajna vrednost evropskog nasleđa i čitavog kulturnog i civilizovanog sveta. Politika brige o nasleđu mora biti deo strategije održivog razvoja, interes i predmet bavljenja čitavog društva. U Evropi, okvir ove politike aktivno oblikuju, pre svega, UNESCO i Savet Evrope, a pridružuju im se i države članice Evropske unije. Otuda, kulturna politika postaje zajednička i u sve većoj meri predmet multilateralnih strategija.

Shvatanje baštine je danas potpuno izmenjeno. Baština nije više ograničena na nekoliko izuzetnih arhitektonskih i arheoloških spomenika, već se sve više govori o „kulturnim predelima“ kao osnovnom elementu evropskog identiteta, „kulturnom okruženju“ koje podrazumeva regionalno planiranje i uvršćivanje nasleđa u mrežu socijalnih i ekonomskih interesa. Zaštita kulturnog nasleđa postaje sve dinamičnija i fleksibilnija. Više se ne insistira na strogoj sanaciji i konzervaciji spomenika, ili na klasičnoj rekonstrukciji, već se akcenat stavlja na revitalizaciju i potpuno uključivanje spomenika i njihove neposredne okoline u život grada, uz aktivno korišćenje.

Urbana reciklaža

Urbana reciklaža je nov model koji je sve zastupljeniji u tretiranju zapuštenih građevinskih fondova. On podrazumeva proces urbane obnove kojim se, nakon određenih intervencija, objektima dodeljuje stara ili nova funkcija. Urbana reciklaža se uspešno primenjuje u industrijskim, tranzitnim i skladišnim zonama, nekadašnjim predgrađima, koja su nakon širenja gradova postala delovi šireg centra grada. Nakon što su izgubile svoju prvobitnu funkciju, ove zone propadaju, degradirajući pri tom deficitarni građevinski fond grada. Savremene potrebe grada i gradskog stanovništva diktiraju neophodnost racionalizacije korišćenja gradskog građevinskog zemljišta. Tako ove zapuštene gradske zone dolaze u žižu interesovanja zbog svojih neiskorišćenih resursa – povoljnosti lokacije, korišćenje već postojećih materijala, konstrukcije i infrastrukture, ušteda ljudske snage. Ekonomski faktor nije najpovoljniji argument za izbor ovog modela, ali na duže staze početna velika ulaganja se isplaćuju. Naknadni benefiti urbane reciklaže su višestruki, naročito sa aspekta održivosti, zaštite životne sredine i podizanja kvaliteta života u urbanim sredinama.

Karakteristična je i pojava novije kategorije spomenika – ostataka industrijskog nasleđa, koja je rezultat zatvaranja mnogobrojnih industrijskih objekata i kompleksa. I dok neki od njih zauvek odlaze u istoriju, pojedini objekti se transformišu i reinkarnišu u skladu sa aktuelnim potrebama novih generacija. U početku su promene bile spontane. Umetnici, u želji da pronađu utočište i poistovećujući se sa napuštenim gigantima, prvi su napravili korak i uselili svoja ateljea, studija, pozorišta, igru, galerije, pa čak i sopstvena prebivališta, ponovo oživljavajući zaboravljene prostore. Otkrivajući tako skrivena blaga i resurse, učinili su revitalizaciju industrijskog nasleđa simbolom svestranog oporavka savremene urbane zajednice, ponovnog uspostavljanja ravnoteže prirode i čoveka.

Industrijska arhitektura

Povelja sa konferencije u Nižnjem Tagilu, u Rusiji, 2003. godine, koja je u skladu sa Venecijanskom poveljom iz 1964. (ona je postavila osnovu doktrine restauracije istorijskih spomenika) predlaže sledeću definiciju pojma industrijskog nasleđa:

Industrijsko nasleđe čine ostaci industrijske kulture koji imaju istorijsku, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili naučnu vrednost. U ove ostatke ubrajamo zgrade i mašine, radionice, mlinove i fabrike, rudnike i mesta obrade i prerade sirovina, skladišta i magacine, lokacije na kojima se energija stvara, prenosi ili koristi, saobraćaj sa celokupnom pripadajućom infrastrukturom, kao i lokacije koje obuhvataju društvene aktivnosti koje su u vezi sa industrijom – kao što su stanovanje, religijski ili obrazovni objekti.

Industrijska arheologija je interdisciplinarni metod proučavanja ostataka, materijalnih i nematerijalnih, poput dokumenata, artefakata, slojevitosti i promena kroz vreme, primenjenih konstruktivnih sistema, zatim naselja, prirodnih i urbanih pejzaža koji su stvoreni radi industrije ili su nastali kao njen produkt. Upotrebom ovih metoda istraživanja omogućava se veći stepen razumevanja industrijske prošlosti i sadašnjosti.

Terminom urbani pejzaži obuhvataju se krajolici, kompleksi, zgrade, različite građevine i mašine, osim ako se ovi pojmovi koriste pojedinačno u specifičnim prilikama.

Istorijski period koji je prvenstveno obuhvaćen ovim istraživanjima proteže se od početaka industrijske revolucije u drugoj polovini osamnaestog veka pa sve do današnjih dana. Povrh toga, uključeni su i perodi razvoja pre-industrijske i proto-industrijske kulture, odnosno način rada i tehnološka dostignuća koja čine istoriju razvoja tehnologije.

Industrijska arhitektura u Srbiji

Kod nas je industrijska arheologija još uvek u povoju. Tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, Srbija je izgubila značajan deo svoje industrijske baštine – razne parne mašine iz fabrika, termoelektrana, rudnika i železnice. Sa druge strane, sticaj okolnosti i izuzetna funkcionalnost tehnologije nasleđene iz druge polovine devetnaestog ili s početka dvadesetog veka doprineli su dugoročnom korišćenju proizvodnih procesa i mašina i njihovom očuvanju do današnjih dana.

Sredinom poslednje decenije prošlog veka, pri Odboru za arheologiju SANU otvoren je projekat pod nazivom *Industrijska arheologija*, a od pre nekoliko godina i posebna Služba za istraživanje industrijskog nasleđa u okviru Muzeja nauke i tehnike. Do sada je obrađeno više od 90 procenata važnijih objekata industrijskog nasleđa u Srbiji, ne računajući objekte koji su materijalni ostaci zanatstva i manufakture. To znači da su oni i valorizovani – ocena njihove vrednosti proističe iz istraživačkog rada na terenu i istraživanja istorijskih izvora. Međutim, kada je reč o pravnoj zaštiti, za sada se može govoriti samo o zaštiti pojedinih spomenika. Bez obzira na to što je u poslednje vreme pravno zaštićeno desetak objekata, ovaj posao ide sporo s obzirom na bogatstvo tehničke baštine u Srbiji.

Zakon o kulturnim dobrima uređuje sistem zaštite i korišćenja kulturnih dobara i utvrđuje uslove za obavljanje delatnosti zaštite kulturnih dobara. U skladu sa zakonom, poslove zaštite kulturnih dobara mogu obavljati adekvatne ustanove zaštite. Zaštitom industrijskog nasleđa u Srbiji bave se zavodi za zaštitu spomenika, Muzej nauke i tehnike i Ministarstvo kulture Republike Srbije.

Institucije u Republici Srbiji koje se bave zaštitom industrijskog nasleđa

Ministarstvo kulture Republike Srbije

Aktivnosti Ministarstva kulture organizovane su u pet sektora: kulturna baština, savremeno stvaralaštvo, mediji, međunarodni odnosi, ekonomsko-finansijski poslovi. Zaštita industrijskog nasleđa direktno je obuhvaćena radom Sektora za zaštitu kulturne baštine, odnosno radom Sektora za međunarodne odnose, koji je zadužen za multilateralnu saradnju, odnosno programe i projekte koji se realizuju u saradnji s međunarodnim organizacijama.

– Sektor za zaštitu kulturne baštine

Sektor za zaštitu kulturne baštine prati i analizira stanje u oblasti zaštite kulturnih dobara i predlaže strategije i mere za njeno unapređivanje.

U pogledu ostvarivanja ciljeva svoje politike vezane za kulturnu baštinu, Ministarstvo kulture nastoji da razvije i unapredi rad institucija zaduženih za brigu o kulturnom nasleđu, ali i da na svaki način podrži aktivnosti onih organizacija koje doprinose očuvanju kulturnog identiteta, razvoju delatnosti zaštite i podizanju svesti o značaju kulturnog nasleđa za društvo i njegov održivi razvoj.

Imajući u vidu prioritete delovanja Ministarstva kulture u 2008–2011. godini, Sektor za zaštitu kulturne baštine podstiče primenu savremenih standarda u oblasti zaštite i korišćenja kulturnog nasleđa. Digitalizacija kulturnog nasleđa definisana je kao prioritet Ministarstva kulture.

Sektor za zaštitu kulturne baštine zadužen je za razmatranje predloga ustanova zaštite za utvrđivanje i kategorizaciju kulturnih dobara od velikog i izuzetnog značaja za Republiku Srbiju, kao i za brisanje kulturnih dobara iz Registra kulturnih dobara. Takođe, zadužen je za urbanističko-planersku koordinaciju između nadležnih organa i ustanova, kako bi bila obezbeđena adekvatna zaštita, korišćenje i prezentacija nepokretnih kulturnih dobara i dobara koja uživaju prethodnu zaštitu u prostornim i urbanističkim planovima.

Sektor se brine o implementaciji međunarodnih konvencija i drugih dokumenata i prati međunarodnu saradnju u oblasti zaštite kulturnog nasleđa i bibliotečke delatnosti i predlaže mere za njeno unapređenje.

Sektor vrši upravni nadzor nad radom ustanova zaštite i biblioteka.

Ministarstvo kulture, kao jedan od najvažnijih kreatora kulturne politike u zemlji, svoj dalji rad u ovoj oblasti bazira na razvoju menadžmenta državnih ustanova, stvaranju veza sa civilnim sektorom i nevladinim organizacijama koje deluju sa istim ili usaglašenim ciljevima, sa privatnim sektorom, kao i sa međunarodnim i regionalnim subjektima. Strateški prioriteti Ministarstva kulture su uspostavljanje standarda u kulturnoj politici i razvoj kulturnog sistema, unapređenje i modernizacija rada ustanova kulture, očuvanje kulturnog nasleđa i njegovo uključivanje u savremene svetske kulturne tokove, podizanje nivoa učešća građana u kulturnim aktivnostima i ravnomeran kulturni razvoj na celoj teritoriji republike – decentralizacija.

Republički zavod za zaštitu spomenika kulture

Zavod za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture Narodne Republike Srbije osnovan je 25. juna 1947. godine. Naziv ustanove promenjen je 1960. godine u Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, a 1971. godine pripojen mu je Jugoslovenski institut za zaštitu spomenika kulture. Osnivanjem i početkom rada *Zavoda za zaštitu spomenika kulture* počela je da se razvija organizovana briga oko čuvanja, proučavanja, valorizacije, prezentacije i sveukupne afirmacije spomenika kulture. Nedugo po osnivanju centralne, razvija se i mreža ustanova zaštite na teritoriji Srbije. Novoosnovani zavodi su preuzeli staranje o spomenicima na svojim područjima, a

Republički zavod je nastavio da radi na najznačajnijim spomenicima srpske kulturne baštine u zemlji i inostranstvu koji imaju status kulturnih dobara od izuzetnog značaja za Republiku. U Centralni registar nepokretnih kulturnih dobara do sada je upisano 2.229 objekata.

Republički zavod se stara o jedinstvenoj primeni kriterijuma prilikom predlaganja proglašenja nepokretnosti za kulturna dobra, kao i prilikom utvrđivanja nepokretnih kulturnih dobara od velikog i od izuzetnog značaja. Delatnost Zavoda obuhvata i izdavanje uslova za preduzimanje javnih radova, izgradnju infrastrukturnih objekata u zaštićenim prostorima, kao i uslove za adaptacije i dogradnje spomeničkih objekata.

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka

Zavod za proučavanje kulturnog razvitka bavi se naučnim, razvojnim i primenjenim istraživanjima, izradom studija i analiza u oblasti sociologije kulture i kulturne politike, prikupljajući informacije i dokumentaciju o kulturi, umetnosti i medijima u zemlji i inostranstvu. Zahvaljujući solidnoj tehničkoj osnovi, Zavod je pokrenuo stalan istraživačko-dokumentacioni projekat e-kultura. U skladu sa evropskim tokovima, Zavod se posvetio problemima u kulturi lokalnih zajednica, reedukaciji za kulturni turizam, kulturi predgrađa i projektima održivog razvoja lokalnih zajednica.

Srpska akademija nauke i umetnosti, Odeljenje istorijskih nauka, Odbor za arheologiju, projekat: Industrijska arheologija

Razvoj naučnih društava u Srbiji počinje u prvoj polovini 19. veka. Današnja organizacija Akademije obuhvata rad u okviru šest odeljenja, uz postojanje deset instituta.

Odeljenje istorijskih nauka pokriva tri naučne discipline: istoriju, istoriju umetnosti i arheologiju. Naučne zadatke, Odeljenje ostvaruje preko naučnih projekata i posredstvom brojnih odbora. Projektima i odborima pokrivena su, bezmalo, sva razdoblja i svi periodi i područja u kojima žive Srbi. To je slučaj i sa arheologijom i sa istorijom umetnosti. Svim projektima i odborima rukovode članovi SANU, a u odbore su uključeni i mnogi naučni radnici sa univerziteta i iz nekoliko instituta. Odeljenje ostvaruje naučne zadatke i posredstvom međudeljenjskih odbora i putem individualnih projekata.

Pri *Odboru za arheologiju SANU*, otvoren je projekat pod nazivom: *Industrijska arheologija*.

Muzej nauke i tehnike

Muzej nauke i tehnike je osnovan 1989. godine. Cilj Muzeja je zaštita naučno-tehničke baštine na teritoriji Srbije. Osim prikupljanja, istraživanja i zaštite tehničkih kulturnih dobara, zadatak Muzeja je i njihovo predstavljanje javnosti u cilju podizanja naučno-tehničke kulture, kao i popularizacija nauke i savremenih naučnih dostignuća. Muzej nauke i tehnike je jedini matični muzej u Srbiji koji se bavi zaštitom pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara.

Strategija razvoja Muzeja je rad na integralnoj zaštiti pokretnih i nepokretnih kulturnih dobara, kako bi pokretna dobra, kao i objekti u kojima se nalaze, bili sistemski evidentirani, istraženi, dokumentovani i zaštićeni *in situ*.

Muzej nauke i tehnike je potpisnik i *Protokola o integralnoj zaštiti industrijskog nasleđa*.

Međunarodna saradnja u zaštiti kulturnog nasleđa

Značaj međunarodne saradnje u zaštiti kako industrijskog nasleđa, tako i celokupne prirodne i kulturne baštine, uslovio je formiranje velikog broja organizacija i programa koji se bave ovom tematikom. Srbija je član više ovakvih partnerstava, dok sa preostalim inicijativama održava kontakte i prati njihov rad. Pregledom najznačajnijih organizacija i programa koji se na različite načine bave zaštitom industrijskog nasleđa i utvrđivanjem položaja Srbije u odnosu na njih, može se izvesti zaključak o stepenu razvijenosti ove oblasti u našoj zemlji.

The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage – TICCIH

Internacionalni komitet za očuvanje industrijskog nasleđa je svetska organizacija za industrijsko nasleđe, promociju zaštite, očuvanja, istraživanja, dokumentovanja i predstavljanja industrijskog nasleđa. Ovo široko polje delovanja obuhvata materijalne ostatke industrije – industrijske komplekse, zgrade i arhitekturu, biljke, mašinske pogone i opremu – zatim stanovanje, industrijska naselja, industrijske komplekse, produkte i procese, kao i dokumentaciju vezanu za industrijsko društvo.

Srbija još uvek nije član ove organizacije koja broji 37 država.

*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
– UNESCO*

Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu osnovana je 1945. godine, sa misijom da izgradi mir i sigurnost kroz podržavanje saradnje među nacijama u obrazovanju, nauci i kulturi kao metod unapređenja univerzalnog poštovanja pravde, zakona, ljudskih prava i osnovnih ljudskih sloboda. Danas, UNESCO broji 193 zemlje članice, a njegove aktivnosti podeljene su u pet glavnih programa: obrazovanje, prirodne nauke, sociologija, kultura i komunikacije. UNESCO takođe sponzorise projekte za pismenost, razvoj tehnike i pedagogije, međunarodne nauke, projekte regionalne kulturne istorije, projekte promovisanja kulturne raznolikosti i programe koji podržavaju međunarodne dogovore o čuvanju svetske kulturne i prirodne baštine. Jedan od načina promovisanja nasleđa je i formiranje liste spomenika svetske kulturne baštine od strane UNESCO-a.

Zvanično, Srbija se kao član UNESCO-a vodi od 20. decembra 2000. godine. Kao deo Socijalističke Federativne republike Jugoslavije, Srbija je bila član ove organizacije još od 31. marta 1950. godine, ali je polička istorija uslovila diskontinuitet njenog članstva.

*The International Centre for the Study of the Preservation and
Restoration of Cultural Property – ICCROM*

Međunarodni centar za konzervaciju i zaštitu pri UNESCO-u je telo koje pruža stručne savete o konzervaciju spomenika koji se nalaze na listi i vrši obuku za restauratorske tehnike. Centar je osnovan 1956, a Srbija je njegov član od 17. juna 1959. godine.

Council of Europe – CoE

Savet Evrope je regionalna međunarodna organizacija 47 evropskih zemalja koja radi na ostvarenju osnovnih ličnih i demokratskih prava i sloboda u Evropi. Osnovan je 1949. godine. Aktivnosti Saveta Evrope raspoređene su po oblastima: ljudska prava i pravni poslovi; socijalna kohezija; edukacija, kultura i nasleđe, omladina i sport; parcijalni sporazumi; mulidisciplinarni projekti; saradnja.

Srbija je član Saveta Evrope od 3. aprila 2003. godine.

Osnovni ciljevi Saveta Evrope su: unapređenje parlamentarne demokratije, poštovanje ljudskih prava, uspostavljanje vladavine prava, razvoj evropskog kulturnog identiteta i poštovanje kulturne različitosti. Radi ostvarenja osnovnih ciljeva, pod okriljem Saveta Evrope, od 1949. godine, zaključeno je više od 200 međunarodnih ugovora o ljudskim i socijalnim pravima, medijima, slobodi izražavanja, obrazovanju, kulturi, kulturnom identitetu, kulturnoj različitosti, sportu, lokalnoj samoupravi, zdravstvu, pravnoj, regionalnoj i državnoj saradnji.

Projekti i programi Saveta Evrope zastupljeni u Srbiji su:

- integralna obnova kulturnog nasleđa jugoistočne Evrope;
- kulturno nasleđe – most ka zajedničkoj budućnosti (regionalni program kojim rukovodi Uneskova kancelarija u Veneciji);
- Dani evropske baštine;
- HIRAIN (Evropska mreža zaštite nasleđa);
- evropski putevi kulture;
- Eurimaž.

Detaljniji prikaz ovih projekata nalazi se u daljem tekstu.

European Union – EU

Evropska unija je međuvladina i nadnacionalna zajednica dvadeset sedam evropskih država. Unija svoje korene vodi od Evropske ekonomske zajednice osnovane Rimskim ugovorom 1957. od strane šest evropskih država. Ova zajednica je oformljena pod sadašnjim imenom Ugovorom o Evropskoj uniji (više poznatim pod imenom Mاستrihtski ugovor) 1992. godine.

Aktivnosti Evropske unije se ispoljavaju u mnogim sferama, koje se razlikuju u zavisnosti od razvijenosti svake zemlje ponaosob. Srbija je započela proces pridruživanja Evropskoj uniji.

U članu 151. Osnivačkog ugovora Evropske zajednice, ističe se uloga koju ona ima u širenju kultura svih država članica, uz poštovanje postojeće nacionalne i regionalne raznolikosti. S jedne strane, državama članicama se daje zadatak da unapređuju međusobnu kulturnu saradnju, a s druge strane, Evropska zajednica treba da podrži ovakve akcije u različitim oblastima, naročito, kad su u pitanju očuvanje i zaštita evropske kulturne baštine, književno i umetničko stvaralaštvo, uključujući i sektor audiovizuelnih umetnosti. Ova politika može samo da se zasniva na merama podrške Evropske zajednice, isključujući usklađivanje zakonodavnih ili drugih odredbi država članica.

Projekti i programi Evropske unije zastupljeni u Srbiji su:

- Audiovizuelna politika
 - Uputstvo o uslugama audiovizuelnih medija 2007.
 - Program Mediji 2007.
- Kulturna politika
 - Kultura 2007–2013.

Brojni programi Zajednice u oblasti kulture su usvojeni odlukama Evropskog parlamenta i Saveta, a na osnovu člana 151. Osnivačkog ugovora. Takvi su programi *Kaledioskop* iz 1996. koji je imao za predmet umetničke i kulturne akcije evropskog značaja, *Arijana* iz 1997. u oblasti književnosti i *Rafael* iz 1997. u oblasti zaštite kulturne baštine. Godine 2000. ova tri programa su postala jedan, koji je nazvan *Program Kultura–2000*. On je imao za cilj vrednovanje zajedničkog kulturnog prostora na evropskom nivou, ohrabrujući saradnju između svih kulturnih činilaca u okviru jedinstvenog finansijskog instrumenta. Najnoviji u nizu programa Zajednice, u ovoj oblasti, je *Program Kultura 2007–2013* u kojem učestvuje i Srbija.

The Council of Ministers of Culture for the South East Europe

Savet ministara kulture jugoistočne Evrope, koncipiran po uzoru na Nordijski savet ministara, osnovan je 31. marta 2005. u Kopenhagenu, potpisivanjem Povelje. Članice Saveta su Albanija, Bugarska, Grčka, Hrvatska, Makedonija, Turska, Rumunija, Srbija i Crna Gora.

Sušтина osnivanja Saveta je intenziviranje kulturne saradnje u regionu i njeno podizanje na državni nivo. Kratkoročni projekti obuhvataju realizaciju izložbi i razmenu umetnika, a dugoročni podrazumevaju proučavanje kulturne raznolikosti i edukacije, u cilju stabilizacije prilika u regionu i odnosa među narodima.

Srbija želi da preuzme vodeću ulogu u uspostavljanju nekoliko novih puteva kulture u regionu, posebno valorizujući antičko nasleđe, očuvanje tradicionalne arhitekture i industrijsko nasleđe – oni su dugo bili zapostavljeni, a nude potencijale za budući razvoj nerazvijenih područja, koji se može temeljiti na prirodnom i kulturnom nasleđu, kao posebno važnom resursu.

Central European Initiative – CEI

U *Centralnoevropskoj inicijativi* učestvuje 18 zemalja, od kojih je 9 zemalja članica Evropske unije. Ova inicijativa je osnovana 1989. godine kao međudržavni forum koji se bavi političkom, ekonomskom i kulturnom saradnjom. U početku, glavni cilj bio je pružanje pomoći zemljama centralne Evrope u tranziciji. U drugoj polovini devedesetih godina, nakon proširenja na jugoistočni i istočni region, prioritet su postale zemlje kojima je pomoć neophodna. Centralnoevropska inicijativa raspolaže fondovima koji podržavaju projekte u vidu radionica, seminara, treninga, itd. iz različitih oblasti saradnje, u koje spada i kultura, a koji su otvoreni i za projekte iz Srbije.

Danube Co-operation Process

Trinaest zemalja dunavskog basena usvojilo je 27. maja 2002. u Beču deklaraciju kojom se uspostavlja Proces dunavske saradnje. Prema tom dokumentu, dunavske zemlje dogovorile su da se uključe u proces obimne saradnje na polju ekonomije, životne sredine, turizma i kulture.

Proces dunavske saradnje je neformalna politička inicijativa čiji cilj je proširenje i produbljivanje postojeće saradnje u regionu Dunava; rad na zajedničkim pitanjima koja su predmet zabrinutosti, interesa i ciljeva svih zemalja u regionu; isticanje važnih pitanja u vezi sa Evropom i evropskim procesom integracije; unapređenje već pokrenute inicijative dunavske saradnje, kao i osiguranje višedimenzionalnog karaktera procesa saradnje, uz naglašavanje političke dimenzije.

Black Sea Economic Cooperation

Crnomorska ekonomska saradnja je formirana na Samitu šefova država i vlada jedanaest zemalja (šireg) crnomorskog regiona 25. juna 1992. godine, u Istanbulu, usvajanjem Deklaracije o crnomorskoj ekonomskoj saradnji. Potpisivanjem Povelje Organizacije za crnomorsku ekonomsku saradnju, 5. juna 1998. godine, na Jalti, osnovana je Organizacija za crnomorsku ekonomsku saradnju (BSEC). Srbija i Crna Gora je postala članica BSEC u aprilu 2004. godine, a nakon proglašenja nezavisnosti Crne Gore, Srbija je nastavila članstvo. BSEC danas ima 12 zemalja članica, dok određeni broj zemalja i drugih organizacija ima status posmatrača.

Osnovni cilj BSEC je podsticanje, unapređivanje i razvijanje aktivnosti između zemalja članica na stvaranju i unapređenju povoljne ekonomske, ali i političke klime za saradnju u regionu, pre svega, u oblasti privrede. Saradnja je danas, međutim, proširena i na mnoge druge vidove, kao što su: bankarstvo i finansije, komunikacije, energija, saobraćaj, poljoprivreda, zdravstvena zaštita, zaštita životne sredine, turizam, nauka i tehnologija, obrazovanje, kultura, saradnja carinskih službi, saradnja u slučaju vanrednih situacija, državna uprava i mala i srednja preduzeća, borba protiv organizovanog kriminala i trgovine drogom, oružjem i radioaktivnim materijalima, kao i protiv svih vidova terorizma i ilegalnih migracija. U poslednje vreme, aktivnosti BSEC čine i nastojanja da se region približi standardima EU, čime bi se omogućilo njegovo uključivanje u šire evropske ekonomske tokove.

Programi i inicijative za zaštitu baštine u Srbiji u međunarodnim okvirima

Pregled međunarodnih organizacija koje se bave zaštitom baštine i koje deluju i u Srbiji pokazao je njihove velike međusobne razlike u sferi interesovanja, metodologiji, ekonomskim mogućnostima, ciljnim grupama, itd. Neke od njih su orijentisane na uža polja delovanja, dok se druge bave različitim sferama i nivoima međunarodne saradnje. Rezultat toga je i raznolikost projekata i različiti načini tretiranja kulturnog, odnosno industrijskog nasleđa.

Integralna obnova kulturnog nasleđa jugoistočne Evrope

Projekat *Integralne obnove kulturnog nasleđa jugoistočne Evrope* zajednički su pokrenuli Savet Evrope i Evropska komisija 2003. godine, u okviru Regionalnog programa. Cilj Projekta je uspostavljanje saradnje na obnovi i unapređenju kulturnog nasleđa država jugoistočne Evrope. U prvoj fazi biće finansirana obnova 26 lokaliteta, od kojih se tri nalaze u Srbiji.

European heritage days

Manifestacija *Dani evropske baštine* održava se, od 1991. godine, svakog septembra u zemljama članicama Saveta Evrope sa ciljem da spomenici kulture budu dostupni široj javnosti. Savet Evrope, uz podršku Evropske komisije, pokrenuo je ovu manifestaciju u želji da unapredi međusobno zbližavanje stanovnika starog kontinenta, kroz bolje razumevanje sopstvenog

prirodnog i kulturnog nasleđa koje je, iako danas veoma različito, nekada imalo iste korene. Od samog početka, *Dani evropske baštine* imaju veliku ulogu u formiranju svesti o evropskom identitetu, ne samo u kulturnom, već i u socijalnom, političkom i ekonomskom smislu. Od 1999. godine slogan manifestacije je „Evropa – zajedničko nasleđe“.

HIRAIN

Evropska mreža zaštite nasleđa, HIRAIN, kao stalni informativni sistem, koji okuplja predstavnike vladinih službi zadužene za pitanja kulturnog nasleđa (u okviru država članica Evropske kulturne konvencije Saveta Evrope) formirana je na osnovu preporuka ministarskih konferencija SE u Helsinkiju (1996. – HIRAIN 1) i Portorožu (2001. – HIRAIN 2), uz saradnju sa Evropskom komisijom. Okvir za pomenutu mrežu predstavljaju Evropska kulturna konvencija (1954), Konvencija za zaštitu arhitektonskog nasleđa u Evropi (1985), Evropska konvencija za zaštitu arheološkog nasleđa (1992) i Evropska pejzažna konvencija (2000). Republika Srbija je njen član od decembra 2004. godine.

Osnovni cilj ovog projekta je formiranje sveobuhvatne i potpune baze podataka o kulturnom nasleđu u Evropi, koja omogućava lako i brzo pretraživanje, poređenje i analizu nacionalnih politika, kao i lakše pokretanje različitih projekata i uspostavljanje partnerstva između zainteresovanih država u oblasti kulturnog i nasleđa zaštićenih predela (landscape heritage). Baza podataka podeljena je u devet glavnih tema i namenjena je, pre svega, stručnjacima – arhitektama, arheolozima i svima koji se u nekom obliku bave kulturnim nasleđem.

The European Institute of Cultural Routes

Evropski institut puteva kulture osnovan je jula 1997, a od 1998. godine je zadužen za sprovođenje i razvoj programa Putevi kulture kojeg je inicirao Savet Evrope. Prioriteti delovanja ovog Programa su: saradnja u istraživanju i razvoju; unapređenje sećanja, istorije i evropskog nasleđa; kulturni i obrazovni programi saradnje za mlade Evropljane; savremena kulturna i umetnička praksa; kulturni turizam i održivi kulturni razvoj.

U Srbiji su pokrenuta tri projekta u okviru ovog programa: Tvrđave na Dunavu, Transromanika, Putevi rimskih careva.

Culture programme (2007-2013)

U skladu sa Agendom iz Soluna, odobrenom od strane Saveta EU 20. juna 2003. godine, programi Zajednice (Community Programmes) otvoreni su za zemlje zapadnog Balkana.

Jedan od programa Evropske zajednice je i *Program Kultura (2007–2013)*, ustanovljen 12. decembra 2006. godine, odlukom Saveta i Evropskog parlamenta, kao finansijski instrument za aktivnosti u oblasti kulture u periodu od 1. januara 2007. do 31. decembra 2013. godine. Svrha ovog programa je da jača kulturni identitet, da unapredi kulturnu saradnju među evropskim kulturnim činiocima i da pospeši razmenu umetničkih dela. Specifični ciljevi novog programa su međunarodna mobilnost kulturnih aktera, širenje umetnosti i kulturnih izraza, kao i međukulturni dijalog.

Program Kultura (2007–2013) je inspirisan međusektorskom vizijom koja pokriva sve oblasti u kulturi. Svake godine se u okviru Programa objavljuju konkursi za dodelu sredstava namenjenih projektima koji se odnose na scensku umetnost, muziku, zaštitu kulturnog nasleđa, likovne umetnosti, književnost i prevodilačku delatnost.

Ukupan budžet *Program Kultura (2007–2013)* iznosi 400 miliona evra, a raspoređen je na tri dela: podršku kulturnim akcijama, podršku telima koja su aktivna na evropskom nivou u oblasti kulture i podršku analizama i sakupljanju i širenju informacija.

Pravni i finansijski osnov za pristupanje Srbije *Programu Kultura (2007–2013)* jeste Memorandum o razumevanju, potpisan 6. februara 2008. godine u Briselu. Pristupanjem *Programu Kultura (2007–2013)*, korisnici, odnosno učesnici u projektima iz Republike Srbije postaju ravnopravni partneri sa korisnicima iz Evropske unije, prilikom konkurisanja za sredstva pri Evropskoj komisiji, što je od izuzetnog značaja, kako za naše državne institucije, tako i za civilni sektor.

Takođe, na nacionalnom nivou, formirano je implementaciono telo, pod nazivom Tačka kulturnog kontakta (Cultural Contact Point), čiji je zadatak da promoviše Program, olakšava učešće korisnika u samom Programu, da održava stalne kontakte sa različitim institucijama i organizacijama, dajući podršku sektoru u oblasti kulture i da obezbeđuje informacije potencijalnim kandidatima u pogledu finansijske pomoći, u skladu sa uslovima kulturnih mehanizama Zajednice.

Projekat transformacije Senjskog rudnika u eko muzej

Primer dobre prakse koji ilustruje jedan od uspešnih načina međunarodne saradnje – što će rezultirati potpunom implementacijom projekta. Saradnja lokalnih stručnjaka, iskustvo i finansijska pomoć Saveta Evrope omogućili su realizaciju projekta i formiranje modela za dalji razvoj multilateralne saradnje i očuvanje drugih spomenika industrijskog nasleđa.

Regionalni program za kulturno i prirodno nasleđe jugoistočne Evrope

Program je pokrenut sa ciljem zajedničke političke akcije i valorizacije kulturnog i prirodnog nasleđa kao činioca indentiteta ovog regiona, ali i kao faktora političke saradnje na harmonizovanim politikama održivog razvoja, u kojima je kulturno i prirodno nasleđe istaknuto kao posebno značajan resurs.

Program se sastoji iz tri komponente:

- a) jačanje institucionalnih kapaciteta (ICB);
- b) projekat plana integralne rehabilitacije arheološkog i arhitektonskog nasleđa jugoistočne Evrope (IRPP/SAAH); zajednički projekat Saveta Evrope i Evropske komisije;
- c) pilot projekat lokalnog razvoja (LDPP).

Plan za jačanje institucionalnih kapaciteta predstavlja unapređenje već postojećih počitičkih struktura i stvaranje administrativnih okvira koji će upravljati nasleđem na svakodnevnoj osnovi.

Glavna podrška biće data u zakonodavstvu koje se bavi zaštitom arhitektonskog nasleđa u smislu pridržavanja odrednica Granadske konvencije, što se odnosi na odgovarajuće probleme administracije i finansija koji su povezani sa zaštitnim mehanizmima, kao i sa širenjem primera dobre prakse. Kroz seminare i druge aktivnosti obezbeđena je multilateralna pomoć za dobrobit celog regiona.

Komponenta B. IRPP/SAAH je deo programa koji sprovode zajedno Svet Evrope i Evropska komisija. On treba da direktno doprinese jačanju institucionalnih kapaciteta u zemljama Jugoistočne Evrope. Projekat se zasniva na uverenju da je nasleđe svake zemlje deo zajedničkog evropskog nasleđa, a samim tim i deo zajedničke odgovornosti. Ova komponenta je identifikovala arheološko i arhitektonsko nasleđe kao sredstvo koje može doprineti očuvanju i isticanju indentiteta Balkana, kao i pomoć za konzervaciju i obnovu ugroženog kulturnog nasleđa.

Projekat se sprovodi kroz nekoliko faza: najpre svaka zemlja predlaže listu prioriternih intervencija (PIL) na svojoj teritoriji, koja se objedinjava sa ostalima i čini regionalnu listu. Nakon toga se izrađuju preliminarne tehničke procene (PTA), dokumenti koji pre svega služe obezbeđivanju sredstava za dalji rad na projektima i izradu studija izvodljivosti, planova rehabilitacije ili planova upravljanja spomenika i lokaliteta koji se nalaze na listi, za potrebe prezentacije projekta potencijalnim donatorima, investitorima.

Pilot projekat lokalnog razvoja konstituiše krucijalne ciljeve kako bi obezbedio održivost regionalnog programa i usmeren je na implementaciju strategija u zemljama učesnicama. Njegov krajnji cilj je da pomogne nacionalnim, regionalnim i lokalnim institucijama da povećaju obim delovanja, oslanjajući se na prirodne i kulturne resurse u planiranju dugoročnih regionalnih strategija razvoja.

Ljubljanski proces

Maja ove godine, Evropska komisija i Savet Evrope pokrenuli su Ljubljanski proces: finansiranje rehabilitacije nasleđa jugoistočne Evrope, koji je zapravo nova faza komponente B, sa ciljem obezbeđivanja finansijskih sredstava za određeni broj spomenika/lokaliteta sa liste prioriternih intervencija čija rehabilitacija bi doprinela održivom društvenom i ekonomskom razvoju. Od ukupno 186 spomenika i lokaliteta sa liste prioriternih intervencija, u Ljubljanskom procesu učestvuje 26 projekata, izabranih na osnovu istorijske i kulturne vrednosti spomenika/lokaliteta, dosadašnjeg napretka u procesu rehabilitacije, kao i ekonomskog potencijala projekta. Ukupan budžet, predviđen za Ljubljanski proces je 50 miliona evra, što treba da bude obezbeđeno iz fondova Evropske unije. U Srbiji su odabrane tri lokacije koje će biti finansirane iz ovog budžeta: uređenje Felix Romuliana – arheološkog nalazišta u Gamzigradu, transformacija Senjskog Rudnika u eko muzej, rehabilitacija manastira Bođani i Franjevačkog samostana u Baču.

Projekat transformacije Senjskog Rudnika u „Eko muzej“

Senjski Rudnik, nastao posle 1853. godine, je grad u kojem je otvoren prvi moderni rudnik uglja u Srbiji i koji je presudno uticao na početak razvoja industrije i železnice.

Studijom izvodljivosti, predviđeno je da za nekoliko godina Senjski Rudnik postane grad muzej i važna kulturna i turistička destinacija, okružena bogatim kulturnim i prirodnim nasleđem, u kojem se posebno ističu manastiri Manasija, Ravanica i Sisevac, te Resavska pećina i planina Beljanica, sa vodopadima Lisine i Prskalo.

Projekat transformacije je posebno važan i za Evropsku komisiju, zbog jasne reformske dimenzije. Njegova realizacija značajno će uticati na održivi razvoj tog dela Srbije, jer će biti u funkciji razvoja kulturnog turizma, privrednog prestrukturiranja, podsticanja zapošljavanja i očuvanja nasleđa.

Budućnost zaštite industrijskog nasleđa

Aprila 2007. godine potpisan je Protokol o partnerskoj saradnji na integralnoj zaštiti industrijskog nasleđa od istorijskog, tehničkog, društvenog, arhitektonskog i naučnog značaja na teritoriji Republike Srbije. Potpisnici Protokola su Ministarstvo za kulturu Republike Srbije, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, trinaest regionalno nadležnih zavoda i Muzej nauke i tehnike.

Potpisivanjem ovog dokumenta učinjen je prvi korak koji predstavlja pravni okvir za sve dalje aktivnosti i projektuje mere zaštite koje bi trebalo da budu učinjene u budućnosti. Takođe, pronađena je mogućnost da se, u odnosu na važeće zakone kod nas, pokretna i nepokretna kulturna dobra stave pod integralnu zaštitu jedinstvenim pravnim aktom kojim se garantuje zaštita nepokretnom dobru i pokretnim dobrima koja se u njemu nalaze. Tako su stvoreni početni uslovi koji bi, daljim radom na osmišljavanju i planiranju poslova integralne zaštite, promocije i popularizacije naučno-tehničke baštine, omogućili da se i Srbija, sa svojim naučnim, tehničkim i industrijskim nasleđem i na taj način regionalnom rutom industrijskog nasleđa, priključi svetskim i evropskim organizacijama kao što su ERIH, TICCIH, E-FAITH i dr.

Novembra 2007. godine formiran je Savet za zaštitu industrijskog nasleđa. Savet je sastavljen od 5 članova, predstavnika Ministarstva za kulturu, Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture – Beograd, Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kulture – Petrovaradin i Muzeja nauke i tehnike, koji vodi i administrativne i tehničke poslove Saveta.

Zaključak

Ostvarivanje navedenih prioriteta i međunarodna saradnja na projektima zaštite kulturne baštine i industrijskog nasleđa doprineće unapređenju kulturne politike, širenju pozitivnog imidža Srbije, razvoju kulturnog turizma. Maksimalno korišćenje ovih zanemarenih resursa garantuje i ekonomski i društveni razvoj zemlje. Očuvanje velikog bogatstva našeg industrijskog nasleđa i njegovo dobro pozicioniranje u okviru celokupne evropske baštine, uz punu saradnju sa svim relevantnim subjektima, važno je za opstanak našeg kulturnog identiteta i vraćanje neprolaznim vrednostima humanog življenja.

Transformacija i prenamena industrijskog nasleđa dovodi do unapređenja savremene urbane zajednice kroz obezbeđivanje prostora za kulturne aktivnosti, stanovanje, zelene površine i različite funkcije novih urbanih centara. Uvrščivanjem industrijskih spomenika u fond evropske kulturne baštine, njihovim brendiranjem i umrežavanjem, uključivanjem u evropske rute industrijskog nasleđa, jača se kulturni turizam, podstiče se negovanje identiteta i poštovanje kulturnih razlika i unapređuje se međunarodna saradnja, razmena znanja i iskustava.

BIBLIOGRAFIJA

1. Vaništa-Lazarević Eva, *Obnova gradova u novom milenijumu*, Classic map studio, Beograd, 2003.
2. Vaništa-Lazarević Eva, *Urbana rekonstrukcija*, Zadužbina Andrejević, Beograd, 1999.
3. Vučenović Svetislav, *Urbana i arhitektonska konzervacija*, tom I, Svet – Evropa, Društvo konzervatora Srbije, Beograd, 2004.

Web linkovi:

1. ec.europa.eu/culture/index_en.htm, Culture programme (2007-2013)
 2. europa.eu/, European Union – EU
 3. www.ceinet.org, Central European Initiative - CEI
 4. www.danievropskebastine.org.yu, Dani evropske baštine
 5. www.heritage.gov.rs, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture
 6. www.iccrom.org, The International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property – ICCROM
 7. www.icomos.org, The International Council on Monuments and Sites - ICOMOS
 8. www.coe.int, Council of Europe - CoE
 9. www.kultura.sr.gov.yu, Ministarstvo kulture Republike Srbije
 10. www.mnactec.cat/ticcih, The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage – TICCIH
 11. www.muzejnt.org.yu, Muzej nauke i tehnike
 12. www.sanu.ac.yu, Srpska akademija nauke i umetnosti
 13. www.unesco.org, The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO
 14. www.unesco.org/venice, UNESCO – Kancelarija za jugoistočnu Evropu
 15. www.zaprokul.org.rs, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka
-

Snezana Curuvija

Hidden Legacy of Industrial Heritage

Summary

Urban development follows the changes that new age and new life styles has brought, trying to satisfy increasing number and more complex and more demanding needs of inhabitants of contemporary cities. The politics of urban reconstruction aim to rationalize the use of all available resources and sustainable planning. Improvement of life qualities in urban areas are enabled with urban recycling and revitalization of devastated part of the city such as abandoned industrial zones.

Moreover, Serbian heritage is also a part of Balkan heritage. It represents the permanent value of European and world inheritance. Collective, integral care about cultural heredity becomes important part of cultural politics and significant interest of multilateral strategies.

Transformation and the change of function of old industrial buildings and zones lead to improvement of modern urban areas. These interventions establish more space for cultural activities, residential and green areas and various functions of urban centres. Incorporation of the industrial monuments into the lists of European inheritance, their branding and becoming part of the European Route of Industrial Heritage will gain development of cultural tourism, better identity preservation and multicultural understanding. Moreover, multilateral co-operation, the exchange of knowledge and experience will prosper due to regional and international projects and programmes.

Keywords: industrial heritage, international projects, cultural politics, urban reconstruction, urban recycling.

Relja Damjanović
Tutor: dr Zoran Ognjanović
Računarski institut SANU

ISTORIJA DIGITALIZACIJE

Uvod

Ulaskom u XXI vek, čovečanstvo je nastavilo da strmoglavno razvija i unapređuje tehnologije koje pomeraju efikasnost, mogućnosti i sposobnosti ljudske civilizacije ka još višem nivou. Modernizacija, mehanizacija i kompjuterizacija svakodnevnog života došla je do nivoa gde svet, praktično, bez tih tehnoloških izuma, ne bi mogao da funkcioniše. Korišćenje moderne tehnologije i njenih mogućnosti postalo je do te mere uobičajeno i prirodno da ljudi to čine ni ne obraćajući pažnju na kompleksnost uređaja kojim se služe. Digitalna era zamenila je, do tog trenutka modernu eru, i time podigla sposobnost ljudske zajednice za organizaciju, produktivnost i upravljanje na jedan viši, do pre samo pola veka reklo bi se nepojmljiv nivo.

Pojam digitalizacije

Prva industrijska revolucija, krajem XVIII veka, donela je čovečanstvu parnu mašinu. Druga, krajem XIX veka, dizel motor. Prva tehnološka revolucija rađa se polovinom XX veka i čovečanstvu donosi jedinstvenu električnu digitalnu mašinu – kompjuter .

Pedasetih godina prošlog veka, počinje razvoj novih električnih strojeva baziranih na silicijumsko tranzistorskoj tehnologiji. Po tom principu, sva logička kola, komponente i ostali električni uređaji koji ulaze u sastav kompjutera, električnih automata i električnih računaljki izgrađeni su od velikog broja silicijumskih poluprovodničkih dioda, tzv. tranzistora , grupisanih u integralna električna kola . Njihova je glavna odlika mogućnost sopstvenog očuvanja jednog od dva diskretna stanja u kojem se mogu nalaziti, i to bez električnog napajanja. Praktično, svaki tranzistor je u mogućnosti da odražava svoja stanja, koja se razlikuju po tome da li u njemu trenutno ima ili nema struje, te da promeni svoje stanje u ono drugo na osnovu spoljašnjih instrukcija.

Zajedno sa razvojem ovakvih raspoloživih sredstava, u prvi plan izbija i binarna azbuka kao glavni vid organizacije kompjuterskih podataka, bazirana zapisu svih vrsta informacija korišćenjem samo dva slova (odnosno cifre) – jedan (1) i nula (0), koje se savršeno uklapaju u svoju fizičku manifestaciju kroz tranzistore (ima struje ili nema struje).

Pojam računarske digitalizacije podataka podrazumeva prevođenje svih vrsta tekstualnih informacija, video i audio zapisa, i drugih tipova podataka u binarni oblik (oblik zapisan binarnom azbukom), pogodan za korišćenje, pregled, modifikaciju, analizu i pretraživanje kroz računarske sisteme.

Vremenom se razvijaju sve složeniji i moćniji računarski sistemi, koji donose svojim korisnicima nove, kompleksnije mogućnosti upotrebe i time im stavljaju na raspolaganje pojedine informacije do kojih ranije nisu mogli doći, ili je za njih bilo potrebno mnogo više vremena i truda. Složenost savremenih računara se, između ostalog, meri i brojem tranzistora koje sadrži mikroprocesor, glavna logička komponenta računara, a koji se danas meri stotinama miliona.

Godine 1965. Gordon Mur (*Gordon Moore*) je, u svom radu o integralnim kolima, definisao zakon, kasnije poznat kao Murov zakon, koji opisuje trend rasta broja pojedinačnih jedinica u složenim digitalnim sistemima. Po zakonu, brzina procesorskih jedinica, memorijski kapacitet, pa čak i broj piksela u digitalnim kamerama, a pre svega toga i broj tranzistora u mikroprocesorima raste eksponencijalno, i u proseku se duplira na svake dve godine. Kako se u poslednjoj deceniji XX veka složenost sve više približava fizičkoj granici, to je zakon donekle modifikovan produžavanjem perioda dupliranja broja komponenti, ali generalno zakon i dalje važi i predviđa se da će važiti još nekih pola veka, kada će se doći do atomske granice, ispod koje se ne može ići, te će se morati tražiti neke druge metode i tehnologije za dalje usavršavanje.

Prednosti digitalizacije

Zapisivanjem informacija, bilo kojeg oblika, u digitalni oblik, ljudima kojima je ta informacija od koristi otvara se čitav spektar novih mogućnosti korišćenja i analize te informacije.

Godine 1984. kompanija Sony pokreće projekat optičkog zapisa digitalnih informacija na, danas, jednu sasvim svakodnevnu pojavu – *CD*. *Compact disc* koji je tada predstavljao tehnologiju van svog vremena, zamenjujući tadašnje gramofonske ploče i audio kasete. Prednosti laserske tehnologije za čitanje bile su neuporedive sa tada postojećim sistemima. Pre svega, zapisi na disku su bili dugotrajni, te nisu bili podložni habanju i oštećivanju upotrebom kao kod ploča (grebanje gramofonske igle) i kasete (prelazak glave uređaja za čitanje preko trake). Takođe, količina podataka zapisana na jedan disk bila je neuporedivo veća nego ona zapisana na

gramofonsku ploču, odnosno kasetu, a kako kvalitet i detaljnost zapisanih informacija direktno zavise od količine podataka kojim se ta informacija opisuje, to su audio zapisi na disku bili znatno kvalitetniji, te je zvuk bio dosta čistiji i slušljiviji. Još jedna novina koju donosi CD je mogućnost brzog pristupa različitim delovima diska, odnosno odsustvo potrebe brzog premotavanja do željene pesme. Konačno, možda i najveća dobit je mogućnost upotebe pogodnosti računara u radu sa digitalnim audio zapisima, kojima se korisniku pored preslušavanja, omogućava da kroz razne softverske alate obrađuje, dodaje efekte i prerađuje pesme, tonove, glasove i druge segmente zapisa.

Slično audio *Compact disc*-u, nekih petnaestak godina kasnije, revoluciju u digitalne zapise uvodi i DVD (*Digital Versatile Disc*) u odnosu na dotadašnje standardne video zapise i VHS kasete. Nešto pre toga razvila se mogućnost digitalne računarske obrade slika i fotografija, pružajući korisnicima i fotografima nove opcije i mogućnosti rada.

Ono što je prethodilo svemu ovome, možda i prvi dobitak od digitalnih računara, bila je digitalizacija rada sa tekstualnim podacima. Raznorazni zapisi, tekstovi, spisi, knjige, članci i drugi formati, prebacivanjem u digitalni oblik, postali su dostupni velikom broju ljudi na znatno jednostavniji način nego ranije. Pored toga, mogućnosti pretraživanja i laganog reformatiranja i prerađivanja teksta skratile su mnoge dotadašnje muke. Zamislite čoveka koji pretražuje veći broj debelih enciklopedija tražeći jedan pojam koji je, igrom slučaja, objašnjen detaljnije, iz različitih aspekata, u različitim tomovima. Ili zamislite pisca koji, zbog ubacivanja jednog pasusa u knjigu, mora prekucavati ceo tekst iza tog pasusa. Takvi problemi su, upotrebom računara, iskorenjeni.

Početak ovog veka, priroda podataka koji se podvrgavaju digitalizaciji prelazi na još viši nivo. Tako se danas razne trodimenzionalne projekcije reljefa i arhitekture, i drugih objekata prenose u računarski oblik. Vremenom sestvorio pojam virtualne realnosti, tj. pojam modeliranja realnog sveta pomoću kompjuterskih objekata i animacije. U takvom jednom modelu moguće je vršiti simulacije i eksperimente najrazličitijih vrsta, praktično omogućavajući inženjerima, arhitektama, hirurzima i drugim ljudima da se unapred pripreme i isprobaju ono što nameravaju napraviti, a da ne rizikuju stvarne štete i povrede okoline i ljudi, ili da bespotrebno troše resurse.

A, verovali ili ne, i jedan tako složen sistem poput sistema virtualne realnosti je baziran na istom principu kao i najobičniji tekst – na već pomenutim nulama i jedinicama binarne azbuke.

Internet

Krajem sedamdesetih godina XX veka, američka vojska radila je na projektu povezivanja i umrežavanja tadašnjih računarskih sistema iz različitih delova Amerike u jedinstven sistem. Umrežavanjem dva računarska sistema, dobija se kompleksniji računarski sistem koji omogućava komunikaciju svojih delova, tj. korisnika koji rade na njima, te zajednički rad i sprovođenje analiza. Kao što je to više puta viđeno u istoriji, naučna i praktična dostignuća, isprva korišćena za vojne svrhe, kasnije pronalaze svoju svrhu i upotrebljivost i u svakodnevnom životu civilnog stanovništva. Nakon prvih naučnih i univerzitetskih projekata (*NSFNET* i *ANSANET*), došlo se do ideje projekta u vidu kreiranja jedinstvene, globalne računarske mreže kojoj bi se pristupalo putem već postojeće infrastrukture (telefonske i kablovske mreže), a koja je tako projektovana da preživi globalnu nuklearnu katastrofu, tj. hipotetički nuklearni rat. Realizacijom ovog projekta rodio se internet, čije su odlike upravo ta decentralizovanost, u smislu da se sistem internet ne nalazi fizički na jednom mestu, te ne postoji mesto u svetu čijim bi se gašenjem ugasio i on sam, a i pristupačnost svima putem postojećih infrastrukturnih objekata, telefonske linije, kablovske mreže i satelita. Punu popularnost i koristljivost internet dobija razvojem *WWW* (*world wide web-a*) koji danas čini preko 90% celokupnog internet protoka podataka. Česta je zabuna među korisnicima u vidu potpunog izjednačavanja pojmova internet i *WWW*, a istina je da je *WWW* samo jedan (doduše najzastupljeniji) od delova, tzv. servisa, koje internet omogućava svojim korisnicima.

Svojim globalnim razvojem i popularizacijom, internet čovečanstvu donosi potpuno nove mogućnosti komunikacije i informisanosti. *E-mail* sistemi polako ali sigurno zamenjuju poštanske, omogućavajući slanje pisma sa kraja na kraj sveta za samo nekoliko sekundi. Takođe, kroz upotrebu interneta, sav digitalizovani materijal – tekstovi, članci i knjige, audio i video zapisi, slike – postaje javno i vrlo jednostavno i brzo dostupan ljudima širom planete. Time se korisnicima interneta na raspolaganje stavlja ogromna količina informacija, kojoj praktično nisu ravne čitave naučne biblioteke i enciklopedije iz prošlosti.

Projekat SANU

Srpska akademija nauka i umetnosti u poslednjih nekoliko godina radi na projektu digitalizacije kulturne baštine bliske toj instituciji. U glavnom fokusu bila je biblioteka „Vuk Karadžić“ iz koje su pozajmljivane knjige za proces obrade i digitalizacije. Knjige su redom skenirane i slikane, a zatim i katalogizirane i organizovane na podesan način kako bi korisnici imali punu korist od njih.

U osamnaestom veku, u Francuskoj, filozof i pisac Denis Didro (*Denis Diderot* 1713–1784) preveo je čuvene enciklopedije Efraima Čejmbersa (*Ephraim Chambers* 1680–1740), poznate pod nazivom *Univerzalni rečnik*

nauke i umetnosti (*Universal Dictionary of Arts and Sciences*) na francuski jezik. Trideset i šest tomova je sadržala kolekcija enciklopedija, koja je do tada bila izdana na engleskom i na nemačkom jeziku. Tomovi su sadržali informacije o opštim i stručnim pojmovima i ličnostima iz različitih oblasti, organizovane na standardni enciklopedijski način, po abecednom redu. Pored toga, dva toma su sadržala registar svih pojmova popisanih u enciklopedijama, a drugih deset tomova sadržalo je vizuelne prikaze i vizuelna objašnjenja pojmova – skice, slike, šeme i ostalo.

Biblioteka SANU je jedna od retkih u svetu koja ima još uvek očuvane sve tomove. S obzirom na prirodu oblasti koje pokrivaju, ove knjige su jedan od najverodostojnijih istorijskih spisa koji pruža uvid u život iz XVIII veka, u to šta su ljudi tada znali od modernih nauka i koliko, šta su radili, kako su živeli, i pre svega, kakav su pogled tada imali na neke vremenski još dalje istorijske događaje.

Matematički institut SANU je pokrenuo nedavno projekat digitalizacije i ovih enciklopedija sa akcentom na oblast matematike i njoj srodnih nauka (fizike, geometrije, logike, astronomije). Projekat je, generalno gledano, izuzetno obiman, pre svega zbog velikog broja stranica koje treba obraditi, međutim, kada se završi biće, kao i ostale knjige koje su ranije digitalizovane, odličan i lako dostupan izvor podataka za zainteresovane ljude unutar, ali i van naučnog delovanja.

Prednosti posedovanja i dostupnosti ovakvih materijala su već opisani u ovom radu. Dalji koraci, koji predstoje nakon završetka realizacije projekta, jesu objavljivanje materijala na internetu i time omogućavanje pristupa ljudima širom sveta, a zatim i pokretanje izvesnog internet servisa putem kojeg bi svi digitalizovani materijali bili raspoređeni po grupama, katalogizirani, čime bi se omogućila lagana pretraga po različitim vrstama prostih i složenih kriterijuma. Primera radi, korisnik zainteresovan za jedan konkretan pojam, recimo Atlantidu, mogao bi, upotrebom servisa, da pretraži sve knjige koje su deo sistema, i na taj način dobije izveštaj u kojim to knjigama i koliko se pominje reč Atlantida. Naravno, kako se sve ovo radi kroz računarski sistem, pretraga bi trajala svega nekoliko sekundi i korisnik bi odmah nakon toga mogao da odabere pojedine knjige i krene u čitanje. Probajte da zamislite koliko bi trajalo i koliko ljudi bi iziskivalo pretraživanje te ogromne količine knjiga ručno, knjiga po knjiga. Puno vremena i veoma mnogo angažovanih ljudi? A onda probajte da zamislite da se naš korisnik zabunio, da njemu ne treba zapravo pojam Atlantide, već Atlantskog okeana. Digitalizacija rešava ovakav problem u samo nekoliko sekundi.

Pojavom interneta, svet je krenuo u novom pravcu. Stari, ustaljeni metodi komunikacije, čitanja vesti i drugih informacija, knjiga, gledanja filmova i slušanja muzičkih numera ostali su samo za staromodne zaljubljenike. Novi, digitalni mediji donose bolje i kvalitetnije, brže, očuvanije, pristupačnije i lakše za upotrebu informacije. U središtu svih tih poboljšanja stoji kompjuter, a uz njega i digitalna azbuka, kojom su kreirani digitalni materijali.

Relja Damnjanovic

History of Digitalization

Summary

The huge technological and scientific rise and success of the mankind and human society in the 20th century is mostly based on the invention and construction of the first electric computers. Once its characteristics and goodnesses were analyzed and perfected, the digital computers found their way into everyday lives of ordinary people. Personal computers, mobile phones, personal digital assistants are just some of the most common devices that people use, that are based on the technology similar to the first computers. Lately, the trends have gone so far that now every new car has some of the electric technological installments in itself, and the same is for almost every standard household device – a TV, air-condition, microwave oven, or even the refrigerator.

In the background of all this modern inventions is the concept of digitalization – representing the all kind of data such as objects, texts, images, sound and video samples, or just plane analogue signals by a discrete set of its points. In the computer system that set contains just two points – one and zero, and is called binary alphabet. Through the process of digitalization already mentioned data sources are transformed into this binary alphabet, so they can be used through the applications of the computer system.

With the birth of the Internet all those materials, books and articles, information, audio and video samples, became global and public, available to the huge amount of users world wide, in a very simple and accessible manner.

BIOLOGIJA \approx BIOLOGY

Јелена Милићевић

Турор: др Наташа Петровић

Факултет организационих наука у Београду

ЕКОЛОШКИ МЕНАЏМЕНТ КАО ДЕО ПОСЛОВНОГ СИСТЕМА ДРУШТВА У ТРАНЗИЦИЈИ

Увод

Савремени развој људског друштва, у последњим годинама, све више карактерише еколошка криза и поремећаји у еколошком систему, што је последица модерног развоја, нарочито индустријски развијених земаља. Међутим, сви еколошки проблеми потичу од нас самих: од начина на који живимо, политичких избора, потрошачких приоритета у индустријском свету, поремећених вредности живљења (изазваних сиромаштвом и похлепом за материјалним вредностима). Зато еколошки покрет све више добија значај, због заштите животне средине кроз формулисање адекватне еколошке стратегије, која ће обезбедити благовремену акцију у погледу ревизије постојећих развојних националних концепција, али исто тако и дефинисање концепције светске економије са новог квалитетног аспекта. Многи данашњи проблеми у вези са животном средином су свеобухватни, глобални и захтевају међународну пажњу.

Предузећа су незаобилазни облик организовања рада у чијем оквиру се врши одређена привредна делатност, која захтева истовремено разматрање еколошке кризе и проблема, као и истраживање њихових узрока и консеквенци. То је разлог зашто је неопходно сагледати везу између животне и радне средине. Управо већина облика нарушавања еколошке равнотеже у животној средини потиче из радне средине, у оквиру које се обавља производња или врши промет робе. Може се истаћи чињеница да је предузеће субјекат еколошке политике, нарочито оне којом се, у циљу очувања заштите и побољшања животне средине, усмерава однос друштва према природи. Због тога је основни циљ свих привредних субјеката економски развој и рационално управљање ресурсима, како у производњи тако и у логистици, а посебно употреба енергије у тим областима.

Еколошки концепт

Одувек је човек мењао своје животно окружење, прилагођавајући га себи и својим потребама. Постоје, у основи, две концепције човека и животне средине. Једна је критичка, чини се утопистичка, и окупља све оне који критички гледају на интервенцију човека у природној средини, сматрајући је непожељном. Друга је интервенционистичка, са мање присталица, која сматра да није довољно критиковати однос човека према животној средини, већ да тај однос треба мењати. Основно питање за присталице ове концепције је да ли се даљи друштвени развој може ускладити са потребом очувања животне средине. С једне стране, треба чинити напор да се развијају технолошка средства која ће бити у стању да одговоре на нарастајуће људске потребе, не само због увећања популације на Земљи, већ и због све сложеније структуре тих потреба. С друге стране, развој техничко-технолошких средстава стално изазива нарастање људских потреба. Интервенција човека не мора нужно да има негативан предзнак, не значи уништавање човекове околине *par excellence*. Данас, међутим, постоји реална опасност да се овај хармоничан однос човека и животне средине претвори у антагонизам.

У складу са принципима декларације о животној средини и развоју, усвојене од стране Комисије Уједињених нација за животну средину и развој (United Nations Commission for Environment and Development- UNCED), у Рио де Жанеиру 1992. године, познатијој као Рио декларација, човек се ставља у центар процеса одрживог развоја. Људи имају право на здрав и напредан живот у складу са природом.¹ Право на напредак мора потпуно обезбедити потребе развоја и заштите животне средине, садашњих и будућих генерација.² Ради одрживог развоја, заштита животне средине мора постати саставни део развојног процеса и не може се посматрати одвојено.³

Убрзани друштвено-економски и техничко-технолошки развој за последицу има перманентну деградацију животне средине, која повремено добија акцидентне размере (пример из јануара 2003. године,

1 Principle 1, Rio Declaration on environment and development, наведено према: R.W. Findley, D.A. Farber, *Case and Materials at law*, St.Paul, Minn, 1995, стр. 22.

2 Principle 3, Rio Declaration on environment and development, наведено према: *ibidem*, стр. 22.

3 Principle 4, Rio Declaration on environment and development, наведено према: *ibidem*, стр. 22.

када је концентрација фенола у Ибру, код Краљева, достигла у једном тренутку стотруко већу вредност од дозвољене). Штетне последице које за собом остављају савремени технолошки процеси су огромне. Поставља се питање да ли је потребно производити ствари које толико загађују човекову околину, да ли су штете изазване производњом истих веће од преимућства које оне доносе.

Утицај правног и политичког система једне земље на еколошки развој

Локално законодавство

Ако се пође од спознаје да комплементарни циљеви глобалног развоја представљају обезбеђивање економског развоја, то можемо остварити једино рационалним управљањем привредним ресурсима.

Без адекватне заштите животне средине, развој би био угрожен, због чега је потребно да одређене институције, применом адекватних политичких програма, утичу на доносиоце одлука, од владе, корпорације, па све до домаћинства, да усвоје обрасце понашања мање штетне по животну средину.

Пошто се недвосмислено зна да је управо привредни развој узроковао озбиљне еколошке штете, тежња је да се ови негативни ефекти знатно умање ефикасном политиком и да се растом друштвеног производа обезбеде средства за побољшање управљања заштитом животне средине. У стратегију развоја битно је укључити елементе којима се остварује тзв. еколошки „одржив развој“, чија дефиниција, према документу „Brundthand“ (који је издала Светска комисија за природну средину), гласи: „Он задовољава потребе садашњости не доводећи у питање могућности будућих генерација да задовоље своје потребе.“⁴ Данас је важно напоменути да развој технологије и знања стално нуди нове могућности супституције конвенционалних извора (нпр. пренего што се исцрпузалихе нафте, развој технологије омогућиће производњу аутомобила који ће трошити неке друге врсте горива). Исто тако, важно је указати да су ограничене могућности супституције, јер нема супститута за оштећење озонског омотача (то се, нажалост, дешава данас код нас), нити за изумрле биљне и животињске врсте.

4 Лекић Т, *Развој технологије и комерцијално познавање производа*, Универзитет у Новом Саду, Економски факултет, 1995, стр. 32.

Заштита животне средине као услов за европску интеграцију

Као што је већ речено, савремени развој људског друштва све више карактерише еколошка криза и поремећаји у еколошком систему. Због тога еколошки покрет данас добија све више значаја, у циљу заштитне животне средине кроз формулисање адекватне еколошке стратегије, која ће обезбедити благовремену акцију у погледу ревизије постојећих развијених националних концепција, али исто тако и дефинисање концепције светске економије са новог квалитетног аспекта. Због тога је неопходно да државе које желе чланство у Европској унији прилагоде своје прописе и стандарде, и у погледу заштите животне средине, стандардима ЕУ.

Законски прописи и еколошки услови за прикључење Европској унији

Прописи које државе, потенцијалне чланице Европске уније, морају увести у своје законодавство, различитог су облика и интензитета обавезности њихове примене. Ти прописи обухватају:

- 1) одредбе,
- 2) директиве,
- 3) одлике и
- 4) препоруке и мишљења.

Одредбе – све потенцијалне чланице морају да их непосредно и непромењено примењују уместо националних закона, тако што се не јавља потреба да се уводе у дати национални правни систем.

Директиве се сматрају обавезујућим за државе чланице и неопходно их је укључити у националне законе, пошто су оне директно променљиве.

Одлуке се сматрају правно обавезујућим за институције на које се односе, зато што се путем њих решава специфично и конкретно питање.

Препоруке и мишљења нису правни инструменти који се сматрају обавезујућим јер се путем њих само дају смернице датим институцијама и чланицама ЕУ.

Екологија је један од основних предуслова за укључење у Европску унију, где се државе које претендују да постану чланице ЕУ суочавају са два проблема, и то: усклађивање са строгим еколошким стандардима, као и високи трошкови које еколошко усклађивање узрокује. Према томе, еколошко усклађивање је дуг и скуп, а уз то и неминован процес. Код нас, без обзира на положај Србије, који је далеко од идеалног, процес интеграције у ЕУ нема алтернативу. Сходно томе, неопходно је ускладити и применити еколошке захтеве, без обзира колико они били болни.

Када се говори о важности очувања животне средине, она у Европској унији обухвата:

- опште (хоризонталне) системске поставке- које подразумевају постојање расположивих података и информација, адекватну употребу природних ресурса, одржив развој, процену утицаја на животну средину, одрживу производњу и потрошњу и сл.;
- загађење и праћење – подразумева праћење нуклеарне безбедности и радиоактивности отпада, заштиту атмосфере и воде, загађивање буком, праћење догађаја у области биотехнологије, хемикалија и индустријског развоја;
- простор, животну средину и природне ресурсе – укључује управљање и наменску употребу простора, заштиту дивље флоре и фауне, односно управљање отпадом и развијање чистих технологија;
- међународну сарадњу – подразумева потписивање и реализацију предузетих обавеза из датих међународних уговора.

Пре него што испуне услове за чланство, кандидати морају да се одреде за један од два облика сарадње са ЕУ, и то: статус придруженог члана, и преференцијални односи, који немају исти значај.

Преференцијални карактер подразумева режим трговинске размене и представља једну компоненту процеса придруживања, а „прируживање“ се, пак, односи на целокупни однос свих уговором успостављених веза између ЕУ и појединих држава, на политичком, економском, трговинском и културном плану.

Придруживање је уговорени однос надугрок, а преференцијални карактер подразумева једнократни однос. Један од основних елемената, прилоком провере да ли дата држава испуњава услове за пријем у чланство ЕУ, јесте поштовање еколошких стандарда. Привредници као и еколози ЕУ уочавају претње и шансе из окружења, где се шансе, интерес државе тј. привредника огледа у пласирању свог знања, еколошки компатибилне опреме и консалтинга, као и у свим одликама тзв. „зелене“ сарадње која временом постаје интензивнија.

Паралелно са тим, постоји оправдана претња од смањења еколошких захтева према новим потенцијалним кандидатима за чланство у ЕУ. Док теоретичари и привредници уочавају предност коју би имале нове чланице, разлог претњи је тзв. „еколошки дампинг“ њихових извозника. Различити еколошки стандарди и прописи; и на тај начин узроковани индиректни и директни еколошки трошкови, не оптерећују једнако извознике из свих држава. То значи да ће државе које имају ниже еколошке захтеве бити у бољој позицији, а тиме ће и њихови извозници остарити „еколошку дампинг цену“.

Задаци држава кандидата за еколошку заштиту

Дискусије везане за предности и/или недостатке вредности које доноси еколошко прилагођавање прописима и стандардима ЕУ претерано се фокусирају на издатке процеса прилагођавања и потешкоће да се обезбеде потребна финансијска средства за инвестиције. Мало се пажње посвећује предностима које државама кандидатима (за чланство у ЕУ) доноси сама примена важећих директива; скривене губитке највише чине умањене вредност производа због нижих стандарда животне средине. Европска унија ставља пред државе кандидате за чланство следеће задатке и поставке:

- унапређивање текуће дистрибутивне мреже безбедне воде за пиће и проширење постојећег водоснабдевања;
- унапређивање процеса сакупљања отпадних вода као и свих осталих облика отпада и система за адекватан третман;
- редукција емисије штетних материјала у ваздуху из индустријских и других постојења;
- санирање негативног „еколошког наслеђа“ (контаминираног земљишта и воде);
- адекватна заштита екосистема, биодиверзитета и свих станишта од економског притиска;
- редукција емисије загађења које потиче из путничких, индустријских и пољопривредних комплекса.

Сви захтеви увођења еколошких прописа и стандарда ЕУ доприносе реализацији погодности које доносе:

- бољем јавном здрављу и смањењу респираторних обољења (која су данас у порасту);
- мањем оштећењу шумских подручја, рибљег фонда, геолошког богатства, што доприноси већој економској добити и мањим индиректним трошковима (нпр. трошкови пречишћавања);
- смањењу ризика неповратног нарушавања природних ресурса у окружењу;
- промовисању туризма, као различите животне средине;
- редукцији потошње примарних извора ресурса, што је резултат „3Р“ приступа (reuse – поновна употреба, reduce – мања употреба и recycle – рециклажа);
- унапређењу културе свести и социјалног квалитета кроз транспарентнију и ширу едукацију и укључивање одговорности (социјална одговорност и увођење у процес сепарације и рециклаже отпада).

Све наведено доприноси отварању нових радних места, на одређени начин, уз пораст улагања у заштиту животне средине (као нпр. отварање нових фабрика за адекватан третман отпада и отпадних вода). Повећање нивоа запослениости на основу Директиве ЕУ зависи од трошкова заштите животне средине. Корените активности и спровођење одлука држава кандидата за чланство у ЕУ о сопственом развоју утичу на вредност (ин)директне добити. Присутан је показатељ да је више од половине финансијске добити на одређени начин повезано са бенифитима од редукције загађености ваздуха.

Треба напоменути и то да еколошки прописи и екологија немају исти третман ни у самим државама чланицама ЕУ. Државе кандидати за пријем у чланство у ЕУ морају узети у обзир да је прилагођавање еколошким стандардима, а тиме и приближавање одрживом развоју – дуготрајан и скуп процес. Тренутно није прецизирано како ће се усаглашавати све строжији захтеви ЕУ из области еколошке заштите и на тај начин узроковани трошкови, као и сам начин за усклађивање тих недостатака.

Еколошки менаџмент као део пословног система

Одговорност пословних система према животној средини

Еколошка политика или политика заштите животне средине почива на изјави организације о намери и принципима који се односе на њен укупан учинак заштите животне средине. Она обезбеђује оквир за акцију и утврђивање општих и посебних циљева заштите животне средине (еколошких циљева).

Део укупног система управљања који обухвата организациону структуру, активности, планирања, одговорности, праксу, поступке, процесе и ресурсе за: развој, увођење, постизање, преиспитивање и одржавање политике заштите животне средине, односно еколошке политике.

Активности укупног система управљања усмерене на развијање, имплементацију, постизање и одржавање еколошке политике (политике заштите животне средине) и еколошких циљева односно, циљева заштите животне средине организације. С обзиром на то да се ова политика и циљеви јављају на свим нивоима друштвене организације, еколошки менаџмент постоји на нивоу међународних институција, као и на нивоу државне администрације (федерација, република и општина) и предузећа. Еколошки менаџмент (онако како га дефинишу стандарди ISO 14000) није „управљање животном средином“ нити „управљање околином/окружењем“, већ управљање организованим људским активностима у организацијама с циљем смањења њиховог утицаја на животну средину.

Типично спровођење еколошког менаџмента се састоји од неколико фаза: идентификација потреба и дефинисање проблема, одређивање акција (укључује оцењивање утицаја, опасности и ризика), састављање плана, имплементација (процена успеха), развој текућег менаџмента, процена и регулација менаџмента, будући еколошки менаџмент.

Динамика концепта одговорности

Један од фактора који се данас издвајају у нашем окружењу, а који се односи на заштиту животне средине, својим снажним и огромним значајем, притиска савремено предузеће, лагано га приморавајући да у своју стратегију укључи еко-менаџмент. На тај начин, покушава се пронаћи некаква средња мера у тежњи ка ефикасном и економичном пословању уз очувањенашепланете. Делујућина тржишту саризицима, неизвесностима, успесима и неуспесима, менаџмент предузећа мора водити рачуна и о циљевима развоја друштва, посебно у области животне средине. Циљеви из ове области могу се дефинисати као потребе задовољења стално растућих потреба окружења за датим квалитетом животне средине.

Основни задатак управљања квалитетом животне средине представља комплекс међусобно равноправних циљева, где се посебно могу истаћи:

- заштита средине од негативног утицаја привредне делатности, нарочито индустрије и саобраћаја;
- спречавање штета, које могу бити нанесене животnoj средини, непредвиђеним дејством на њену структуру и квалитет;
- активно мењање животне средине за потпуније задовољење потреба развијеног друштва, садашњих и будућих покољења.

Посматрајући предузећа и њихово понашање тј. егзистирање у биорегионалном систему, неопходно је указати на значај еколошког менаџмента као саставног дела сваког савременог предузећа. Задатак је сваког савременог предузећа да, поред уобичајених управљачких перформанси, оријентисаних на пораст профита и раст предузећа, уводи и способност да се на дужи рок оформе одговарајући тимови који ће, пословно и еколошки, успешно водити предузеће са акцентом на „зеленим производима“ са адекватним нивоом еколошког морала запослених.

Закључак

Иако се већина проблема који настају посматра глобално и међународна заједница ангажује за решавање истих, пословање пословних система директно осликава правни и политички режим државе у којој пословни систем функционише. Код земаља у транзицији, закони су још увек неприлагођени глобалним, тржиште још у развоју. Еколошки концепт није заживео у свим пословним системима и добио чврсте правне основе.

Може се закључити да нови век, а уз то и нова друштвена парадигма, доносе крупне друштвене и економске промене, тако да већина решења која су некада важила, и која још важе, неће задовољити ниво експоненцијалног развоја науке, технологије, биоинжињеринга, а и све суптилнијих људских потреба. На тржишту услуга, у будућности ће опстати само добро организоване и квалитетне компаније које послују по модерним тржишним принципима, са примарним циљем који се односи на свакодневну бригу о корисницима ових услуга. Данашња генерација савремених менаџера треба да ствара интерне еколошке програме, преузима потпуну одговорност за пословање, тежи еколошкој перфекцији и редукацији свеприсутних ризика.

ЛИТЕРАТУРА

1. Петровић, Наташа, *Еколошки менаџмент*, Факултет организационих наука, 2007.
2. Петровић, Наташа, *Животна средина – одрживи развој – еколошка свест*, Факултет организационих наука, 2006.
3. Др Јовановић, Петар, *Лексикон манаџмента*, Факултет организационих наука, Београд, 2003.
4. Барац, Н., Предић Б., *Еко-менаџмент и заштита животне средине*, Економски факултет, Ниш, 1998.
5. Ивановић-Мунитлак, О., *Еколошки аспект одрживог развоја – међународна и регионална компарација*, докторат, Суботица, 2005.
6. Ђорђевић, Б., *Екоцентрични менаџмент за компетитивно друштво*, часопис Стратегијски менаџмент 3–4/97, Економски факултет, Суботица, 1997.
7. Hannah, A. John, *The U.S. Environmental Liability Insurance Market- Reaching New Frontiers*, May 2008.
8. Hill, T., MacMillan, *Manufacturing strategy*, London, 1985.

Jelena Milicevic

Environmental Management as Part of The Business of the Societies in Transition

Summary

This paper provides analyzes of enhancing the natural values of land to conserve biological diversity in a business system.

Key words: Serbia, Accession, European integration, law.

Ivana Tomašević

Tutor: mr Aleksandra Mladenović

Regionalni centar za životnu sredinu

KVALITET ŽIVOTNE SREDINE BEOGRADA: ZAGAĐENJE BUKOM I SVETLOSNO ZAGAĐENJE

Beograd, kao milionski grad, najveći je grad na teritoriji bivše Jugoslavije, i po broju stanovnika treći grad u jugoistočnoj Evropi, posle Atine i Bukurešta. Po ekološkim problemima, Beograd se već može svrstati u red megalopolisa. Pored zagađenja vazduha, voda i zemljišta, faktori koji bitno menjaju kvalitet životne sredine Beograda su zagađenje bukom, kao i svetlosno zagađenje izazvano veštačkim izvorima svetlosti.

Buka

Svaki nepoželjan ili štetan zvuk na otvorenom prostoru, izazvan ljudskom aktivnošću, uključujući i buku koja potiče od prevoznih sredstava, drumskog, železničkog i vazdušnog saobraćaja, kao i od industrijskih postrojenja, koji ometa rad ili odmor, može se definisati kao buka. Zakon o zaštiti životne sredine (Službeni glasnik RS, broj 135/04) definiše buku kao zvučnu pojavu iznad propisanih nivoa u sredini u kojoj čovek boravi. Pravilnikom o dozvoljenom nivou buke u životnoj sredini (Službeni glasnik RS, broj 54/92), propisan je dozvoljeni nivo buke u životnoj sredini u kojoj čovek boravi. Ovaj pravilnik definiše i metode, kao i uslove pod kojima se vrše merenja, ali i uslove koje treba da ispuni stručna organizacija za merenje buke.

Gradska buka danas je jedan od osnovnih uzroka kompleksnog oštećenja zdravlja ljudi. Buka spada u fizičke agense štetne po zdravlje. Dejstvo buke i vibracija nije samo ograničeno na čulo sluha. Mehanizmi delovanja buke na ljudski organizam su mnogo složeniji. Buka negativno utiče na centralni i periferni nervni sistem, što se može negativno odraziti na srce i krvne sudove, krvni pritisak, digestivni trakt, i mnoge druge organe i tkiva, u kojima izaziva promene i funkcionalne smetnje, a može dovesti i do slabljenja imunološkog sistema. Gradski zavod za javno zdravlje više od trideset godina prati nivo buke u Beogradu. Trenutno se nivo buke meri na trideset referentnih tačaka, koje su reprezentivi određenih gradskih zona različite namene.

Konstantna ili učestala izloženost uticaju buke, nivoa većeg od 65dB ozbiljno ugrožava san i može dovesti do pojave psihofizičkih simptoma akustičnog stresa. Javlja se različita individualna osetljivost na buku, i pokazalo se da se kod oko 10% stranovništva javlja pojačana osetljivost na buku. Najosetljiviji su ljudi stariji od 65 godina i deca mlađa od 6 godina. Pokazalo se i da su žene u proseku osetljivije na buku od muškaraca. Na pojačanu osetljivost na buku mogu da utiču još neki faktori, među kojima su stanje neurovegetativnog i vaskularnog sistema, neke virusne infekcije, konzumiranje alkohola, duvana i drugih psihoaktivnih supstanci, kao i profesionalna izloženost neurotoksičnim materijama.

Izmereni nivoi buke na teritoriji Beograda nisu dovoljno visoki da bi mogli da dovedu do oštećenja sluha, ali je njen intenzitet i konstantna prisutnost dovoljna da može izazvati čitav niz auditivnih i ekstraauditivnih efekata. Oštećenju sluha bukom doprinosi i stalno prisustvo ugljenmonoksida, organskih rastvarača i teških metala kao što su olovo, živa i arsen u atmosferi velikih gradova, što se pripisuje sinergetskom efektu. Pomenuta jedinjenja prisutna su i u atmosferi Beograda, a njihova zastupljenost veoma često prelazi propisane dozvoljene vrednosti. Iz ovog razloga, pristupanje rešavanju problema buke u gradu treba da bude kompleksno, i nije dovoljno fokusirati se samo na smanjenje intenziteta buke, izloluaciju izvora buke, izgradnju zaštitnih pojaseva, ili prostorno planiranje grada u cilju minimizacije štetnog uticaja buke. Potrebno je delovati na smanjenju intenziteta, i štetnih efekata svih navedenih faktora koji deluju u sinergiji sa bukom.

U Beogradu se vrše dvadesetčetvoročasovna merenja nivoa buke na 30 odabranih lokacija. Ovakav sistem merenja daje precizne i pouzdane podatke o nivou buke u celom gradu. Od 30 mernih mesta u Beogradu, na 25 nivoi buke redovno premašuju propisane dozvoljene vrednosti kako za dan, tako i za noć, u proseku za 2 do 10db. Apsolutno najveća buka konstatovana na teritoriji Beograda izmerena je u Glavnoj ulici u Zemunu, gde nivo buke tokom dana dostiže vrednost od 74 db, a tokom noći i do 68 db.

Najveća prekočenja dozvoljenih nivoa buke se uglavnom javljaju u stambenim zonama i zonama duž prometnih saobraćajnica. U stambenim zonama dozvoljeni nivo buke za dan iznosi 55db, a za noć 45db. Merna mesta koja se nalaze u stambenim zonama, a na kojima su zabeležena najveća prekočenja, često i preko 10db iznad dozvoljenih vrednosti, su Blagoja Parovića, Jurija Gagarina, Pohorska, kao i Ugrinovačka ulica u Zemunu.

U zonama prometnih saobraćajnica, dozvoljeni nivo buke za dan iznosi 65db, a za noć 55db. Iako su dozvoljeni nivoi buke u ovim zonama za 10db viši od dozvoljenih vrednosti u stambenim zonama, postoje merna mesta na kojima su zabeležene vrednosti znatno više od dozvoljenih. To su ulice Karađorđeva, Krivolačka, Bulevar Vojvode Mišića i Glavna u Zemunu. Ove ulice, pored toga što nisu označene kao stambene zone, pa samim tim imaju manja ograničenja po pitanju dozvoljenih nivoa buke, ipak su mesta na kojima postoje brojni stambeni objekti. Stoga zakonski propisane dozvoljene vrednosti buke za ova merna mesta treba uzeti kao uslovno ispravne.

U zoni gradskog centra dozvoljeni nivoi buke su 65db za dan i 55db za noć. U ovoj zoni, mesta na kojima se beleže najveća prekoračenja su Zeleni venac, zatim ulice Narodnog fronta i Nemanjina. U ovim ulicama je tokom noći nivo buke gotovo redovno za preko 10db viši od dozvoljenog. Problem zone gradskog centra i dozvoljenog nivoa buke u njemu je takođe u postojanju brojnih stambenih objekata, kao i vaspitnih i obrazovnih ustanova, koji zahtevaju mnogo veća ograničenja nivoa buke. Sa druge strane, u ovim delovima grada koncentracija ljudi, saobraćaja i najrazličitijih aktivnosti je toliko visoka, da veća ograničenja nivoa buke od trenutnih jednostavno ne bi bila realna.

U zonama u kojima se nalaze obrazovne ustanove dozvoljeni nivo buke je 50db za dan i 55db za noć. Jedno od mernih mesta nalazi se u blizini Zemunske gimnazije, i tamo se beleži nivo buke koji je u proseku viši za 6db od dozvoljenog dnevnog maksimuma. U zonama u kojima se nalaze bolnice, dozvoljni nivo buke se ograničava na 50db za dan i 40db za noć. Merno mesto u zoni Kliničkog centra, beleži prekoračenja od 6db u toku dana, i 8db u toku noći.

Merno mesto na Kalemegdanu nalazi se u zoni rekreacije gde su dozvoljene vrednosti buke 50db tokom dana i 40db tokom noći. Noćna merenja pokazuju prekoračenja od 10db, dok su dnevna prekoračenja, iako postoje, ipak manje drastična.

Prema podacima OECD-a, od pre desetak godina, preko 25% stanovništva u evropskim gradovima bilo je izloženo 24 h ekvivalentnom nivou buke većem od 65dB, što ozbiljno ugrožava san i dovodi do pojave psihosomatskih simptoma akustičnog stresa. Ovaj podatak može se uzeti kao validan i za Beograd, kada se uzme u obzir da komunalna buka u Beogradu potiče najvećim delom od saobraćaja. Stambene zone su uglavnom locirane uz prometne saobraćajnice, a zaštitni zeleni pojasevi, i drugi načini zaštite građana od buke javljaju se veoma retko. Čak i na mestima na kojima postoje pojasevi zelenila uz saobraćajnicu, oni su nedovoljne širine i uglavnom su samo u vidu jednog reda drveća, što više ima psihološki efekat, nego što zaista pomaže u zaštiti od štetnih uticaja saobraćajnice, kako od buke, tako i od uticaja štetnih materija. Generalni problem Beograda je nedostatak

slobodnog prostora, tako da, čak i kad bi postojala inicijativa za proširenjem zelenih, zaštitnih pojaseva, to u većini slučajeva ne bi bilo moguće, zbog blizine izgrađenih objekata, ali i zbog nedovoljnog kapaciteta saobraćajnica, tako da se i u slučajevima kada postoji prostor koji se može iskoristiti, on se radije koristi za proširenje saobraćajnice, kao akutnog problema, nego za izgradnju zelenih pojaseva. Industrija, mala privreda, građevinarstvo i druge aktivnosti koje su takođe veliki proizvođači buke, u Beogradu su od manjeg značaja u poređenju sa problemima koje izaziva saobraćaj. Ipak, poželjno je sprovesti mere koje mogu da smanje štetan uticaj buke, bez obzira odakle ona potiče.

Beograd se, kao i mnogi stari gradovi, u sadašnjosti suočava sa posledicama lošeg planiranja u prošlosti. Beogradska varoš je neplanski izrasla u milionski grad, koji tek počinje da rešava ekološke probleme koji su, takođe, u međuvremenu, narasli. Pravilno planiranje i zoniranje grada učinilo bi problem buke lakše rešivim, izolovanjem onih korišćenja koja proizvode buku od zona koje su osetljive na buku, kao što su stambene zone, zone u kojima se nalaze obrazovne i zdravstvene ustanove, kao i zone rekreacije i odmora.

Svetlosno zagađenje

Život se odvija u pravilnim, prirodnim smenjivanjima svetlosti i mraka, tako da promena ovog ciklusa utiče na mnoge aspekte života. Jedna od mnogobrojnih posledica industrijalizacije je i svetlosno zagađenje (fotozagađenje). Fotozagađenje je preterano ili prejako osvetljenje koje potiče od veštačkih izvora svetlosti. Ono uključuje izgradnju spoljnog i unutrašnjeg osvetljenja, svetleće reklame, trgovačke i poslovne centre, fabrike, ulično osvetljenje, kao i osvetljenje sportskih stadiona. Ono je najizraženije u visoko industrijalizovanim i gusto naseljenim područjima i u najvećim gradovima, ali i relativno male količine svetlosti mogu prouzrokovati probleme. Kao i drugi izvori zagađenja (buka, zagađenje vazduha, vode, zemljišta), i svetlosno zagađenje izaziva oštećenje životne sredine.

Još uvek se malo zna i retka su istraživanja i kod nas i u svetu koja se bave posledicama koršćenja veštačkih izvora svetlosti. U Beogradu još uvek nisu uvedena merenja nivoa svetlosnog zagađenja. Stoga naše zakonodavstvo još uvek ne tretira ovaj problem, i u njemu ne postoji ni jedna klauzula koja se na njega odnosi. Veštačko osvetljenje se u Beogradu posmatra kao prednost sa aspekta bezbednosti i estetike, te i dalje postoji tendencija povećanja broja svetlosnih tela u gradskom centru, ali sve češće i na periferiji Beograda. Sve češće se osvetljavaju fasade, spomenici, parkovi, mostovi, a duž prometnijih

saobraćajnica sve je veći broj svetlećih reklama i bildborda.

Gotovo jedna četvrtina celokupne svetske potrošnje svih vidova energije utroši se na osvetljenje, a značajan deo te svetlosti je nepotrebna svetlost. Svetlosno zagađenje uglavnom je posledica nepravilnog korišćenja rasvete. Udaljavanjem od grada, svetlosno zagađenje eksponencijalno opada. Beograd, kao milionski grad, emituje svetlost čiji uticaj se može osetiti na udaljenosti do 120km.

Prejako antropogeno osvetljenje koje ugrožava druge prirodne i manje jake izvore svetlosti, može dovesti do nelagodnosti i prouzrokovati različite posledice. Pored ostalih posledica, kao i svaki drugi oblik zagađenja, svetlosno zagađenje ugrožava ekosisteme, a može prouzrokovati i različite zdravstvene smetnje, kako kod ljudi, tako i kod drugih živih bića. Prejaka veštačka osvetljenost neba utiče na smanjenje vidljivosti zvezda za stanovnike gradova i ometa rad u astronomskim opservatorijama.

Medicinska istraživanja efekata osvetljenja na ljudski organizam pokazuju širok spektar posledica koje može da izazove izloženost prejakom osvetljenju, naročito duga izloženost veštačkim izvorima svetlosti tokom noći. Zdravstvene posledice svetlosnog zagađenja uključuju učestale glavobolje, zamor, pojačan stres, anksioznost i povećanje krvnog pritiska. Efekti na ljudsko zdravlje bi mogli da služe kao kriterijumi za određivanje granice poželjnog nivoa osvetljenja u gradu. Tamo gde su potrebne objektivne mere, nivo svetlosti se može kvantitativno odrediti merenjima na terenu.

Kada je reč o uticaju na ekosisteme, promena prirodnog režima obdanice i mraka utiče na mnoge aspekte života biljaka i životinja. Svetlosno zagađenje može da izazove konfuziju u orijentaciji životinja i promene u njihovom ponašanju. Čitav životni ciklus biljaka u potpunosti je određen svetlosnim režimom, stoga se dešava da se u biljkama tokom noći, usled veštačkog osvetljenja nastavljaju fiziološki procesi karakteristični za dan, što ih čini manje otpornim na različite spoljne uticaje.

Potencijalna, konkretna rešenja za redukciju svetlosnog zagađenja uključuju više stvari. Trebalo bi insistirati na korišćenju svetlosnih izvora minimalnog intenziteta, neophodnog da se zadovolji potreba za svetlošću, i upotreba svetiljki koje emituju svetlosne talase koji izazivaju najmanje moguće svetlosno zagađenje. Neophodna je i inovacija svetlosnih uređaja, kako bi se smanjilo osvetljavanje tamo gde nije potrebno. Ekološka rasvetna tela imaju ravno staklo, tako da emituju usmerene snopove svetlosti. Za razliku od ekoloških, neekološka svetlosna tela imaju zaobljeno staklo, i emituju svetlost celom svojom površinom. Nepotrebno osvetljenje na manje prometnim mestima može se sprečiti korišćenjem tajmera za isključivanje svetlosti ili senzora za detekciju prisutnosti. Potrebno je izvršiti i evaluaciju postojećih planova osvetljenja u gradu, i uraditi njihovo redizajniranje u

zavisnosti od stvarnih potreba za osvetljenjem.

Svetlosno zagađenje može se smanjiti menjanjem društvenih navika, i svetlost se mora koristiti racionalnije, sa manje gubitaka, stvaranjem manje otpada, i stvaranjem manjih količina svetlosti koja nije poželjna ili nije potrebna. U poslednjoj deceniji, skoncentrisani napori širom sveta za kontrolu ovog problema su potekli prvenstveno od astronoma i organizacija među kojima prednjači „International Dark Sky Assotiation“. Mnogo država je do sada pristupilo ovom koncernu, stvarajući i primenjujući zakone, pravila i principe za pravilnu upotrebu svetlosnih sistema. Globalni pokret „Dark sky movement“ ima cilj da promoviše smanjenje svetlosnog zagađenja, i ukaže na negativne posledice antropogene svetlosti na životnu sredinu, ali i na nekontrolisanu potrošnju energije. U našoj zemlji su ovakve inicijative još uvek sporadične i nemaju značajniji odjek u javnosti. Kampanja za smanjenje svetlosnog zagađenja u Srbiji, a prvenstveno u Beogradu, gde je ovaj problem najizraženiji, može se ojačati brojnim istraživanjima koja dokazuju efekte na zdravlje ljudi, pokazujući da svetlosno zagađenje može izazvati oštećenje vida, hipertenziju, glavobolju, i pojačanu osetljivost na razvoj karcinoma. Dokazi o negativnim posledicama svetlosnog zagađenja na zdravlje ljudi mogli bi da iniciraju pokretanje kampanje za podizanje nivoa svesti građana o ovom problemu, i njegovo uvođenje u zakonodavni sistem Republike Srbije kroz donošenje zakona o svetlonom zagađenju.

Ivana Tomasevic

Belgrade Quality of The Environment: Noise and Light Pollution

Summary

Today's Belgrade is, like many old cities, faced with consequences of bad urban planning from the past. Again, like many old cities, Belgrade grew. Today Belgrade means home for more than a million people and is only beginning to deal with ecological problems that grew along. Besides air, water and soil pollution, citizens of Belgrade now have to deal with a significant amount of noise pollution and also a light pollution caused by artificial sources of light. Medical studies show a wide array of consequences. Regarding this, Belgrade has to approach these problems more seriously because the quality of life is in many ways connected with the state of the environment that people of this city live in.

Key words: Belgrade, environment, ecology, noise pollution, light pollution, photopollution, environmental law.

BIOGRAFIJE STUDENATA

STUDENTS' BIOGRAPHIES

PREDRAG ZENOVIĆ

Predrag Zenović. Rođen 13. 12. 1986. na Cetinju, Gimnaziju „Danilo Kiš“ završio u Budvi. Student Fakulteta političkih nauka, Odsjek za međunarodne odnose. Polaznik više regionalnih i međunarodnih seminara i konferencija iz oblasti civilnog društva, demokratije, ljudskih prava. Koordinator debatnog programa u Crnoj Gori i autor priručnika za debatu *Kratak vodič kroz debatnu galaksiju*. Međunarodni debatni sudija i trener. Oblasti specifičnog interesovanja: teorija pozorišta, teorija kulture, postmoderna svjetska književnost i politička teorija.

PREDRAG ZENOVIC

Predrag Zenovic. Born in Cetinje on 13th 12 1986. Graduated „Danilo Kiš“ Grammar School in Budva. Student on the Faculty of political sciences in Belgrade, International relations Department. Participant on different regional and international seminars and conferences on civil society, democracy and human rights. The coordinator of debate program in Montenegro and the author of debate manual „ A short guide through the universe of debate“. International debate judge and debater. Particularly interested in: theatre theory, theory of culture, postmodern literature and political theory.

JELENA CUPAĆ

Jelena Cupać, rođena 1985. Trenutno apsolvent na Fakultetu političkih nauka na odseku za Međunarodne studije i demonstrator u Odeljenju za napredne dodiplomske studije Beogradske otvorene škole.

JELENA CUPAC

Jelena Cupac born in 1985. At the moment she is advanced university student at the Faculty of Political Science at the Department of International Studies and demonstrator in the Department of Advanced Undergraduate Studies of the Belgrade Open School.

NEVENA MANOJLOVIĆ

Rođena 19. januara 1986. godine u Kragujevcu. Završila sam Osnovnu školu "21. oktobar" i Prvu kragujevačku gimnaziju. Trenutno sam apsolvant na Filozofskom fakultetu u Beogradu, odsek za sociologiju, sa prosečnom ocenom tokom studija 9,37/10. Tečno govorim engleski, a koristim se nemačkim i francuskim jezikom.

NEVENA MANOJLOVIC

Born on 19th of January 1986 in Kragujevac. I have finished primary school "21. oktobar" and the 1st gymnasium of Kragujevac. Currently I am a senior student at Faculty of Philosophy in Belgrade, at a department of sociology, with an average grade during the studies 9,37/10. I speak English language fluently and I use German and French language.

STEFAN EFTIMOVSKI

Rođen sam 18. septembra 1986. godine u Beogradu. Završio sam Osnovnu školu "Ivan Gundulić" i Devetu beogradsku gimnaziju "Mihailo Petrović Alas". Trenutno sam apsolvant na Filozofskom fakultetu u Beogradu, smer – sociologija sa prosečnom ocenom tokom studija 8,9/10. Govorim tečno engleski i koristim se ruskim jezikom

STEFAN EFTIMOVSKI

Born on 18th of september 1986. in Belgrade. I have finished primary school "Ivan Gundulić" and 9th Belgrade gymnasium "Mihailo Petrović Alas". Currentlly i am a senior student at Faculty of Philosophy in Belgrade, at a department of sociology, with a average grade during the studies 8,9/10. I speak English language fluently and I use Russian language.

STEVAN VELJOVIĆ

Rođen 26. aprila Beogradu 1984. godine. Završio treću beogradsku gimnaziju i 2003. upisao Fakultet političkih nauka u Beogradu, smer socijalna politika i socijalni rad. Diplomirao 2007, a krajem 2008. upisao master studije na istom fakultetu, na smeru socijalna politika. Student sam XV generacije multidisciplinarnih dodiplomskih studija Beogradske otvorene škole (BOŠ) i saradnik Centra za razvoj obrazovanja BOŠ-a na projektu koji se bavio istraživanjem korupcije u visokom obrazovanju. Sada radim kao novinar u magazinu Ekonomist.

STEVAN VELJOVIC

I was born 26th in Belgrade, April 1984. year. Finished Third Belgrade gymnasium in 2003. Enrolled in Faculty of Political Science in Belgrade, the Department of social policy and social work. He graduated in 2007, and at the end of 2008. entered the master studies at the same university in the Department of social policy. I was student of th XV generation of Undergraduate multidisciplinarnih studies at Belgrade Open School (BOS) and Associate Center for the Development of Education on a project that explores corruption in higher education. Now I work as a journalist in the magazine Ekonomist.

MIA IVANČEVIĆ

Rođena 1. maja 1984. godine u Beogradu. Osnovnu i srednju školu završila je u Beogradu. Trenutno je apsolventkinja na Filološkom fakultetu u Beogradu, odsek sociologija.

MIA IVANCEVIC

Born on 1st May 1984. in Belgrade. She finished her primary and secondary education in Belgrade. Currently she is a senior student at the Belgrade University, Department of Sociology.

MARKO DANON

Марко Данон је апсолвент Факултета организационих наука и студент XV генерације Београдске отворене школе. Тема европејства га је привукла као логичан след његових ранијих радова које је објављивао у факултетском часопису, а тицали су се политике, економије и културе. Неки од других објављених радова су: „Библијске личности у Кјеркегоровој филозофији“ (Теме, Ниш, 2005), „Economy for development“ (Фонком, Београд, 2007), „Развој европске идеје“ (Фонком, Београд, 2006), и други.

MARKO DANON

Marko Danon is a student of the Faculty of organizational sciences and a student at the Belgrade open school. The subject of Europeaness was very attractive to him, being that he has been writing similar essays beforehand. Some of his published works are : "Biblical personalities in Kierkegaard's philosophy" (Teme, Niš, 2005), "Economy for development" (Foncom, Belgrade, 2007), "Development of the European idea" (Foncom, Belgrade, 2006), and other.

SAŠA BUTORAC

Saša Butorac. Rođen 17. novembra 1983. u Beogradu. Diplomirao na Fakultetu političkih nauka u Beogradu 2007. Upisao studije filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2004. Proveo akademsku godinu 2006/7 na Bard College-u u Njujorku, u okviru Undergraduate Exchange Program-a. Član frakcije Demokratske stranke, a nakon toga Liberalno demokratske partije od njenog osnivanja. Posebna interesovanja obuhvataju teoriju liberalizma, Poperov koncept otvorenog društva, evropske integracije Srbije.

SASHA BUTORAC

Sasha Butorac. Born in Belgrade in 1983. Graduated at the Faculty of Political Science in Belgrade in 2007. Enrolled at the Faculty of Philosophy in Belgrade in 2004. Spent one academic year at Bard College, New York participating in Undergraduate Exchange Program 2006/7. Member of the Faction of Democratic Party; joined the Liberal Democratic Party since its foundation. Special interests cover the theory of liberalism, Popper's notion of the open society, Serbia's European integration process.

SLAĐANA MILUTINOVIĆ

Rođena sam 06. jula 1984. u Karlovcu, Hrvatska. Nakon završene Četvrte beogradske gimnazije, upisala sam Fakultet političkih nauka u Beogradu, odsek politikologija. Govorim francuski i engleski jezik.

SLADJANA MILUTINOVIC

I was born on 6th July 1984 in Karlovac, Croatia. After I finished Forth grammar school, I matriculated The Faculty of political sciences in Belgrade, politicology department. I speak French and English.

MILICA NOVAKOVIĆ

Milica Novakovic je rođena u Zrenjaninu, 1984. godine, gde je završila osnovnu školu i gimnaziju. Završila je pravni fakultet u Beogradu, smer-međunarodno pravo, gde je trenutno student na master studijama iz poslovnog prava EU. Tokom školovanja bila je učesnik više takmičenja iz oblasti međunarodnog javnog prava, ljudskih prava, kao i međunarodne trgovine, ali i učesnik više modela UN i simulacija organa EU, kako u zemlji tako i inostranstvu. Takođe, bila je učesnik više letnjih škola na temu međunarodnog prava i međunarodnih odnosa. Bila je student 15. generacije Beogradske otvorene škole. Trenutno je zaposlena u advokatskoj kancelariji Kostić & Mara u Beogradu, kao pripravnik. Govori engleski i španski jezik, služi se francuskim.

MILICA NOVAKOVIC

Milica Novakovic was born in Zrenjanin , in 1984, where she has finished elementary and secondary school. She has graduated from Belgrade Law School, modul-international law. She is currently attending master studies in EU Bussines Law at Belgrade Law School. She was also participant of numerous competitions in international public law, human rights, as well as the international trade law and arbitration. Milica was also an active participant of UN models as well as the simulations of different EU bodies. Finally, Milica participated in few summer programs related to ineternational law and international relations. Milica was a student of the Fifthinth Generation of Belgrade Open School. She has been working in Kostic & Mara Law Office in Belgrade as a law trainee since February 2009. She is fluent in English and Spanish, passive in French.

DRAGAN CVETKOVIĆ

Dragan Cvetković je rođen 05. 08. 1984. u Beogradu. Završio je Zemunsku gimnaziju, prirodno-matematički smer. Trenutno je apsolvant Fakulteta političkih nauka u Beogradu, smer međunarodne studije. Pohađao nekoliko seminara i kurseva iz oblasti društvenih nauka/politike. Od jezika, govori engleski (CAE) i francuski, a služi se i ruskim i nemačkim. Oblasti interesovanja: istorija, orijentalne kulture i jezici.

DRAGAN CVETKOVIC

Dragan Cvetkovic was born on 5th August 1984 in Belgrade. Graduated at Grammar school in Zemun, maths and science department. Currently is in his last year at the Faculty of Political Science in Belgrade, studying international relations. Attended several courses in the field of social studies/politics. Speaks English (CAE) and French, and knows the basics of Russian and German. Fields of interest: history, oriental cultures and foreign languages.

IVAN STANOJEVIĆ

Ivan Stanojević je rođen 31. decembra 1984. u Beogradu. Fakultet političkih nauka u Beogradu je upisao akademske 2005/06. Trenutno je student na četvrtoj godini politikološkog odeljenja sa prosečnom ocenom 9,48. Koordinator je osnovnog debatskog kursa, Debatnog kluba FPN. Ivan je stipendista Fonda za razvoj naučnog i umetničkog podmladka Republike Srbije i Fonda za mlade talente Republike Srbije. Ivan je služio interesima studenata kao predsednik Studentskog parlamenta FPN. Bio je mlađi saradnik na predmetu Istorija političkih teorija na FPN. Radio je na projektu za rano upozoravanje – “FAST International” (www.swisspeace.org/fast) između 2006. i 2008. Učestvovao je na različitim letnjim školama, seminarima i debatnim turnirima u Austriji, Italiji, Rumuniji, Grčkoj, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ivan je jedan od osnivača udruženja Građana „BG Wireless“, (www.bgwireless.net). Govori engleski jezik i interesuju ga evropske studije, tranzitologija, politička ekonomija i istorija.

IVAN STANOJEVIC

Ivan Stanojević was born on Dec 31, 1984. in Belgrade, Serbia. He started his studies at the Faculty of political sciences (FPS), Department of political sciences, in Belgrade, 2005. Presently, Ivan is a student of fourth year with CGPA 9.48 out of 10 possible. Ivan is the Coordinator on the basic debate training program of the Debate club of the FPS. Ivan served the students' interest as the President of FPS Student Parliament. He is a scholar of Serbian Fund for Young Talents and Serbian Fund for Development of Scientific and Artistic Youth. He was young associate in the History of political theories course at FPS. Ivan worked as the Field Monitor on Swisspeace's "Early Warning Program - FAST International" (www.swisspeace.org/fast) between 2006 and 2008. He attended various summer schools, seminars and debate tournaments in Austria, Italy, Romania, Greece, Croatia and Bosnia and Hercegovina. He was one of the founders of „BG Wireless“, community network, (www.bgwireless.net). Ivan's interests are European integration, transitology, political economy and history.

STEFAN ŠIPKA

Rođen 24. 7. 1986. godine u Beogradu. Završio Filološku gimnaziju, klasični smer. Pohađao muzičku školu „Stanislav Binički“, instrument – klavir. Student je na četvrtoj godini Fakulteta političkih nauka, smer Međunarodne studije. Učestvovao na više seminara sa društveno-političkom tematikom, kao i na takmičenju iz međunarodnog humanitarnog prava 2008. godine. Tečno govori engleski. Interesovanja: istorija, politika, filozofija, jezici i kultura uopšte. Hobi: muzika, filmovi, kompjuterske igre.

STEFAN SIPKA.

Born on 24th 7. 1986. in Belgrade. Finished Philological High School, classic department. Attended music school “Stanislav Binicki” instrument piano. Student of the fourth year of the Faculty of Political Sciences, Department of International Studies. He participated in several seminars with the socio-political issues, as well as competition from international humanitarian law in 2008. year. Fluent in English. Interests: history, politics, philosophy, languages and culture in general. Hobbies: music, movies, computer games.

UROŠ ČUBROVIĆ

Rođen 28. septembra 1984. godine u Beogradu. Osnovnu i srednju školu završio je u Beogradu. Trenutno je apsolvant na Filološkom fakultetu u Beogradu, odsek za albanski jezik i književnost.

UROS CUBROVIC

Born on 28th September 1984. in Belgrade. He finished his primary and secondary education in Belgrade. Currently he is a senior student at the Belgrade University, Department of Philology.

DORĐE KALUĐEROVIĆ

Rođen 22. novembra 1984. godine u Podgorici. Posle završene gimnazije u Podgorici, upisao Fakultet političkih nauka u Beogradu, gde na odseku politikologija, diplomira januara 2009. godine sa prosečnom ocenom 9.2/10. Trenutno je na specijalističkim akademskim studijama "Regionalne studije Azije" na Fakultetu političkih nauka. Govori engleski i španski.

DJORDJE KALUDJEROVIC

Born on 22th November 1984 in Podgorica. After high school graduation, he entered the Faculty of Political Sciences in Belgrade, department of Political science, where he graduated in January 2009, with the average grade 9.2/10. Currently he is attending specialization studies "Regional studies of Asia" at Faculty of Political Sciences. Speaks English and Spanish.

IVANA LUKOVIĆ

Rođena 1984. godine. Završila je Gimnaziju "Sveti Sava" u Beogradu. Trenutno je student Filozofskog fakulteta, odsek psihologija. Učestvovala je na brojnim seminarima iz ove oblasti. Bila je i student XV generacije Odeljenja za napredne dodiplomske studije Beogradske otvorene škole.

IVANA LUKOVIC

Born in 1984. She finished "Sveti Sava" High School in Belgrade. Currently she is a student at the Faculty of Philosophy, Department of Psychology and she has participated in many seminars in this field. She was a student and XV generations Department of Advanced Undergraduate Studies in Belgrade Open School.

MARIJA MARKOVIĆ

Marija Marković rođena je 1982. godine u Beogradu. Završila je XV Beogradsku gimnaziju. Pohađala je školu engleskog jezika "King's" u Londonu i diplomirala na Katedri za engleski jezik i književnost Univerziteta u Beogradu. Osim engleskog govori ruski i japanski jezik. Stažirala je na televiziji B92. Trenutno je student master studija u oblasti uporedne gramatike engleskog i japanskog jezika. Kao profesor engleskog radila je u dečijem letnjem kampu u Rusiji. Pored toga, bavila se prevođenjem u oblasti marketinga, turizma i ekonomije. Trenutno radi kao stručni saradnik u Sektoru za međunarodnu saradnju Univerziteta u Beogradu.

MARIJA MARKOVIC

Marija Markovic was born in Belgrade in 1982. She finished XV Belgrade Grammar School. Having returned from "King's" school of English in London, she graduated from the Department of the English language and literature at the University of Belgrade. Besides English, she also speaks Russian and Japanese. She interned at B92 Television. Marija is currently enrolled in Master's course in comparative grammar of English and Japanese languages. She worked in a children's summer camp in Russia as an English teacher. She was also engaged in translation in the fields of marketing, tourism and economy. She currently works as an International Relations Officer at the University of Belgrade.

NINA TRIFUNOVIĆ

Rođena 28. decembra 1984. godine u Beogradu. Osnovnu i srednju školu završila je u Beogradu. Trenutno je apsolventkinja na Filološkom fakultetu u Beogradu, odsek za francuski jezik i književnost.

NINA TRIFUNOVIC

Born on 28th December 1984. in Belgrade. She finished her primary and secondary education in Belgrade. Currently she is a senior student at the Belgrade University, Department of Philology.

DEJANA POPOVIĆ

Rođena 22. februara 1984. godine u Beogradu. Završila Treću beogradsku gimnaziju. Trenutno je apsolvent Filološkog fakulteta u Beogradu, na grupi za engleski jezik i književnost, i stipendista New Moment New Ideas Company, gde radi kao Account Executive.

DEJANA POPOVIC

Born on 22nd February 1984 in Belgrade. She graduated from Third Belgrade highschool in 2003. Currently she is a senior student at the Faculty of Philology in Belgrade and a scholarship holder of New moment New Ideas Company where she works as Account Executive.

TIJANA ARSENIJEVIĆ

Rođena 28.10.1985. godine u Kragujevcu, gde je završila osnovnu školu i gimnaziju. Trenutno je student četvrte godine na Pravnom fakultetu u Beogradu.

TIJANA ARSENIJEVIC

Born 28.10.1985. in Kragujevac, where she finished elementary school and high school. Currently a student of fourth year at the Law Faculty in Belgrade.

BOŠKO KNEŽEVIĆ

Rođen 15. novembra 1984. godine u Beogradu. Osnovnu i srednju školu završio je u Beogradu. Trenutno je apsolvent na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, odsek za politikologiju.

BOSKO KNEZEVIC

Born on 15th November 1984. in Belgrade. He finished his primary and secondary education in Belgrade. Currently he is a senior student at the Belgrade University, Department of Political Science.

NEBOJŠA LUKAČ

Rođen 7. januara 1984. godine. Osnovnu i srednju školu završio je u Staroj Pazovi. Trenutno je apsolvent na Pravnom fakultetu u Beogradu, međunarodni smer.

NEBOJSA LUKAC

Born on 7th January 1984. He finished his primary and secondary education in Stara Pazova. Currently he is a senior student at the Belgrade University, Department of Law.

LIDIJA PEJČINOVIČ

Lidija Pejčinović, rođena 18.12.1986, pohađala je BOŠ- ov program DAUS-a kao student 15. generacije. Program stažiranja od marta do juna 2008. obavljala je na Institutu za uporedno pravo, uz pomoć dr Jovana Ćirića. Trenutno se nalazi na četvrtoj god. studija Pravnog fakulteta Beogradskog univerziteta, prosečna ocena je 9,8, a od zvanja diplomirani pravnik deli je 9 ispita. Kao alumnista Koerber Stiftung-a, saraduje sa ovom organizacijom iz Hamburga. Učestvovala je na njihovim seminarima, a uz njihovu podršku radila je i istraživački projekat „Remembering Protest, Resistance and Civil Disobedience in Europe“ od 15.9.'06.–28.3.'07. Na Berlinskoj konferenciji „Europa eine Sele geben“, 17.11.'06, bila je govornik u ime mladih Balkana i govorila, u istoj sesiji sa g-dinom Erhardom Busekom, o potrebi povezivanja regiona na kulturološkoj osnovi. Neki od seminara u Srbiji čiji je polaznik, bili su: oktobar 2007. „Zakon, zakonodavstvo i zakonodavna politika“ u organizaciji OEBS-a; april, maj 2006. „Bill of Rights“ u organizaciji vlade SAD.

LIDIJA PEJGINOVIC

Lidija Pejcinovic, born on 18.12.1986. was BOS student in 15th generation of this institution. Internship program from March 2008 to June she did on the Institute for Comparative Law with help from Phd Jovan Ćirić. She is on 4th year of her studies on the Law Faculty, Belgrade University, graid point average 9,8 (out of 10) with 9 exams left till graduation. As a Koereber Stiftung alumny she cooperates with this organization from Hamburg. She has been participating on their seminars, and with their support she did the research work "Remembering Protest, Resistance and Civil Disobedience in Europe" in the time period from 15.9.'06.-28.3.'07. On Berlin Conferenze - „Europa eine Sele geben“, 17.11.'06 she was spoke person as a presenter of young generation from Balcan and she spoke in the same table round with Mr.Erhard Busek about the need of connecting region on the cultural base. Some of the other seminars she participted, organized in Serbia are: "Law, Legislation and Legal Policy" by OSCE (October 2007), "Bill of Rights" (April, May 2006) by US government.

VELJKO STANIĆ

Rođen sam 25. 09. 1984. godine u Gospiću, Hrvatska. Studije istorije na Filozofskom fakultetu u Beogradu upisao sam školske 2003/04. a diplomirao u decembru 2007. Osnovao sam Klub studenata istorije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a učestvovao sam na više međunarodnih studentskih konferencija. Bio član Saveta Međunarodnog udruženja studenata istorije. Trenutno pohađam akademske diplomske studije-master na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Oblasti mog interesovanja su intelektualna i kulturna istorija 20. veka. Govorim engleski i francuski, a služim se nemačkim.

VELJKO STANIC

I was born on the 25th September 1984 in Gospic, Croatia. I started studies of history at the Faculty of Philosophy in Belgrade in the academic year 2003/04, and finished it in December 2007. I founded History Students Club at the Faculty of Philosophy in Belgrade, and took part in several international conferences. I was a member of Council of the International Students of History Association. I am currently student of academic graduate studies-master at the Faculty of Philosophy in Belgrade. Fields of my research are intellectual and cultural history of 20th century. I speak English and French, and read German language.

DARIO PIKULIĆ

Istrazivačkoj stanici od 2003. do 2006. godine. Objavio je stručne radove u Petničkim sveskama (br. 52, 2002) i Istorijskom časopisu (knjiga LIII, 2006). Pored interesovanja za socijalnu istoriju i istoriju ideja, nastoji da savlada komparativni metod društvenih nauka. Izvesno filmsko obrazovanje dobio u Centru za vizuelne komunikacije Kvadrat u Beogradu. Član Mense, govori engleski, služi se ruskim i nemačkim.

DARIO PIKULIC

Born 1983. in Sarajevo, now is senior undergraduate student on Faculty of Philosophy on the University of Belgrade. From 2003. to 2006. was junior assistant on Seminar on Social History in Petnica Science Center (PSC). He published scholar papers in Petničke sveske 52 (Ed. Goran Miloradović, 2002) and Historical Review Vol. LIII (Belgrade 2006). Beside interest in social history and philosophy, tries to get proficient in comparative method of social studies. Gained some education in the art of movies in Centre for Visual Communications 'Kvadrat', Belgrade. Member of Mensa Serbia. Fluent in English, uses Russian and German.

SNEŽANA ĆURUVIJA

Snežana Ćuruvija (1981) iz Pančeva, apsolvantkinja na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu. Aktivna u udruženju građana Refraction tim – inicijativa za kreativno delovanje iz Pančeva, koje ima za cilj podsticanje razvoja različitih oblika istraživanja, edukacije i stvaralaštva u oblastima arhitekture, urbanizma, prostornog planiranja, očuvanja graditeljske i prirodne baštine, vizuelnih umetnosti i multimedijalne produkcije, dizajna i kulture. Angažovana u okviru “Public Art & Public Space” — Međunarodni interdisciplinarni projekat umetničkog oblikovanja javnih gradskih prostora čiji je nosilac Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu. Koordinator više realizovanih projekata.

SNEZANA CURUVIJA

Snezana Curuvija (1981) born in Pancevo is senior student at Faculty of Architecture of University of Belgrade. Active in NGO Refraction team – initiative for creative actions from Pancevo. Main goal of this organization is stimulating the development of different methods of research, education and creative work in the fields of Architecture, Urbanism, Spatial Planning, protection of historical, cultural and natural Heritage, Visual Arts and Multimedia Production, Design and Culture. Involved in “Public Art & Public Space” - International multidisciplinary project of artistic design of urban public spaces. Recipient of the PaPs project realization is Faculty of Architecture, University in Belgrade. Snezana Curuvija was a coordinator of many fulfilled projects.

RELJA DAMNJANOVIĆ

Rođen 26. januara 1986. u Beogradu. Završio Matematičku gimnaziju. Diplomirao na Računarskom fakultetu, na smeru Informacioni sistemi, i stekao stručnu spremu diplomiranog inženjera računarstva. Tokom studija je učestvovao u većem broju istraživanja i projekata, poput istraživanja za razvoj poslovnih sistema sa skladištima podataka i projekat softverskog rešenja za kooperaciono povezivanje humanitarnih organizacija. Trenutno zaposlen kao Oracle developer u firmi In2, Beograd. Govori engleski jezik. Student petnaeste generacije studenata DAUS-a Beogradske otvorene škole. Aktivno se bavio košarkom tokom svojih školskih i srednjoškolskih dana, kao član mlađih selekcija košarkaških klubova Beobanke, Partizana i Radničkog. Bio član kadetske reprezentativne selekcije.

RELJA DAMNJANOVIĆ

Born on January 26, 1986. in Belgrade, Serbia. Finished Mathematical High School in Belgrade. Graduated from the Computer School of the Union university, with Information systems being his major subject, and gained the vocation of the computer science engineer. During his studies he participated in several research and development projects, such as research of development of business intelligence systems based on the data warehouse or software application for cooperative networking of the humanitarian organizations. Currently working as an Oracle developer the In2, Beograd Company. Speaks English language fluently. Was a student of the 15th generation of the DAUS program in the Belgrade Open School. Actively played basketball during his school days, as a member of junior teams of basketball clubs Beobanka, Partizan and Radnicki. He was a member of a younger junior national basketball team.

JELENA MILIĆEVIĆ

Rođena 27. aprila 1984. godine u Beogradu. Osnovnu i srednju školu završila je u Beogradu. Trenutno je apsolventkinja na Fakultetu organizacionih nauka u Beogradu, odsek za menadžment.

JELENA MILICEVIC

Born on 27th April 1984. in Belgrade. She finished her primary and secondary education in Belgrade. Currently she is a senior student at the Belgrade University, Department of Organizational Science.

IVANA TOMAŠEVIĆ

Rođena 19. septembra 1984. godine u Beogradu. Završila XIII beogradsku gimnaziju. Trenutno apsolvent Šumarskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, na odseku za pejzažnu arhitekturu i hortikulturu.

IVANA TOMASEVIC

Born on September 19th, 1984 in Belgrade. She finished XIII high school of Belgrade. Currently she is a senior student at the Faculty of Forestry in Belgrade, at the department for Landscape architecture and Horticulture.

SPISAK TUTORA

LIST OF TUTORS

**Tutori u Beogradskoj otvorenoj školi
u akademskoj godini 2007/2008.
(po abecednom redu)**

1. Mr Aleksandra Mladenović
Regionalni centar za životnu sredinu
2. Borko Milosavljević
Ekonomski institut
3. Darko Đukić
SIEPA – Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza
4. Dr Dragan Bogetić
Institut za savremenu istoriju, Beograd
5. Dragan Mihajlović
Beogradska otvorena škola
6. Dragan Vujčić
SKGO
7. Mr Dušan Mojić
Institut za sociologiju
8. Dr Galjina Ognjanov
Ekonomski fakultet u Beogradu
9. Ivana Garić
Ministarstvo kulture Republike Srbije
10. Igor Pucarević
Beogradska otvorena škola
11. Dr Jovan Ćirić
Institut za uporedno pravo

12. Ljiljana Nešković
RTV B92
13. Dr Marija Babović
Institut za sociologiju
14. Mr Marko Paunović
Centar za liberalno-demokratske studije
15. Mirjana Savić
Kancelarija za evropske integracije
16. Dr Nataša Petrović
Fakultet organizacionih nauka u Beogradu
17. Mr Nikola Jovanović
Kancelarija za evropske integracije
18. Mr Olga Milisavljević
NVO PRAXIS
19. Mr Sonja Stojanović
Centar za civilno-vojne odnose
20. Tijana Mladenović – Advertising Director
New Moment New Ideas Company
21. Dr Vesna Petrović
Beogradski centar za ljudska prava
22. Mr Vladimir Ateljević
Fakultet političkih nauka u Beogradu
23. Mr Vladimir Pavićević
Fakultet političkih nauka u Beogradu
24. Vladimir Petrović
Institut za savremenu istoriju u Beogradu
25. Dr Zoran Ognjanović
Računarski institut SANU

**Tutors in the Belgrade Open School
in the Academic Year 2006/2007
(in Alphabetical Order)**

1. Aleksandra Mladenovic, MA
Regional Center for the Environment
2. Borko Milosavljević
Institute of Economics
3. Darko Djukic
SIEPA - Agency for foreign investments and export promotion
4. Dragan Bogetić, PhD
Institute of Contemporary History, Belgrade
5. Dragan Mihajlovic
Belgrade Open School
6. Dragan Vujčić
SCTM
7. Dusan Mojić, MA
Institute of Sociology
8. Galjina Ognjanov, PhD
Faculty of Economics, University of Belgrade
9. Jovan Garic
Ministry of Culture of the Republic of Serbia
10. Igor Pucarević
Belgrade Open School
11. Ivan Ciric , PhD
Institute of Comparative Law

12. Ljiljana Neskovic
RTV B92
13. Marija Babovic
Institute of Sociology
14. Marko Paunovic, MA
Center for Liberal-Democratic Studies
15. Mirjana Savic
The European Integration Office
16. Nataša Petrović, PhD
Faculty of Organizational Sciences, University of Belgrade
17. Nikola Jovanovic, MA
The European Integration Office
18. Olga Milisavljevic, MA
NGO Praxis
19. Sonja Stojanović, MA
Center for Civil-Military Relations
20. Tijana Mladenovic
New Moment New Ideas Company
21. Vesna Petrovic
Belgrade Center for Human Rights
22. Vladimir Ateljevic, MA
Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
23. Vladimir Pavićević, MA
Faculty of Political Sciences, University of Belgrade
24. Vladimir Petrović
Institute of Contemporary History in Belgrade
25. Zoran Ognjanovic, PhD
Computer Institute SASA

Publisher**Belgrade Open School**

Belgrade, Masarikova 5, Palace Belgrade, 16th floor

Phone: +381 11 30 65 800, 30 61 372

Fax: +381 11 36 13 112

E-mail: bos@bos.rs

<http://www.bos.rs>

On behalf of the Publisher

Vesna Djukić

Editor

Vladimir Pavicevic

Expert Council

Prof. Refik Secibovic, PhD, Belgrade Open School

(president of the Council)

Galjina Ognjanov, PhD, Faculty of Economics in Belgrade

Jovan Protic, MA, Belgrade Open School

Vladimir Pavicevic, MA, Belgrade Open School

Marinko Vucinic, Belgrade Open School

Proofreader

Miroslav Maksimovic

Technical Editor and Layout

Aleksandar Stankic

Cover design

Vlado Vranesevic

Print

Dosije studio, Belgrade

Print Run

200

Publishing of this Collection of Essays is supported by Telenor Foundation

ISBN

978-86-83411-41-2

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.2/.5(082) 33(082)
34(082) 93/94(082)
316.7(082) 57(082)

ZBORNİK Beogradske otvorene škole : radovi studenata,
generacija 2007/2008 = Collection of Essays of the Belgrade Open
School : students' essays, generation 2007/2008 / [urednik Vladimir
Pavićević]. – Beograd : Beogradska otvorena škola, 2009 (Beograd :
Dosije studio). – 402 str. : ilustr. ; 24 cm

Deo teksta uporedo na srp. i engl. jeziku. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 200. –
Predgovor ; Foreword: str. 9-14. – Biografije ; Biographies: str. 379-395.
– Spisak tutora ; List of tutors: str. 399-402. – Napomene i bibliografske
reference uz tekst. – Bibliografija uz većinu radova. – Summaries.

ISBN 978-86-83411-41-2

1. Београдска отворена школа

a) Друштвене науке – Зборници	b) Економија – Зборници
c) Право – Зборници	d) Историја – Зборници
e) Култура – Зборници	f) Биологија – Зборници

COBISS.SR-ID 168956940